

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Серію засновано в 2004 році

УСІ УРОКИ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ» 6 клас

Книга скачана з сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2006

ББК 74.266.3

У 74

При написанні посібника були використані матеріали
Голяєва В. А., Демченко В. В., Десятова Д. Л., Дранник О. В., Дудар Т. Ю.,
Медведевої Т. І., Михайльової С. В., Олефір С. І., Починок С. І., Соколової Г. І.

У 74 Усі уроки до курсу «Історія Стародавнього світу». 6 клас. / Упоряд.
Н. М. Морозова, Н. І. Харківська. — Х.: Вид. група «Основа»,
2006. — 352 с. — (Серія «12-річна школа»)

ISBN 966-333-371-5.

Як зробити урок цікавим і змістовним? Як сформулювати в учнів стійкий інтерес до вивчення історії? На ці та багато інших питань, що постають сьогодні перед учителем, спробували дати відповідь автори цього посібника. Увазі читачів пропонуються усі уроки з історії Стародавнього світу для 6 класу загальноосвітніх шкіл. Вони створені з використанням сучасних освітніх технологій і повністю відповідають Програмі зі всесвітньої історії 12-річної школи.

Посібник розрахований на вчителів, методистів, студентів педагогічних вузів.

ББК 74.266.3

Навчальне видання

Автори-упорядники

МОРОЗОВА Наталія Миколаївна

ХАРКІВСЬКА Наталія Іванівна

УСІ УРОКИ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ».

6 клас

Головний редактор *Н. І. Харківська*

Редактор *О. О. Івакін*

Технічний редактор *О. В. Лебедева*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 18.07.2006. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Гарнітура шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 20,46. Замовлення № 6-08/31-1.

Надруковано у друкарні ПП «Тріада+».

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15.

ТОВ «Видавнича група «Основа»».

Свідоцтво КВ № 7434 від 12.06.2003.

Україна, 61001, Харків, вул. Плеханівська, 66.

тел.: (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

ISBN 966-333-371-5

© Н. М. Морозова, Н. І. Харківська, упоряд., 2006

© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2006

ЗМІСТ

ДИДАКТИЧНА ГРА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ	5
КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ КУРСУ	
«ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ» (70 ГОДИН)	18
ТЕМА № 1. ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ	30
Урок 2. Виникнення людини. Залюднення Європи	30
Урок 3. Кам'яна доба	35
Урок 4. Поява людини сучасного типу	37
Урок 5. Виникнення рільництва і скотарства	39
Урок 6. Перші землероби та скотарі на території України	44
Урок 7. Культура та вірування первісних людей	49
Урок 8. Узагальнення за темою «Життя людини у первісні часи»	53
Урок 9. Тематичне оцінювання за темою «Життя людей у первісні часи»	60
ТЕМА № 2. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ	61
Урок 10. Природно-географічні умови Давнього Єгипту	61
Урок 11. Утворення Єгипетської держави	66
Урок 12. Господарське і повсякденне життя. Організація життя суспільства	72
Урок 13. Розквіт та занепад Давньоєгипетської держави	77
Урок 14. Культура Давнього Єгипту	80
Урок 15. Узагальнення за темою «Давній Єгипет»	81
Урок 16. Тематичне оцінювання за темою «Давній Єгипет»	88
ТЕМА № 3. КРАЇНИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ У ДАВНИНУ	92
Урок 17. Найдавніші держави Двोरіччя. Давній Вавилон	92
Варіант 1	92
Варіант 2	96
Урок 18. Ассирія. Халдейська держава	101
Урок 19. Фінікія та Ізраїльсько-Іудейське царство	105
Урок 20. Перська держава	107
Урок 21. Кіммерійці та скіфи на території України	112
Урок 22. Узагальнення за темою «Країни Передньої Азії у давнину»	114
Варіант 1	114
Варіант 2	118
Урок резервний.	
Тематичне оцінювання за темою «Країни Передньої Азії у давнину»	124
ТЕМА № 4. ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ	133
Урок 23. Давня Індія	133
Урок 24. Релігія та культура Давньої Індії	137
Урок 25. Давній Китай	140
Урок 26. Релігія та культура Давнього Китаю	144
Урок 27. Тематичне оцінювання за темою «Давні Індія та Китай»	146
Урок 28. Узагальнення за темами «Давній Єгипет», «Країни Передньої Азії у давнину», «Давні Індія та Китай»	150
ТЕМА № 5. ГРЕЦІЯ У II-МУ — 1-Й ПОЛ. I ТИС. ДО Н. Е.	157
Урок 29. Природа й населення Давньої Греції	157

Урок 30. Мінойська та Ахейська палацева цивілізація	158
Урок 31. Релігія стародавніх греків	162
Урок 32. Греція в XI—VI ст. до н. е.	168
Уроки 33–34. Грецькі поліси Афіна і Спарта.....	173
Урок 34. Утворення Афінської держави	178
Урок 35. Узагальнення за темою «Греція у II-му — I-й пол. I тис. до н. е.».....	181
Урок 36. Тематичне оцінювання за темою «Греція у II-му — I-й пол. I тис. до н. е.».....	186
ТЕМА № 6. ГРЕЦІЯ У V—IV СТ. ДО Н. Е.	188
Урок 37. Греко-перські війни 490–449 рр. до н. е.	188
Урок 38. Розквіт Афінської демократії	194
Урок 39. Побут, традиції, господарство давніх греків	197
Урок 40. Триумф грецької культури	203
Урок 41. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї.....	213
Урок 42. Узагальнення за темою «Греція у V—IV ст. до н. е.».....	216
ТЕМА № 7. ЕЛЛІНІЗМ	222
Урок 43. Криза грецької державності та піднесення Македонії.....	222
Урок 44. Психологічний портрет Олександра Македонського	228
Урок 45. Елліністичні держави в IV—II ст. до н. е. Елліністична культура	237
Урок 46. Узагальнення за темою «Еллінізм».....	240
Урок 47. Тематичне оцінювання за темами «Греція в V—IV ст. до н. е.», «Еллінізм».....	243
ТЕМА № 8. ДАВНІЙ РИМ У VIII—I СТ. ДО Н. Е.	248
Урок 48. Природні умови Італії та виникнення міста Рим	248
Урок 49. Римська республіка у V — сер. III ст. до н. е.	251
Урок 50. Римська республіка у II — I ст. до н. е.	256
Варіант 1	256
Варіант 2. Дидактична рольова гра «Повстання рабів на чолі зі Спартаксом».....	271
Урок 51. Узагальнення за темою «Давній Рим у VIII—I ст. до н. е.»	274
ТЕМА № 9. ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ В РИМІ	281
Урок 52. Урок-дослідження «Чому було вбито Юлія Цезаря?»	281
Урок 53. Римська імперія в I—II ст.	285
Урок 54. Римська релігія та культура	288
Урок 55. Місто Рим та життя його мешканців	293
Урок 56. Виникнення християнства	297
Урок 57. Узагальнення за темою «Падіння республіки та рання імперія в Римі»	301
Урок 58. Тематичне оцінювання за темами «Давній Рим у VIII—I ст. до н. е.», «Падіння республіки та рання імперія в Римі»	309
ТЕМА № 10. ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ	311
Урок 59. Римська імперія в III ст. н. е.	311
Урок 60. Пізня Римська імперія в IV—V ст. н. е.	314
Урок 61. Християнська церква.....	317
Урок 62. Падіння Західної Римської імперії.....	320
Урок 63. Узагальнення за темою «Пізня Римська імперія».....	323
Урок 64. Тематичне оцінювання за темою «Пізня Римська імперія»	331
ТЕМА № 11. ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХНІ СУСІДИ	334
Урок 65. Слов'яни напередодні Великого переселення народів. Сусіди давних слов'ян.....	334
Урок 66. Слов'яни під час Великого переселення народів	336
Урок 67. Підсумкове повторення вивченого на уроках історії Стародавнього світу	338
ЛІТЕРАТУРА	351

ДИДАКТИЧНА ГРА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Немає нічого простішого, аніж гра, немає нічого складнішого, аніж гра. Немає нічого таємнішого, аніж гра. Чому? А спробуйте відповісти на звичайне запитання: «Що таке гра?».

У стародавніх греків слово «гра» означало «займатися дитинством», у євреїв поняття «гра» пов'язане зі сміхом, пустошами. Г. Спенсер визначав, що гра — це біологічна функція організму тварини та людини. К. Гросс розглядав гру як властивість високорозвиннутих організмів. З. Фрейд вважав, що гра — це вираження глибинних інстинктів та потягів. Е. Берн розглядав гру як послідовність трансакцій, заснованих на індивідуальному плануванні. А для Й. Хейзинга гра — це штучно сконструйована модель, яка імітує ті чи інші сторони життєдіяльності людини.

В 11-томному словнику української мови наводиться чотири визначення слова «гра» і величезна кількість словосполучень. У словнику російської мови зазначається сім основних значень цього слова — це і заняття дитини, і швидка зміна плям фарби, і властивість напоїв, і виконання спеціальної ролі та інше. Словник англійської мови нараховує одинадцять визначень слова «гра».

Психологічна теорія діяльності в рамках теоретичних поглядів Л. С. Виготського та А. Н. Леонтьєва виділяє три основних напрямки людської діяльності — трудову, навчальну та ігрову. Тому, мабуть, потрібно використати «лезо Оккама» (англійський філософ Уільям Оккам зазначав: «... сутності не потрібно збільшувати без потреби») і дати просте та містке визначення: «Гра — це діяльність».

Особливе місце посідає гра в житті дитини. У дошкільному віці діти живуть грою, вона є необхідністю, головним видом діяльності. Через гру дитина пізнає світ, входить у світ людських стосунків та взаємодій.

Не менш важливу роль виконує гра у школі. Без гри немає ні дитячого життя в школі, ні розвитку дитячого колективу. Правильно сконструйована педагогічна гра більше, ніж будь-яка діяльність, дозволяє розвивати самостійність дитини, враховуючи її вікові особливості.

Ігрова діяльність на уроках сприяє підвищенню зацікавленості до предмета і полегшує засвоєння складних теоретичних понять. Таким чином, гра, яка є необхідністю та основним видом діяльності дитини, одночасно стає головним засобом і навіть умовою інтелектуального розвитку учня.

Не одне тисячоліття людина використовувала ігри у навчанні або навчала за допомогою ігор. У певні часи, особливо в доцивілізаційний період розвитку людини, гра була практично єдиним варіантом освіти. Поступово набувала досвіду, розвивалася педагогіка, але гра не зникала з арсеналу вчителя. Стародавні греки (згадайте апріорі Зенона або методи Сократа та Платона) та середньовічні схоласти (так звані «адвокати диявола» нагадують гру «Від противного») використовували гру в навчанні. Науковий підхід до освіти практично не змінив поглядів на гру. Коменський та Сухомлинський, Макаренко та Амонашвілі — цей список видатних педагогів, що зверталися до гри, можна продовжувати довго. Але, незважаючи на багатий практичний досвід, і в наш час питання гри не досліджені повною мірою. Існує велика кількість різноманітних поглядів на гру в освіті. Навіть у термінології.

Процес освіти неможливий без дидактики, але поняття «дидактична гра» викликає багато запитань. У педагогічній літературі існує декілька поглядів на цей термін:

- будь-яка гра є дидактичною грою (всі ігри, навіть розважальні, містять у собі елементи навчання);
- всі навчальні ігри є дидактичними (дидактика вивчає теорію навчання, таким чином, дидактичні ігри і є навчальними);
- частина навчальних ігор — інтелектуальні ігри є дидактичними (всі навчальні ігри поділяють на сюжетно-рольові, дидактичні, рухливі та інші, існують й інші види, але дидактична гра складає частину навчальних ігор).

На наш погляд, поняття «дидактична гра» є дуже різноплановим поняттям, яке охоплює або об'єднує всі підходи.

Не існує єдиного підходу в дидактичній науці і щодо статусу гри, її розглядають як:

- засіб навчання;
- метод навчання;
- форму навчання.

Разом з тим потрібно зазначити, що гра є і засобом, і методом, і формою навчання. Все залежить від підходу, на основі якого розглядають це питання.

Як і у будь-якій грі, дидактичній грі притаманні загальні ознаки, висловлені Й. Хейзингою:

- умовний характер гри (відділяє гру від унітарної дійсності);
- добровільна участь у грі (гра під примусом вже не гра, а виконання певних дій);

- обмеженість гри (часовими, просторовими, матеріальними та іншими рамками);
- невизначеність гри (розвиток та результати гри часто програмовані, але не визначені, оскільки залежать від змінних факторів — учасників, часу, простору та іншого);
- емоційність гри (тільки зацікавлена людина стане учасником гри, що надає грі емоційного забарвлення).

Хотілося б додати до цього переліку загальних ознак і розвиваючий фактор. Кожна гра дає певний результат, навіть негативний, що впливає на розвиток людини.

Але дидактична гра відрізняється від інших і певною чіткою структурою (див. *схему на С. 8*).

Дидактична гра — це гра, яка допомагає вчителю не тільки урізноманітнити навчання, але й організувати процес розумового розвитку дитини.

Використання дидактичних ігор на уроках історії дає можливість не тільки нейтралізувати зверхність, монотонність оповіді учителя, стимулювати позитивні емоції, але й створити атмосферу здорового змагання, яке змушує школяра не просто механічно згадувати відоме, а й мобілізувати всі свої знання, думати, добираючи відповідне, зіставляти та оцінювати.

У дидактичних іграх процес навчання набуває інших, незвичайних форм навчання — політ фантазії, самостійний пошук, новий погляд на звичайні ситуації, переосмислення фактів. Гра створює атмосферу здорового змагання, змушує по-новому використовувати накопичені знання й застосовувати їх не тільки механічно, але й відповідно до умов гри. Важливим є ще й те, що не під тиском обставин, а за бажанням самих учнів під час навчальної гри відбувається багаторазове повторення матеріалу в різноманітних формах.

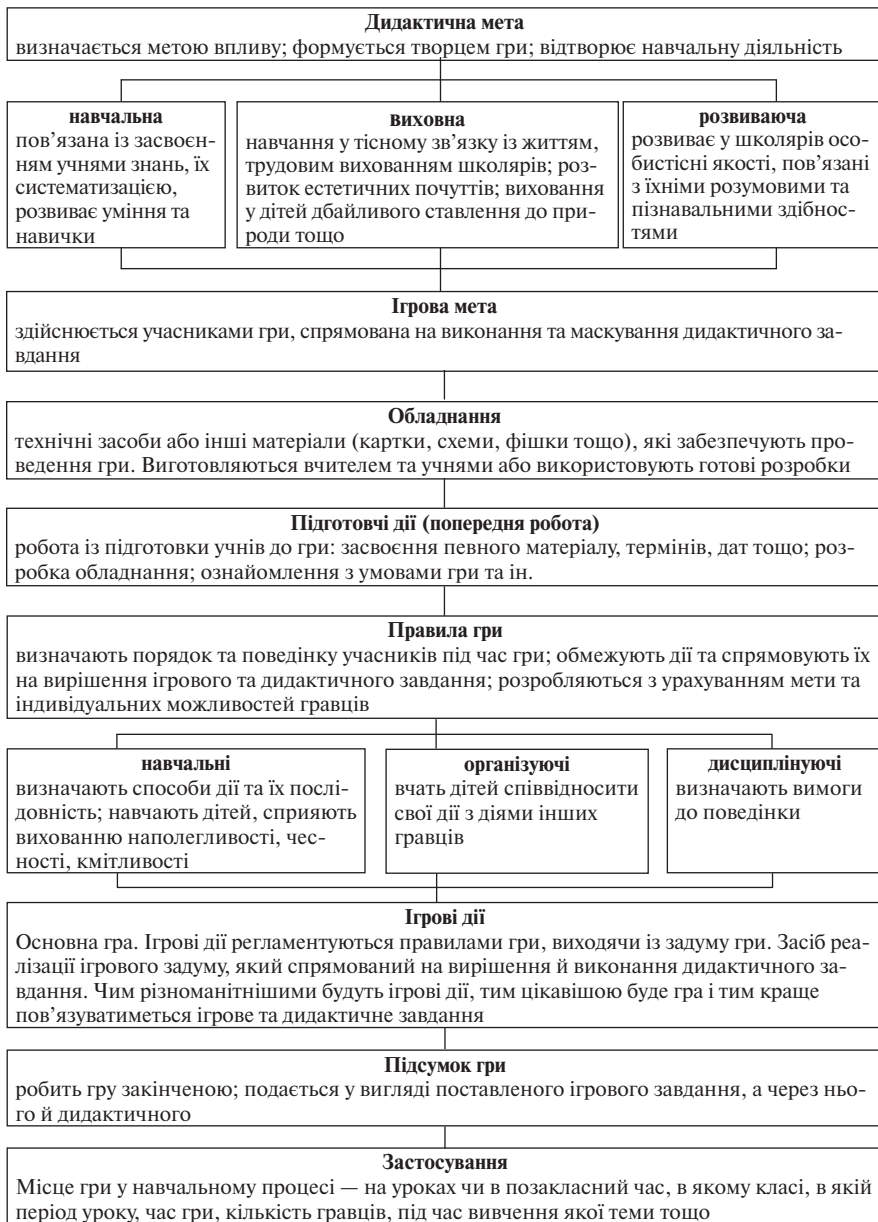
Метою цієї роботи є узагальнення досвіду автора з питань використання гри на уроках історії Стародавнього світу.

Викладання історії Стародавнього світу відбувається у штучно створеному ігровому просторі, який має свої зовнішні та внутрішні ознаки.

Протягом року процес навчання проводиться у вигляді гри «Мандрівник часу», що дозволяє створити необхідний ігровий антураж, підвищити зацікавленість та творчість учнів і навіть створити ситуацію, коли процес формування історичних знань частково був замаскований ігровою метою.

Крім того, кожен урок (тема) мав свій набір дидактичних ігор, більшість з яких подавалася у робочих зошитах, розроблених автором (видавництво «Генеза-Південь», ISBN 966-7388-30-1): Первісні люди. Стародавній

Структура дидактичної гри

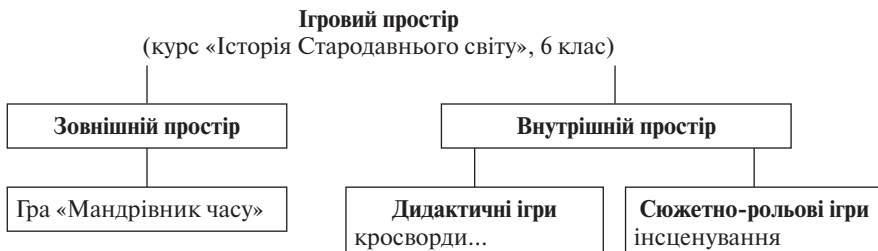

Єгипет. Передня Азія в давнину. Стародавні Індія та Китай. Стародавня Греція. Стародавній Рим.

Тому практично на кожному уроці учням пропонувалися кросворди, ребуси, шаради та інші ігри. Всього протягом року були використані 80 кросвордів, ребусів, шарад, лабіринтів, шифрограм, інші ігри (анagramи, ланцюжки, пошук закономірностей, помилкові, розподільні та ін.).

Для закріплення, повторення та перевірки історичних знань на підсумкових уроках учні брали участь у групових дидактичних іграх: лото, доміно, квінтет, «ходівка» та інші.

Таким чином кожна тема мала вигляд закінченого ігрового простору.

Знання — це засвоєна учнями навчальна інформація, яка відбувається на рівні просторового відтворення (репродуктивному); на рівні використання знань у дещо зміненій ситуації (реконструктивному); на творчому рівні.

Засвоєння інформації та інша діяльність учнів 6-х класів відбувається на образотворчому або емоційному рівні. Використання гри допомагає ефективно перевірити рівень знань школярів на різних ступенях.

На репродуктивному рівні використовуються кросворди, чайнворди, головоломки, кросдати, ребуси, шаради, лабіринти та інше.

Одним з найбільш поширених типів гри, який використовують у процесі навчання, є кросворд.

Завдяки своїй універсальності кросворд гармонійно вписався у процес навчання. Його можна використовувати як для поурочного закріплення та перевірки основних понять і термінів, так і для повторення розділів і тем, для позаурочної діяльності в гуртках, під час проведення факультативів, на олімпіадах і конкурсах.

Своєю структурою кросворд повністю відповідає умовам дидактичної гри. Адже саме він має дидактичну мету, яка спрямована на репродуктивне і реконструктивне відтворення матеріалу. Ігрова мета, якої прагнуть самі учні, дуже легко маскує дидактичну задачу. Ігрові дії під час розв'язання кросворду дуже прості і не потребують великого навантаження на дитину та не підміняють собою процес навчання. Правила гри у кросворді легко

пояснюються вчителем і мають свою універсальність та простоту, що дає можливість використовувати кросворди в різних ситуаціях. Підбиття підсумку не потребує багато часу і великої, напруженої праці. Таким чином, кросворд є дидактичною грою.

За час існування кросворд набув великої кількості форм, застосування яких дає можливість часто користуватися ним під час навчання, постійно підтримувати зацікавленість учнів чимось новим, незвичайним.

У процесі викладання історії Стародавнього світу в 6 класах автор розробив комплект робочих зошитів, у яких активно застосовується кросворд, що дозволяє запропонувати класифікацію кросвордів.

Види	Різновиди
• Кросворди: класичні; прості	<ul style="list-style-type: none"> • Кросворди-анаграми. • Кросдати. • Кросворди навпаки (з відповідями). • Кросворди з малюнками. • Кросворди-загадки. • Кросворди-букваринти
• Чайнворди	
• Головоломки	
• Сканворди	

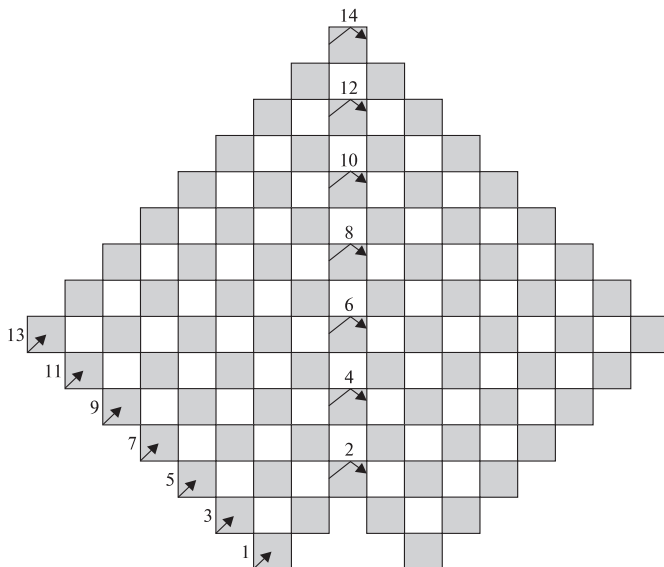
Найбільш поширеною формою кросворда, що використовується на уроках, є простий кросворд, який не потребує багато матеріалу і не має чіткої графічної структури. Його дуже легко і, головне, швидко можуть підготувати як вчителі, так і учні. Наприклад, під час вивчення теми «Стародавні Індія та Китай» учням пропонується розв'язати кросворд.

*Кросворд**

Відповіді в цьому кросворді записуються тільки у виділених клітинках сірого кольору за напрямком стрілок. У кожній парі слів остання літера першого слова є першою літерою наступного слова.

1. Ім'я індійського царя, який бився з Олександром Македонським.
2. Основний продукт харчування китайців.
3. Герой, на якого міг обертатися бог Вішну.
4. Бог вогню в аріїв.
5. Матеріал для письма, винайдений китайцями.
6. Арійський бог, ім'я якого означає «Червоний».
7. Із цієї трави в Китаї виготовляли матеріал для письма.
8. Ім'я юнака, на якого також міг перевтілюватися бог Вішну.
9. Непрохідні тропічні ліси.
10. Самоназва держави китайців — «Піднебесна ...».
11. Чай у перекладі з китайської — «молодий ...».
12. Знаменитий філософ Китаю.

* Взято з книги: Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О. Дидактичні ігри на уроках історії. 5—9 класи.— Х.: Вид. група «Основа», 2004.

13. Інша назва фарфору.
14. Ім'я відомого завойовника, який вдерся до Індії.

Відповіді:

1. Пор. 2. Рис. 3. Рама. 4. Агні. 5. Папір. 6. Рудра. 7. Бамбук. 8. Крішна.
9. Джунглі. 10. Імперія. 11. Листочок. 12. Конфуцій. 13. Порцеляна.
14. Александр.

Гра «Квартет, квінтет, сікстет. Стародавній світ»

Ще один варіант репродуктивної перевірки знань — «Квартет, квінтет, сікстет. Стародавній світ», який має чітку ігрову структуру:

Дидактична мета:

- перевірити та закріпити знання історичних термінів, назв, імен, дат тощо;
- сформувати уявлення про логічну побудову подій, взаємозв'язок імен, назв, термінів.

Ігрова мета

Мета учасників гри: зібрати повний комплект карток, які відповідають обраній темі (квартет — 4 картки; квінтет — 5; сікстет — 6).

Ігрові дії

Гра розрахована на 10–15 хвилин уроку або позаурочного заняття для групи, що складається з 3–4 учнів.

Обладнання гри

Комплект складається: дует — 12 карток; квартет — 20 карток; квінтет — 25 карток; сікстет — 30 карток. Можливі інші варіанти.

Правила гри

Картки порівну розділяються між учасниками гри (квартет — 3 учні по 6 карток; квінтет — 4 учні по 6 карток; сікстет — 4 учні по 7 карток), зайві картки залишаються на столі словами догори (квартет — 2 картки; квінтет — 1; сікстет — 2). Учасники гри по черзі міняють 1 (одну) картку (беруть зі столу одну картку, а на її місце кладуть одну із карток, які отримали).

Підсумки гри

Підсумки гри підбиваються миттєво. Можна використовувати додаткові завдання: визначити тему дібраних карток або навести визначення слова на певній картці.

Наступним кроком засвоєння знань на репродуктивному рівні за допомогою логічного уявлення є шаради, коли учень повинен поєднати розрізнені завдані поняття, назви, букви у певне слово, пов'язане з даною темою.

Наприклад:

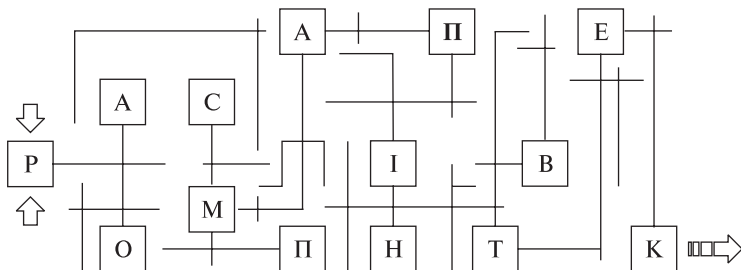
- перші букви знаходяться в чашці з чорним напоєм, але без останньої букви;
- наступні три букви є початком назви оповідань, які розповідають малякам;
- разом буде назва гір ...

Використання шарад дозволяє не тільки запам'ятати назви, прізвища, імена та інше, але й розвивати логічне мислення, зацікавлювати учнів, навіть проводити змагання (хто швидше відгадає шараду).

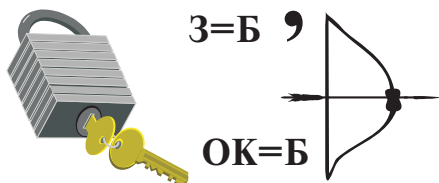
Аналогічна побудова і деяких інших ігрових завдань — лабіринтів, ребусів. Наприклад:

Лабіринт

Найдавніші предки людини жили в Африці та Азії. Пройдіть лабіринтом, збираючи букви, і дізнайтесь, як називали наших найдавніших предків.

Ребуси

Як це використовували?

Ще одне завдання — шифрограма. Вона подає матеріал у «таємничій формі». Наприклад:

Криптограма

Назвіть ім'я царя, під час правління якого Ассирія досягла найбільшої могутності.

Шифр — а = 1; б = 2; в = 3; ... н = 18; ... я = 33).

23 12 4 16 1 23 20 1 16 1 22 1 21

Можна ускладнювати завдання, в якому буде не тільки подача нового матеріалу, але й перевірка вже вивченого. Наприклад: розшифруйте імена царів з династії Гуптіїв (для знаходження відповідних букв та цифр користуйтеся ключем).

Ключ

07.13.13.07.26	Одна з найдавніших держав Месопотамії.
01.54.65.12.28.43.71.71.60	Місцевість в Азії, де протікає дві річки.
96.07.01.01.82.28.07.37.48	Вавилонський цар, що запровадив закони.
43.12.73.28	Річка в Месопотамії.
69.92.45.19	Велика тварина з хоботом
73.96.07.43.45.13.07.71	...
71.07.19.26.28.07.73.82.37.43.07	...
69.07.01.82.26.28.07.73.82.37.43.07	...

Є в зошитах завдання, які потребують розвиненої логіки, вміння орієнтуватися в просторі.

Наприклад:

Винайдіть послідовність чергування букв та прочитайте, як називався парадний в'їзд у халдейський Вавилон, що був облицьований синіми кахлями й прикрашений рельєфними фігурами биків, левів та єдинорогів:

В	И	О	Н	Р	І	О		Т	І	А	Ш		Т	Б	А	О	Р	Г
---	---	---	---	---	---	---	--	---	---	---	---	--	---	---	---	---	---	---

Таким чином, використання робочих зошитів з історії Стародавнього світу в 6-х класах значно полегшує роботу вчителя, дозволяє працювати з кожним учнем і, головне, зацікавити школярів у вивченні матеріалу.

Впровадження таких завдань дозволяє перевірити знання фактичного матеріалу (понять, фактів, географічних назв, імен та іншого) і локалізувати історичні події в просторі та часі.

Завдання репродуктивного характеру створюють необхідну базу історичних знань та умінь для переходу до наступного рівня.

Наступним етапом є використання завдань, які вимагають незначної перебудови навчального матеріалу, тобто є реконструктивними за характером.

Наприклад, під час вивчення теми «Афінська демократія» учням пропонується заповнити порівняльну таблицю.

Критерії для порівняння	Аристократія	Демократія
Що означає?		
Хто правив?		
Чиї інтереси представляли?		
Коли правила?		

Для розв'язання цієї таблиці учням потрібно поєднати репродуктивний характер відповідей («Що означає?» — аристократія — «влада найкращих», демократія — «влада народу»; «Хто правив?»; «Коли правила?»), а також реконструктивні відповіді на питання «Чиї інтереси представляли?». Крім того, учням потрібно відповісти на питання:

- Що було спільним між аристократією та демократією в Афінській державі?
- Чому відбувся перехід від аристократії до демократії?

Під час вивчення теми «Ассирія» учням потрібно порівняти між собою військові досягнення Стародавнього Сходу:

- У стародавні часи люди використовували коней у військовій справі. Спочатку виникло колісничне військо, а потім кіннота. Вперше кіннота як рід військ виникла в Ассирії. Порівняйте між собою колісницю та кінноту.

Критерії для порівняння	Колісниця	Кіннота
Де використовувалась у бою?		
Хто був спроможним утримувати?		
Недоліки		
Переваги		

Реконструювання знань школярів дозволяє зробити висновки, що перехід від колісниць до кінноти відбувся завдяки успіхам у господарстві

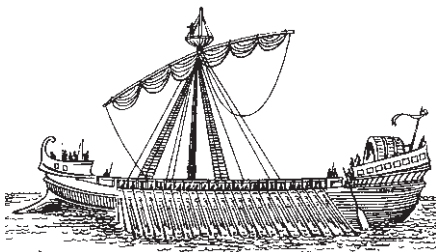
і допоміг Ассирії досягти значних успіхів у військовій справі; кіннота стала наступним етапом у розвитку війська.

Використання завдань реконструктивного характеру дозволяє не тільки перевірити знання учнів, але й розвиває логічне мислення. Ці завдання стають ще одним шаблем на шляху до творчої діяльності школярів.

Вищим рівнем засвоєння навчального матеріалу є творчий рівень. Використання ігрових елементів на третьому рівні проводиться з метою перевірки знань, умінь та навичок школярів, отриманих завдяки репродуктивному та реконструктивному навчанню.

Під час вивчення теми «Грецька культура» учням потрібно виконати таке завдання:

- Які знання повинні були мати греки для того, щоб побудувати цей корабель і плавати на ньому?

Для відповіді школярам потрібно використати свій творчий потенціал, щоб уявити процес будівництва корабля (а звідси й професії та знання, які застосовувались під час будівництва) та шлях корабля у відкритому морі. Таким чином, буде виникати ціла низка спеціальностей (тесляр; столяр; капітан; матрос; навігатор; купець; будівельник та інші) та знань:

- математика (розрахунки під час будівництва, завантаження корабля, торговельні розрахунки, заробітна платня);
- астрономія (прокладення курсу корабля, орієнтування в морі);
- економіка (торгівля, люди, міста, ринки) та інше.

Перелік знань та спеціальностей може бути дуже великий, тому що все було взаємопов'язане, особливо в стародавні часи, але все це розвиває творчу уяву учнів, яка засновується на певних знаннях та вміннях.

При вивченні теми «Ассирія» школярам потрібно проявити свої творчі можливості під час виконання наступного завдання:

- У Вавилоні був побудований 90-метровий семиярусний зіккурат. Що знаходилось у цій вежі та які знання були потрібні халдеям, щоб побудувати Вавилонську вежу? Намалуйте її.

І знов учням потрібно не тільки згадати все, що знаходилося у Вавилонській вежі (храм, обсерваторія), але й уявити час будівництва зіккурату, а отже, назвати галузі знань, які були потрібні для будівництва (геометрія, арифметика, астрономія та інші), а також безпосередньо згадати ремісників, які брали участь у будівництві (каменярі, столяри, ремісники та інші), їх становище в суспільстві (раби, вільні ремісники) і навіть матеріал, з якого будували (глина, через що вежа існувала недовго).

Вивчення матеріалу потребує перевірки, особливо після великих тем. Щоб зробити урок цікавим, можна використати різні доповнення до робочих зошитів. Наприклад, історичне лото дозволяє перевірити засвоєння назв, імен, предметів та вміння орієнтуватися серед реалій Стародавнього світу:

Дидактична мета

Перевірити та закріпити знання історичних термінів, назв, імен, дат тощо.

Ігрова мета

Першим викласти всі картки на стіл.

Ігрові дії

Історичне доміно розраховане на 15–25 хвилин уроку або позаурочного заняття для групи з 2–4 учнів.

Обладнання гри

Комплект складається з 28 карток. Кожна картка розділена на 2 частини. У кожній частині знаходиться слово з певної категорії. Всі слова розділені на 7 категорій.

Навчальні правила

Гра проводиться за допомогою карток. Починають жеребкування. Перший гравець викладає одну картку (на свій розсуд) словами догори. Наступний гравець (за годинниковою стрілкою) кладе поряд (з одного з кінців картки) свою картку, але так, щоб слова, які розташовуватимуться одне біля одного, відповідали певній категорії. Третій гравець подовжує ланцюжок з одного боку. Черговий хід переходить від одного гравця до іншого. Якщо у гравця відсутня картка, яка має відповідне слово до одного з кінців ланцюжка, то цей гравець пропускає хід і хід робить наступний гравець. Коли гравець припускається помилки, то йому повертається його картка і він пропускає хід. У випадку, коли всі припустилися помилки, гра починається з початку.

Організуючі правила

Учні повинні швидко пригадати та знайти на своїх картках відповідні слова.

Дисциплінуючі правила

- Не поспішай розпочати гру, не дослухавши до кінця вказівок учителя.
- Додержуйся своєї черги, не заважай товаришам, не роби зайвих рухів, дій, будь дисциплінованим.
- Не хитруй, не шукай нечесного шляху до перемоги.

Підсумки гри

Історичне лото має багато можливостей для підбиття підсумків (кількість закритих клітинок, рядків, карток та інше) і проводиться відразу після закінчення гри.

Знаряддя праці	Вірування	Вірування			Дикі тварини
Серп	Тотем	Магія			Вовк
1 картка		2 картка		3 картка	

Підсумовуючи результати використання ігрових завдань на уроках історії Стародавнього світу, можна зробити такі висновки:

- ігрові завдання можна використовувати на всіх рівнях: репродуктивному, реконструктивному і творчому;
- такі завдання дозволяють закріпити знання, терміни, дати, географічні назви та ін., тобто всі складові елементи історичних знань школярів;
- найбільш ефективними ігрові завдання виявляються під час повторувально-узагальнюючих уроків. Це пояснюється тим, що для використання ігрових завдань учні повинні мати певний запас знань і володіти певними вміннями та навичками, які формуються при вивченні історії Стародавнього світу;
- ігрові завдання можна використовувати під час проведення уроків будь-якого типу;
- ігри допомагають урізноманітнити позаурочну діяльність під час вивчення курсу історії;
- використання ігрових завдань дозволяє суттєво урізноманітнити методику та підвищити рівень пізнавального інтересу школярів.

Охредько О. Е.

КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ» (68 ГОДИН)

Но- мер	Дата	Тема уроку	Поняття, терміни	Події, дати	Історичні постаті
1	2	3	4	5	6
1		Вступ	Історія, цивілізація, археологія, антропологія, етнографія, речові та письмові джерела, історичний час, нова ера, календар		
Тема № 1. Життя людини у первісні часи					
2		Виникнення людини. Залюднення Європи	Первісність, австралопітек, палеоліт, гурт первісних людей, збиральництво, полювання	3 млн р. — поява австралопітеків, 1 млн р. — поява пітекантропа, 1 млн р. — 10 тис. до н. е. — палеоліт	
3		Кам'яна доба	Людина вміла, знаряддя праці, неандерталець, рубило, скребло, проколки, льодовиковий період, мамонт, первісне стадо, рід, поховання, релігія	100 тис. до н. е. — поява неандертальця	
4		Поява людини сучасного типу	Людина розумна, кроманьйонець, мезоліт, еволюція, стоянка, рід, родова община, плем'я, матріархат, патріархат	40 тис. до н. е. — поява кроманьйонця, X–VII тис. до н. е. — мезоліт	

1	2	3	4	5	6
5		Виникнення рільництва і скотарства	Неоліт, енеоліт, землеробство, скотарство, відтворююче господарство, кераміка, прядіння, ткацтво, металургія, продуктивність праці, суспільство, вожді, старійшини, знать, обмін, торгівля, сусідська община, перші цивілізації	VI–IV тис. до н. е. — неоліт, IV–III тис. до н. е. — енеоліт, IV тис. до н. е. — поява найдавніших міст, I–II тис. до н. е. — бронзова доба, I тис. до н. е. — залізна доба	
6		Перші землероби та скотарі на території України	Трипільська культура, мальована кераміка, середньоостогівська та ямна культури, індоєвропейці, цивілізація	V–II тис. до н. е. — трипільська культура, IV тис. до н. е. — середньоостогівська культура, III тис. до н. е. — ямна культура	В. Хвойка
7		Культура та вірування первісних людей	Астрономія, прикладне мистецтво, язичництво, душа, культ, тотемізм, анемізм, магія, ідоли, вівтар, шаман, Стоунхендж, Альтаміра		
8		Узагальнення			
9		Тематичне оцінювання			
Тема № 2. Давній Єгипет					
10		Природно-географічні умови Єгипту	Східна цивілізація, Ніл, пороги, дельта, іригація, мул, папірус, бархани, хамсін, шадуф, канал, приватна власність, рабство, «живі убиті», влада, фараон	IV тис. до н. е. — заселення долини Нілу	

1	2	3	4	5	6
11		Утворення Єгипетської держави	Держава, Верхньоєгипетське та Нижньоєгипетське царства	3100 р. до н. е. — утворення єдиної держави в Єгипті, 3100 р. до н. е. — 2500 р. до н. е. — Давнє царство	Менес, Нармер
12		Господарське і повсякденне життя. Організація життя суспільства	Фараон, вельможа, жерці, чиновник, писарі, ремісники, податки, наглядачі, піраміда, Великий Сфінкс	2750 р. до н. е. — будівництво пірамід Джосера, піраміди Хуфу, Хафра, Менкаура та Великого Сфінкса, 2050—1750 рр. до н. е. — Середнє царство	Джосер, Хеопс
13		Розквіт та занепад Давньоєгипетської держави	Внутрішня політика, зовнішня політика, закон, право, династія, загарбницька війна, реформа, службова знать	1580—1085 рр. до н. е. — Нове царство, 1330 р. до н. е. — релігійна реформа Ехнатона, 1050 р. до н. е. — розпад Єгипту, 1275 р. до н. е. — війна Рамзеса II з хеттами, 525 р. до н. е. — завоювання Єгипту персами, 1922 р. — відкриття Г. Картером гробниці Тутанхамона	Тутмос III, Ехнатон, Нефертіті, Тутанхамон, Рамзес II, Г. Картер
14		Культура Давнього Єгипту	Культ, зооморфізм, переселення душ, культ фараона, гробниця, мумія, саркофаг, «Книга мертвих», Гіза, Місто мертвих, міфологія, жерці, храм, обеліск, ієрогліф, Розеттський камінь, папірус, сувій, астрономія, календар, геометрія, медицина, «червоний рядок», барельєф	IV тис. до н. е. — поява писемності, 1826 р. — розгадка Шампольоном давньоєгипетського письма	Імхотеп, Ж.-Ф. Шампольон

1	2	3	4	5	6
15		Узагальнення			
16		Тематичне оцінювання			
Тема № 3. Країни Передньої Азії у давнину					
17		Найдавніші держави Дво-річчя. Давній Вавилон	Дворіччя, фініко-ва пальма, Шумер, Аккад, міста-держави, вожді-жерці, гончарний круг, сівалка, клинопис, Гільгамеш	IV—III тис. до н. е. — виникнення міст-держав у Південній Месопотамії, 1792—1750 рр. до н. е. — правління царя Хаммурапі	Хаммурапі
18		Ассирія. Халдейське царство	Ніневія, кіннота, понтон, таран, боргове рабство, Халдея, «пир Валтасара»	1800 р. до н. е. — утворення Ассирійського царства, 689 р. до н. е. — захоплення Вавилона, 722 р. до н. е. — завоювання Ізраїля, 612 р. до н. е. — загибель Ніневії	Тиглатпаласар I, Тиглатпаласар II, Ашшурбанапал, Набопаласар, Навуходоносор II
19		Фінікія та Ізраїльсько-Іудейське царство	Бібл, пурпур, піратство, колонія, алфавіт, Карфаген, Біблія, Старий Завіт, скрижалі, філістимляни, ханаанці, Єрусалим, монотеїзм, «вавилонський полон», «Всесвітній потоп»	XIII ст. до н. е. — створення алфавіту, IX ст. до н. е. — заснування колонії у Карфагені, II тис. до н. е. — переселення євреїв на територію Палестини, 1020 р. до н. е. — утворення Ізраїльського царства Саула, 928 р. до н. е. — розпад на Іудейське та Ізраїльське царства	Саул, Давид, Соломон
20		Перська держава	Мідійці, Ахеменіди, сатрап, сатрапія, Персеполь, дарик, загін «безсмертних», скіфи, тактика спаленої землі	550 р. до н. е. — створення Перської держави, 539 р. до н. е. — захоплення Вавилону, 525 р. до н. е. — захоплення Єгипту, 480—449 рр. до н. е. — греко-перські війни, 330 р. до н. е. — загибель Перської держави	Кир I, Кир II, Камбіз, Дарій

1	2	3	4	5	6
21		Кіммерійці та скіфи на території України	Велике переселення народів, кочовики, царі, майнова нерівність, раби, курган, пектораль, гривна	IX–IV ст. до н. е. — кіммерійці, VIII–III ст. до н. е. — скіфська доба, 514 р. до н. е. — війна скіфів з Дарієм	
22		Узагальнення			
Тема № 4. Давні Індія та Китай					
23		Давня Індія	Джунглі, Хараппська цивілізація, арії, раджа	V–IV ст. до н. е. — заселення долини Інду, 2300–1700 рр. до н. е. — Хараппська цивілізація, I тис. до н. е. — арійське царство, IV–II ст. до н. е. — існування царства Маурія	Ашока
24		Релігія та культура Давньої Індії	Індуїзм, веди, буддизм, джайнізм, карма, нірвана, йога, варни, каста, брахмани, шудри, вайш'ї, недо-торканні, цифри, шахи	623–544 рр. до н. е. — життя Будди	Будда
25		Давній Китай	Велика Китайська стіна, гуни, Великий шовковий шлях	I тис. до н. е. — заснування царства Чжоу, V ст. до н. е. — початок будівництва Китайської стіни, 221 р. до н. е. — утворення імперії Цинь, 208–184 рр. до н. е. — панування династії Хань	Великий Юй, Цинь Шіхуанді, Лю Бао, Чжан Цяо
26		Релігія та культура Давнього Китаю	Ієрогліфи, філософія, конфуціанство, церемонія, даосизм, каліграфія, сун, компас, акупунктура, друкарство		Конфуцій, Лао Цзи

1	2	3	4	5	6
27		Узагальнення			
28		Тематичне оцінювання за темами 3–4			
Тема № 5. Греція у II-му — 1-й пол. I тис. до н. е.					
29		Природа й населення Давньої Греції	Олімп, елліни, еолійці, дорійці, ахейці, іонійці, пеласги, лінійне письмо		
30		Мінойська та Ахейська палацева цивілізація	Критська цивілізація, лабіринт, міфи	III тис. до н. е. — XII ст. до н. е. — Критська (Мінойська палацева) цивілізація, XXI ст. до н. е. — прихід ахейців, 1600–1200 рр. до н. е. — Мікенська цивілізація, XII–XI ст. до н. е. — завоювання Мікен дорійцями, 1890 р. — А. Еванс почав розкопки на о. Крит	А. Еванс
31		Релігія стародавніх греків	Пантеон, боги-олімпійці	Кронос, Зевс, Гера, Аїд, Посейдон, Аполлон, Афінa, Афродита, Артеміда, Деметра, Гермес, Геракл, Кліо	
32		Греція в XI–VI ст. до н. е.	Алфавіт, фаланга, гопліт, демос, аристократія, Велика грецька колонізація, метрополія, тиранія	VIII–VI ст. до н. е. — Велика грецька колонізація, VIII ст. до н. е. — створення Гомером «Іліади» та «Одіссеї», 1870 р. — відкриття Трої Г. Шліманом	Шліман Г., Гомер
33		Давня Спарта	Олігархія, Лаконіка, ілоти, спартанці, періеки, ефори, спартанське виховання	1100 р. до н. е. — дорійці захопили Лаконіку	Лікурґ

1	2	3	4	5	6
34		Утворення Афінської держави	Грецька цивілізація, поліс, акрополь, агора, суспільство, метеки, демос, аристократія, реформа, демократія, фети, остракізм, стратег, тиранія	624 р. до н. е. — закони Драконта, 594 р. до н. е. — реформи Солона, 560 р. до н. е. — тиранія Пісістрата, 509 р. до н. е. — реформи Клісфена	Драконт, Солон, Пісістрат, Клісфен
35		Узагальнення			
36		Тематичне оцінювання			
Тема № 6. Греція у V–IV ст. до н. е.					
37		Греко-перські війни	Марафонська дистанція, 300 спартанців, Морський союз	490 р. до н. е. — Марафонська битва, 480 р. до н. е. — битва при Фермопілах та Саламіні, 478 р. до н. е. — Афінський морський союз, 449 р. до н. е. — битва при Платеях	Геродот, Дарій I, Мільтіад, Леонід, Ксерокс, Фемістокл, Кімон
38		Розквіт Афінської демократії	Рабовласницька демократія, демос, аристократи, метеки, громадянські права та обов'язки, суд присяжних, остракізм	444–429 р. до н. е. — правління Перікла, 431–404 рр. до н. е. — Пелопоннеська війна	Перікл
39		Побут, традиції, господарство давніх греків	Олімпійські ігри, гінекей, тронос, гімантій, туніка	776 р. до н. е. — перші Олімпійські ігри, 1896 р. — відновлення Олімпіад	П. Кубертен
40		Тріумф грецької культури	Театр, трагедія, комедія, оратор, чудеса світу, гімназій, палестри, лікей, софістика, риторика, скульптура, колона,		Піфагор, Анаксімандр, Демокріт, Геракліт, Демосфен, Діоген,

1	2	3	4	5	6
			архітектурний стиль, амфора, кратер, скіфос, пентатлон		Геродот, Фукідід, Ксенофонт, Фалес, Сократ, Аристотель, Платон, Езоп, Арістофан, Софокл, Есхіл, Гіппократ, Мірон, Фідій
41		Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї	Метрополія, колонія, ойкумена	VI–V ст. до н. е. — заснування Ольвії, Херсонесу, Пантікапеї	
42		Узагальнення			
Тема № 7. Еллінізм					
43		Криза грецької державності та піднесення Македонії	Гейтари, фаланга, катапульта, партія, філіппіки	IV ст. до н. е. — розпад Другого морського союзу, утворення Македонії, 338 р. до н. е. — битва при Херонеях	Філіпп II, Сократ, Демосфен
44		Східний похід Олександра Македонського	Імперія, «Гордіїв» вузол	334 р. до н. е. — битва при Граніку, 333 р. до н. е. — битва при Іссі, 331 р. до н. е. — битва при Гавгамелах, 323 р. до н. е. — смерть Олександра Македонського	Олександр Македонський, Аристотель, Дарій III
45		Елліністичні держави в IV–II ст. до н. е. Елліністична культура	Еллінізм, діадокси, Мусейон, Колос Родоський, Фароський маяк	301 р. до н. е. — розподіл імперії між діадокхами, IV–III ст. до н. е. — розквіт елліністичної культури	Птолемей, Антігон, Селевкід, Евклід, Архімед
46		Узагальнення			

1	2	3	4	5	6
47		Тематичне оцінювання за темами 6–7			
Тема № 8. Давній Рим у VIII–I ст. до н. е.					
48		Природні умови Італії та виникнення міста Рим	Етрусська цивілізація, латини, італікі, патриції, плебеї, патріархальне рабство, Палантін, Капітолій, Форум, пролетарій	VIII ст. до н. е. — поява етрусків в Італії, 756 р. до н. е. — заснування Риму	Ромул, Рем, Сервій Тулій
49		Римська республіка у V — сер. III ст. до н. е.	Аристократична республіка, сенат, нобілі, плебеї, народний трибун, патриції, вето, магістрат, консул, претори, цензори, диктатор, римські громадяни, сенатори, вершники	509 р. до н. е. — встановлення республіки, 494 р. до н. е. — запровадження посади народних трибунів, V–III ст. до н. е. — завоювання Римом Італії	Тарквіній Гордий, Піпп
50		Римська республіка у II–I ст. до н. е.	Пунічні війни, проскрипції, провінція, тріумф, криза, популяри, оптимати, гладіатор, реформа, диктатура, тріумвірат	264–241 рр. до н. е. — Перша Пунічна війна, 218–201 рр. до н. е. — Друга Пунічна війна, 149–146 рр. до н. е. — Третя Пунічна війна, 146 р. до н. е. — завоювання Греції Римом, 133 р. до н. е. — реформа Т. Гракха, 82 р. до н. е. — диктатура Сулли, 73–71 рр. до н. е. — повстання Спартака	Гамількар Барка, Архімед, Ганнібал, Сципіон, Катон, брати Гракхи, Сулла, Марій, Спартак, Марк Красс, Гней Помпей, Юлій Цезар
51		Узагальнення			

1	2	3	4	5	6
Тема № 9. Падиння республіки та рання імперія в Римі					
52		Диктатура Юлія Цезаря	Громадянська війна, Рубікон, легіони, імператор, імперія	49–46 рр. до н. е. — війна Цезаря проти сенату, 44 р. до н. е. — вбивство Цезаря, 31 р. до н. е. — битва при мисі Акцій	Юлій Цезар, Помпей, Клеопатра, Брут, Антоній, Октавіан, Ліпід
53		Римська імперія в I–II ст. н. е.	Август, принцепс, монархія, технічний прогрес, династії Юліїв, Клавдіїв, Флавіїв, Антоніїв, терор, вільновідпущенники	30 р. до н. е. — 14 р. н. е. — правління Октавіана Августа, I ст. н. е. — завоювання Палестини, Північної Африки, Болгарії, Британії	Октавіан Август, Меценат, Тиберій, Калігула, Клавдій, Нерон, Веспасіан, Доміціан, Траян, Марк Аврелій
54		Римська релігія та культура	Пантеон, цегла, арка, акведук, Колізей, бетон, Форум, великий цирк, фрески, мозаїка, римське право, кодекс, стиль, педагог, граматики, юліанський календар, «Золоте століття» римської літератури	V ст. — створення Кодексу права	Плавт, Гораций, Вергілій, Овідій, Лукрецій Карр, Цицерон, Сенека, Тит Лівій, Страбон, Плутарх, Тацит, Меценат
55		Місто Рим та життя його мешканців	Фамілія, водогін, каналізація, терми, Колізей, весталка, тога, туніка, патрон, клієнт		
56		Виникнення християнства	Християнство, монотеїзм, месія, фарисеї, апостоли, катакомби, церква, Старий Завіт, Євангеліє	II–III ст. — поширення християнства	Понтій Пілат, Іуда, Ісус Христос, Діоклетіан
57		Узагальнення			

1	2	3	4	5	6
58		Тематичне оцінювання за темами 8–9			
Тема № 10. Пізня Римська імперія					
59		Римська імперія у III ст. н. е.	Колони, «солдатські» та «сенаторські» імператори, варвари, готи, галли, бургунди, оборонні війни, фортеця	II–III ст. — криза господарства, III ст. — початок нападів варварів на Рим	
60		Пізня Римська імперія IV–V ст. н. е.	Анархія, доміант, деспотія, тетрархія, Західна Римська імперія, Східна Римська імперія	286 р. — поділ імперії між двома правителями, 395 р. — поділ Римської імперії на Західну та Східну	Диоклетіан, Константин
61		Християнська церква	Церковна організація, пресвітери, діакони, єпископи, аріанство, церковний собор, храм, єреси		Константин, Аріан, Феодосій
62		Падіння Західної Римської імперії	Варвари, вандалізм, варварські королівства, Велике переселення народів	IV–VII ст. — Велике переселення народів, 410 р. — захоплення Риму Аларіхом, 451 р. — битва на Каталунських полях, 455 р. — захоплення Риму вандалами, 476 р. — позбавлення влади останнього римського імператора	Валент, Аларіх, Атілла, Одокар, Ромул Августул
63		Узагальнення			
Тема № 11. Давні слов'яни та їхні сусіди					
64		Слов'яни напередодні Великого переселення народів. Сусіди давних слов'ян	Етнос, сусідська община, нерівність, вождь, знать, борництво, капіще, язичництво, Боспорське царство, сармати	I–II тис. до н. е. — поява слов'ян	

1	2	3	4	5	6
65		Слов'яни під час Великого переселення народів	Готи, гуни, вене-ди, склавіни, ан-ти, колонізація	IV–VII ст. — Велике переселення наро-дів	
66		Узагальнення			
67		Тематичне оцінювання за темами 10–11			
68		Резервний урок			

ТЕМА № 1. ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ

УРОК 2. ВИНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ. ЗАЛЮДНЕННЯ ЄВРОПИ

Мета: дати уявлення про гіпотези появи людини на Землі, особливості взаємодії природи та предків людини, розвивати вміння роботи з таблицями, діаграмами, інформативним матеріалом та ілюстраціями, познайомитися з новими термінами і поняттями; виховувати культуру спілкування та співпраці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація чуттєвого досвіду

Учитель за допомогою евристичної бесіди з'ясовує, що учні знають про походження людини на Землі.

Учні зазвичай висловлюють три точки зору стосовно цього питання:

1. Людину створив Бог.
2. Людина виділилася зі світу природи.
3. Людина створена вищим розумом, ймовірно, космічним.

Учитель, використовуючи метод «Займи позицію», пропонує утворити групи прихильників тієї або іншої точки зору.

Учні поділяються на три групи.

Учитель. Якою інформацією про походження людини ви можете поділитися з однокласниками?

Учні, як правило, не завжди знають, чим можна пояснити свій вибір.

II. Вивчення нового матеріалу

Поява людини на Землі

Учитель. Використовуючи метод «Навчаючи — вчуся», пропонує групам познайомитися з інформативними текстами в групах і поділитися отриманою інформацією з усіма учнями класу.

Інформативні тексти

Текст 1

У Біблії про походження людини говориться: «Спочатку Бог створив небо і землю. Земля була безформеною пустелею, зануреною у вічний

морок. Повсюди була вода, а над нею носився Дух Божий. І сказав Бог: так буде світло! Побачивши, що світло добре, він відокремив її від півми і назвав днем, а темряву назвав ніччю. Наступного дня він створив небо-схил посеред вод, які розділив на дві частини, на води, які були на землі під небом, та на води, які у вигляді хмар і дощів зависли під небом. Третього дня він зібрав води під небом в одному місці, і тоді показалася суша... і повелів він тоді, щоб на землі виросло багато видів рослин, що дають насіння, і дерев, що дають плоди. Четвертого дня він створив тіла небесні... П'ятого дня він дав життя чудовиськам морським та всякій іншій живій тварюці, що мешкає у воді, а також птахам, що літають над землею. І благословив їх, сказавши: плодьтеся та розмножуйтеся, заповнюйте як море, так і повітря. Шостого дня він створив тварин, що пересуваються по землі. І насамкінець створив людину за образом і подобою своєю, щоб володарювала над усією землею, над усім, що жило й росло на землі. Сьомого дня Бог відпочивав після своєї роботи і день цей благословив, зробивши його святом на вічні часи».

Текст 2

Деякі учені вважають, що люди пішли від мавпоподібних істот, що жили у глибоку давнину. Від цих же істот походять й сучасні людиноподібні мавпи. Під час розвитку, що тривав сотні тисяч років, вигляд предків людей змінився. Можливо, це сталося під впливом радіоактивного випромінювання уранових руд, які виходили на поверхню Землі.

Руки предків людей, довгі, як у мавп, коротшали, а спина випрямлялася. Пальці ставали все більш гнучкими й рухливими. Але найголовніше — у них поступово розвивався мозок. Вони ставали розумнішими, поступово відокремлюючись від тваринного світу. Так на Землі з'явилися люди, які були ще не схожі на нас, але вже відрізнялися і від своїх предків — мавп.

Тільки у XIX столітті Томас Гекслі висловив нечувану доти думку: людина схожа із ... мавпою. Сучасники не приховували свого обурення: «Які предки? Адже людина створена за образом і подобою самого Бога».

Суперечки про походження людини тривають досі.

Текст 3

Деякі вчені вважають, що люди нашої цивілізації з'явилися завдяки втручання вищого космічного розуму.

Археологи та етнографи стверджують, що найдавніші цивілізації — Месопотамія, Єгипет, Крит та Греція, Індія та Китай — мають спільну основу. Всі ці цивілізації з'явилися водночас і раптово і не містили жодних слідів еволюції. Залишилися лише міфологічні розповіді про те, що з моря прийшли просвітителі, що принесли з собою культуру та науку

в готовому вигляді. Згідно з легендами, просвітителі з'явилися після глобальної катастрофи, що знищила їх батьківщину.

Деякі дослідники вважають, що єгипетські піраміди побудовано не єгиптянами, а є результатом втручання позаземних цивілізацій.

Ще один приклад — у Південній Америці під час дослідження індіанських культур були знайдені зображення повітряної кулі та літальних апаратів, схожих на космічні. У пустелі Наско були знайдені зображення звірів, риб, людей, геометричних малюнків. Розміри цих зображень коливаються від 30 до 300 метрів, контурна лінія яких завширшки становила від 15 см до 3 м. Побачити ці малюнки можна лише з висоти пташиного польоту. За однією з версій вони мають позаземне походження.

Учні обмінюються інформацією.

Учитель. Хто змінив свою точку зору і чому?

Вчитель пропонує продовжити самостійний пошук аргументів на користь тієї чи іншої гіпотези як частини домашнього завдання.

Стародавні люди

Учитель. Давайте подивимося, який же вигляд мала найдавніша людина? Опишіть її.

Робота з ілюстраціями підручника

Заслуховують відповіді учнів.

Учитель говорить про те, що вчені виділяють декілька етапів розвитку людини.

Кожний новий вигляд одержував певну назву, період, якому відповідав той чи інший тип найдавнішої людини. Учні пропонується самостійно з'ясувати ці питання.

Робота з текстом підручника

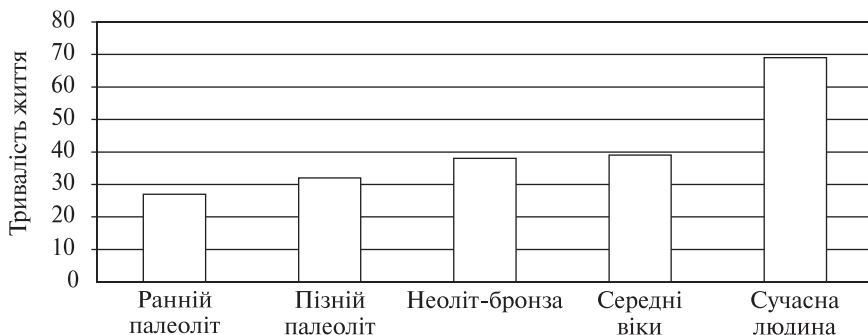
Фіксація в зошиті нових понять і термінів: «людина розумна», «неандерталець», «еволюція», «кроманьйонець», «рід», «родова община», «привласнювальний тип господарювання».

Учитель пропонує учням розглянути таблицю й діаграму, зробити висновки на підставі отриманих даних.

Таблиця «Чисельність населення на Землі»

Роки	2 млн років тому	300 тис. років тому	25 тис. років тому	6 тис. років тому	1750 р.	1950 р.	2000 р.
Чисельність населення	125 тис. чол.	1 млн чол.	3.340 тис. чол.	86,5 млн чол.	728 млн чол.	2 млрд 400 тис. чол.	≈ 6 млрд 270 тис. чол.

Діаграма «Тривалість життя людини»

Евристична бесіда

Учні роблять висновок про те, що кількість населення Землі та тривалість життя людини постійно зростає.

Учитель. Чим це можна пояснити?

Учні. Змінилися умови проживання людини, вона стала жити довше. Раніше виживали не всі.

Учитель. Що потрібно людині для того, щоб вижити?

Учні за методом «Мозковий штурм» називають: їжа, вода, житло, зброя, знаряддя праці.

Заняття стародавніх людей

Учитель, використовуючи метод «Гроно», пропонує подумати, які асоціації викликають в учнів ці слова.

Під час роботи вчитель може ставити уточнюючі питання.

Учитель акцентує увагу учнів на тому, що поодинокі найдавнішії людини важко було існувати, тому вони жили колективами — первісними людськими стадами. Основними заняттями найдавніших людей були полювання та збирання, які є привласнювальними формами господарства. (Визначення цього поняття записується на дошці та в зошиті).

Учитель звертає увагу учнів на позначення діаграми і говорить про те, що вчені виділяють особливі епохи в історії розвитку людства, залежно від того, який матеріал використовувався для виготовлення знарядь праці:

- а) кам'яна доба (палеоліт, мезоліт, неоліт);
- б) міднокам'яний вік (єнеоліт);
- в) бронзова доба;
- г) залізна доба.

III. Закріплення знань

Тест

1. Оберіть правильне твердження.

Найдавніші люди жили в жарких країнах, де не буває холодних зим і морозів:

- а) правильно;
- б) неправильно.

2. Оберіть правильну відповідь.

Найдавніші люди:

- а) спілкувалися за допомогою слів і жестів;
- б) володіли членоподільною мовою;
- в) не вміли розмовляти.

3. Оберіть визначення заняттям найдавніших людей.

Основне заняття найдавніших людей — пошук їстівного коріння, плодів, ягід, пташиних яєць — це...

- а) полювання;
- б) збирання;
- в) землеробство.

4. Які з відповідей є помилковими?

Перший тип найдавнішої людини був:

- а) «людина прямоходяча»;
- б) «людина уміла»;
- в) «людина розумна».

5. Оберіть визначення, що об'єднує наведені слова.

Палка-копачка, загострений камінь, дубина — це...

- а) найдавніші знаряддя праці;
- б) предмети, які найдавніші люди використовували під час полювання;
- в) предмети, які вміли виготовляти мавпи.

6. Продовжте перелік.

У вигляді найдавніших людей переважали мавпоподібні риси:

- а) грубе обличчя з приплюснутим носом, низьке скошене чоло;
- б) надбрівний вал;
- в) довгі руки, нижчі за коліна.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

- 1. Чого ви навчилися на уроці?
- 2. Що викликало найбільші труднощі?
- 3. Що запам'яталося найбільше?

Вчитель повідомляє оцінки за урок.

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника.

Поміркувати над питанням: «Якою першою математичною дією оволоділи люди?»

Написати міні-твір «Життя найдавнішої людини».

УРОК 3. КАМ'ЯНА ДОБА

Мета: дати уявлення про основні чинники, що визначили подальшу еволюцію людини; формувати навички встановлення причинно-наслідкових зв'язків; засвоїти поняття: «неандерталець», «льодовиковий період», «рід»; удосконалювати навички роботи з підручником, уміння виділяти головне в тексті, коротко формулювати думки.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Бесіда за питаннями

1. Назвіть основні гіпотези появи людини.
2. Які факти, гіпотези ви можете навести на підтвердження цих припущень?
3. Як виглядали найдавніші люди? Чим вони відрізнялися від сучасної людини?
4. Яка головна відмінність людини від тварини?
5. Назвіть найдавніші знаряддя праці. Для чого вони застосовувалися?
6. Якою першою математичною дією оволоділи люди?
7. Яким було життя найдавнішої людини?

Зачитується декілька уривків з домашніх міні-творів «Життя первісної людини».

II. Вивчення нового матеріалу

Виклад нового матеріалу відбувається з використанням методу «Начаючи — вчуся»

Вчитель ділить клас на групи. Кожна група отримує для вивчення одне з питань, передбачених змістом уроку. Робота здійснюється самостійно за допомогою матеріалу підручника.

1-а група готує відповідь на питання «Вплив навколишнього середовища на еволюцію найдавнішої людини».

2-а група готує відповідь на питання «Винахід нових знарядь праці, одягу та житла».

3-я група готує відповідь на питання «Оволодіння вогнем і розселення людей по Землі».

Вчитель нагадує учням алгоритм роботи:

1. Керівник групи зачитує текст.
2. По черзі заслуховують пропозиції щодо оформлення тексту відповіді.
3. Враховуються всі думки.
4. Доповідач представляє результати роботи групи.

Групи виступають з підготовленими відповідями, вчитель коментує результати їхньої роботи.

III. Закріплення знань

Рольова гра «На стоянці неандертальців»

Можливі ролі:

- Старійшина (роль виконує вчитель).
- Ватажок мисливців.
- Мисливці.
- Рибалки.
- Жінки-збирачки.
- Діти.

Умова:

- «Вогонь повинен горіти».
- Їсти поодиноці забороняється. Всю знайдену поживу треба принести до печери.
- Їжу потрібно приготувати.
- До полювання необхідно готуватися (на якого звіра відправляються мисливці, яка зброя або пристосування їм знадобляться).

Вчитель моделює ситуацію залежно від пори року (літо, зима).

Головна задача — люди повинні вижити. Для цього необхідні дії всіх членів колективу. Наприклад, хтось може бути поранений на полюванні або захворіти. Учасники рольової гри описують, що і як вони робитимуть. Старійшина — вчитель коментує дії учасників. «Мисливці», «збирачок», «дітей», що «припустилися помилки», тих, що не вижили, «ховають» (включають із гри).

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний текст параграфа; письмово відповісти питання історичної задачі.

Археологи обстежили первісну стоянку мисливців, що існувала декілька десятків тисяч років тому. Під час розкопок було знайдено кістяк однорукої людини, яка загинула під уламками стелі печери, що завалилася. Вивчення скелета засвідчило, що чоловікові на момент смерті було приблизно 50 років, а свою праву руку він втратив ще в юнацькому віці.

Чи можна на підставі цієї знахідки сказати що-небудь про життя первісних мисливців? Про ставлення людей один до одного.

Написати невеликий (на 1 сторінку) твір про життя неандертальця.

УРОК 4. ПОЯВА ЛЮДИНИ СУЧАСНОГО ТИПУ

Мета: ознайомити учнів із змінами, яких зазнала первісна людина в процесі її розвитку, з'ясувати особливості нової форми людської спільноти; ввести та закріпити поняття: «кроманьйонець», «людина розумна», «рід», «родова община», «плем'я», «матріархат», «патріархат»; формувати навички роботи з таблицями.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Вчитель заслуховує та коментує твори учнів, відповіді на питання історичної задачі.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На попередньому уроці ми познайомилися з неандертальцем. Чому його називали «людиною умілою»?

Наступним й останнім етапом в історії людства, який триває й до сьогодні, стала поява людини сучасного типу — кроманьйонця. Як на ваш розсуд, що принципово відрізняло цей тип від його попередників?

Учні висловлюють припущення. Учитель, узагальнюючи, наголошує, що цей тип людини дістав визначення як «людина розумна». Визначення записується у зошиті.

III. Знайомство з новим навчальним матеріалом

Кроманьйонці

Учитель. Що б ви хотіли дізнатися про кроманьйонця?

(Відповіді учнів записуються на дошці).

Учні. Як виглядали? Чим займалися? Де жили? Як виникли? Що споживали? Як одягалися?

Учитель. Чи достатньо у нас інформації, щоб відповісти на ці питання?

Учні доходять висновку, що вони не володіють достатньою інформацією.

Робота з підручником

Коментоване читання тексту параграфа.

Вчитель акцентує увагу учнів на тому, що поки вчені не дійшли згоди щодо походження кроманьйонця. Якийсь час неандертальці та кроманьйонці співіснували на Землі одночасно. Кроманьйонцям належить перше в історії відкриття механічного пристрою — луку зі стрілами.

Від людського стада до родового ладу

Самостійна парна робота з навчальним текстом

Прочитавши текст, відповісти на питання.

Для того, щоб вирити величезну яму-пастку або для влаштування полювання, були потрібні спільні зусилля багатьох людей. Тому люди почали жити більш численними та згуртованими колективами, ніж раніше. Археологи знаходять стоянки — стійбища давніх людей, в яких проживало вже близько 100—150 чоловік.

Люди, що жили в одному стійбищі, поступово усвідомлювали, що всі вони походять від загальних предків та є родичами. До часу появи людини розумної на зміну людському стаду приходить родова община. Її члени все робили спільно: ходили на полювання, ловили рибу, виготовляли зброю та одяг. Жінки по черзі наглядали за дітьми та готували їжу для всього роду, поки решта дорослих членів роду займалися полюванням і збиранням поживних рослин.

Все, що вдалося зібрати або вполювати, належало всьому роду та ділилося порівну між усіма родичами. Але й кожний член общини мав брати посильну участь у житті колективу. Житла та територія, на якій люди мешкали й здобували їжу, теж були власністю общини, члени якої користувалися ними спільно. Родові общини виникли на Землі з появою людини розумної. Предки всіх народів і племен, що мешкають зараз на нашій планеті, у давнину жили родовими общинами.

Питання

1. Назвіть заняття людей, що вимагали спільних дій.
2. Назвіть ознаки, за якою групу найдавніших людей можна було визначити як колектив.
3. Який колектив людей називають родовою общиною?

Після обговорення вчитель пропонує записати визначення поняття «родова община» у зошит і називає етапи розвитку родової общини від матріархату до патріархату.

Визначення записуються у зошити.

У ч и т е л ь. Як, на вашу думку, чому етапи розвитку родової общини саме так названі вченими?

III. Закріплення знань

Складання порівняльної таблиці «Первісні збирачі та мисливці».

Питання для порівняння	Неандерталець	Кроманьйонець
Походження назви		
Період існування на Землі		
Місця розселення		
Житло		
Методи полювання		
Духовна культура		
Організація суспільства		

Заповнення таблиці коментується учнями та вчителем.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф, продовжити заповнення таблиці.

УРОК 5. ВИНИКНЕННЯ РІЛЬНИЦТВА І СКОТАРСТВА

Мета: з'ясувати причини переходу людини до відтворюючого господарства, розкрити роль землеробства та скотарства в житті людини, сформувати уявлення про ремесло, тогочасні форми організації людського суспільства; познайомити та закріпити поняття: «неолітична революція», «господарство», «ремесло», «сусідська община» «держава», «цивілізація».

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Історичний диктант

1. У якому первісному колективі провідну роль відігравали родові стосунки?
2. Назвіть знаряддя праці, за допомогою яких первісні люди ловили рибу.

3. Що дозволило первісній людині пережити льодовиковий час?
4. На яких тваринах полювали за допомогою ями-пастки?
5. Хто управляв родовою общиною за часів первісного суспільства?
6. Матріархат — це ...
7. Назвіть час, коли існували кроманьйонці.
8. Назвіть перше механічне пристосування, винайдене первісною людиною.
9. Який континент вперше був заселений кроманьйонцями?
10. Рід — це ...
11. Основне заняття первісних людей — пошук їстівного коріння, плодів, ягід та ін. — це ... тип господарювання.
12. Чи справедливим є твердження про те, що людина розумна виникла близько 40 тисяч років тому?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель ставить учням питання:

1. Як, на ваш розсуд, споживання того, що дала нам природа, залишилося в далекому минулому людей?
2. Що чекало на тогочасних людей в разі стихійного лиха, посухи та ін.?
3. Уявіть, що ви старійшина роду і вам належить вжити заходів, щоб зменшити загрозу голоду через природні негаразди.

III. Вивчення нового матеріалу

Виникнення землеробства і скотарства

Учитель пропонує учням прокоментувати і доповнити схеми, зображені на дошці.

Слухаючи відповіді, вчитель пропонує учням прочитати текст параграфа, роблячи примітки на полях: «+» — вже відома інформація; «—» — нова інформація.

Метод «Інтерактивних приміток»

(«Читання та написання для критичного мислення»)

У ч и т е л ь. Яка інформація була для вас новою?

Вчитель акцентує увагу на поняттях і подіях:

- Землеробство мотики.
- Іригаційне землеробство.

- Підсічний метод землеробства.
- Збільшення ролі чоловіка в родовій общині.
- Перші приручені тварини.
- Перехід до відтворюючого господарювання.
(Визначення записуються у зошит.)

Вдосконалення знарядь праці і поява ремесла

Самостійна робота з текстом підручника

Картки із завданням для самостійної роботи. (Надаються вчителем)

1. Коли стався перший розподіл праці?
2. Які відкриття були зроблені людиною за часів неоліту?
3. Чим відрізняється заняття ремеслом від землеробства і скотарства?
4. Поясніть, як ремісник отримував продукти праці землероба та скотаря.
5. Як змінилася праця людини з появою металевих знарядь праці?
6. Чому початок обробки металів призвів до збільшення кількості продовольства у стародавніх людей?
7. Чому розвиток ремесел призвів до виникнення обміну?
8. Як ви розумієте вираз «неолітична революція»?

Учитель заслуховує відповіді учнів, коментуючи їх за необхідності.

Умовою виконаного завдання, є повна відповідь, в якій початок повідомлення починається з використання змісту питання.

Від родової до сусідської общини

Метод «Унімай думку»

Вчитель дає завдання учням під час його розповіді записати найважливіші положення.

У ч и т е л ь. З появою плуга (плугове землеробство) кожна сім'я могла вже сама обробляти поле, достатнє для її прожиття, і старійшини починають ділити землю общини між окремими сім'ями. Кожна з них отримувала свій наділ, який вона обробляла власними силами і власними знаряддями праці. Їй також належав зібраний з цього поля врожай. Не всі сім'ї вміло вели господарство. Дехто почав збагачуватися, інші — зубожнівали. Серед людей виникає нерівність. У руках окремих сімей накопилися значні багатства — золоті й срібні прикраси, вироби з міді, запаси продовольства.

Поступово родова община починає розпадатися на окремі сім'ї, хоча деякі продовжували жити разом, але вже вели власні господарства окремо один від одного. У селищі тепер не обов'язково могли жити лише родичі. Деякі сім'ї залишали рідні місця, селилися по сусідству з іншими общинами та починали вести власне господарство. На зміну родовій

общині поступово приходять сусідська община. (*Визначення учні записують у зошиті.*)

З появою у людей надлишків продовольства й ремісничих виробів та накопиченням запасів між племенами починають спалахувати війни. Багато хто замість того, щоб довгою наполегливою працею накопичувати багатства, вважали за краще швидко відняти їх у інших. Одне плем'я прагнуло захопити в іншого худобу, запаси продовольства й металів, родючі землі.

Для ведення військових дій воїни племені обирали предводителя — вождя. Йому, а також старійшинам діставалася значна частина захопленої на війні здобичі. Вони ж забирали собі й усіх полонених, які ставали їх рабами. Вожді й старійшини швидко накопичували значні багатства та переставали вважати себе рівними решті одноплемінників. Вони почали вважати себе знатними людьми. Поступово вони починають передавати дітям у спадок не тільки своє майно, але й посади. Син вождя ставав вождем, а син старійшини — старійшиною. Всі важливі посади тепер могли посідати лише люди, що походили зі знатних сімей. Становище людини у племені визначалося не її досвідом чи заслугами, як раніше, а знатністю походження.

Великі поселення людей розрослися та поступово перетворювалися на невеликі міста. Для захисту їх від ворогів почали зводити високі кріпосні стіни. У містах селилися знатні люди зі своїми слугами, рабами та ремісниками, які обслуговували знать. Вони продавали їм свої вироби, прикраси, зброю. У містах жили й вожді племен.

Поступово вожді перестають бути просто провідниками війська. Вони починають керувати справами племені, стають царями — одноосібними правителями держав, що утворилися. Для того, щоб керувати своїм народом, вони підбирали собі помічників — урядовців. Урядовці управляли всіма справами в державі на основі законів. Кожна держава мала свою територію, яку вона захищала від ворогів. У головному місті держави — столиці — зводили палац для царя. Щоб захищатися від ворогів і тримати народ у покорі, царі наймали постійне військо та стражників. За допомогою війська вони примушували населення держави сплачувати данину (податки). Влада царів стала спадковою.

Таким чином, утворилася держава — особлива організація, що служила для управління людьми, що проживали на певній території. У кожній державі були правителі, урядовці, закони, військо, збиралися податки.

Стався перехід людства від привласнюючого господарства до відтворюючого, виникли міста і писемність, виникли знать та держави, що засвідчило перехід людства на новий, більш високий ступінь розвитку: від первісного суспільства до цивілізації.

Обговорення

У ч и т е л ь. Яка інформація вам видалася найбільш важливою і чому?

Учні висловлюють власні міркування.

Ведеться робота з новими поняттями, визначення яких записуються в зошит.

IV. Закріплення знань

Тестове завдання (кожна відповідь оцінюється у 2 бали)

1. Приведіть у відповідність:

1	Нерівність	А	Глава племені	<i>Відповідь</i> 1 — Б 2 — В 3 — А
2	Другий розподіл праці	Б	Відмінності у майновому становищі людей	
3	Вождь	В	Відокремлення ремесла від землеробства і скотарства	

2. Проставте у логічній послідовності наведені факти:

- поява великих сімей;
- виникнення орного землеробства;
- поява знаті та нерівності;
- виникнення міст;
- перетворення вождів на царів, правителів держав.

Відповідь: б — а — в — г — д.

3. Оберіть правильну відповідь.

Поява обміну стала необхідною у зв'язку:

- з виникненням землеробства й мотики;
- з появою знаті;
- з розподілом праці.

4. Оберіть неправильну відповідь.

Декілька родових общин, що живуть в одній місцевості:

- складали плем'я;
- складалися з великих сімей;
- управлялися радою старійшин.

5. Знайдіть зайве.

У землеробстві використовували:

- мотику;
- плуг;
- гончарний круг;
- кам'яну сокиру.

6. Продовжте перелік.

10—9 тисяч років тому в житті людей виникли:

- а) землеробство, скотарство, ремесло;
- б) розподіл праці та обмін;
- в) нерівність;
- г) велика сім'я.

V. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**VI. Домашнє завдання**

Опрацювати відповідний параграф підручника.

Вирішити історичну задачу:

У якому порядку виникли: ковальське і гончарне ремесло; суднобудування; писемність; міста; лук і стріли; верхова їзда; царська влада; рибальство; арифметична дія віднімання; приручені тварини?

УРОК 6. ПЕРШІ ЗЕМЛЕРОБИ ТА СКОТАРІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета: сформувати уявлення про трипільську культуру, її розвиток, господарство, побут, релігію і мистецтво; продовжувати роботу з визначенням поняття, узагальнювати фактичний матеріал, розвивати логічне мислення; виховувати почуття поваги до національної історії.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

Форма проведення: урок-гра «Навчаючись—вчусь».

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань**

Учитель оголошує тему і порядок роботи.

— Сьогодні, в XXI ст., у вишиванках і писанках збереглися візерунки, які використовували наші прашури декілька тисячоліть тому. Український народ зберіг традиції і досвід минулого в мальовничих орнаментах, в будівництві жител, у шануванні землі, в любові до жінки-матері. З найцікавішою культурою енеоліту — трипільською — ми й познайомимось сьогодні на уроці.

III. Мотивація вивчення теми

Робота з визначенням поняття

- Що таке археологія?

Пам'ятайте, що визначення починається з іменника і містить 2–3 характерні ознаки.

Археологія — наука, яка вивчає минуле людства за матеріальними предметами людської діяльності. Завдяки археологам ми дізнаємось про окремі речі, стоянки, поселення, городища, могильники, майстерні, святилища, скарби тощо.

Чи можна глечики віднести до матеріальної культури? Так. Кераміка належить до матеріальної культури. Під час бесіди пропонується робота біля дошки. Трьом учням як представникам різних народів необхідно намалювати три глечики. За декілька секунд клас побачить три різних малюнки: посуд буде відрізнятися за формою і орнаментом.

Чи можуть різні прошарки населення зі своїми різноманітними культурними особливостями виготовляти кераміку однакової форми з однаковим орнаментом? Ні.

Так, на простому прикладі діти розуміють особливості археологічних культур. Наступне визначення читаємо в підручнику, яке за необхідності записується до зошиту.

Археологічна культура — спільні ознаки матеріальної культури, що виявлені при археологічних розкопках і дозволяють стверджувати належність первісного населення до єдиного культурного типу й одного етносу.

IV. Отримання й засвоєння інформації

Які особливості мала трипільська археологічна культура, учні дізнаються самостійно.

Учитель пояснює правила проведення гри:

1. отримавши картку, запам'ятай і запиши в зошит інформацію;
2. розкажи зміст своєї картки іншому учню;
3. зberi найбільшу кількість матеріалу з теми;
4. пронумеруй тези в логічній послідовності;
5. під час роботи поведись спокійно і тактично щодо товаришів;
6. після сигналу вчителя припини роботу.

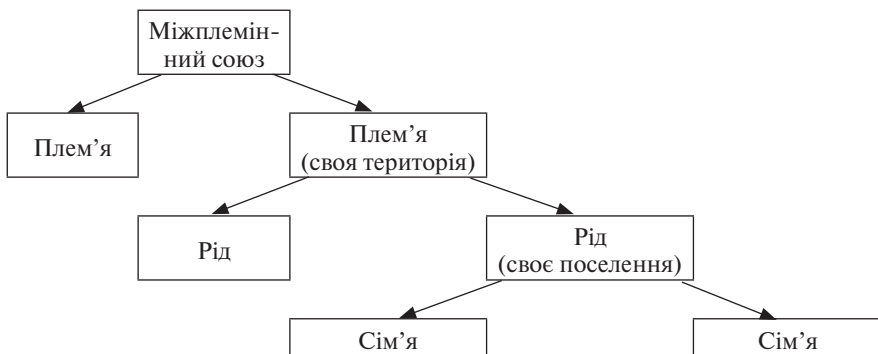
Зразки текстів для карток

1. Трипільська культура виникла в IV–III тис. до н. е. (єнеоліт).
2. Перше селище такого типу було знайдено в XIX ст. біля села Трипілья на Київщині.
3. Поширилися на величезній території: від Дністра до Дніпра й Чорного моря, займаючи близько 200 тис. км².
4. Трипільці були невисокі, вузьколиці, з чітко профільованими тонкими рисами обличчя.
5. Головне заняття — землеробство. Землю обробляли кістяними й роговими мотиками. Пізніше стали застосовувати дерев'яне рало.

6. Сільськогосподарські культури: пшениця, ячмінь, просо, бобові. Врожай збирали дерев'яними серпами з крем'яними, а згодом мідними чи бронзовими вкладками.
7. В межіріччі Дністра й Пруту займалися садівництвом (яблука, груші, абрикоси), виноградарством.
8. Розводили корів, коней, овець, кіз, свиней. Продукти тваринництва задовольняли потреби у м'ясі, молоці, шкірі. Вівчарство забезпечувало населення вовною.
9. Полювали на оленя, косулю, кабана, лося, різних хижаків, гризунів.
10. У річках на кістяні й мідні гачки ловили щуку, судака, сома (іноді був до 2-х метрів).
11. У лісах збирали ягоди, горіхи, мед, дикі фрукти.
12. Їх культуру називають культурою мальовничої кераміки. Посуд виготовляли тільки фахівці.
13. Посуд робився без допомоги гончарного круга, руками, потім його випалювали в спеціальних печах.
14. Посуд поділявся на кухонний, столовий та культовий. Іноді розміри посуду досягали 1,5 м.
15. Більшість посуду розписано червоною, чорною, білою, жовтою фарбами. В основі орнаменту — спіралі, геометричні фігури, зображення людей, тварин.
16. Одними з перших на території України трипільці почали використовувати мідь, яку привозили з Карпат та Балкан.
17. Вони застосовували мідні шила, рибальські гачки, браслети, кинджали, сокири. Трипільці знали гаряче й холодне кування та зварювання міді.
18. Ускладнилася обробка кременю. Застосовувався перший мезанічний пристрій — ручний дріль для свердління.
19. Трипільські селища розташовувались на високих рівних місцях поблизу річок. В одному населенні нараховувалося від десятка до сотні жител та господарських споруд.
20. Мали чітке планування. Всі будівлі стояли кількома рядами або концентричними колами навколо великого майдану, на якому розміщувались громадські споруди.
21. Підлогу жител настиляли на дерев'яному помості з глиняних обпалених вальків, а зверху замазували глиною. Стіни споруджувались на дерев'яному каркасі і теж обмазувалися глиною. Двопохилий дах перекривали очеретом.
22. У трипільців був унікальний звичай періодично спалювати свої поселення. Робилося це через кожних 50 років, коли виснажувалися навколишні поля.

23. Суспільний устрій спирався на матріархальні, а згодом патріархальні родові відносини.

24.

25. Мова кожного племені була діалектом (місцевий різновид мови) загальної міжплеменної мови.

26. Вирішальною умовою виробництва була родючість землі. Саме тому центральне місце в уявленнях трипільців займала богиня родючості — Велика Матір.

27. Ідеї збереження сім'ї, продовження роду підпорядковувався обряд поховання людей під долівкою жител.

28. Гіпотези зникнення трипільців:

- 1) похолодання клімату;
- 2) спроба перебудувати землеробське господарство на скотоводське;
- 3) внутрішнє протистояння племен;
- 4) агресія степовиків.

29. Вони не зникли безслідно, а розчинилися в масі представників інших культур.

30. Трипільські племена не були прямими прашурами українського народу. Але за часів їх існування закладалися основи українського родоводу.

По закінченні роботи учитель констатує виконання умов, заслуховує бажаних (враховується обсяг, акуратність записів, логічна послідовність). Інші учні доповнюють конспект.

Під час виготовлення карток не рекомендується ставити номери, бо семикласники шукатимуть картки по черзі.

Даний метод доцільно використовували при вивченні великого за обсягом матеріалу, до речі, він навчає учнів конспектувати і систематизувати інформацію.

V. Закріплення матеріалу

Закріплення проводиться в письмовій формі. Завдання надруковані заздалегідь і роздаються кожному учню.

1. Виберіть правильну відповідь.

A. Наука про речові пам'ятки історії — це:

- а) нумізматика;
- б) топоніміка;
- в) археологія.

Б. Досягнення людей в їх матеріальному і духовному житті — це:

- а) культура;
- б) господарство;
- в) політика.

В. В основу орнаменту покладено зображення:

- а) людей;
- б) квітів;
- в) квадратів.

2. Випишіть зайве слово.

- а) Дністер, Дніпро, Волга, Прут.
- б) Пшениця, картопля, ячмінь, просо, бобові.
- в) Збиральництво, гончарство, ткацтво, ковальство.

3. Підберіть слово-синонім:

- а) Селище — ...
- б) Тваринництво — ...
- в) Язичництво — ...

4. Знайдіть аналогію.

- а) Єгипет — Амон — Ра = Трипільці — ...
- б) Сучасність — цемент = давні часи — ...
- в) Риболовство — кістяні й мідні гачки = Землеробство — ...

VI. Підсумковий етап

Учитель підкреслює, що рівень цивілізації вимірюється ступенем суспільного розвитку і матеріальної культури. Трипільці вже мали політичну організацію, розвинені ремесла, культуру планування поселень, цікаву релігію тощо.

Маємо пам'ятати, що наші досягнення сьогодні базуються на здобутках минулих поколінь.

VII. Домашнє завдання

- 1. Опрацювати текст підручника (стислий переказ).

2. Скласти історичний прогноз.

Завдання: трипільська спільнота продовжує існувати на нашій території.

Запитання: припустіть їхній рівень розвитку.

УРОК 7. КУЛЬТУРА ТА ВІРУВАННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ

Мета: систематизувати вивчений матеріал, засвоїти новий навчальний матеріал; залучити учнів до роботи з довідниковою літературою, додатковою літературою; виховувати культуру спілкування та співпраці в групі.

Тип уроку: урок систематизації та узагальнення знань.

Обладнання: підручник, атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

Даний етап передбачає роботу з раніше засвоєним матеріалом. На цьому етапі для активізації роботи та раціонального використання часу пропонується провести парно-групову роботу. Парти в класі зазвичай встановлюють у три ряди. Кожний ряд отримує завдання, яке виконується в парах. Підсумок роботи фіксується в зошитах. Далі пари представляють для всіх свій варіант відповіді, правом першочергового доповнення користуються учні, що працювали над цією ж проблемою.

Завдання № 1

1. Розташуйте у хронологічному порядку назви людиноподібних мешканців нашої планети.
2. Як виглядали первісні люди? (*Австралопітек, пітекантроп, неандерталець, кроманйонець*)

Завдання № 2

Опишіть умови, за яких мешкала первісна людина.

Завдання № 3

Якими знаряддями праці, пристосуваннями й винаходами користувалася первісна людина?

По закінченні роботи вчитель надає слово учням.

Учитель підбиває підсумок, розповідає про розвиток людини в усіх галузях життя. Відзначає, що з часом людина навчається спілкуватися зі світом, освоює його, отримує знання, стає більш культурною.

II. Вивчення нового матеріалу

Первісна культура

У ч и т е л ь. Що, на вашу думку, можна включити до поняття «культура»?

Відповідь учні надають за методом «Мозкового штурму».

Вчитель стисло фіксує на дошці висловлювання учнів.

Щоб витримати науковий підхід, учитель повідомляє, що визначення поняття «культура» можна знайти в словнику «Іноземних слів»

Культура — це все те, що створене людиною завдяки її фізичній та розумовій праці.

У «Тлумачному словнику» В. Даля поняття «культура» розуміється як «обробіток», «освіта».

Учні фіксують визначення поняття в зошитах.

Учитель акцентує увагу на тому, що людина постійно розвивається, опановує нові знання. Ученими були зроблені відкриття, які безпосередньо стосуються первісної культури (*на дошці вивішуються ілюстрації: «Стоунхендж», зображення тварин з печери Альтаміра та ін.*).

III. Засвоєння знань

Самостійна робота з інформативними текстами

Робота з текстами «Культура», «Стоунхендж», «Печера Альтаміра».

Питання вчителя

- Як і чому відбувалося «окультурення» людини?

Культура

«Людина розумна» робила з рогу фігурки, видряпувала на кістці зображення, малювала на стінах печер природними фарбами цілі сцени з власного життя. Люди зображали те, що для них було найважливішим, частіше за все тварин, на яких полювали. Іноді з покоління в покоління передавалися перекази про найбільш вдале полювання і про підтримку, яку надавали їм надприродні сили.

Стародавні люди розігрували цілі мисливські сцени: одні представляли тварин, інші — мисливців. Удавані рухи тварин склали основу найдавніших танців.

Учені переконані, що уже за кам'яної доби найдавніші люди могли лікувати різні хвороби, вміли орієнтуватися в дорозі, вели облік часу. Навчившись обробляти землю, облік часу для них набув надзвичайного значення, оскільки людині вкрай необхідно було знати час початку тих чи інших землеробських робіт. Окрім цього, щодня виникала необхідність розраховувати на всіх кількість їжі, знарядь праці або зброї. Все це було дуже складно запам'ятати? І люди почали робити замітки на стінах печер,

кістках тварин, дереві. З часом виникає необхідність передавати повідомлення на великі відстані — з'являється письмо.

(Малювання, вирізування фігурок (скульптура), навчання, усна творчість, театр, танці, зачатки медицини, астрономія, математика, писемність, релігія.)

Стоунхендж

Стоунхендж — це місцевість, розташована на болотистій рівнині у південно-західній Англії. Це величезна споруда, яка є видимою лише з висоти пташиного польоту. Величезні кам'яні глиби, закопані в землю, утворюють гігантську підкову, діаметр якої становить 15 метрів.

Стоунхендж був побудований приблизно у 2750 р. до н. е. Назву цього місця дали сакси. Воно означає висяче каміння. Середньовічні письменники називали Стоунхендж «танком велетів». У самому центрі цієї гігантської споруди знаходиться Вівтарний камінь. Навкруги Вівтарного каменя розташовуються п'ять споруд з двох вертикальних каменів, на яких зверху встановлений третій. Висота цього каміння доходить 7 метрів, важать вони до 5 т кожний. Лінії, які пов'язують різні блоки, спрямовані на найважливіші точки заходу і сходу Сонця й Місяця.

Про призначення Стоунхенджу сперечаються й дотепер. Значення, яким наділяли цю споруду, завжди залежало від епохи. Так, наприклад, перші дослідники вважали його стародавньою обсерваторією, побудованою людьми-гігантами для вивчення зірок. Пізніше в гігантській споруді бачили прообраз комп'ютера, а зараз — зашифроване послання інших цивілізацій.

Альтаміра

У 1868 р. в Іспанії мисливець за козами знайшов печеру, вхід в яку був засипаний обвалом. У 1875 р. цю печеру відвідав археолог Марселіно де Саутуола і знайшов кам'яні знаряддя печерної людини. Нічого особливого у цьому не було. Проте справжній відкривач Альтамірової печери тоді ще тільки вчився ходити. У 1879 р. Саутуола ще раз відвідав печеру, взявши із собою маленьку дочку Марію. Саме вона, сидячи у батька на плечі, і помітила зображення тварин: «Бики! Бики! Намальовані бики!». Коли археолог підняв голову, то побачив величезні фігури бізонів, коней, кабанів, намальованих червоною, чорною та коричневою фарбою. Всі стіни печери були вкриті барвистими зображеннями тварин. Тварини ніби застигли на бігу. Стародавні художники передали не тільки зовнішній вигляд звіра, але й його звички.

Археолог, що відкрив печерний живопис, не сумнівався, що все це було створено первісними художниками, але, коли він опублікував свою роботу, її зустріли з недовірою. Він так і не зміг довести тоді свою точку зору.

Релігія первісних людей

У ч и т е л ь. «Чому виникає релігія в первісному суспільстві»?

Учні надають відповіді, використовуючи метод «Мозкового штурму». Відповіді фіксуються на дошці.

Учитель підбиває підсумок: віра у надприродні сили з'являється то-му, що у первісної людини виникає страх перед світом і вона потребує захисту.

Момстійна робота з текстом підручника «Поява релігійних ві-рувань».

IV. Закріплення знань

Термінологічний диктант

1. Показник рівня розвитку людського суспільства. (*Культура*)
2. Віра у надприродні сили й поклоніння їм. (*Релігія*)
3. Релігія, яка обожнює сили природи. (*Язичництво*)
4. Зображення божества з дерева або каменю. (*Ідол*)
5. Намагання людей за допомогою певних обрядів впливати на сили природи чи інших людей. (*Магія*)
6. Поклоніння та вшанування померлого предка. (*Культ предків*)
7. Подарунок богам. (*Жертва*)
8. Звернення до бога з проханням. (*Молитва*)
9. Оповідання, в яких відтворено уявлення первісних людей про навко-лишній світ. (*Міф*)
10. Віра людей у таємний зв'язок роду з тваринами або рослинами. (*То-темізм*)
11. Віра у невидимих духів або душі, якими первісні люди наділяли живу чи неживу природу. (*Анімізм*)
12. Людина, що володіє магією. (*Шаман*)

V. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання роботи учнів

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; скласти кросворд, використовуючи терміни теми; скласти сенкан «Культура» і «Релігія».

Наприклад:

- Культура.
- Стародавня, сучасна.
- Виховує, навчає, захоплює.
- Показник рівня розвитку суспільства.
- Досягнення.

УРОК 8. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ»

Мета: узагальнити знання учнів з теми, розвивати вміння застосування знань; аналізу та порівняння історичних фактів; виховувати інтерес до вивчення історії.

Тип уроку: узагальнення знань.

Форма проведення: урок-гра.

Обладнання уроку: роздавальний матеріал — кросворди «Первісні збирачі та мисливці» та «Первісні хлібороби та скотарі».

ХІД УРОКУ

I. Мотивація

Учитель. Ми закінчили з вами вивчення теми «Життя людини в первісні часи». Тому сьогодні ми узагальнемо одержані вами знання. Урок проходитиме у вигляді гри і складтиметься з двох етапів.

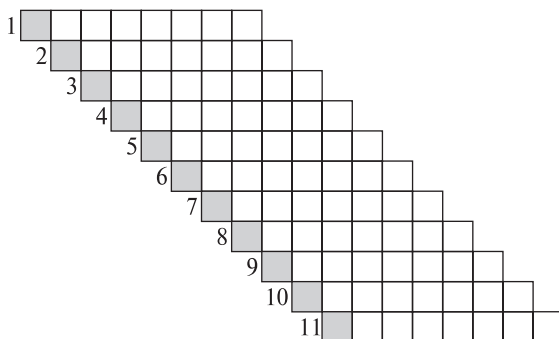
II. Основна частина уроку

Перший етап «Кросворд»

Учитель ділить клас на чотири команди, кожна з яких має виконати по два кросворди. Враховуватимуться як час виконання, так і правильність відповідей. (*Максимальна оцінка 6 балів*)

Кросворд № 1

Якщо правильно розгадати кросворд, то у виділених клітинках можна буде прочитати назву первісної людини, рештки якої було знайдено на острові Ява в Індонезії.

1. Одне зі знарядь праці кроманьйонця.
2. Сонце, вітер, вогонь, блискавку, грім первісні люди вважали живими ...

3. Віра у спільне походження й кровну спорідненість між людиною та певним видом тварин.
4. Річ чи документ, виставлені в музеї.
5. Рід — це ... родичів.
6. Учений, який здійснює розкопки й вивчає давні речі та споруди.
7. Тварини, кістки яких було знайдено в печері Кіік-Коба в Криму.
8. Країна в Африці, де було знайдено залишки олдовейської людини.
9. Частина знаряддя праці, яку кроманьйонці виготовляли для зручності.
10. Візерунок на посуді, рушнику, яким стародавня людина приписувала захисні властивості.
11. Як називали найдавніших людей, що жили в епоху палеоліту.

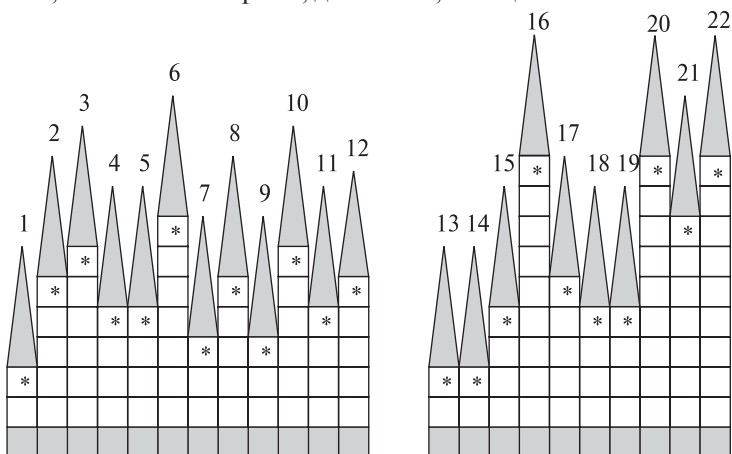
Відповіді. Пітекантроп.

1. Проколка. 2. Істотами. 3. Тотемізм. 4. Експонат. 5. Колектив.
6. Археолог. 7. Носороги. 8. Танзанія. 9. Рукоятка. 10. Орнамент.
11. Первісні.

Кросворд № 2

Ця огорожа складена зі зброї, яку первісна людина використовувала під час полювання. Якщо ви правильно побудуєте огорожу, то у виділених клітинках прочитаєте основні первісних хліборобів і скотарів.

1. Одними з перших людина приручила: ... , овець, свиней.
2. Поселення первісних землеробів.
3. Віра в самостійне існування духів.
4. Золото — це перший ... , відкритий людиною.
5. Небесне світило, яке люди обожнювали в давнину.
6. Книга, в якій вказано роки, дні тижня, місяці.

7. Зернова культура, яку вирощували трипільці.
8. Місце для зберігання припасів у будинку трипільців.
9. Зброя, яку використовували під час полювання.
10. Прикраса, яку знаходять у похованнях первісних людей.
11. Соху первісні люди виготовляли з оленьчих ... .
12. Символ часу в Стародавній Індії.
13. Що вивчає хронологія?
14. Основна тяглова сила в землеробстві.
15. Цей метал використовують для отримання сплаву бронзи.
16. Доба панування батьківського роду.
17. Тварина, яку людина приручила першою.
18. Навчившись свердити, люди отримували на знаряддях праці ...
19. Слово «камінь» грецькою мовою.
20. Доба панування материнського роду.
21. Плем'я — це великий ... первісних людей.
22. Одне з перших ремесел, яке опанували первісні люди.

Відповіді. Землеробство, скотарство.

1. Кіз. 2. Селище. 3. Анімізм. 4. Метал. 5. Сонце. 6. Календар. 7. Жито.
8. Погріб. 9. Спис. 10. Браслет. 11. Рогів. 12. Колесо. 13. Час. 14. Бик.
15. Олово. 16. Патріархат. 17. Собака. 18. Отвір. 19. Літос. 20. Матріархат.
21. Колектив. 22. Гончарство.

Другий етап «Загадки»

Кожній з чотирьох команд пропонується розгадати вірш-загадку. За кожну правильну відповідь надається 2 бали.

Загадки-складки

1. Далеких предків наших купа,
Або людей велика група,
Яка житла іще не мала,
Тому постійно кочувала,
Видобувала спільно їжу,
Плоди собі збирала свіжі,
Знаряддя всі виготовляла,
Ловила рибу, полювала.
Їм хижі звірі — не завада.
Цю групу називають ... .

(Стадо)

2. Було у древньої людини
Знаряддя перше в формі клина.
Ним шкіри різали, стругали,
Що дуже всім допомагало.

З обох боків каміння били
За допомогою ... .

(Рубила)

3. В лісах ці мешкали істоти,
Чимало маючи турботи.
Уперше в Африці з'явились,
Лише в компанії селились.
Пряма хода в них і постава,
Кінцівки звільнені для справи,
Аби знаряддя в них тримали,
Якими їжу здобували,
Життя проводячи в борні.
(Знаряддя ж були кам'яні.)
Шкребли, копали, нори рили
І тим історію творили.
Набули навичок на ділі.
Їх вчені звали ... .

(Люди вмілі)

4. Життя у нас не було доти,
Як вдосконалені істоти
В процесі розвитку з'явились, —
І середовище змінилось.
Нагадували мавп сучасних
Оті істоти тогочасні.
Й знавцям неважко відгадати,
Що називали їх ... .

(Примати)

5. В процесі розвитку людини
Великі відбулися зміни:
На двох ногах пересувались,
На нових землях заселялись.
Змінилась тіла побудова,
З'явилися зачатки мови.
Вогнем вони користувались,
У гурт чи стадо всі збирались,
Уміли гарно полювати,
Рослин багато споживати,
Окрім яких вживати в їжу
Багато м'яса звірів хижих
Й знаряддя з каменю робити
Навчилися в час ... .

(Палеоліту)

6. Покривши тисячі рівнин,
Вели до зникнення тварин.
Великі звірі і малі
Щезали швидко на землі.
Змінився клімат і буття,
Знаряддя та усе життя.
Та до нових складних умов
Підготувались люди знов.
Аби не холодно було,
Собі спорудили житло,
У нім розкинули багаття
І згуртувались, як браття,
Коли у кам'яні віки
Прийшли сюди ... .

(Льодовики)

7. Сто тисяч років тому
У Африці жили,
Не одному святому
Молитися могли.
Задобрить грізні сили
Хотіли люди ті,
Аби їм догодили
В нелегкому житті.
Кремезне тіло мали.
Знаряддя в тій добі
Вони виготовляли
Із каменю собі.
Уміло полювали.
Як холодно було,
В печерах рятувались
І зводили житло.
Жердини і каміння
На будівництво йшли.
Великого уміння
У справах набули.
Цих первісних бувальців
Зовуть ... .

(Неандертальці)

8. Багато раз неандертальці
Користувались ним в рибальстві.
Знаряддя гостре, кам'яне
У воду спритно запірне
Й у тілі риби застрягає,
Рибальць людям помагає.

Пірнать не варто вам до дна,
Коли тримаєш ... .

(Гарпуна)

9. В роки далекі із тварини
З'явилась первісна людина,
Яка на звірів полювала
Й рослинну їжу здобувала.
У гурт з подібними єдналась
І від загрози рятувалась.
Для цього метод віднайшли:
Каміння груди в хід пішли.
Кістки й усе тверде дробили
Знарядям первісним — ... .

(Рубилом)

10. В суспільстві зміни відбулися,
У групи родичі злилися.
Той колектив не розпадався,
Із рівних членів він складався.
Гуртом на звіра полювали,
А потім спільно частували
Усім поселенням трофеї.
Жили великою сім'єю.
І це об'єднання родини
Ми зведемо ... .

(Родова община)

11. Багато є на те причин,
Щоб кілька первісних общин
Єднались, аби виживати
І спільно господарювати.
Сім'ї у них не існувало,
Зв'язки по жінці рахували,
Яка у давніх тих людей
Про житло дбала і дітей.
Щоб запобігти ворожнечі,
З сусідами міняли речі,
Не допускаючи біди.
Так утворилися ... .

(Роди)

12. Ми знову книгу відкриваєм,
В світ дивовижний відбуваєм,
Мандруєм в давньому житті
У роки первісні оті,

Де, об'єднавшись в колектив,
Спокійно жити можеш ти.
Гуртом робили в ньому все:
Полює хтось, хтось харч несе.
У справах тих чека успіх
І поділяється на всіх.
Мисливство було провідним,
А ремесло ішло за ним.
Житло із шкіри гріло їх
І шлюб складали між своїх.
Оте об'єднання одне
Зоветься ... .

(Родо-племінне)

Метаграми

1. Із «Л» знаходжуся в воді,
Судна місця минають ті.
А з «Д» — метал один відомий.
На зміну каменю свідомо
Прийшов мій вік давно колись,
Й великі зміни відбулись.

(МіЛь — МіДь)

2. З «С» на початку і донині
Найголовніша в Україні
І найсмачніша їжа в світі,
А з «Р» — знайти нескладно дітям
Знаряддя: ним могли орати
І щедро землю засівати
Зерном родючим навесні
(Ще плуг нагадає мені).

(Сало — Рало)

3. Як «Л» попереду стоїть,
Ми зимову згадаєм мить.
Від мене дикий холод йде,
Не те, що з літерою «Д».
До чого ж зміни привели?
Щоб декілька общин змогли
В єдине об'єднати
І відповідь вгадати.

(Лід — Під)

III. Підбиття підсумків та оцінювання роботи

Підбиваються підсумки роботи груп, відзначаються кращі учні.

IV. Домашнє завдання

Повторити матеріал теми «Життя людини в первісні часи», підготуватися до тематичного оцінювання.

УРОК 9. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ «ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ»

Мета: перевірити рівень засвоєння учнями матеріалу теми, а також вміння застосовувати отримані знання, працювати в команді; виховувати почуття колективізму, толерантного ставлення одне до одного.

Тип уроку: перевірки та корекції знань.

Форма проведення уроку: урок «Поле чудес».

ХІД УРОКУ

I. Основна частина

Поле чудес (особисто-командна гра)

У грі бере участь клас у складі 28 чоловік (27 гравців та один помічник ведучого). Гравці розділені на 3 команди по 9 чоловік у кожній, відповідно у грі відбуваються 9 попередніх турів, в яких беруть участь по 1 гравцю від команди. Переможці турів (9 чол.) виходять у півфінали (3 гри), переможці півфіналів (3 чол.) — у фінал. У грі використано 13 слів.

Завдання учасникам гри

- Відгадай слово (за кожну правильну відповідь — 1 бал).
- Дай йому визначення (за кожну правильну відповідь — 2 бали, гравець може сам дати визначення, а може звернутися до своєї команди, тоді зароблені бали йдуть у залік гравцю, що відповідає, й команді в цілому). У фіналі за правильне визначення — 3 бали.

Оцінювання учасників

Переможець — 11–12 балів. Два фіналісти — 9–10 балів.

Півфіналісти, що не вийшли у фінал, — 7–8 балів.

Крім того, гарні оцінки можуть одержати найбільш активні гравці, що не вийшли в наступне коло (наприклад, за правильне визначення понять). Щоб не пропустити жодної правильної відповіді, помічник складає спеціальні облікові картки, де фіксуються бали всієї команди й окремих учасників.

Слова, які пропонуються для гри в попередніх турах

- Землеробство.
- Археологія.
- Жертвопринесення.

4. Старійшина.
5. Мотика.
6. Скотарство.
7. Релігія.
8. Ремесло.
9. Святилище.

Слова для півфіналу

1. Матріархат — домінуюче становище жінки за часів кам'яного віку, коли родовід вівся за материнською лінією.
2. Кроманьйонці — тип сучасної людини, який виник у період пізнього палеоліту.
3. Трипілля — селище під Києвом, де археологи вперше розкопали селище древніх людей доби енеоліту.

Слово для фіналу

Альтаміра — печера в Іспанії, де знайдено кольорові настінні картини, із сюжетами з життя первісних людей епохи пізнього палеоліту.

II. Підбиття підсумків та оцінювання

III. Домашнє завдання

Написати міні-твір «Чого не вміє сучасна людина порівняно з первісною?».

ТЕМА № 2. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

УРОК 10. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ УМОВИ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Мета уроку: сформувати у учнів уявлення про Давній Схід, з'ясувати причини виникнення найдавніших держав у цьому регіоні; надати знання про географічні та природні умови Єгипту, дослідити зв'язок між природними умовами та особливостями господарського життя країни; засвоїти нові терміни та поняття: «дельта», «пороги», «шадуф», «бархани», «хамсин», «папірус», «рабство», «живі убиті», «фараон»; удосконалювати вміння роботи з історичною картою, навички роботи з історичним текстом, вміння виділяти головне, працювати з таблицею.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, атлас, історичні документи.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Перевірка домашнього завдання.

II. Вивчення нового матеріалу

Географічні та історичні рамки Давнього Сходу

Міні-лекція

Супроводжується роботою з картою атласу та зошитом, використовується метод «Сформулуй поняття» — результат роботи фіксується учнями в зошитах.

У ч и т е л ь. Давнім Сходом називають величезний географічний регіон, який тягнеться із заходу на схід від Північної Африки (Карфаген) до Далекого Сходу — Китаю та Японії. З півночі на південь Давній Схід охоплює територію від Центральної Африки до Кавказьких гір.

Природні умови різних територій Давнього Сходу мають свої особливості, проте існують й загальні риси: клімат з досить жарким сухим літом та м'якою зимою. Величезну роль відіграли в житті народів Давнього Сходу річки: Ніл — у Єгипті, Евфрат і Тигр — у Месопотамії, Інд та Ганг — в Індії, Хуанхе та Янцзи — в Китаї. Саме ці річки забезпечили умови населенню займатися землеробством.

Дійсно родючий ґрунт в дельтах сприяв розвитку землеробства. Річки поєднували різні райони країни та створювали можливість для торгівлі усередині та поза межами країни. Але використовувати ці переваги було дуже непросто. Пониззя річок зазвичай заболочувалися, а трохи подалі земля вже висихала від спеки, перетворюючись на пустелю. Крім того, русло річок часто мінялося, а розливи легко знищували посіви. Була потрібна праця багатьох поколінь, щоб осушити болота, провести канали для рівномірного постачання водою усієї країни, вміти протистояти повеням.

Саме тут виникла перша в історії людства цивілізація — спільнота людей, поєднаних самобутніми рисами культури. На території Давнього Сходу з'явилися перші держави — спільноти людей, які проживають на певній території та мають певне управління, яке здійснюється або органами влади, або правителями.

Учитель звертає увагу на відмінність між термінами «країна», «територія» та «держава», що зазвичай пов'язані зі словом «влада».

— Історія держав, розташованих на Сході, починається із IV тис. до н. е. та закінчується початком IV–V ст. н. е.

Зазвичай держави на Стародавньому Сході утворювалися як міста-держави. Місто, оточене каналами та полями, ставало центром управління та релігії і контролювало сільську общину, яка містилася навколо міста.

Необхідність об'єднання зусиль міста та сільської общини призвело до посилення ролі держави й появи особливої форми держави-деспотії. *Деспотія* у перекладі з грецької означає «необмежена влада». На чолі держави стояв правитель, який мав всю повноту влади і вважався власником

усієї землі. У правителя були помічники-урядовці, які не тільки стягували податки з населення, але й організовували спільні сільськогосподарські роботи, будівництво, стежили за станом каналів, набирали воїнів для військових походів, судили.

Такий державний устрій був дуже довговічним та стійким.

Географічне становище та природа Єгипту

Групова робота

Учитель ділить клас на три групи: «географи», «біологи», «зоологи». Використовується метод «Навчаючи — вчуся».

Кожна з груп отримує завдання: на основі матеріалу підручника, карти атласу та історичних текстів (тексти додаються) описати особливості природи нільської долини. За результатами групової роботи учнів заповнюється таблиця.

Питання опису	Особливість природи	Яким видам людської діяльності сприяє / перешкоджає
Рельєф місцевості		
Кліматичні умови		
Родючість ґрунтів		
Стан річок		
Багатство рослинного світу		
Багатство тваринного світу		
Вихід до морів		
Корисні копалини		

Нові терміни та визначення фіксуються в зошиті.

Узагальнюючи виступи учнів, учитель зупиняється на висновках шляхом постановки уточнюючих питань:

1. Від чого залежав добробут жителів долини Нілу?
2. Чого жителі Єгипту мали вдосталь і що могли продавати?
3. Що жителі Єгипту вимушені були купувати?

Підбиваючи підсумки, вчитель говорить про те, що єгиптяни називали свою країну «Чорна земля», підкреслюючи родючість її ґрунтів завдяки розливам Нілу та мулу, чого не можна було сказати про «Червону землю», тобто пустелю. Вчитель повідомляє, що смуга «Чорної землі» була вкрай вузька — лише 12–15 км. Що стосується назви країни «Єгипет», то так її називали стародавні греки. Грецька назва згодом була замінена поетичною назвою стародавньої столиці Мемфіса — Хет-ка-Пта, тобто «Фортеця бога Пта».

3. Населення Єгипту та його господарська діяльність

Розповідь вчителя супроводжується ілюстраціями підручника. Визначення фіксуються в зошитах.

Учитель. Землеробство не одразу стало головним заняттям єгиптян. В Єгипті було мало земель, придатних для землеробства: країна затиснена з двох сторін пустелями, горами, непрохідні болота вкривали значну територію країни. Для осушення цих земель необхідна була організація великої кількості людей, координація їх дій. Крім осушення, землю необхідно було зрошувати. Особливістю землеробського господарства в Єгипті була іригація — система зрошування («зрошувати» — просочувати водою), полив за допомогою штучних каналів, гребель, водосховищ, шадуфіф та ін. Це було необхідне тому, що не всі ділянки землі зволожувалися розливом Нілу. На узвишшя вода не доходила, тому її подавали спеціальними пристроями (шадуф), схожими на український журавель.

Для зрошення ланів, розташованих далеко від річки, селяни викопували від русла Нілу канали, а від них невеликі канавки, які підводили воду до полів. Лани та канали перетинали земляні стіни — дамби, зроблені з глини та папірусу. Вся країна за давніх часів була вкрита густою сіткою насипів і каналів. Таке землеробство називали іригаційним.

Спостереження за розливами Нілу, оскільки вони відбувалися з однаковими проміжками часу, спонукало єгиптян створити власний календар. Вони першими розділили рік на 365 днів. Єгипетський рік складався з трьох етапів:

- «ахет» — «розлив» (липень, серпень, вересень, жовтень);
- «перт» — «сходи» (листопад, грудень, січень, лютий);
- «шemu» — «сухість» (березень, квітень, травень, червень).

Тому посівний сезон єгиптяни проводили після розливу Нілу, коли поля були добре зволожені та вкривалися родючим мулом (листопад, грудень). Зазвичай тут сіяли пшеницю та ячмінь. На засіяне поле виганяли худобу, щоб тварини своїми ратицями втоптали зерно в землю. Урожай збирали серпами. Молотили ж колоски, кидаючи їх під ноги худобі. Потім жінки провіювали обмолочене зерно, підкидаючи його вгору. Використання на сільгоспроботах тварин вимагало дуже добре розвиненого скотарства.

Окрім землеробів, серед єгиптян були ремісники — гончарі, ткалі, ковалі та інші. Ковалі, додаючи до міді олово, кували бронзові мотики, мечі, ножі; склярі виготовляли різнокольорове скло, успішно розвивалася торгівля.

До нашого часу науці не відомо, які племена утворили народ Єгипту, адже слово «єгиптянин» перекладалося як «людина». Єгиптяни були се-

реднього зросту, смагляві, широкоплечі, з чорним прямим волоссям. Часто голови голили й одягали перуку, заплетену у численні косички. Одяг був дуже простим — у чоловіків невеликий фартух або коротка спідниця. У жінок довге плаття.

III. Закріплення знань

Бліц-тест

1. Давній Єгипет був розташований:
  - а) у Центральній Африці;
  - б) у Північно-Східній Африці;
  - в) на заході Африки.
2. Головним заняттям стародавніх єгиптян було:
  - а) скотарство;
  - б) землеробство;
  - в) рибальство;
  - г) полювання.
3. Ніл впадає:
  - а) у Чорне море;
  - б) у Середземне море;
  - в) у Червоне море.
4. Головна зернова культура Єгипту:
  - а) ячмінь;
  - б) пшениця;
  - в) рис.
5. Давні єгиптяни називали свою країну:
  - а) «Червона земля»;
  - б) «Чорна земля»;
  - в) Єгипет.
6. Шадуф — це ... :
  - а) канал для зрошування;
  - б) особливий пристрій для подачі води на узвишшя.

IV. Підбиття підсумків роботи

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний матеріал у підручнику; придумати й намалювати герб Єгипту.

Тексти — уривки з творів старогрецького історика Діадора Сіцилійського (I ст. до н. е.).

Розташування Єгипту

Єгипет тягнеться в основному з півночі на південь і, здається, значною мірою перевершує природною красою країни всі інші місцевості Римської імперії. З заходу він захищений Лівійською пустелею, повною диких звірів, що тягнеться на велику відстань... З частин країни, звернених до сходу, одні захищені річкою, інші — оточені пустелею та болотистими місцями, названими «безоднями». Четверта сторона вся омивається Єгипетським (Середземним) морем, що захищає її, майже не має пристаней; плавання вздовж берега цього моря вкрай тривале, а висадка вкрай важка, оскільки не можна знайти безпечної гавані, окрім Фороса. Окрім цього, майже біля всього побережжя Єгипту знаходиться вузька піщана смуга землі, прихована водою та невиразна для тих, хто підпливає, не знаючи місцевості...

Розливи Нілу

Тим, хто бачить повінь Нілу, вона здається дивною... Бо в той час, як усі інші річки починають висихати під час літнього сонцестояння, а в подальшому ще більше міліють, тільки він один у цей час починає підійматися і день у день збільшується настільки, що під кінець затопляє майже весь Єгипет. У такий же спосіб він повертається до колишнього положення, знижуючись за певний час доти, доки не повернеться до попереднього стану. Й оскільки країна має рівнинний характер і міста і села лежать на штучних насипах, то вони на вигляд нагадують острови. Безліч сухопутних тварин, захоплених річкою, гине, деякі ж, вибігши на більш піднесені місця, рятуються; худоба ж під час розливу годується в селищах заготовленим для неї кормом. Для запобігання негараздів під час повені в Мемфісі встановлено царями спостереження за Нілом; люди, яким це доручено, точно вимірюють рівень води у ньому й відправляють до міст повідомлення, чітко кажучи, на скільки ліктів або пальців піднялася річка та коли почала спадати. За допомогою цього способу весь народ, дізнавшись про початок спаду річки, позбавляється турботи і водночас дізнається про розмір майбутнього врожаю, оскільки ці спостереження точно записувалися протягом багатьох часів.

УРОК 11. УТВОРЕННЯ ЄГИПЕТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Мета: розглянути процес утворення держави у давньому Єгипті, сформулювати в учнів уявлення про владу фараона, розповісти про будівництво пірамід як символів необмеженої царської влади; удосконалювати навички роботи з історичною картою; формувати навички роботи з історичним документом, групової діяльності; засвоїти терміни та поняття: «фараон», «вельможа», «жрець», «піраміда».

Тип уроку: урок формування, вдосконалення вмінь та навичок.

Обладнання: підручник, атлас, історичні документи.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Коментована робота з картою

Учитель пропонує учням показати територію Давнього Єгипту, витоків, дельту, пороги Нілу, охарактеризувавши природні умови країни.

Робота з поняттями

За допомогою методу «Мікрофон» учні дають визначення понять: «шадуф», «оазис», «пороги», «дельта», «хамсин», «мул», «папірус», «цивілізація», «державна», «деспотія», «іригація».

Учні дають відповіді на питання:

1. Чому іригаційні роботи вимагали участі усього дорослого населення общини?
2. Хто повинен був контролювати виконання всіх робіт?

II. Вивчення нового матеріалу

Об'єднання Єгипту

Учитель. Спочатку в Єгипті було близько 40 держав. Їх правителі часто воювали один з одним — переможці захоплювали переможених. Деякі правителі стали називати себе царями. Цар — правитель, що уособлював вищу законодавчу, військову, судову та релігійну влади. Шанували його, як бога Ра. Врешті-решт, долину Нілу було поділено між двома великими царствами: в пониззі річки, тобто дельті, утворився Нижній Єгипет, а вище за течією — Верхній Єгипет.

Щоб займатися землеробством, єгиптянам потрібно було постійно проводити іригаційні роботи, що було важко для окремої родини, тому вони об'єднувалися в общини на чолі з вождями. Такі общини називалися номи, а вожді — номархами. У кожній частині Єгипту було приблизно по 20 номів.

Цар Верхнього Єгипту носив білу корону, схожу на високий шолом, а символом цієї держави була квітка лотосу. Корона царя Нижнього Єгипту була червоного кольору і мала плоске піднесення іззаду, а державним символом — папірус. Між двома царствами відбувалися тривалі запеклі війни. Про цю епоху розповідає знаменитий єгипетський рельєф (опукле зображення на камені), що зображував царя Верхнього Єгипту, який замахнувся на свого супротивника. Нижче показані вороги, що рятуються втечею.

Приблизно за три тисячі років до нашої ери цар Верхнього Єгипту Нармер остаточно підкорив Нижній Єгипет та об'єднав всю країну. Він став носити подвійну корону. Повелителів всього Єгипту стали називати фараонами. Першою столицею єгипетської держави стало місто Мемфіс.

Управління державою

Робота у групах

Клас ділиться на три групи, кожна з яких отримує окреме завдання.

1-а група. Прочитайте уривок із роману Болеслава Пруса «Фараон» і дайте відповіді після тексту.

Цей величезний обсяг робіт вимагав не лише знань з астрономії, землевпорядкування, механіки та будівництва, а й досконалої організації праці. Укріплювати греблі, чистити канали треба було у точно зазначений час на великій площі. Це вимагало цілої армії робітників, яка охоплювала б десятки тисяч людей і діяла б за чітко визначеними завданнями, під єдиним керівництвом. Ця армія повинна була мати безліч вищих і нижчих начальників, безліч загонів, які б виконували різні роботи, підпорядковані одній меті. Цій армії, зазвичай потрібні були величезні запаси продовольства, допоміжних сил і знарядь праці.

Єгипет зумів організувати таку армію трударів, і їй завдячує він своїми безсмертними ділами. Вочевидь, створили цю армію й визначали плани її роботи жерці — єгипетські мудреці; а виконували ці плани за наказами царів чи фараонів. Саме тому єгипетський народ за часів своєї величі являв собою ніби єдиний організм, в якому жерці були мозком, фараон — волею, народ — тілом, а покірність — цементом.

Так саме природа Єгипту, що вимагала великої, постійної та старанної праці, допомогла створити кістяк суспільної організації цієї країни. Народ працював, фараон правив, жерці складали плани.

І, поки ці три чинники узгоджено вели до мети, підказані природою, доти суспільство могло розвиватися й творити свої невмирущі справи.

Спокійний та веселий, аж ніяк не войовничий єгипетський народ поділявся на два прошарки: селян і ремісників. Серед хліборобів, мабуть, дехто мав невеличкі власні клаптики землі, але більшість орендувала поля, що належали фараонові, жерцям та вельможам. Ремісники, які виробляли одяг, меблі, посуд, діяли самостійно, ті, хто працював на великих будовах, утворювали щось на зразок армії.

Кожна з цих спеціальностей, а головне — будівництво, вимагала тягової сили і засобів виробництва: хтось мусив цілоденно черпати воду з каналів або переносити каміння з каменоломень туди, де воно було по-

трібне. Найважчі механічні операції, насамперед роботу в каменоломнях, виконували засуджені злочинці та захоплені в битвах невольники.

Фараон правив державою за допомогою регулярного війська та міліції, чи поліції, а також величезної кількості чиновників, з яких поступово утворилася родова знать. Фараон був законодавцем, верховним головнокомандувачем, найбагатшим землевласником, верховним суддею й жерцем, навіть сином богів і самим богом. Поряд з фараоном, часто навіть вище від нього, стояли жерці. Це був стан мудреців-законників, що вершили долю країни.

Питання

1. Чому в Єгипті виникла держава?
2. На які групи можна поділити єгипетське суспільство?
3. Яким чином фараон керував державою?
4. Ким був фараон у державі?

2-а група. Прочитайте текст «Повчання царя своєму сину» (XXII ст. до н. е.) і дайте відповіді на питання.

Шкідлива людина для міста — це підбурювач.

Пригнічуй натовп, знищуй полум'я, яке йде від нього.

Той, хто бідний, — він ворог. Будь ворожий до бідняка.

Хай скажуть люди: «Нема нічого, чого ти не знаєш».

Ти карай згідно з твоїми законами.

Питання

1. Розкажіть, чого навчає цар свого сина.
2. Поясніть, кого цар вважає головним ворогом і чому.

3-я група. Прочитайте сучасний текст «Фараон» і дайте відповіді на питання.

Фараон був всесильним владикою Єгипту. Йому підкорялися вельможі, знатні люди, царські радники, воєначальники. На службі у фараона та вельмож перебували численні писарі. Вони записували накази, наглядали за роботами землеробів і ремісників, підраховували податки, що йдуть до казни. Добре навчене військо забезпечувало могутність фараона.

Під час урочистих прийомів фараон сидів на троні, тримаючи у руках батіг та жезл. Це вказувало на те, що у нього було право володарювати та карати усіх своїх підлеглих. До правителя Єгипту вони наближалися, піднявши руки на знак захоплення. Підійшовши до трону, підлеглі ставали на коліна і падали ниць, залишаючись у такій позі, поки фараон не накаже піднятися та говорити. Усі падали перед ним на землю й цілували слід його ноги. За велику честь вважалося, якщо фараон дозволяв цілувати свою сандалю. Мало кому випадала честь знаходитися перед лицем

самого фараона. Бувало, при його погляді у вельможі від хвилювання підкошувалися ноги, він втрачав дар мови й не розумів, живий він чи мертвий. Адже перед його очима сидів сам правитель Єгипту.

Правитель Єгипту вселяв такий страх, що навіть ім'я його не можна було вимовляти. Замість імені єгиптяни говорили «Пер-о» (звідти пішло слово фараон). «Пер-о» означає «великий будинок». Замість того, щоб, наприклад, сказати «Хеопс повелівав...», говорили: «Великий будинок повелівав...».

Стародавні єгиптяни обожнювали фараона. Вони вірили, що він не просто людина, а земний Бог, і називали його сином Сонця — Ра. Бог Сонця — цар серед богів, а його син фараон — цар серед людей. За їхніми уявленнями, життя без фараона, так само, як і без сонця на землі, неможливе. Розливи Нілу відбувалися регулярно у певну пору року, але єгиптяни вірили, що розливу не буде, якщо фараон не накаже річці розлитися. Все повинно підкорятися волі фараона — не тільки люди, але й природа.

Питання

1. Як ставилися єгиптяни до свого правителя?
2. Хто перебував на службі у фараона?

Закінчивши роботу з історичними документами, учні дають відповіді на поставлені питання, які представники інших груп записують у зошитах.

Култ фараона. Будівництво пірамід

Цей етап уроку може проходити за двома варіантами.

Варіант 1. Вчитель заздалегідь дає випереджаюче завдання двом учням підготувати повідомлення «Култ фараона» та «Будівництво пірамід». На уроці заслуховуються відповіді учнів.

Варіант 2. Учитель сам готує розповідь, що супроводжується показом ілюстрацій або комп'ютерною презентацією слайд-шоу.

Учитель. Давні єгиптяни вірили, що фараон не просто людина, а земний бог, і називали його сином Сонця — Ра. За уявленнями стародавніх єгиптян, без фараона, як і без сонця, неможливе життя на землі. Все підкоряється волі фараона: і люди, і природа.

Як втілення божественної сили фараон брав участь в усіх найважливіших подіях країни: перед початком розливу Ніла кидав у воду папірус з «наказом» річці почати розлив, відкривав оранку, зрізав перший сніп урожаю, брав участь у релігійних святах як верховний жрець. Символічним втіленням божественної сили фараона був сфінкс — лев з головою фараона.

Єгиптяни вірили, що у людини є душа. По смерті вона залишає тіло та відправляється у підземне царство, де править бог Осиріс. Але час від часу душа повинна повертатися на землю. Для цього тіло треба зберігати.

Тому єгиптяни особливим способом обробляли тіло померлої людини, перетворюючи його на мумію. Тіло клали у гробницю, що мала назву «будинок вічності», побудовану з каменя або вириту в землі.

Найпрекрасніші гробниці — піраміди — будували для фараонів. Їх наповнювали предметами, які оточували царя за життя. Піраміди мали зробити їх імена безсмертними, а душам забезпечити гідне існування по смерті фараона.

Перша піраміда була збудована в 2700 р. до н. е. для фараона Джосера його першим міністром, відомим архітектором, астрономом та лікарем — Імхотепом. Населення країни становило тоді декілька мільйонів чоловік, більшість з яких були селяни, які вважали за почесний обов'язок працювати на спорудженні пірамід.

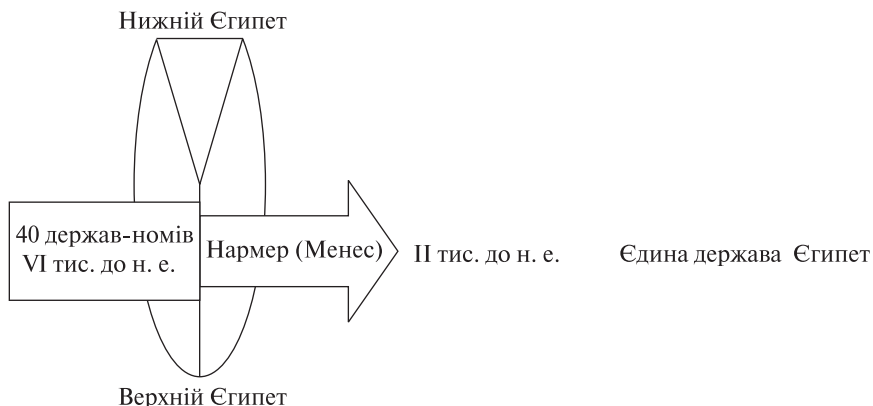
Найбільшу з пірамід побудували близько 2 600 р. до н. е. для фараона Хеопса. Заввишки вона становила майже 146 метрів, її площа сягала 5 га. Піраміда складалася з 2 млн 300 тис. кам'яних блоків середньою вагою в 2,5 т. Кам'яні блоки обтесували та відшліфовували так, що між ними не проходило лезо ножа.

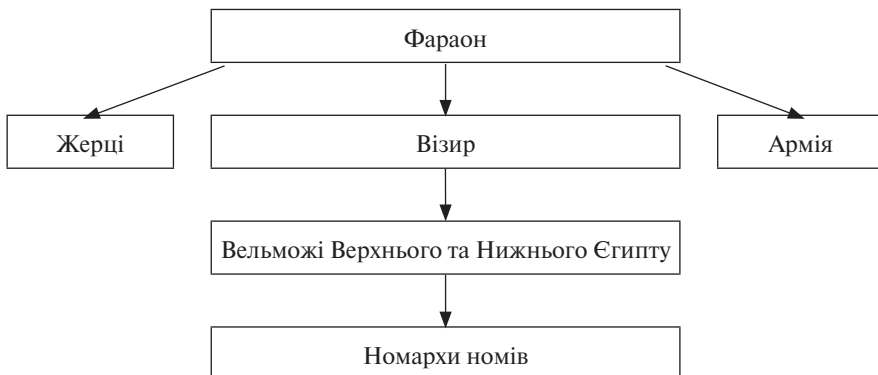
У серце піраміди вів тісний прохід. Там знаходилося приміщення з мумією фараона. Його внутрішні стіни прикрашали рельєфи, написи, фрески. Фараон покоївся в золотому саркофагу.

III. Закріплення знань

Скласти та прокоментувати схеми: «Об'єднання Єгипту» та «Організація влади у Стародавньому Єгипті».

«Об'єднання Єгипту»

«Організація влади у Стародавньому Єгипті»**IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання****V. Домашнє завдання**

Прочитати відповідний матеріал підручника.

Дати відповідь на питання:

- Чому єгиптяни зводили піраміди лише на лівому березі Нілу і ніколи — на правому березі?

**УРОК 12. ГОСПОДАРСЬКЕ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ.
ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА**

Мета: познайомити учнів із суспільним ладом Єгипту; удосконалити навички роботи з історичними джерелами та роботи в групах.

Тип уроку: закріплення та застосування знань.

Обладнання: підручник, атлас, історичні документи.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань**

Бесіда за питаннями

1. Якими були причини утворення держави в Давньому Єгипті?
2. Коли і яким чином утворилася єдина держава в Єгипті?
3. Хто допомагав фараону утримувати владу?
4. Ким був фараон для єгиптян?

Робота з поняттями

Використовуючи метод «Мікрофон», учні визначають зміст понять: «держава», «номарх», «ном», «жрець».

II. Вивчення нового навчального матеріалу

Повсякденне життя єгиптян. Соціальна структура стародавнього єгипетського суспільства

Робота за методом «Ажурна пилка»

Учитель заздалегідь формує «домашні» групи учнів і пакети документів, які їм належить опрацювати на уроці. По закінченні контрольного часу «домашні групи» трансформуються в експертні. До складу кожної експертної групи мають входити по одному представнику «домашньої групи».

1-а група. Прочитайте текст «Порядок у палаці понад усе» — уривок з документа «Розпорядження про службові обов'язки верховного сановника» (XVI—XV ст. до н. е.), і дайте відповіді на питання.

Коли візир перебуватиме в палаці, він сидітиме на кріслі зі спинкою, на підлозі буде рогожа, на ньому плетінка, за його спиною та під його ногами шкіряні подушки, поряд з ним жезл. Перед ним буде розкладено сорок шкіряних сувойів із законами, по обидві сторони перед ним стоятимуть вельможі, з правого боку від нього буде начальник приймальної; з лівого — завідуючий прийомом, поряд з ним — писарі верховного сановника.

Вислуховуватимуть одного за одним, не допускаючи, щоб того, хто прийшов останнім, вислухали раніше за того, хто прийшов першим.

Йому доповідатимуть про свої справи урядовці та начальники.

Потім він піде вітати владу, нехай буде він живий, неушкоджений та здоровий. Він докладатиме йому про становище обох єгипетських країн у його будинку щодня. Він увійде до палацу одночасно з начальником казни. Той зупиниться у північного стовпа для прапорців. Потім візир вийде з дверей палацу. Тоді начальник казни зустрине його та доповість йому наступне: «Всі твої справи у повному порядку; всі посадовці доповіли мені наступне: “Всі твої справи у повному порядку, палац цілий та неушкоджений”». Тоді верховний сановник доповість начальникові казни наступне: «Всі твої справи у повному порядку, всі установи резиденції цілі та неушкоджені». Після того, як ці двоє сановників зроблять доповідь один одному, візир надішле людей відкривати всі двері палацу, щоб впустити всіх, хто має доступ, і випустити всіх, хто має право на вихід. Його довірений піклуватиметься, щоб все було записано.

Всі посадовці, від першого до останнього, з'являються до палати верховного сановника, щоб вітати його.

Питання

1. Яка церемонія обов'язково відбувалася щоранку в палаці?
2. Поясніть, про що доповідали один одному візир і начальник казни.

3. Розкрийте положення, яке в палаці називали «порядком».
4. Покажіть на прикладах з тексту, що візир посідав високе становище в палаці.
5. Розкажіть, яким чином вшановували фараона.

2-а група. Прочитайте уривок з роману Болеслава Пруса «Фараон». Дайте відповіді на питання.

У наш час майже не можливо уявити собі, яку надзвичайну роль відігравали жерці в Єгипті. Вони були наставниками молодих поколінь, ворожбитами, а отже, порадиниками старших людей, суддями померлих, яким волею й прозорливістю жерців гарантувалось безсмертя. Жерці не лише виконували щоденні релігійні обряди, вони служили богам і фараонам, лікували хворих як лікарі, впливали на перебіг громадських будівельних та земляних робіт як інженери, визначали політику держави як астрологи і насамперед досконало знали власну країну та її сусідів.

В історії Єгипту першочергове значення мали відносини між жерцями та фараонами. Найчастіше фараон слухняно корився жерцям, приносив богам щедрі пожертви, будував храми. Тоді він жив довго, а його ім'я та зображення, викарбувані на пам'ятниках, переходили з покоління в покоління, овіяні славою. Проте багато фараонів володарювало недовго, а часом з пам'яті народу зникали не лише їхні діяння, зникали навіть імена. Кілька разів траплялося так, що занепадала ціла династія, а головний убір фараонів, оповитий змією, надягав жрець.

Питання

1. Розкажіть, якими справами займалися жерці.
2. Поясніть, які відносини були між фараонами та жерцями.

3-я група. Прочитайте текст «Доля простої людини» та «Доля землероба» і дайте відповіді на питання.

«Доля простої людини»

Коли людина народжується, вона працює на свого начальника: хлопець — він слуга воїна, хлопець-новобранець; старий — відданий в землероби; чоловік — він буде воїном, якщо він кульгавий каліка — буде відданий в сторожі, щоб годувати худобу.

«Доля землероба»

Горе землеробу! Бере черв'як половину ячменю, гіпопотам з'їдає залишок. Миші численні в полі, сарана опускається, худоба їсть, горобці крадуть. Горе землеробу! Залишок на току. Він для злодіїв. Упряжка волів подихає при молотбі.

Писар причалює до берега. Він записує врожай. Його помічники з палицями, кнутами із жил пальмового листа. Вони говорять: «Дай ячмінь».

Немає його. Вони б'ють його. Він зв'язаний та кинутий до колодязя. Він занурений у воду вниз головою, його дружина зв'язана перед ним, його діти скручені. Його сусіди залишають їх, тікаючи, і пропав їх ячмінь.

Питання

1. Розкажіть, яка доля чекала просту людину в Давньому Єгипті.
2. Поясніть, чому в Давньому Єгипті прості люди вважали військову службу небезпечною та важкою роботою.
3. Розкажіть, які неприємності чатували на землероба в Давньому Єгипті.

4-а група. Прочитайте текст «Писар не буде бідним» — уривок з «Повчання Ахтоя, сина Дуауфа, своєму сину Піопі», дайте відповіді на питання.

«Повчання, зроблені єгиптянином своєму сину, коли він плыв на південь до столиці, щоб віддати його до школи писань»

Тоді сказав він сину: «Бачив я побої, бачив я побої. Оберни ж серце твоє на писання! Бачив я звільненого від повинностей писаря. Дивись, немає надлишку писань!»

Ти знайдеш вислів: «Що стосується писаря, то місце його всяке — в столиці, і не буде він бідним».

Дивись, немає посади, вільної від керівника, окрім посади писаря, — сам він керівник! Будь писарем! Звільнить ця посада тебе від податків, захистить вона тебе від робіт всяких. Усуне вона тебе від мотики, і не будеш ти носити корзину. Вона віддалить тебе від веслування і весла, усуне вона тебе від клопотів. Не будеш ти під владиками і під начальниками численними».

Питання

1. Розкажіть, яке становище займали писарі в Давньому Єгипті.
2. Поясніть, чому писаря називають керівником.
3. Поясніть, чому стародавні єгиптяни вважали, що «писар не буде бідним».

5-а група. Прочитайте текст «Обов'язки сановника» — уривок з документа «Розпорядження про службові обов'язки верховного сановника» (XVI—XV ст. до н. е.), дайте відповіді на питання.

«Обов'язки сановника»

Він буде слухати кожного прохача згідно з законом, що у нього в руці.

Він викликатиме окружних урядовців, щоб вони доповідали йому про справи у своїх округах.

Йому доставлятимуться усі заповіді; він буде їх запечатувати.

Це він відводитиме наділи на всіх земельних ділянках.

Це він призначатиме виконуючих посади сановників Верхнього та Нижнього Єгипту.

Це він посилатиме рубати смоковниці.

Це він посилатиме окружних урядовців проводити обнесені дамбами канали в усій країні.

Це він посилатиме воїнів і писарів виконувати розпорядження владики.

Це він встановлюватиме межі кожної області кожного пасовища, кожного храмового господарства, кожного володіння.

Це він вислуховуватиме скарги. До нього надходитимуть з палацу всі справи. Це він слухатиме кожний наказ. Це він накладатиме всі податі. Це він слухатиме всі справи.

Це він відкриватиме скарбницю спільно з начальником казни.

Це він складатиме списки всіх биків, що підлягають внесенню до списку.

Це він оглядатиме пиття кожні десять днів.

Це він слухатиме про кожну справу судової присутності.

Місцеві князі, градоправителі та всі простолюдини повідомлятимуть йому про всі свої податі.

Йому докладатимуть схід Сиріуса та рівень Нілу.

Йому докладатимуть про дощ.

Це він надаватиме судна кожному, хто має право на їх надання.

Це він запечатуватиме накази посильного з дорученням палацу.

Питання

1. Розкажіть, які справи вважалися державними.
2. Покажіть на прикладах, що верховний сановник мав значну владу. Що доручалося робити сановнику?
3. Назвіть, які справи сановника, на вашу думку, допомагали підтримувати порядок у державі.
4. Складіть таблицю, в якій, на ваш розсуд, розподіліть справи сановника на більш та менш важливі:

Важливі справи	Другорядні справи

III. Закріплення знань

Скласти та прокоментувати схему: «Соціальна структура єгипетського суспільства».

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

Вчитель підбиває підсумки уроку.

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний матеріал підручника; написати невеличкий (1 стор.) історичний твір «Один день з життя...» (розповідь складається від імені будь-якого представника давньоєгипетського суспільства).

Вчитель знайомить учнів з критеріями оцінювання:

- повнота та правильність подачі історичних фактів і деталей епохи;
- стиль викладу;
- оригінальність оформлення (малюнки, карти).

УРОК 13. РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Мета: ознайомити учнів з історією Давнього Єгипту за часів правління фараонів Тутмоса III, Аменхотепа IV, з'ясувати причини занепаду Єгипту; засвоїти поняття і терміни: «Стародавнє царство», «Середнє царство», «Нове царство», «реформа», «внутрішня політика», «закон», «династія»; удосконалювати навички групової роботи, вміння презентувати результати роботи.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: настінна карта, підручники, листи паперу, маркери.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Робота по карті

Учні мають показати на карті: Верхній Єгипет, Нижній Єгипет, пороги, дельту Нілу, Фіви, Мемфіс, Ахетатон.

Відтворити на дошці схему «Суспільство Давнього Єгипту».

Робота з поняттями

За допомогою методу «Мікрофон» учні мають дати визначення поняттям: «країна», «держава», «цивілізація», «деспотія».

Учитель заслуховує та коментує декілька «історичних документів» «Один день з життя...» (розповідь, складена від імені будь-якого представника давньоєгипетського суспільства).

Вчитель нагадує критерії оцінювання:

- повнота і правильність подачі історичних фактів і деталей епохи;
- стиль викладу;
- обсяг не більше однієї сторінки друкарського тексту;
- оригінальність оформлення (малюнки, карти).

II. Вивчення нового матеріалу

Етапи історії Давнього Єгипту

Вчитель коротко зупиняється на хронологічних рамках та змісті періодів історії Давнього Єгипту. Учні по ходу його розповіді складають таблицю:

Етапи історії Давнього Єгипту

II пол. IV тис. до н. е.	У долині Нілу існує близько 40 держав. Внаслідок воєн утворилося дві держави: Верхній (долина Нілу) та Нижній Єгипет (дельта Нілу)
III тис. до н. е.	Раннє царство. Об'єднання Єгипту. Столиця — Мемфіс
2900–2270 рр. до н. е.	Час існування давнього царства
2100–1700 рр. до н. е.	Час існування Середнього царства. Єгипет — могутня держава. Столиця — Фіви. Завоювання Єгипту гіксосами
1555–1090 рр. до н. е.	Час існування Нового царства. Підкорення Нубії, Сирії, Палестини
712–525 рр. до н. е.	Час існування Пізнього царства. Єгипет тричі зазнав завоювань: Лівією, Нубією, Ассирією
525 р. до н. е.	Єгипет захопила Персія
332 р. до н. е.	Греко-македонське панування
з 30 р. н. е.	Єгипет — провінція Рим

Єгипет епохи Середнього царства

Коментоване читання підручника. Вчитель зупиняється на основних особливостях епохи Середнього царства:

- розвиток господарства;
- призначення на державні посади людей незнатного походження;
- загарбницькі походи;
- втрата влади над номархами, послаблення країни;
- панування гіксосів.

Єгипет епохи Нового царства

На цьому етапі уроку використовується групова робота. Групи отримують завдання і, використовуючи матеріал підручника, розкривають питання.

1-а група. Загарбницькі походи єгипетських фараонів.

2-а група. Релігійна реформа Аменхотепа IV.

Результати роботи групи оформляють на папері і проводять презентацію результатів своєї роботи.

Послаблення Єгипту

Учитель зупиняється на причинах занепаду Єгипетської держави:

- а) постійні загарбницькі походи виснажували державу;
- б) розорення селянських господарств;
- в) загострення ворожнечі між Верхнім і Нижнім Єгиптом;
- г) послаблення влади фараона;
- д) вторгнення лівійців і «народів моря».

III. Закріплення одержаних знань

Розв'язання хронологічних задач

- 1. Відомо, що Новому царству в Єгипті передувало завоювання гіксов. Назвіть хронологічні рамки їх панування в Єгипті, якщо ми знаємо, що період їх панування тривав 100–150 років.
- 2. Фараон Аменхотеп IV володарював у Єгипті з 1372 по 1354 р. до н. е. Відомо, що цей фараон провів релігійну реформу та оголосив бога сонця Атона єдиним божеством. Підрахуйте:
  - а) скільки часу правив фараон Аменхотеп IV?
  - б) скільки століть пройшло від початку епохи Нового царства до реформи Аменхотепа IV?
  - в) скільки часу відділяє нас від цієї події?
- 3. Фараон Нармер (Менес) об'єднав Єгипет у III тис. до н. е. Скільки часу пройшло від утворення єдиної Єгипетської держави до наступного періоду єгипетської історії?
- 4. Скільки тисячоліть нараховує історія Давнього Єгипту?

Робота за методом «Портретна галерея»

- 1. Цей фараон провів реформу в армії. Щедро нагороджував жерців і тим самим викликав незадоволення знаті, в результаті заколоту був убитий. (*Рамзес III*)
- 2. Цей фараон був наймолодшим правителем. При владі перебував всього вісім років. Помер за загадкових обставин, не доживши до двадцяти років. Скасував всі релігійні реформи Аменхотепа IV, повернув столицю до Фів. (*Тутанхамон*)

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний матеріал підручника; підготувати повідомлення за темами: «Боги Давнього Єгипту», «Наукові досягнення єгиптян», «Мистецтво Давнього Єгипту».

УРОК 14. КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Мета: розглянути культурну спадщину Стародавнього Єгипту, умови та особливості розвитку єгипетської культури, щоб усвідомити значення єгипетської культури в історії Стародавнього Сходу; навчати дітей опрацьовувати історичні джерела, пояснювати схеми, користуватися енциклопедіями та ілюстраціями; виховувати бажання накопичувати духовні і матеріальні цінності, повагу до культурної спадщини різних народів.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форма уроку: урок-екскурсія.

Обладнання і наочність: підручник, відеозапис «Культура Стародавнього Єгипту», карта «Стародавній Схід», схема «Культура», ілюстрації, енциклопедії, папірусні малюнки».

Підготовчий етап

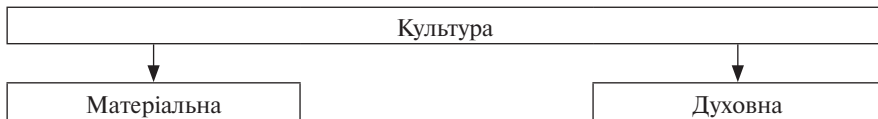
1. Учитель заздалегідь створює творчу групу учнівського колективу, яка отримує завдання підготувати доповіді з теми «Культура Стародавнього Єгипту». Добираються матеріали, ілюстрації, додаткова література. Готується виставка учнівських робіт, проводиться конкурс «Кращий кросворд з історії Єгипту».
2. За тиждень до уроку вчитель перевіряє підготовку творчої групи, допомагає учням зробити їх доповіді цікавими, лаконічними і пізнавальними.

ХІД УРОКУ

Урок відбувається у формі екскурсії в далеке минуле Єгипетської цивілізації, екскурсоводами в якій стають учасники творчої групи.

I. Мотивація

Робота з визначенням «культура», пояснення схеми

Вчитель розповідає про умови, за яких розвивалася єгипетська культура, в зошит записуються особливості її розвитку.

II. Засвоєння нового навчального матеріалу

Творча група ознайомлює дітей з матеріалом теми за планом:

1. Розвиток єгипетського письма.
2. Наукові знання єгиптян.

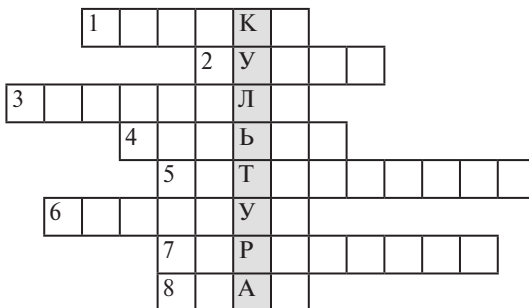
3. Освіта.
4. Єгипетська література.
5. Культові споруди.
6. Розвиток мистецтва в Єгипті.

Розповідь учнів супроводжується демонстрацією відеозапису «Культура Стародавнього Єгипту», а також папірусних ілюстрацій, дитячих малюнків.

III. Підбиття підсумків

Учні відповідають на запитання:

- Яке значення в історії Стародавнього Сходу має єгипетська культура? Весь клас розгадує підсумковий кросворд на дошці.

1. Фігура лева з людською головою. (*Сфінкс*)
2. Забальзамоване тіло померлої людини. (*Мумія*)
3. Верхні частини колони. (*Капітель*)
4. Прикраси на стінах храмів. (*Рельєф*)
5. Наука про зірки. (*Астрономія*)
6. Матеріал для письма. (*Папірус*)
7. Знаки-малюнки. (*Ієрогліфи*)
8. Культова споруда. (*Храм*)

IV. Домашнє завдання

За матеріалами уроку та підручника написати твір «Я в Країні пірамід».

УРОК 15. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ДАВНІЙ ЄГИПЕТ»

Мета: узагальнити знання, отримані на уроках з історії Давнього Єгипту.

Тип уроку: систематизації та узагальнення знань.

Форма уроку: урок-гра.

ХІД УРОКУ

Перший етап «Слабка ланка»

У грі бере участь увесь клас (24 учні та один асистент вчителя). Напередодні діти готують картки з буквами (а, б, в, г, д, е) та кольорові фішки. Асистент учителя стежить за ходом гри. Відповідаючи на питання, учень піднімає картку з буквою і, якщо відповідь правильна, кладе на край парти кольорову фішку.

Другий етап «Географічне положення і природа Давнього Єгипту»

1. Єгипет розташований:
  - а) у Південній Африці;
  - б) у Північно-Східній Африці;
  - в) в екваторіальній Африці.
2. У Єгипті тече ріка:
  - а) Ніл;
  - б) Євфрат;
  - в) Ганг.
3. Головним заняттям населення у Стародавньому Єгипті було:
  - а) скотарство;
  - б) землеробство;
  - в) шовківництво.
4. Стародавні єгиптяни називали свою країну:
  - а) «Червона земля»;
  - б) «Жовта земля»;
  - в) «Чорна земля».
5. Мул це — ... :
  - а) частинки напівзгнилих рослин;
  - б) частинки глини та піску;
  - в) вода та пісок.
6. Вітер, що приносить спеку з пустелі:
  - а) торнадо;
  - б) бриз;
  - в) хамсин.
7. Течію Нілу перетинають:
  - а) греблі;
  - б) пороги;
  - в) дамби.

- 8.** У Єгипті водилися тварини:
- а) крокодили;
  - б) пінгвіни;
  - в) леви;
  - д) кити;
  - е) мавпи.
- 9.** Ніл впадає в:
- а) Чорне море;
  - б) Червоне море;
  - в) Середземне море.
- 10.** Один з притоків Нілу називається:
- а) Червоний Ніл;
  - б) Жовтий Ніл;
  - в) Голубий Ніл.
- 11.** По берегах Нілу ростуть:
- а) олива;
  - б) папірус;
  - в) кедри.

Третій етап «Влада в Давньому Єгипті»

- 1.** Першим правителем єдиної Єгипетської держави був:
- а) Нармер (Менес);
  - б) Тутмос I;
  - в) Рамсес II.
- 2.** Найближчим помічником фараона був:
- а) урядовець;
  - б) візир;
  - в) писар.
- 3.** Першою столицею об'єднаного Єгипту було місто:
- а) Фіви;
  - б) Мемфіс;
  - в) Ахетамон.
- 4.** Найбільша піраміда була побудована для фараона:
- а) Хеопса;
  - б) Тутмоса III;
  - в) Аменхотепа IV.
- 5.** Фараон об'єднаного Єгипту носив:
- а) білу корону;

- б) подвійну біло-червону корону;
- в) червону корону.
- 6.** Найбільші завоювання здійснив:
  - а) Хеопс;
  - б) Тутмос III;
  - в) Аменхотеп IV.
- 7.** Єгипетський фараон, чия гробниця виявилася єдиною непошкодженою грабіжниками:
  - а) Аменхотеп IV;
  - б) Тутмос III;
  - в) Тутанхамон.
- 8.** Хто в давньому Єгипті обіймав посаду «носія царських сандалій»:
  - а) жерці;
  - б) вельможі;
  - в) раби?
- 9.** Що тримав у руках фараон, сидячи на троні:
  - а) меч;
  - б) посох;
  - в) жезл і батіг?
- 10.** Хто охороняв фараона в Давньому Єгипті:
  - а) раби;
  - б) найманці;
  - в) жерці?
- 11.** Вища влада в Давньому Єгипті належала:
  - а) жерцям;
  - б) вельможам;
  - в) фараону?

За підсумками цього етапу уроку із гри вибувають 4 учні, за тему вони отримують оцінку «5».

Четвертий етап «Релігія Давнього Єгипту»

- 1.** «Житлом» богів у Стародавньому Єгипті вважалися:
  - а) храми;
  - б) мастаби;
  - в) піраміди.
- 2.** Верховним жерцем у Стародавньому Єгипті був:
  - а) фараон;
  - б) візир;
  - в) жрець Амон-Ра.

3. Спробу релігійної реформи у Стародавньому Єгипті здійснив:
  - а) Тутмос III;
  - б) Ехнатон;
  - в) Тутанхамон.
4. Служителями богів у храмі були:
  - а) жерці;
  - б) номархи;
  - в) писарі.
5. Кого в Давньому Єгипті вважали живим богом:
  - а) верховного жерця Амон-Ра;
  - б) Осиріса;
  - в) фараона?
6. З якими природними явищами пов'язували єгиптяни смерть Осиріса:
  - а) з розливом Нілу;
  - б) із посухою;
  - в) із сонячним затемненням?
7. Наймогутнішим богом у Стародавньому Єгипті вважався:
  - а) бог землі;
  - б) бог царства мертвих;
  - в) бог сонця.
8. У Давньому Єгипті висушене тіло, обмотане бинтами, називалося:
  - а) мумія;
  - б) мастаба;
  - в) саркофаг.
9. Давньоєгипетський бог, якого фараон Ехнатон оголосив єдиним богом царства:
  - а) Атон;
  - б) Осиріс;
  - в) Амон-Ра.
10. Істота з тілом лева та головою людини, що охороняє гробниці фараонів:
  - а) Апіс;
  - б) Хеопс;
  - в) Сфінкс.
11. Бог мудрості у Стародавньому Єгипті, що навчив людей читати і писати:
  - а) Той;
  - б) Геб;
  - в) Амон-Ра.

За підсумками цього етапу уроку із гри вибувають 4 учні, за тему вони отримують оцінку «7».

П'ятий етап «Знайди зайве слово»

Учні на цьому етапі уроку показують тільки таблички з варіантами відповідей, які не є змістом питання.

Бали, отримані в I–III турах, анулюються. Учні, що вийшли у IV тур, починають з нуля.

1. Священними тваринами у Стародавньому Єгипті були:

- а) кішка;
- б) крокодил;
- в) бегемот;
- д) бик;
- е) слон.

2. Матеріалом для письма в Стародавньому Єгипті служив:

- а) пергамент;
- б) папірус;
- в) шовк.

3. Лікуванням у Стародавньому Єгипті займалися:

- а) писарі;
- б) жерці;
- в) номархи.

4. Що ввозилося до Стародавнього Єгипту:

- а) вовна;
- б) метали;
- в) камінь;
- г) зерно?

5. Писемність Стародавнього Єгипту називається:

- а) клинопис;
- б) ієрогліфи;
- в) лінійне письмо.

6. У Стародавньому Єгипті існували роди військ:

- а) кіннота;
- б) стрільці;
- в) колісничі;
- г) артилерія.

7. Стародавні єгиптяни вирощували на своїх полях:

- а) пшеницю;
- б) ячмінь;

- в) виноград;
- г) картоплю.

8. В сер. II ст. до н. е. єгипетське військо мало на озброєнні:

- а) металеві кольчуги;
- б) лук і стріли;
- в) арбалети;
- г) дротики.

9. Тутмос III завоював:

- а) Фінікію;
- б) Нубію;
- в) Грецію;
- г) Палестину;
- д) Персію.

10. Богами Стародавнього Єгипту були:

- а) Зевс;
- б) Хамі;
- в) Нут;
- г) Юнона.

За підсумками цього етапу уроку із гри вибувають 4 учні, за тему вони одержують оцінку «9».

Шостий етап «Бліц-вікторина»

Гравці, що залишилися, відповідають по черзі.

1. Чому стародавні єгиптяни називали свою землю чорною? (*Через темний колір мулу*)
2. Де знаходяться витoki Нілу? (*У Центральній Африці*)
3. Чому стародавні єгиптяни не знали, звідки тече Ніл? (*Вони не змогли дістатися до витоків Нілу, оскільки їх лякали болота та дикі тварини.*)
4. Яку користь приносила єгиптянам кішка? (*Ловила мишей, які нищили урожай.*)
5. Де, за уявленнями єгиптян, жили боги? (*На небі*)
6. Як називали єгиптяни свою країну? (*Кемет*)
7. Пристрій для підйому води. (*Шадуф*)
8. Вітер, що дме з пустелі. (*Хамсин*)
9. Як називається велика трав'яниста рослина, листя якої використовували в Єгипті для письма? (*Папірус*)
10. Природна перешкода в течії Нілу. (*Поріг*)
11. Ділянка серед пустелі, вкрита рослинністю. (*Оазис*)

12. Частки напівзогнилих рослин і гірських порід, що залишаються на берегах Нілу після розливу. (*Мул*)
13. Священна квітка єгиптян. (*Лотос*)
14. «Батько жаху». (*Сфінкс*)
15. Чому західний берег Нілу єгиптяни називали «Країною мертвих»?
16. Що означає слово «фараон»? (*«Великий будинок»*)
17. Хто будував піраміди — раби, селяни, воїни, жерці чи військовопозоволені? (*Селяни*)
18. Як в Єгипті ховали бідняків? (*Загорнувши у тканину, заривали в пісок.*)
19. Чому в Єгипті срібло коштувало дорожче за золото? (*Родовищ срібла в Єгипті не було.*)
20. Чому стародавні єгиптяни не стали відомими мореплавцями? (*Плавати за моря у них не було потреби: вони торгували переважно по суходолу з Дворіччям.*)
21. Письменний єгиптянин, що перебуває на службі фараона. (*Писар*)
22. Чи платили раби податки? (*Ні, їх вважали «живими убитими».*)
23. Влада, яка спирається на застосування сили. (*Держава*)
24. Правитель Давнього Єгипту, на честь якого була побудована найбільша піраміда. (*Хеопс*)
25. Єгипетський фараон, відомий своїми загарбницькими походами. (*Тутмос III*)
26. Чи була в історії Стародавнього Єгипту жінка-фараон? (*Так, Хатшепсут*)
27. Які відкриття зробили єгиптяни в астрономії? (*Розділили рік на 365 днів, згрупували зірки в сузір'я.*)
28. Основні заняття стародавніх єгиптян. (*Землеробство, скотарство*)
29. Чому єгиптяни ділили свій рік на три сезони? (*Розлив, сходи, посуха*)
30. Француз, що розгадав таємницю ієрогліфів. (*Шампольон*)
31. Бог мертвих з головою шакала. (*Сет*)
32. Дружина фараона, чий скульптурний портрет дійшов до наших днів. (*Нефертіті*)

За підсумками цього етапу уроку вибувають 4 учні, за тему вони отримують оцінку «11».

Переможці одержують оцінку «12».

УРОК 16. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ «ДАВНІЙ ЄГИПЕТ»

Мета: перевірити рівень засвоєння знань, понять і термінів теми, ступінь розвиненості умінь та навичок.

Тип уроку: контролю та корекції знань.

Форма проведення уроку: урок-гра.

ХІД УРОКУ

Клас ділиться на 3–4 команди. Кожна команда, завершуючи черговий етап конкурсного завдання, отримує картку з буквою, з якої у фіналі складається слово. Кількість конкурсів повинна збігатися з кількістю букв у слові. Якщо команда не впоралася із завданням, то картку з буквою вона не отримує, а у фіналі спробує скласти слово з наявної кількості букв.

I конкурс — «Текст з пропущками»

По ... Африці тягнуться величезні пустелі. Червонуваті піски лише іноді перетинають суворі скелі. Цією землею несе свої води одна з найбільших річок в світі — ... Долина річки вкрита зеленню, берегами ростуть фінікові пальми, запашні акації і високий очерет — ... У водах Нілу мешкали ... і безліч риби. По берегах у заростях чагарників можна було побачити бегемота, дику кішку, качок, гусаків, пеліканів. Де вода, там і життя.

Лише іноді течію Нілу перетинали ... — небезпечні кам'яністі перешкоди. Впадаючи в ... море, річка ділилася на декілька ..., створюючи величезний трикутник — ... Неподалік від Нілу серед пісків пустелі лише зрідка зустрічалися острівці зелені — ... Там росли пальми і чагарник навкруги води, що б'є ключем з-під землі.

Витоки Нілу знаходяться в ... Африці. На початку літа там йдуть проливні дощі і починається танення снігу на вершинах гір. Бурхливі потоки води прямують до річки, підмиваючи ґрунт і несучи з собою ... — частки напівзогнилих рослин і червонуватих гірських порід. Щороку в липні починався ... Нілу.

... — так називалася країна, що розташовувалася по берегах Нілу північніше першого порогу і до його впадіння у Середземне море.

Пропущено 13 слів. У цьому конкурсі команди можуть набрати максимальну кількість балів — 13.

II конкурс — «Боги Давнього Єгипту»

Для цього конкурсу необхідні зображення єгипетських богів. Після того, як команди, вставивши пропущені букви у слово, визначають ім'я бога (по одному балу за правильну відповідь), вони повинні співвіднести бога з його зображенням, правильна відповідь дає ще один додатковий бал.

А ... н — бог сонця;

А ... п — бог п'їтьми;

Г ... б — бог землі;

Н ... т — богиня неба;

Т ... т — бог мудрості;
Б ... т — покровителька жінок та їхньої краси;
А ... с — священний бик;
С ... к — священний крокодил;
С ... т — бог пустелі;
О ... с — фараон і суддя в царстві мертвих;
Г ... р — бог-покровитель правлячого в Єгипті фараона;
І ... а — богиня, дружина Осиріса;
М ... т — богиня правди.
Максимальна кількість балів — 26.

III конкурс — «Портретна галерея»

За описом команди повинні визначити ім'я історичної особи. За кожну правильну відповідь команда отримує 5 балів.

1. Цей єгипетський фараон перебував при владі 18 років. Він відмовився шанувати традиційних богів Єгипту і проголосив бога сонця Атона єдиним божеством, якому слід вклонятися. Щоб послабити позиції знаті й жерців фараон вирішив побудувати нову столицю, яку назвав Ахетатон. (*Аменхотеп IV (Ехнатон)*)
2. У цього фараона була штучна борода. Він не любив військові походи, але спорядив експедицію до далекої країни Пунт. Багатства, привезені звідти, були подаровані жерцям за їхню підтримку. За часів правління цього фараона розгорнулося грандіозне будівництво Карнакського храму, який і сьогодні вражає своєю величчю. (*Хатшепсут*)
3. Цей фараон був хоробрим воїном і талановитим полководцем. Він здійснював загарбницькі походи. Правителі Сирії були вимушені визнати владу фараона. Цей фараон щорічно особисто об'їжджав свої володіння й карав непокірних. (*Тутмос III*)

Максимальна кількість балів — 15.

IV конкурс — «Про що йде мова»

1. Цього єгипетського бога постійно мучили заздрість та злість. Той, кому він заздрив, був красивий, добрий, керував тисячами людей. Щоб захопити владу, він був готовий піти на все, навіть на убивство. (*Сет*)
2. Цей пристрій був необхідний землеробу. За його допомогою вони зрощували сади та городи, до яких не доходила вода під час розливів Нілу. (*Шадуф*)
3. У правій руці у них тростинка для письма, а запасна «ручка» — за вухом. Вони перерахують і запишуть усе, що їм накажуть: і скільки зерна в казні, і скільки днів знадобиться, щоб побудувати палац або канал. (*Писарі*)

4. Вони виконували найважчу роботу — рили канали, працювали на рудниках і каменоломнях, були веслярами на кораблях. Їх називали «живі убиті». (*Раби*)
5. Лікар, астроном, жрець бога мудрості Тота, архітектор, який побудував першу піраміду. (*Імхотеп*)
6. Назва цієї рослини, заростями якої густо вкрита долина Нілу, перекладається з давньоєгипетської як «царська». Якби єгиптяни не навчилися її так використовувати, то частина відомостей з історії цієї країни б була остаточно втрачена для нащадків. (*Панірус*)

Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал. Максимальна кількість балів — 6.

V конкурс — «Шкільний»

Командам пропонується вирішити задачу, яка пропонувалася єгипетським школярам.

«Було 7 будинків, у кожному 7 кішок, кожна кішка з'їла 7 мишей, кожна миша з'їла 7 колосків, кожний колос може дати 7 мір зерна. Знайдіть суму загального числа будинків, кішок, мишей, колосів і мір зерна». (19607)

Оцінюється правильність і швидкість рішення. Перша команда, що правильно розв'яже задачу, отримає 5 балів. Максимальна кількість балів — 5.

VI конкурс — «Піймай помилку»

Командам пропонується текст з помилками, які потрібно знайти й виправити.

Один брехун і хвалько стверджував, що за допомогою «машини часу» він побував у Стародавньому Єгипті.

— Коли я потрапив до цієї країни, — розповідав він друзям, — то дізнався, що у єгиптян велике горе. Ніл не розливався вже декілька років і дуже обмілів. Решту річок Єгипту можна було легко перейти убрід. Корабельники довезли мене Нілом до першого порогу. Я щедро розплатився з ними, узяв решту — жменю дрібних монет і зійшов на правий берег. У цьому місці була зведена найбільша з пірамід, в якій, як відомо, похований фараон Тутанхамон. Як тільки я вирушив до піраміди, як хлинула злива і мені довелося рятуватися від неї у дубовому гаю. Чекаючи, поки скінчиться злива, я став шукати вхід до піраміди. Проте єгиптяни сказали мені, що гробниця Тутанхамона давно пограбована і жодна річ не збереглася.

— Припини вигадувати, — перервали розповідача слухачі, — ти ніколи не був у Стародавньому Єгипті. Твоя розповідь містить десятки історичних помилок!

Аналіз помилок

1. Розливи Нілу відбувалися щорічно. На початку літа в Центральній Африці йдуть сильні дощі, водночас у горах, де беруть своє початок притоки Нілу, тане сніг, це й спричиняє його розливи.
2. Інших річок в Єгипті не було.
3. Карбованих монет у Стародавньому Єгипті не було. Існував прямий обмін товарами. В разі необхідності мірилом вартості служило зерно.
4. Піраміди зводилися лише на лівому березі. Згідно з віруваннями стародавніх єгиптян, на заході «вмирало» сонце, занурюючись у потойбічний світ.
5. Найбільша піраміда була побудована для фараона Хеопса.
6. В Єгипті жаркий та посушливий клімат. Дощі випадають вкрай рідко.
7. У районі пірамід дубових гаїв не було.
8. Гробниця фараона Тутанхамона була винайдена Картером недоторканною в 1922 р.

Кожна правильна відповідь оцінюється у 2 бали. Максимальна кількість балів — 16.

VII. Фінал

Команди розшифровують слово. Максимальна кількість балів — 3.
(Слова для команд: фараон, візир, бархан і т. ін.)

Таблиця оцінювання

Набрані бали	Оцінка	Набрані бали	Оцінка
1–7	1	43–49	7
8–14	2	50–56	8
15–21	3	57–63	9
22–28	4	64–70	10
29–35	5	71–77	11
36–42	6	78–84	12

ТЕМА № 3. КРАЇНИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ У ДАВНИНУ**УРОК 17. НАЙДАВНІШІ ДЕРЖАВИ ДВОРІЧЧЯ.
ДАВНІЙ ВАВИЛОН****ВАРІАНТ 1**

Мета: дати уявлення про природні та кліматичні умови Дворіччя, по-знайомити учнів із законами Хаммурапі; розвивати вміння працювати з історичною картою, порівнювати історичну інформацію, чітко вислов-

лювати свої думки; розвивати навички групової роботи; засвоїти поняття та терміни: Межиріччя, Дворіччя, Месопотамія, Шумер, Аккад, Вавилонське царство, закони Хаммурапі.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, атлас.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Фронтальна бесіда за питаннями

1. Поясніть, чому виникла необхідність створення держави на території Стародавнього Сходу.
2. Дайте визначення поняттям: «іригаційне землеробство», «деспотія», «місто», «держави».
3. Поясніть, як впливають природні та кліматичні умови на розвиток держав.

II. Вивчення нового навчального матеріалу

Розташування та природні умови Месопотамії

Використовуючи метод «Мозкового штурму», вчитель пропонує учням розглянути карту атласу (С. 4) та зробити припущення щодо клімату та природних умов Месопотамії, ґрунтуючись на знаннях, отриманих при вивченні теми «Давній Єгипет».

Припущення фіксуються на дошці. У зошитах учні починають складати таблицю «Спільне та відмінне у природних умовах Південного Межиріччя та Єгипту в давнину». Вчитель коментує і доповнює відповіді учнів.

	Клімат	Опади	Річки	Земля для посівів	Рослини	Корисні копалини
1	2	3	4	5	6	7
Схожість						
	Багато сонячних та теплих днів на рік		Достатньо води, родючий мул — іригаційне землеробство. Але: комахи, непролазні зарості біля берегів, хижаки	М'які ґрунти		Відсутність будівельного лісу

1	2	3	4	5	6	7
Відмінності						
Єгипет		Обмаль				Камінь, мідь
Межиріччя		Зливові дощі				Тільки глина

Вчитель пропонує доповнити таблицю за допомогою історичного документа.

Робота в парах

Учні працюють з історичним джерелом.

Геродот «Історія»

«Вся Вавилонія, подібно до Єгипту, усюди перерізана каналами. Найбільший з цих каналів судноплавний, у південно-східному напрямі протікає він з Євфрату до іншої річки — Тигру. З усіх країн на світі, наскільки я знаю, ця земля родить, безумовно, найкращі плоди Деметри (злаки), а плодові дерева, навпаки, там взагалі не ростуть: ні смоковниця, ні виноградна лоза, ні маслина. Що ж до плодів Деметри, то земля їх приносить у такому достатку, що врожай тут взагалі сам-200, а гарного року навіть сам-300. Листя пшениці та ячменю досягають там чотирьох пальців завширшки. Просо та сезам бувають там висотою з дерево. Оливкового масла вавилоняни не вживають, але тільки з сезаму. Повсюдно на рівнині ростуть там фінікові пальми, переважно родючі. Із плодів пальм готують хліб, вино, мед».

Виникнення міст-держав на території Межиріччя. Стародавній Вавилон

Розповідь вчителя з елементами евристичної бесіди

У ч и т е л ь. Приблизно через тисячу років після утворення найдавніших держав у Південному Межиріччі на березі Євфрату виник Вавилон. Він розташувався на родючій рівнині, де не було ні лісу, ні будівельного каменю, тільки глини було в надлишку.

Подекуди тут росли фінікові пальми, які в Межиріччі називали «дерево життя», а також зарості очерету. Селяни вирощували багато зерна й платили податок в царську казну — країна збагачувалася.

Вавилон був зручно розташований. В його порту налічувалося багато судів, човнів з очерету, плотів, які витримували великий вантаж. У Вавилоні бурхливо розвивалася торгівля. Купці платили мито, яке збагачувало царську казну.

1) Як використовували глину вавилоняни?

- 2) Які товари везли купці з півночі на південь?
- 3) Які товари везли вгору за течією — з півдня на північ? (Чим було багате Межиріччя?).

Вчитель пропонує учням вирішити хронологічну задачу.

У 2004 р. до н. е. сорокарічний купець з міста Ур вирушив з торговим караваном до Фінікії. Додому він повернувся тільки через три роки. За рік до від'їзду у нього народився син.

- В якому році народився купець? ($2004 + 40 = 2044$ р. до н. е.)
- В якому році купець повернувся назад? ($2004 - 3 = 2001$ р. до н. е.)

Піднесення Вавилону за часів правління Хаммурапі

— Величезної могутності досяг Вавилон за часів правління царя Хаммурапі, який перебував при владі з 1792 по 1750 рр. до н. е.

Він розділив країну на області й до кожної з них призначив спеціального урядовця, який керував від його імені.

Хаммурапі дуже піклувався про зрошування полів, які називали «душею країни». Для їх поливу була створена низка зрошувальних каналів. Біля столиці вирили канал, який називали на честь царя Хаммурапі, ім'я якого у перекладі означало «Багатство людей». Якщо будь-який канал засмічувався і вода не надходила на поля, то Хаммурапі наказував його очистити.

- Чим була викликана турбота про канали?

За роки свого правління Хаммурапі підпорядковував Вавилону територію Ассирії, південної і середньої частини Месопотамії.

Хаммурапі також розробив найдавніші закони.

Робота з текстом підручника «Закони Хаммурапі»

Коментоване читання.

Питання для бесіди

1. Які категорії населення згадуються в законах Хаммурапі?
2. Чиї інтереси захищали ці закони?
3. Які професії були поширені серед населення Давнього Вавилону?
4. Які види покарань передбачалися за різного виду злочини?
5. Чи передбачалися в законах не тільки обов'язки, але й права?

III. Закріплення матеріалу

Групова робота

Вчитель ділить клас на дві групи, яким пропонується окреме завдання.

1-а група. Використовуючи уривок з тексту «Історія» Геродота, скласти кросворд, в якому слова, розташовані по горизонталі,

стосуватимуться того, що в Межиріччі було відсутнє, а по вертикалі — те, чого там зустрічалося вдосталь.

2-а група. Скласти та прокоментувати схему соціального устрою вавилонського суспільства.

Групи доповідають про виконану роботу.

IV. Оцінювання

Вчитель підбиває підсумки уроку. Коментує відповіді учнів.

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника.

ВАРІАНТ 2

Мета уроку: поглибити знання учнів з історії Вавилону, ознайомити з основними засадами дослідницької діяльності: читання, осмислення, аналіз, синтез, тлумачення тощо.

Тип уроку: систематизації та корекції знань.

Форма проведення уроку: лабораторно-практична робота.

Обладнання: адаптований текст «Законів Хаммурапі».

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів

На цьому етапі вчитель просить пригадати учнів, як історики відтворюють минуле. Про що можуть розповісти речові джерела? Про що ми можемо дізнатися, використовуючи письмові джерела? Якими науковими знаннями повинен володіти історик, щоб прочитати давні письмові джерела?

II. Мотивація навчальної діяльності учнів

Вислухавши відповіді, вчитель просить учнів відповісти, як, на їхню думку, пишуться підручники з історії. Підвівши школярів додатковими запитаннями до правильної відповіді, повідомляє, що на сьогоднішньому уроці у них буде можливість написати невеличкий навчальний текст на основі вивчення історичного письмового джерела.

III. Оголошення та представлення теми

Викликавши інтерес до змісту майбутньої навчальної діяльності та не знайомого їм з попередніх уроків процесу отримання нових знань, вчитель оголошує тему та очікувані навчальні результати, представлені у вигляді невеликого навчального тексту, написаного самими учнями. Після

цього вчитель дуже коротко розповідає історію виникнення Вавилонської держави та знаходження в 1901 році французькою експедицією дво-метрового базальтового стовпа з викарбуваними на ньому законами царя Хаммурапі. Далі організуються дослідницькі групи та проводиться короткий інструктаж.

IV. Лабораторно-практична частина уроку

Групи отримують картки з дидактично адаптованим текстом законів царя Хаммурапі та завданнями до них.

1-а група. Дає відповідь на питання: «Як відбувався суд у Стародавньому Вавилоні»?

§ 1. Якщо людина викриватиме людину і провини не доведе, то позивача має бути забито.

§ 2. Якщо людина викриватиме людину у чаклунстві й доведе, то та, яка звинувачувалася, піде до Божої Річки (Тигру та Євфрату) та плигне у воду. Якщо її поглине Божа Річка, то позивач забере її майно. А якщо та Божа Річка залишить її живою, то натомість неї та, яка викривала у чаклунстві, має бути забита, а виправдана Божою Річкою забере її майно.

§ 5. Якщо суддя розглядав судову справу й вже ствердив печаткою, а відтак сам бодай у чомусь переінакшив вирок, то суд мусить викрити того суддю, який переінакшив вирок. І всю суму того позову, за який було заплачено судові, він мусить заплатити у 12 разів більше, а у приміщенні суду з його місця судді мусять його підвести, й по цьому він вже не може повертатися до суду, у якому порядні судді.

§ 6. Якщо людина щось богове (майно храму) або з палацу царя украде, її має бути забито, а також ту, яка наслідувала її приклад, також має бути забито.

§ 9. Якщо від людини щось зникне, а вона схопить річ у руках іншої людини, а та, у чиїх руках має бути схоплена суперечлива річ, мовитиме: «А мені гендляр продав, і я маю свідків!», а господар зниклого мовитиме: «І я приведу своїх свідків!», то покупець може привести гендляра і свідків, які були при тому, коли купувалася річ. Господар зниклої речі мусить привести свідків, яким вона відома.

Судді розглянуть справу і ухвалять, а свідки, при яких була куплена річ, мусять під присягою довести, що їм відомо. Тоді гендляр — злодій і його має бути забито. Господар зниклої речі отримує її з поверненням і має взяти відважене йому срібло із дому гендляра.

Завдання

Прочитавши уважно закони царя Хаммурапі, напишіть невелику розповідь, в якій би містилася відповідь на наступні питання:

1. Хто вирішував справи в суді?
2. Як позивач доводив свою правоту в суді?
3. Як визначалася вина людини в суді?
4. Яке покарання найчастіше передбачалося в законах царя Хаммурапі?
5. Яку відповідальність ніс суддя за своє рішення?
6. Які вимоги передбачалися щодо судді?

2-а група. Дає відповідь на питання: «Яким було господарське життя вавилонян?»

§ 53. Якщо людина лінується зміцнити дамбу свого поля і (внаслідок цього) дамба не була зміцнена нею, і в її дамбі відбудеться прорив, а водою буде затоплена оброблена земля (громади), людина, в дамбі якої відбувся прорив, повинна відшкодувати хліб, який він знищив.

§ 59. Якщо людина зрубає в саду людини дерево без (відома) господаря саду, то вона повинна віддати 5 мін срібла (грошова одиниця в Вавилоні).

§ 218. Якщо лікар зробить людині тяжкий надріз бронзовим ножем і спричинить смерть цій людині або зніме більмо людині бронзовим ножем і пошкодить око людині, то йому потрібно відрізати пальці.

§ 229. Якщо будівельник побудує людині будинок і зробить свою роботу погано, так, що побудований ним дім зруйнується і причинить смерть господарю, то цього будівельника потрібно вбити.

§ 260. Якщо людина вкраде шкіряне відро чи мотику, то повинна віддати 3 сиклі срібла (грошова одиниця в Вавилоні).

§ 265. Якщо пастух, якому були дані для випасу великий та дрібний скот, буде нечесним, змінить клеймо чи віддасть скот за срібло, то його потрібно викрити ...

Завдання

Прочитавши уважно закони царя Хаммурапі, напишіть невелику розповідь, в якій би містилася відповідь на питання:

1. Якими були заняття жителів Вавилону?
2. Що дозволяло вавилонянам займатися хліборобством?
3. З якою небезпекою було пов'язано заняття хліборобством?
4. Які професії були поширеними у Вавилоні?
5. Які знаряддя праці та інструменти використовували стародавні вавилоняни?
6. Які матеріали та метал використовували вавилоняни для виготовлення знарядь праці?

3-я група. Дає відповідь на питання: «Якими були відносини в сім'ї вавилонян?»

§ 128. Якщо чоловік візьме жінку і не укладе письмового договору, то ця жінка не дружина.

§ 138. Якщо чоловік залишає свою першу дружину, що не народила йому дітей, то він повинен віддати їй срібло в сумі її викупу, а також відшкодувати їй придане, принесене нею з дому її батька, і потім залишити її.

§ 143. Якщо дружина не цнотлива і виходить із дому, марнотратна, соромить свого чоловіка, то цю жінку потрібно кинути у воду.

§ 145. Якщо чоловік одружиться з безплідною дружиною, вона не дасть йому дітей і він матиме намір взяти собі невільницю, то ця невільниця не може бути рівною в правах з дружиною.

§ 150. Якщо чоловік подарує своїй дружині поле, сад, будинок чи рухоме майно і видасть документ з печаткою, то після його смерті діти не можуть вимагати від неї нічого по суду.

§ 153. Якщо дружина чоловіка дасть його умертвити через іншого чоловіка, то цю жінку потрібно посадити на кіл.

§ 160. Якщо чоловік принесе в будинок тестя шлюбний дарунок і віддасть викуп, а потім батько дівчини скаже: «Я не віддам тобі своєї доньки», то він повинен повернути в подвійному розмірі все, що було принесене йому.

§ 168. Якщо людина матиме намір вигнати свого сина і скаже суддям: «Я вижену мого сина», — то судді повинні дослідити цю справу, і якщо син не вчинив тяжкого гріха, достатнього для позбавлення його спадщини, то батько не може позбавити його спадщини.

§ 195. Якщо син вдарить свого батька, то йому потрібно відрізати пальці.

Завдання

Прочитавши уважно закони царя Хаммурапі, напишіть невелику розповідь, в якій би містилася відповідь на питання:

1. Як укладався шлюб в Стародавньому Вавилоні?
2. Якою було становище жінки у вавилонській сім'ї?
3. Чи мала вавилонянка права, захищені законом?
4. Яке покарання міг застосувати батько до свого сина?
5. Чим сім'я в Стародавньому Вавилоні відрізняється від сучасної української сім'ї?

4-а група. Дає відповідь на питання: «Які верстви населення існували у вавилонському суспільстві?»

§ 7. Якщо людина купує з рук сина людини (повноправного громадянина, якого називали ще авілум) чи із рук раба людини без свідків чи договору

чи візьме на збереження срібло, золото, раба, рабиню, вола, вівцю, віслюка, то ця людина — злодій, її потрібно убити.

§ 15. Якщо людина виведе за міські ворота раба палацу, чи рабиню палацу, чи раба мушкенума (вавилонянина, що працював на державу), чи рабиню мушкенума, то її потрібно убити.

§ 26. Якщо редум або баірум (тяжкоозброєний і легкоозброєний воїни), якому було наказано виступити в царський похід, не піде чи найняв найманця і надішле його замість себе, то цього редума або баірума потрібно вбити.

§ 36. Поле, сад чи будинок редума, баірума не можуть бути продані за срібло.

§ 37. Якщо декум (молодший офіцер) чи лубуттум (старший офіцер) забрав добро редума, завдавав утисків редуму, віддав редума в найми чи забрав подарунок, який дав цар редуму, то цей декум чи лубуттум мають бути вбиті.

§ 117. Якщо людина має борг і віддасть за срібло в боргове рабство свою дружину, свого сина чи доньку, то вони повинні служити в домі їх покупця 3 роки; на четвертий рік їх потрібно відпустити на свободу.

§ 127. Якщо людина протягне палець проти божої сестри (жриці) чи дружини людини і не докаже звинувачення, то ця людина повинна відповісти перед суддями, а також їй потрібно збрити скроні (знак безчестя).

Завдання

Прочитавши уважно закони царя Хаммурапі, напишіть невелику розповідь, в якій би містилася відповідь на питання:

1. На які верстви поділялося населення у Вавилонській державі?
2. Як людина у Вавилоні могла стати рабом?
3. Чому, на вашу думку, перебування у рабстві за борги було обмежено трьома роками?
4. Чому царські закони захищали рядових воїнів?

V. Осмислення нових знань і умінь

На цьому етапі учні зачитують складений у групі навчальний текст. За потреби текст коригується спільними зусиллями. Після цього навчальний текст, складений учнями, порівнюється з відповідним текстом в підручнику (до речі, тексти, укладені учнями, виходять набагато цікавішими і зрозумілішими).

V. Систематизація й узагальнення нових знань та умінь.

Підбиття підсумків уроку

За допомогою уявного мікрофона учні відповідають на питання:

1. Чи важко було самим писати навчальний текст?

2. Що було найцікавішим у процесі роботи з документом?
3. Які труднощі виникли при роботі з історичним документом?
4. Які деталі найбільше запам'яталися?
5. Що стало справжнім відкриттям на уроці?

УРОК 18. АССИРИЯ. ХАЛДЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

Мета: сформувати уявлення про ассірійців як про кращих воїнів свого часу, розповісти про їх завоювання та про загибель Ассирії під тиском підкорених нею народів; сформувати уявлення про Халдейське царство; ввести та закріпити поняття «імперія», «загарбницька війна», «понтони», «тарани», «Вавилонська вежа», «вісячі сади Семіраміди».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Фронтальна бесіда за питаннями

1. Що у перекладі означає «Месопотамія»?
2. Розкажіть про природні умови Месопотамії. Що спільного у цієї країни з Єгиптом?
3. Як пояснити, що архітектурні споруди Межиріччя не збереглися, на відміну від Єгипту?
4. Розкажіть про заняття населення Межиріччя.
5. Розкажіть про правління Хаммурапі.
6. Дайте характеристику законам Хаммурапі.

II. Пояснення нового матеріалу

Розквіт і падіння Ассирії

Розповідь із застосуванням методу «Сформулюй поняття», визначення яких записується до зошиту.

У ч и т е л ь. У першій половині III тис. до н. е. вихідці Шумеру та Аккаду на правому березі Тигру засновують місто Ашшур. Від назви цього міста походить назва країни — Ассирія. Невдовзі Ашшур перетворюється на важливий центр Аккадського царства — через місто проходили найважливіші торговельні шляхи. Вавилонський цар Хаммурапі завоював Ашшур, але незабаром правителі Ассирії утворили власну державу.

До кінця X ст. до н. е. ассірійці встановили своє панування по всьому Північному Межиріччю. Ассирія стає могутньою військовою державою. Розквіт держави припав на VIII—VII ст. до н. е. Столицею Ассирії стає місто Ніневія — «місто крові», «лігво левів». Башти і стіни столиці вкривала

шкіра, здерта з полонених. Біля воріт, у клітках, на ланцюзі сиділи полонені царі та товкли у ступах кістки своїх предків. На чолі держави стояв цар, який мав необмежену владу. Його оточували воєначальники, жерці, знатні люди та урядовці. Основним заняттям жителів Ассирії були загарбницькі війни. Джерело існування — грабіжництво. Захоплені народи обкладалися тяжкою даниною, а з непокірними жорстоко розправлялися. Щоб завойоване населення не змогло організувати повстання, його розселяли поміж іншими народами. Ассирія за часів правління Тіглатпаласара III (745—727 рр. до н. е.) набуває найбільшої могутності. Її володіння сягали «Верхнього моря, де сідає сонце (Середземне море), до Нижнього моря, де сонце піднімається (Перська затока)». Палац царів Ассирії був побудований на штучному горбі, що був схожий на фортецю. З обох боків біля воріт стояли статуї добрих духів — крилатих биків із людським обличчям. У них було 5 ніг. За царя Ашшурбанапала в Ніневії була зібрана перша в історії бібліотека.

Армія Ассирії складалася із професійних воїнів. Це було перше військо, яке мало залізну зброю. Армія складалася із загонів розвідників, кінноти, загонів бойових колісниць, піхоти та спеціальних загонів. Воїни Ассирії вміли споруджувати мости, понтони та військові дороги, будували фортеці. Вміли переправлятися через річки на надувних шкіряних мішках, використовували тарани та металеві машини. Чисельність армії становила 120 тис. людей.

Завоювання Дамаску

У 734 р. до н. е. Тіглатпаласар підійшов до Дамаска. Цар Дамаска Рецин вийшов назустріч ворогу, але програв бій та сховався у місті. Під час бою було захоплено чотирьох воєначальників Дамаска, Тіглатпаласар наказав їх посадити на кіл перед міськими воротами. Армія Ассирії оточила місто, але запасів міста могло вистачити на п'ять років. Облога тривала цілий рік, а потім цар почав вирішальний штурм. Стіни міста руйнувалися металевими машинами, а потім таранами. На восьмий день ассирійці увірвалися в місто. Цареві та багатьом воїнам відрубали голови, які склали перед міськими воротами. 20 000 жителів відвели в полон.

Загибель Ассирії

У 612 р. до н. е. халдейський (авілонський) цар Набопаласар разом із сусідами зруйнував Ніневію. Останній цар Ассирії підпалив палац та кинувся у вогонь.

Халдейське царство

Учитель. Вавилон — серце Халдеї. Вавилон декілька століть перебував під владою Ассирії. Проте місто зберегло самоврядування та само-

стійність. Непокірний Вавилон ассирійці руйнували декілька разів, але його знову відбудовували.

У 626 р. до н. е. Вавилон остаточно позбувався панування ассирійців і перетворився на центр Халдейської держави. Вавилонський цар Набопаласар завойовує землі, що раніше належали Ассирії: Сирію, Фінікію, Палестину, Аравію. Найбільшого розквіту Халдейське царство досягло за правління Навуходоносора (605–562 рр. до н. е.).

У VI ст. до н. е. перси напали на Вавилон. Непроступне місто був завойовано. У Біблії ми знаходимо легенду про падіння Вавилону.

Останній Вавилонський цар Валтасар бенкетував у своєму палаці. Раптово на стіні з'явився вогненний напис: «Мене. Текел. Перес». Це означало: мене — обчислив Бог царство твоє та поклав край йому; текел — ти зважений на терезах та знайдений дуже легким; перес — розділено царство твоє і дано мідянам та персам. Цього ж дня вночі Вавилон був захоплений, а Валтасар убитий.

Робота з текстом підручника

«Місто Вавилон» — коментоване читання.

1. Яке з чудес світу існувало у Вавилоні?
2. Що вам відоме про Вавилонську вежу?

Вчитель стисло зупиняється на наукових досягненнях халдеїв.

Халдейські (вавилонські) мудреці славилися в усьому світі. Вони мали власне уявлення про світ. Вважалося, що Земля була плоскою плитою і плавала в океані. Зверху землю накривав великий ковпак — небо, по якому рухалися зірки. Халдеї встановили 12 знаків Зодіаку та склали календар. Вони першими розділили круг на 360 градусів, градус — на 60 хвилин. Халдеї розділили добу на 24 години, годину на 60 хвилин, а хвилину — на 60 секунд. Вони створили таблицю множення, яку згодом у них запозичив грецький учений Піфагор. Вся система обчислення халдеїв була заснована на числі 60.

III. Закріплення знань

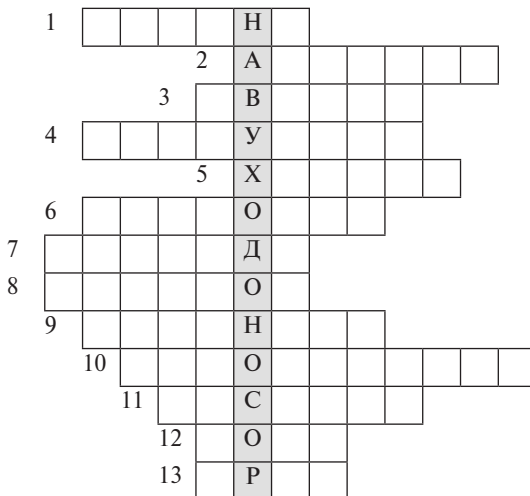
Проводиться за варіантами. Пропонується тест і кросворд.

Тест

1. Ашшур було засновано на правому березі річки... (*Тигр*).
2. Найбільш освічений цар Ассирії... (*Ашишурбанапал*).
3. Ассирійці першими навчилися виплавляти... (*залізо*).
4. Стіни фортець розбивали за допомогою... (*таранів і металевих машин*).
5. «Місто крові» — ...(*Ніневія*).
6. Найбільш войовничий цар Ассирії... (*Тіглатпаласар III*)

7. Ніневія була зруйнована у... (612 р. до н. е.).
8. Армія Ассирії налічувала... (120 тис. чол.).
9. Тіглатпаласар поруйнував... (Дамаск).
10. Необмежена влада царя — ... (деспотія).
11. При включенні до складу держави переможця захоплених земель утворюється... (імперія).
12. Писемність Межиріччя. (Клинопис)

Кросворд

1. ... Хаммурапі (Закони).
2. Гірська смола. (Асфальт).
3. Вавилон заснований на річці... (Євфрат).
4. Верховне божество Вавилону... (Мардук).
5. Вавилон став центром держави... (Халдея).
6. Писемність Межиріччя. (Клинопис)
7. Дружина Навуходоносора. (Аметіда)
8. Брама Бога. (Вавилон)
9. Халдейські вчені створили... (календар).
10. Батько Навуходоносора. (Набопаласар).
11. Держава, що володіла Вавилоном до його нового піднесення. (Ассирія)
12. Вавилон — брама... (бога).
13. Прикраса фасаду будівель. (Фриз).

IV. Оцінювання

Вчитель підбиває підсумки уроку.

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний параграф; письмово відповісти на питання «Причини загибелі Ассирії і Халдеї»; виконати завдання у контурних картах.

УРОК 19. ФІНІКІЯ ТА ІЗРАЇЛЬСЬКО-ІУДЕЙСЬКЕ ЦАРСТВО

Мета: дати уявлення про країни Близького Сходу, сформувані уявлення про найважливіші етапи історичного розвитку Фінікії та Ізраїльсько-Іудейського царства, дати поняття «колонія», розкрити причини утворення колоній, розказати про найважливіші досягнення фінікійців, збудити інтерес до Біблії як історичного джерела.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Бесіда з питаннями

1. Назвіть території, які займали Ассирія і Халдея.
2. За часів правління яких царів Ассирія та Халдея досягають найбільшої могутності?
3. У якому місті — Ніневії чи Вавилоні — ви хотіли б жити і чому?
4. Назвіть причини загибелі Ассирії та Халдеї.

II. Вивчення нового навчального матеріалу

Географічні умови Близького Сходу

Розповідь вчителя супроводжується роботою з історичною картою та у зошиті — складання таблиці.

Хронологічна таблиця «Історія Фінікії та Ізраїльсько-Іудейського царства»

Відомості, отримані від вчителя	Відомості, отримані з підручника
Фінікія	Фінікія
Ізраїльсько-Іудейське царство	Ізраїльсько-Іудейське царство

Фінікія та Ізраїльсько-Іудейське царство розташовувалися в регіоні, що зараз має назву Близький Схід. Ці території знаходилися на перетині торгових шляхів, які поєднували Єгипет, Грецію, Ассирію, Вавилонію. Ця земля була покрита чагарниками, а гори — лісами.

Стародавня Фінікія (територія сучасного Лівану) була відокремлена від Передньої Азії гірським хребтом Ліван. Головними містами Фінікії були:

Тир, Сидон, Бібл. У давнину ця країна називалася Ханаан, а назву «Фінікія» їй дали греки. Фінікійці грецькою означає «червонуваті». Основне заняття жителів цих міст — морська торгівля.

Купці Фінікії перевозили ліс, фарбовану вовну і тканину. У Фінікії освоїли виробництво пурпурної фарби з раковин морського молюска. Вважається, що у Фінікії було винайдено скло.

На півдні регіону Близький Схід, там, де знаходиться Палестина, — територія сучасних Ізраїлю та Йорданії. За природних умов Палестина ділилася на три частини:

- 1) низовина, що йде уздовж моря, — «райський сад», де було розвиненим землеробство;
- 2) узвишшя від низини до річки Йордан — «райський сад», де також було розвиненим землеробство;
- 3) скелясте Зайордання — район, де переважало скотарство.

З півночі на південь тече річка Йордан, у своїй течії вона утворює Генісаретське озеро, а потім впадає у Мертве море.

У давнину Палестина називалася Ханаан, а її жителі — ханаанеями. Окрім них, на цій території розташовувалося плем'я філістимлян (*інд. євр.* — «пелештим»). Палестина отримала цю назву від назви цього племені.

Фінікія — країна мореплавців, работоргівців і майстерних ремісників

Самостійна робота з текстом підручника — виписати до таблиці досягнення фінікійців у різних галузях.

Освіта й розпад Ізраїльсько-Іудейського царства

У IX ст. до н. е. цар Саул об'єднав єврейські племена та заснував Ізраїльське царство. За розмірами воно було невеликим, його населення займалося переважно землеробством та скотарством.

Одночасно з Ізраїльським царством на півдні утворилося Іудейське царство. Згідно з легендою, це царство заснував Давид. Він є автором релігійних пісень — псалмів. Після смерті Саула Давид об'єднав обидва царства. Відомості з історії Ізраїльсько-Іудейського царства можна знайти в Біблії.

Найбільшої могутності це царство досягло за часів правління царя Соломона. Він був царем у 964–928 рр. до н. е. Соломон не вів кровопролитних воєн, а на четвертий рік свого царювання побудував Єрусалимський храм.

Землероби й скотарі ворогували між собою, і після смерті Соломона держава розпалася на дві частини: Ізраїль — зі столицею в Самарії та Іудею — зі столицею в Єрусалимі.

Тривала війна послабила обидві держави, і вони стали легкою здобиччю завойовників. Ізраїльське царство захопила Ассирія, а населення продали у рабство.

У VI ст. до н. е. Іудею захопив Навуходоносор — почався вавилонський полон євреїв. Лише після захоплення Вавилону персами у 539 р. до н. е. іудеї змогли повернутися на батьківщину.

Згодом Палестина під назвою Іудея увійшла до складу Римської імперії.

III. Закріплення знань

Продовжити заповнення таблиці. Письмові роботи здаються на перевірку вчителю.

IV. Підбиття підсумків уроку

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний пункт параграфа, усно відповівши на питання; підготувати повідомлення «Історія Ізраїльсько-Іудейського царства у біблійних оповідях»; пояснити біблійні вирази:

- Вавилонське стовпотворіння.
- Служити золотому тельцю.
- Принести пальмову гілку.
- Повернутися на землю обітовану.
- Цап-відбувайло.
- Камінь спотикання.
- Манна небесна.
- Посипати голову попелом.
- Око за око, зуб за зуб.
- Заборонений плід солодкий.

УРОК 20. ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА

Мета: ознайомити учнів з природою та населенням Іранського нагір'я, історією утворення Перської держави, з'ясувати причини її розпаду, дати уявлення про реформи Дарія; продовжити роботу з історичними документами та історичною картою.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, атлас, текст історичного документа.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Учні виступають з повідомленнями «Історія Ізраїльсько-Іудейського царства в біблійних оповідях» та пояснюють біблійні вирази.

II. Вивчення нового навчального матеріалу

Географічне положення і заняття населення

Учитель. На схід від Месопотамії знаходиться Іранське нагір'я, яке з усіх боків оточене гірськими хребтами. В Ірані мало річок, а в пустелях є солоні озера. Землеробство розвивалося лише в оазисах. З корисних копалин тут були поклади міді, заліза та срібла. Цими територіями кочували племена мідян і персів. Серед цих племен було поширено слово «ар'я» — благородний. Від цього слова і пішла назва місцевості — Іран. Кочовики розводили коней, овець, верблюдів. Мідійці першими почали вирощувати траву люцерну для годування коней; її так і називали — кінський корм.

Учитель пропонує дати учням відповіді на питання за уривком Геродота.

Геродот про персів

«Їхня головна гідність — мужність. Після військової доблесті другою за значенням заслугою вважається мати якомога більше синів. Хлопчиків у віці від п'яти до двадцяти років навчали тільки трьох речей: скакати на коні, стріляти з лука і завжди говорити правду».

- Які риси найбільше цінувалися серед чоловіків?
- Чому, на ваш розсуд, у перських родинах прагнули мати якомога більше синів?
- Порівняйте: чого прагнули навчити дітей у Вавилоні та у Персії?

— У Малій Азії з'явилося ще дві держави (окрім Вавилону) — Лідія та Мідія.

На берегах піщаних річок Лідії траплялися розсипи золотого піску. Саме тут народилася легенда про царя Креза, який перетворював на золото все, чого торкався. Лідія першою у світі почала карбувати монету (VII ст. до н. е.).

Мідія розташовувалася на схід від Лідії. Певний час перси підкорялися мідійцям.

Утворення Перської держави. Цар Кір

Вчитель пропонує учням ознайомитися з історичним документом і відповісти на питання.

Утворення Перської держави

Мідійському царю Астіагу пророкували, що син його дочки відніме у нього престол і завоює майже всю Азію. Злякався цар і, щоб обдурити долю, видав дочку заміж не за мідійця, а за перса. Він вважав, що син перса ніколи не зможе правити у Мідії. Коли ж у доньки Астіага народився

хлопчик, астрологи передбачили, що він стане царем. І наказав Астіаг убити свого онука. Але вельможа, що отримав це доручення, пожалів не-мовля. Він відніс його у гори та віддав на виховання рабу-пастуху. Маленький Кір не знав, що він син мідійської царівни. Але одного разу Астіаг побачив хлопчика і зрозумів, що це зовсім не син пастуха, а його власний онук. Суворо покарав він вельможу, який колись не послухався та обдурив його. Сину своєї дочки Астіаг зберіг життя. Але, коли Кір став дорослим, він умовив персів повстати проти влади мідійців і, перемігши, забрав престол у Астіага. Кір підпорядкував собі всі персидські племена та заснував могутнє Персидське царство. Він за короткий час підкорив Вірменію, Лідію та Вавилонське царство.

1. Назвіть державу, під владою якої перебували перські племена до утворення власної держави.
2. Назвіть ім'я ватажка персів, який підняв повстання проти Мідії і згодом став першим царем Персії.
3. Назвіть країни, які завоював цар Кір.

Розквіт і загибель Перської держави

Розповідь учителя (супроводжується роботою учнів по карті)

Після Кира престол успадкував його старший син Камбіз (530–522 рр. до н. е.). Камбіз завоював Єгипет у 525 р. до н. е., але незабаром помер від випадкової рани. Потім перський престол посів Дарій I (522–486 рр. до н. е.). За Дарія I східний кордон Перської держави сягав річки Інд, на заході — Керенаїки (Африка), острова Самоса (в Егейському морі), Фракії та Македонії.

Учитель відзначає, що особливої могутності Персія досягає під час правління Дарія I, який проводить численні перетворення — реформи.

Учням пропонується самостійно опрацювати текст підручника та написати у зошит перетворення Дарія I за планом:

1. Адміністративна реформа.
2. Військова реформа.
3. Фінансова реформа.
4. Реформи у сфері законодавства.
5. Створення дорожньо-поштової служби.

Проте похід Дарія I проти скіфів Північного Причорномор'я закінчився невдачею, він помер, так і не здійснивши свою мрію — підкорити греків. Країну очолив його син Ксеркс (486–465 рр. до н. е.), за часів правління якого держава потерпала через постійні повстання населення підкорених земель (Єгипет і Вавилон). Протягом 500–449 рр. до н. е. Персія вела тривалу виснажливу війну з греками, в ході якої зазнала нищівної поразки.

Учитель пропонує учням дати відповідь на питання, чому загинула Перська держава.

III. Закріплення знань

Проводиться в процесі виконання самостійної тестової роботи. Перевірка здійснюється в парах: обмінявшись роботами, учні разом з учителем здійснюють перевірку правильності відповідей.

Тест

1. Звідки пішов вислів «багатий, як Крез»?
  - а) Крез — міфологічний образ;
  - б) з Лідійського царства, де проживав багатий цар;
  - в) Крез — жрець, який першим почав карбувати золоті монети.
2. Чому гвардія перського царя називалася «безсмертною»?
  - а) Кількість війська залишалася незмінною — замість загинлого воїна ставав інший;
  - б) це образне висловлювання, що характеризує могутність війська перського царя;
  - в) бог Ахурамазда благословив військо.
3. Чому перси не брали участі в будівництві палаців і храмів?
  - а) Цю роботу виконували раби;
  - б) вони зневажали будь-яку справу, окрім військової та землеробства;
  - в) вони не володіли будівельним мистецтвом.
4. Найбільшої могутності Перська держава досягла за:
  - а) Соломона;
  - б) Хаммурапі;
  - в) Дарія I.
5. Столицею Персії було місто:
  - а) Сузи;
  - б) Персеполь;
  - в) Ніневія.
6. Перська держава була поділена на області, які називалися:
  - а) ном;
  - б) сатрапія;
  - в) колонія.
7. Кого називали «очима та вухами царя»?
  - а) Донощиків;
  - б) розвідку;
  - в) таємну поліцію.

8. Проти якого племені Дарій I вчинив невдалий похід?
- а) Массагетів;
  - б) скіфів;
  - в) кіммерійців.
9. У якій державі почали карбувати перші монети із золота?
- а) Лідії;
  - б) Мідії;
  - в) Персії.
10. «Ар'я» перекладається як:
- а) чесний;
  - б) благородний;
  - в) сміливий.
11. Хто такий сатрап?
- а) Правитель Єгипту;
  - б) правитель Персії;
  - в) урядовець-управитель Персії.
12. Хто заснував Перську державу?
- а) Кір;
  - б) Дарій I;
  - в) Ксеркс.

Відповіді: 1. б. 2. а. 3. б. 4. в. 5. а. 6. б. 7. в. 8. б. 9. а. 10. б. 11. в. 12. а.

IV. Оцінювання

Вчитель підбиває підсумки уроку, коментує оцінки учнів.

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника.

- 1–3 бали — прочитавши відповідний параграф, усно відповісти на питання.
- 4–6 балів — скласти хронологічну таблицю «Правління перських царів».
- 7–8 балів — підготувати повідомлення на тему «Похід Дарія I проти скіфів».
- 9–12 балів — скласти розповідь мандрівника, який рухається Царською дорогою із Сард в Сузи (середня швидкість руху зазвичай дорівнювала 150 стадій на день, протяжність усієї дороги — 13500 стадій). Укажіть, що мандрівник мав при собі та що він бачив дорогою.

УРОК 21. КІММЕРІЙЦІ ТА СКІФИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета: розкрити особливості суспільного розвитку племен кіммерійців та скіфів у період ранньої залізної доби; з'ясувати причини появи майнової та соціальної нерівності, появи найдавніших держав на території України; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки, будувати структурно-логічні схеми, працювати з історичними текстами; познайомити з поняттями і термінами: «залізна доба», «кочовики», «Велике переселення народів», «кіммерійці», «скіфи», «нерівність», «пектораль»; формувати стійкий інтерес учнів до вивчення історії.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: карта України, атласи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда з учніми за питаннями

- Якими були наслідки «неолітичної революції»?
- Який метал і чому почали обробляти першим?
- Чому в період енеоліту панівне становище все ще належало кам'яним знаряддям?
- Які особливості господарювання дозволяли трипільцям жити великими поселеннями?
- На ваш розсуд, які елементи культурної спадщини трипільців збереглися в українців до сьогодні?

III. Мотивація пізнавальної діяльності учнів

Учитель. Край пануванню кам'яних знарядь праці був покладений внаслідок відкриття бронзи — сплаву міді та олова, яка не поступалася за міцністю камінню, але обробляти її було значно легше, до того ж, знаряддя, виготовлені з бронзи, використовувати було значно зручніше. Разом з тим, покладів олова та міді було недостатньо. Відкриття заліза у I тис. до н. е. дало поштовх до масового застосування металевих знарядь, що, безсумнівно, призвело до суттєвих змін того суспільства.

Метод «Мікрофон»

Учні висловлюють припущення щодо того, як вплинуло відкриття на життя суспільне і господарське життя. Думки учнів учитель записує на дошці. Після того, як всі бажаючі висловляться, вчитель пропонує з наведених положень побудувати логічний ланцюг «Вплив відкриття заліза на суспільне і господарське життя суспільства».

Відкриття заліза	Зростання продуктивності праці	Розвиток торгівлі	Виникнення майнової нерівності	Перехід від родової до суспільської общини	Виникнення держави
------------------	--------------------------------	-------------------	--------------------------------	--	--------------------

Поява заліза в Україні збіглася з приходом кочовиків зі Сходу, спричинене «Великим переселенням народів» на початку I тис. до н. е.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Робота по групах

Клас розбивається на 3 групи.

Прочитати відповідний матеріал підручника, заповнити таблицю на дошці.

1-а група. 2-а група. Скіфи: походження, розселення, заняття.

3-я група. Скіфи: суспільне життя, з ким воювали.

Опрацьовані питання учні презентують перед іншими групами. Учителю слід звернути увагу, щоб учні вміли виділяти головне, для чого необхідно дивитися в таблицю, яку кожна група заповнює після обговорення.

Час існування на території України	IX–VII ст до н. е.	VII–III ст. до н. е.
Населення	Кімерійці	Скіфи
Територія, яку займали	Північне Причорномор'я, Крим, Тамань	Прикубанські степи, Північний Кавказ, Північне Причорномор'я
Основні заняття	Кочове скотарство (конярство), орне землеробство, ремесло (обробка заліза), торгівля	Кочове скотарство, орне землеробство, ремесло, торгівля
Суспільне життя	Військово-політичні союзи племен, перехід до станово-класового суспільства, рабство	Розподіл на три групи населення: скотарів, землеробів, царів. Влада належала царям та заможній племінній верхівці
З ким воювали	Урарту, Ассирія, Фрігія, Лідія, Скіфи	Перський цар Дарій I, Македонський цар Філіпп II, Мідія, Лідія, сармати

V. Закріплення знань

Учитель пропонує низку положень, з яких учні мають вибрати ті, що стосуються киммерійців (К), і ті, що стосуються скіфів (С) або й тих, й інших.

1. Ховали померлих царів у курганах. (С)
2. Їм належить першість у використанні коней для верхової їзди. (К)
3. Воювали з Урарту. (К)
4. Вважали, що походять від Геракла та Діви-Змії. (С)
5. Пектораль. (С)
6. Першими почали використовувати кінську зброю. (К)
7. На нашій території перебували у IX–IV ст. до н. е. (К)
8. Скотарі-кочовики. (К, С)
9. Воювали з Дарієм I у VI ст. до н. е. (С)
10. Прийшли зі Сходу. (К, С)
11. Про них написав книгу Геродот. (С)
12. «Кобилодоїльці». (К)

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника.

Задача. Учені встановили, що по-скіфськи слово «вода» звучить як «дан», «дно». Спробуйте за допомогою карти знайти назви річок, в яких використовується це слово, і за їх допомогою визначити території, на яких жив цей народ.

УРОК 22. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «КРАЇНИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ У ДАВНИНУ»

ВАРІАНТ 1

Мета: повторити, закріпити, поглибити знання з історії Передньої Азії; формувати вміння узагальнювати, порівнювати, робити висновки; розвивати творче мислення; виховувати інтерес до історії.

Тип уроку: систематизації та узагальнення знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Клас ділиться на 2 команди, які обирають собі назву та емблему, три питання з історії Передньої Азії.

II. Основна частина

Індивідуальна робота

1. Номери назв міст співвіднесіть із назвою країни:

1) Персія; 2) Фінікія; 3) Ізраїль; 4) Вавилон; 5) Ассирія	а) Бібл; б) Ніневія; в) Сидон; г) Вавилон; д) Персиполь; е) Тир; ж) Ашшур; з) Єрусалим
---	---

2. Яку країну представляють історичні діячі?

- а) Хаммурапі;
- б) Саул;
- в) Соломон;
- г) Ашшурбанапал;
- д) Навуходоносор;
- е) Кір.

3. Поставте у хронологічній послідовності:

- а) завоювання Єгипту персами;
- б) завоювання персами Вавилону;
- в) об'єднання персів у складі однієї держави;
- г) смерть Кіра;
- д) реформи Дарія I.

Робота в групах

4. Пояснити зміст основних понять

1-а команда: монархія, колонія, релігія.

2-а команда: реформа, закон, культура.

5. Напишіть твір про подорож однією з країн Передньої Азії (Фінікію, Вавилон, Ассирію, Ізраїль, Персію).

6. Розшифруйте імена богів:

а) 53, 32, 13 — бог 82, 32, 53, 84, 24, 84 —	а) 11, 13, 73 — бог 13, 61, 21, 11 —
б) 44, 11, 82, 11, 44 — бог 53, 23, 13, 24, 84 —	б) 61, 13, 72, 32, 72, 64 — бог 12, 61, 82, 72, 32 —
в) 32, 44, 63, 11, 43 — богиня 63, 23, 14, 11, 13, 13, 84 —	в) 61, 13, 62, 32 — бог 31, 23, 51, 22 —

Ключ до криптограми:

Літери визначаємо за допомогою «Ключа до криптограми». Наприклад, число «24». Знаходимо цифру «2» у верхньому рядку криптограми

і рухаємось униз до перетину з рядком, який починається з цифри «4». Отримуємо літеру «Ц».

	1	2	3	4	5	6	7	8
1	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж
2	З	И	І	Ї	Й	К	Л	М
3	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф
4	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ь	Ю	Я

7. Наведені прізвища, відкриття, географічні об'єкти розташуйте відповідно до їх приналежності: Дворіччю (Д), Фінікії (Ф), Ассирії (А), позначивши відповідними буквами:

Абетка		Тир	
Залізо		Кіннота	
Вітрила		Скло	
Гільгамеш		Перша бібліотека	
Хаммурапі		Перші письмові закони	
Ніневія		Пурпурна фарба	

8. Хто це?

Послухайте, які слова наказали викарбувати на камені царі стародавніх держав і дайте відповіді на питання.

- 1) Як звали кожного із царів?
  - 2) Якими державами вони керували?
  - 3) Якими справами пишалися?
- А.** Я, досконалий цар, могутньою зброєю, яку мені подарували боги, знищував ворогів на півночі та на півдні. Я господар, який провів волю для населення країни. Я накреслив свої дорогоцінні слова на камені, щоб сильніший не завдавав утисків слабшому, щоб забезпечити справедливість сироті та удові. Якщо будь-хто з людей знищить мої закони, знищить написане на камені моє ім'я та напише своє, — чи цар, чи будь-яка людина — нехай великі боги проклянуть його долю, нашлють на нього голодні роки, темряву та раптову смерть.

Б. Я — цар, великий цар царів, цар цієї землі кажу: «Мені волею бога Агура-Мазди належать 23 країни, серед яких: Персія, Вавилон, Ассирія, Єгипет, Вірменія, Парфія. Все, що я їм наказував, — чи вночі, чи вдень — вони виконували. Коли вавилоняни відмежувалися від мене, то військо моє захопило повстанців і привело їх до мене. Я відрізав їм носи, вуха та язика та посадив на палю. Я маю велику силу в руках і ногах. Я — відмінний вершник, відмінний лучник, відмінно кидаю спис. Цими здібностями нагородив мене великий бог Агура-Мазда».

9. Запитай суперника.

Команди ставлять питання одна одній та самі оцінюють їх відповіді.

10. Вікторина. *(Оцінюється правильність і швидкість відповідей.)*

- 1) Хто назвав Межиріччя «Месопотамія»?
- 2) Між якими річками воно розташовано?
- 3) На які частини поділяється Межиріччя за своїми природними умовами?
- 4) Як і на чому писали стародавні шумери?
- 5) Який правитель Вавилону створив перші у світі закони?
- 6) Які пам'ятки Вавилону вважаються чудесами світу?
- 7) Хто склав таблицю множення?
- 8) Назвіть місто, в якому археологи знайшли «бібліотеку глиняних книг».
- 9) Яка слава — добра чи погана — ходила про фінікійців?
- 10) Від назви якого народу утворилося слово «Палестина»?
- 11) Як називається ріка, що тече в Палестині?
- 12) Як називається священна книга іудеїв і християн?
- 13) Хто такі сатрапи?
- 14) Назвіть найдавнішу колонію фінікійців.
- 15) Яке місто називали «Лігвом левів»?
- 16) Хто розгромив Ассирію?
- 17) Кого називали «батьком персів»?
- 18) Як називалася писемність Дворіччя?
- 19) Хто з царів Ізраїлю уславився своєю мудрістю?
- 20) Син Кіра, володар Єгипту?
- 21) Хто заснував Карфаген?
- 22) Як називається храмова споруда у народів Межиріччя?
- 23) Хто заснував Перську імперію?
- 24) Що таке пурпур?
- 25) Що означає у перекладі слово «Вавилон»?

11. Прочитай прислів'я.

Розташувавши в правильному порядку наведені слова, ви прочитаєте відомі прислів'я та приказки зі Старого Завіту:

- а) країна, немає, своєї, пророк, в;

- б) обминає, мене, сія, нехай, чаша;
- в) меча, загине, хто, від, взяв, меч, і;
- г) чаша, випити, дно, до;
- д) яма, копає, в, сам, неї, інший, потрапляє, хто.

III. Висновки та узагальнення

Учитель. Історія країн Передньої Азії має велике значення, тому що тут існували найдавніші цивілізації, які відіграли значну роль у подальшому розвитку людства. Культурне надбання цих народів вплинуло на розвиток наукових знань та мистецтва. І в наш час людство користується таблицею множення, яку винайшли халдеї, математичними дослідженнями, які згодом узагальнив Піфагор, алфавітом, вдосконаленим греками. Ось чому нам завжди у пригоді стануть знання з історії країн Передньої Азії.

IV. Підсумок і виставлення оцінок

V. Домашнє завдання

Повторити матеріал теми, підготуватися до тематичного оцінювання.

ВАРІАНТ 2

Візитна картка

Перша команда

Впливає на кораблі на веслах, розфарбованому так, ніби він побудований із дерева. На борту напис, зроблений за допомогою стилізованих під букви малюнків. Зненацька подув вітер (використовується вентилятор). Мандрівники миттєво забирають весла і напинають вітрило. Раптом один з моряків начебто потрапляє в морську безодню і через мить виринає, тримаючи в руках мушлю, розкривши яку демонструє глядачам, що на його пальці залишилося трохи крапель червоної рідини. Його товариш радісно киває головою і несе приятелю глиняний посуд з водою і клаптик білої тканини. Нирець капає у воду рідину і занурює туди тканину, яка миттєво набуває червоного кольору. Незабаром корабель пристає до берега, і мандрівники дістають і демонструють жителям рулони тканин, прикраси зі скла, посуд.

(Із показаної пантоміми зрозуміло, що команда називається — «Фінікійці». Як варіант, можна запропонувати відгадати назву глядачам.)

Друга команда

Інтер'єр кузні. Ковалі молотом обробляють якийсь метал, виготовляючи знаряддя праці. Входить селянин. Коваль пропонує йому виготовле-

ну кирку: демонструючи міцність виробу, розколює за допомогою декількох ударів великий камінь. Селянин з киркою йде. Лунає цокіт копит, і до кузні входять декілька воїнів. Майстер радісно киває їм головою і вручає металеві тяги. Вершники зі зброєю вирушають до друзів, що очікують їх біля ріки, зв'язують шкіряні мішки (довгі кульки) і майструють пліт. Усе військо переправляється через ріку до воріт замка, що штурмують інші воїни. Вони розгойдують колоди на колесах і б'ють ними у ворота. Наші знайомі приєднуються до них.

(Назва команди — «Ассирійці».)

Історична естафета

1. Які ще назви мало Межиріччя? (*Двуріччя, Месопотамія*)
2. У якій частині світу розташоване Межиріччя? (*В Азії*)
3. Де бере початок Євфрат? (*Південніше від Кавказьких гір*)
4. Куди впадає Тигр? (*У Перську затоку*)
5. Що розташовано північніше — Єгипет чи Межиріччя? (*Межиріччя*)
6. У яку пору року в Межиріччі йдуть зливи? (*Узимку*)
7. Яких властивостей набував ґрунт під час розливу Тигру та Євфрату? (*Ставав родючим і м'яким.*)
8. З чого будувалися перші споруди у Південному Межиріччі? (*З очерету і глини*)
9. Чому в будинках жителів Межиріччя не було вікон? (*Щоб зберегти прохолоду, захиститися від вітрів пустелі*)
10. Запаси якого матеріалу були в Межиріччі невичерпними? (*Глини*)
11. Кого готували в школах Межиріччя? (*Писарів*)
12. Як називали в Межиріччі учнів? (*«Діти школи»*)
13. На чому писали школярі? (*На табличках з вологої глини*)
14. Як довго тривали заняття в школах? (*Від сходу до заходу сонця*)
15. Чому в школах училися тільки діти багатих? (*Навчання коштувало дорого й тривало довго.*)
16. Які головні джерела рабства вам відомі? (*Полонені і через борги*)
17. Кого в Межиріччі називали «великою людиною»? (*Царя*)
18. Які матеріали використовували вавілоняни для будівництва плавальних засобів? (*Очерет, шкіру, природні смоли*)
19. Скільки букв було у фінікійському алфавіті? (*22*)
20. Яке з семи чудес світу знаходилося у Вавилоні? (*Висячі сади Семіраміди*)

Конкурс капітанів «Один на один»

1. Чому фінікійську пальму шумери називали «деревом життя»? (*Фінікійська пальма була єдиним плодовим деревом, що вирощували шумери. Вони знали 360 способів її використання.*)

2. У якій країні народилася легенда про те, що людину Бог зліпив із глини? (*У Месопотамії, де не було лісів, а було багато глини, з якої зводили будинки, робили посуд, меблі, навіть писали листи, вкладаючи їх у глиняні конверти.*)
3. Чим знаменитий в історії цар Ашшурбанапал? (*Під час розкопок Ніневії було винайдено бібліотеку цього царя, що нараховує 30 тисяч глиняних табличок.*)
4. Що в давньому Шумері називали «будинками табличок»? (*Школи, де замість зошитів діти писали на глиняних табличках.*)
5. Чому, на думку шумерів, змія щорічно скидає шкіру? (*Тому, що змія украли й об'їла чарівну квітку безсмертя, добуту з дна моря Гільгамешем (шумерська «Поема про Гільгамеш»), і тепер щороку оновлюється її шкіра.*)
6. Яке місто і чому називали «Брамою Бога»? (*Вавилон, або «Бабі-Ілі», знаходився на перехресті річкових і караванних шляхів, завдяки чому став процвітаючим містом.*)
7. Чому Мертве море так називається? (*Вода в ньому настільки солоня, що там не водиться нічого живого.*)
8. Кого в давнину називали «зарічними людьми»? (*Древніх євреїв, що переселилися в Палестину через ріку Євфрат.*)
9. Яку ріку єгиптяни називали «та, що тече навпаки» чи «великою переверненою рікою»? (*Євфрат, тому що він, на відміну від Нілу, тече з півночі на південь.*)
10. Як фінікійці навчилися фарбувати тканини в пурпурний колір? (*Нирці з дна моря діставали маленькі мушлі з равликami. Із мушлі можна було витягти декілька крапель червоної рідини.*)
11. У давньому переказі розповідається, що фінікійці винайшли скло. Як це сталося? (*Фінікійський корабель, який перевозив соду, пристав до піщаного берега. Не знайшовши каменів для багаття, купці поклали під казан шматки соди. Від сильного вогню сода розплавилася, змішалася з піском і потекла прозора рідина. Це і було скло.*)
12. Яке місто у давнину називали «Лігвом левів»? (*Столицю войовничої держави Ассирії Ніневію, царі якої завоювали усе Межиріччя, Сирію, Фінікію.*)

Творчий конкурс «Дозвольте вам представити»

Перша команда

1. Головні заняття жителів цієї держави — землеробство і скотарство.
2. Жили родами, які очолювали патріархи.
3. Держава знаходилася на узбережжі Середземного моря.
4. Його землі називали «райським садом».
5. Жителі країни вважали себе «богообраним народом».

6. Закони держави написані на глиняних табличках-скрижалях.
7. На території цієї країни в IX в. до н. е. існували два відомих царства.
8. Ця держава була підкорена вавилонським царем Навуходоносором.
9. Назва цієї держави походить від одного з племен філістимлян.
10. У цій країні вперше з'явилися релігійні пісні-псалми, що увійшли до Біблії.

(Палестина)

Друга команда

1. Країна розташована на р. Євфрат.
2. Основне заняття її населення — землеробство.
3. Жителі цієї країни представляли землю плоскою плитою, що плаває в океані.
4. У цій країні будували зрошувальні канали.
5. Столицю держави називали «Вратами Бога».
6. Верховним Богом тут вважався Бел-Мардук.
7. Про найвідомішого царя країни нам розповів напис на базальтовій брилі.
8. У столиці цієї держави знаходилося одне з семи чудес світу, назване на честь відомої цариці.
9. У цій країні складений календар з розподілом на рік, місяці, тижні, добу.
10. Держава була завойована персами в VI ст. до н. е. через зраду жерців і вельмож.

(Халдея)

Фінальний конкурс «Історичний театр»

Перша команда

Після школи ми з друзями звичайно йдемо гуляти. Дмитрик із Сергієм заходили за дівчатами і йшли на улюблену затишну галявинку біля невеликого гаю. Того дня Марині мама доручила набрати землі для кімнатних квітів, і хлопчики вирішили їй допомогти. Але не встиг Дмитрик копнути, як лопата наткнулася на щось тверде. «Якась глиняна паличка, — повідомив він і, уважно придивившись, додав, — напевно, стара, на ній щось видряпане». «Дай подивлюся», — попросив Сергій. Дмитрик простягнув другу знахідку, але раптом вона вислизнула і впала, розбившись. І в ту ж мить невидима сила підняла нас у повітря і кудись понесла. «Хлопці, вона, напевне, чарівна?» — злякано скрикнула Ганна.

Ми опинилися на площі серед великого натовпу народу. «Де ми?» — поцікавилися ми у людини, що стояла поруч. «У Вавилоні», — пошепки відповів той. «А що тут відбувається?» — спитали ми. «Судять винного, —

ледь чуто відповів незнайомець. — Це мій родич, а я нічим не можу йому допомогти».

Незабаром ошатно одягнена людина вигукнула ім'я худорлявого чоловіка у бідному вбранні — родича нашого сусіда. Похмурі стражники з кийками виштовхали нещасного в центр площі, і, хвилюючись, він почав свою розповідь.

«Навесні в нашому селі ріки затопили всі поля. Вода стояла так довго, що все посіяне зерно загинуло. Як жити бідному селянину, у якого восьмеро дітей? Пішов я до багатого сусіда позичити трохи зерна. Але й це не допомогло. Я тільки втратив двох старших синів. З горя пішов геть з дому. Ішов довго, аж поки не потрапив на зелений луг, на якому паслися воли. Їхні боки вилискували на сонці, деякі були вкриті красивими попонами, розшитими коштовним камінням. Пастуха поблизу не було, і я не утримався від спокуси украсти одного вола, щоб обміняти його на їжу для моєї бідної родини. Я навіть не здогадувався, що воли належать царю, але раптом з'явилися охоронці, скрутили мені руки і притягли сюди. Змилюйтеся, шановні судді, я не злодій, у мене родина помирає з голоду», — ледь не плачучи, благав бідняк. Але судді були невблаганні: «Ти — злодій, і будеш покараний за нашим законами».

«От звірі», — не витримав Дмитрик, із силою стискаючи в руці залишок глиняної палички. Паличка знову хруснула, і в ту ж мить ми опинилися на улюбленій галявинці, так і не довідавшись, який вирок винесли судді бідняку.

Питання для суперників

1. Що за подрапини були нанесені на глиняній паличці? (*Клинописний текст*)
2. Хто був автором законів, за якими судили бідняка? Який вони винесли вирок? (*За законами царя Хаммурапі, людину, що вкрала майно храму чи царя, повинні убити.*)
3. Чому бідняк сказав, що, зайнявши в сусіда зерно, він утратив двох синів? (*Не повернувши вчасно борг, селянин мав віддати в рабство синів.*)

Друга команда

На міському майдані зранку зібралося багато народу: сьогодні тут буде проведений публічний розгляд справ. Готуються виконувати свої обов'язки начальник варті і воїни, одягається в біле вбрання суддя. Тільки-но в гавані розвантажився іноземний корабель, і зацікавлений тим, що відбувається, купець разом з моряками пішов на майдан. У гушавині народу їм зустрілася дивна процесія: гордий, поважний громадянин ішов у супроводі трьох обшарпаних рабів. Один розштовхував своїми плечима юрбу,

щоб ті не зачепили пана, другий його обмахував, немов віялом, великим листом пальми, а третій тягнув на собі величезний важкий мішок. Раптом носій спіткнувся, мішок ледь не випав з його рук, і в ту ж хвилину на нещасного обрушився удар батою і прокльони пана: «Нікчемний раб! Не можеш донести невеликий мішок, ти вартий лише того, щоб віддати тебе на поживу левам. Ну, нічого, ти ще отримаєш своє, ціпок вже давно по тобі плаче. Сиди тут, і спробуй тільки зрушити з місця».

Коли за паном зімкнулася юрба, купець не витримав і заговорив з нещасним: «За що тебе так не любить хазяїн? Ти, напевне, дуже ледачий?»

— Що ви, я майже не відпочиваю, працюю від сходу до заходу сонця. Але я його раб, тому пан робить зі мною, що захоче. От і зараз він надумав обміняти мене на собаку, говорить, що від нього більше користі. А якщо угоду не укладуть, обіцяв засікти ціпками до смерті. Допоможи мені, незнайомець.

Від цих слів серце в купця стислося. «Я — купець, — вимовив він. — Приїхав сюди з далекої багатой країни зі своїми товарами. Мій корабель стоїть у гавані. Але дорогою у нас трапилося нещастя. Під час шторму в морі потонули декілька моряків, так що люди мені потрібні. Але з тобою, боюся, нічого не вийде. Ти ж не знаєш нашої мови і не зможеш виконувати команди капітана».

— Що ви, вельмишановний пане, на батьківщині я був чиновником, знаю кілька мов, умію писати, рахувати.

— О, це удача, — зрадів купець. — Що ж, допоможу тобі вибратися звідси. Біжимо скоріше на корабель, і, якщо усе вийде і ми благополучно допливемо до моєї країни, клянусь богинею Маат, я дам тобі волю.

Кинувши мішок, раб разом з купцем пустилися навтьоки, до того ж вчасно. Через декілька хвилин повернувся пан, і, не побачивши раба, здійняв лемент: «Вкрали! Мого раба вкрали! Гей, варта, тримай злодія!» Стражники розбіглися по майдану, але утікачів вже й сліду не було. Щоб утішити знатного пана, суддя звернувся до присутніх на площі: «Тихо всі! Слухайте мене уважно! Я прочитаю вам закони, що зможуть допомогти цьому шановному пану. Світоч мудрості, найперший цар наш, вождь, поставлений богами, наказує: якщо будь-хто украде чужого раба, то буде підданий смерті! Як тільки-но хтось із вас побачить швидкого раба і негідника, що викрав його, негайно повідомте мені. Ви зрозуміли?»

— Так, вельмишановний пане, — покірно захитала головами юрба.

— Ну, так шукайте ж, — грізно промовив суддя.

Майдан миттєво знелюднів, і з узвишся стало видно на лінії обрію вітрила самотнього чужоземного корабля.

Питання для суперників

1. Де відбувалися події і що за закон зачитав присутнім суддя? (*У давньому Вавилоні; один із законів царя Хаммурані*)
2. На якому матеріалі і за допомогою яких символів були записані закони, прочитані суддею? (*Закони були написані клинописом на глиняних табличках за допомогою клинців.*)
3. З якої країни походив купець? (*З Єгипту, тому що він згадає ім'я богині істини Маат.*)

**УРОК РЕЗЕРВНИЙ. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ
«КРАЇНИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ У ДАВНИНУ»**

Мета: оцінити навчальні досягнення у ході вивчення теми за допомогою інтелектуальних ігор; виявити питання, що недостатньо засвоєні; формувати вміння проводити самоконтроль та самоаналіз навчальної діяльності; формувати комунікативну, соціальну, інформаційну, полікультурну компетентності, а також самоосвіти і саморозвитку, продуктивної творчої діяльності.

Тип уроку: контроль знань.

Обладнання: історична карта, картки із завданнями, ілюстрації.

Форма проведення: індивідуальні та колективні інтелектуальні ігри.

ТЗН: апаратура для гри в «Брейн-ринг».

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент**

Клас розбивається на 4 команди. Склад команд добирається так, щоб команди об'єднували учнів із різним інтелектуальним потенціалом.

II. Вступне слово вчителя

Методичні рекомендації щодо особливостей проведення уроку. Евристична бесіда.

III. Перевірка знань учнів

Для перевірки знань пропонуються інтелектуальні ігри.

«Ерудит-лото»

Індивідуальна гра. Основний принцип «Ерудит-лото» тестовий: ставиться питання, а до нього — чотири варіанти відповідей. Вчитель читає питання, а учні індивідуально відповідають на питання, відзначаючи правильні, на їхню думку, відповіді у своїх іменних картках. Це дозволяє

у найкоротші терміни перевірити всі картки. Кількість набраних балів в «Ерудит-лото» записується на зворотному боці картки, які є стартовою сумою балів кожного учня.

Надалі гравці, об'єднані в команди, після кожної гри додаватимуть до своєї стартової суми бали, отримані всією командою в даній грі. Результати кожної гри оголошуються одразу по її закінченні. Бали командам нараховуються за такою системою: 1-е місце — 0,75 балів, 2-е місце — 0,5 балів і 3-є місце — 0,25 балів. Максимальна сума, отримана за урок, — 12 балів.

Питання

1. Найдавніша збірка законів Межиріччя — ...
  - а) Набопаласара;
  - б) Ашшурбанапала;
  - в) Хаммурапі;
  - г) Навуходоносора.
2. Засновник Перської держави — ...
  - а) Кір;
  - б) Дарій;
  - в) Ксеркс;
  - г) Артаксеркс.
3. Релігійні уявлення і легенди якого народу були покладені в основу Біблії:
  - а) асирійців;
  - б) шумерів;
  - в) фінікійців;
  - г) євреїв?
4. Вавилон досяг максимального розквіту й могутності за халдейського царя:
  - а) Набопаласара;
  - б) Ашшурбанапала;
  - в) Хаммурапі;
  - г) Навуходоносора.
5. Торгівля була основним заняттям:
  - а) асирійців;
  - б) шумерів;
  - в) фінікійців;
  - г) євреїв.
6. «Лігвом левів» у давнину називали столицю:
  - а) Персії;
  - б) Ассирії;

- в) Іудеї;
  - г) Халдеї.
7. У стародавньому Межиріччі писали на:
- а) листі фінікової пальми;
  - б) папірусі;
  - в) пергаменті;
  - г) глиняних табличках.
8. Найбільшим містом Передньої Азії у VIII ст. до н. е. був:
- а) Єрусалим;
  - б) Ніневія;
  - в) Вавилон;
  - г) Тір.
9. Найдавніший алфавіт був створений:
- а) ассирійцями;
  - б) шумерами;
  - в) фінікійцями;
  - г) євреями.

«Брейн-ринг»

Колективна гра. Обладнання — підготовлені заздалегідь столи з апаратурою та атласами, працюючи з якими гравці зможуть знаходити підказки. Причому вчитель після читання питання підказує, на якій сторінці атласу їх можна знайти. Команди грають на вибування. Правила гри у «Брейн-ринг» класичні — на обміркування питання надається не більше однієї хвилини; відповідати необхідно обов'язково (у разі відсутності відповіді з команди знімається 1 бал, аж до негативного результату, наприклад — 1 і т. ін.); перемагає той, хто раніше дасть правильну відповідь.

Перший бій

1. Хаммурапі почав правити у 1792 році до н. е. Яке це століття?
2. Зазвичай Тигр розливався на 2 тижні раніше, ніж Євфрат. Але іноді траплялося, що вони розливалися одночасно і надзвичайно бурхливо. Який міф у результаті народився в Межиріччі?
3. Саме так називалася гвардія персидського царя. (Підказка на С. 5 Атласу)

Другий бій

1. Це — легендарний цар міста-держави Урук. (С. 2)
2. Вавилон був захоплений персампи в 553 р. до н. е. Назвіть століття.
3. Це — єдина країна в Африці, завойована персами.

Третій бій

1. На півдні Дворіччя в стародавні часи часто можна було спостерігати, як багаті люди у своєму заповіті, крім будинку, майна, срібних зливків та іншого, указували, кому вони заповідають дерев'яні двері і навіть стільці. Поясніть, чому в цьому списку цінностей опинилися дерев'яні двері та стільці.
2. Цей цар став творцем імперії Ассирії. (С. 4)
3. Навуходоносор захопив Єрусалим у 586 р. до н. е. Назвіть століття.

Четвертий бій

1. Віфлеєм та Ієрихон. А між ними — ця знаменита столиця. (С. 5)
2. Карфаген був заснований у 814 р. до н. е. Яке це століття?
3. Відомі статуї крилатих биків, прикрашали храми і палаци Ассирії та вражали усіх відвідувачів трьома особливостями: 1 — те, що у них були крила, 2 — те, що вони були з головою людини. А третє — назвіть самі.

П'ятий бій

1. З якого документа взяті ці рядки: «Якщо торговка обрахує покупця, її необхідно покарати: її треба кинути у Тигр»?
2. Столиця Ассирії загинула у 612 р. до н. е. Назвіть століття.
3. Перший відомий нам морський народ.

	1-а команда	2-а команда	3-а команда	4-а команда	О	+-	М
1-а команда							
2-а команда							
3-я команда							
4-а команда							

«Мозковий штурм»

Колективна гра. Вчитель ставить питання одне за одним, при цьому на пошук відповіді на кожне питання учням надається не більше 10 секунд. Команди відповідають письмово, потім обмінюються картками з відповідями. Вчитель читає правильні відповіді, відбувається взаємоперевірка.

Питання

1. Це — основне заняття персидських племен.
2. Відрізок часу, що дорівнює 100 рокам.
3. Найбільш поширений матеріал, який використовували люди в Межиріччі.
4. Виготовлення виробів ручним способом.
5. Перша столиця Персії.
6. У цьому місті знаходився храм Соломона.

7. Що називали «деревом життя» шумери?
8. Ця дорога об'єднала Сузи та Сарди.
9. Правовий акт держави, який зобов'язані виконувати всі його жителі.
10. Храм з необпаленої цегли в Межиріччі.
11. Поселення, засноване представниками одного народу на території іншої держави.
12. Грецька назва Межиріччя.
13. Так звали єврейського пастушка, що убив у поєдинку могутнього богатира філістимлянина Голіафа.

«Вірю — не вірю»

Колективна гра. Команди відповідають на спеціальній картці, в якій їм необхідно поставити плюс в графі «Так» в тому випадку, якщо вони згодні з твердженням, або в графі «Ні», якщо з певною тезою вони не згодні. На роздум надається не більше 5 секунд. Після закінчення читання питань вони обмінюються картками, вчитель читає правильні відповіді. Відбувається взаємоперевірка.

Картки для гри «Вірю — не вірю»

	Так	Ні
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		

Питання

1. Головне заняття асирійців було землеробство. +
2. Знамениті ворота Іштар прикрашали храм Соломона. —
3. Біблію написали жителі фінікійського міста Бібл. —
4. Стародавні шумери робили труни та цяхи із глини. +
5. Персеполь — перша столиця Персії. +
6. Міфи — оповіді про богів. +

7. Сатрап — це назва палацу царів Ассирії. —
8. Найбагатшим містом Фінікії було місто Карфаген. —
9. «Брама бога» — так перекладається назва міста Вавилон. +
10. Найбільшої могутності Персія досягла за царя Ашшурбанапала. —
11. Свого часу Єгипет був підкорений Ассирією. +

«Вгадай»

Колективна гра. Проходить за правилами гри «Реалії». Вчитель зачитує декілька блоків інформації, що стосуються у даному випадку однієї особи. При цьому перший блок, як правило, не дає можливості абсолютно точно сказати, про що йдеться, а подальші блоки все більше спрощують завдання, даючи додаткову інформацію. На роздум надається не більше 10 секунд. Команда, що зважилася відповідати після першого блоку, у разі правильної відповіді отримує максимальне число балів (за числом інформаційних блоків, у даному випадку — 5), після другого, відповідно, на бал менше і т. ін.. Перевірка аналогічна попередньому завданню.

Питання

1. Посівши на престол у 16 років, він став третім та найбільшим царем ізраїльського народу.
2. Він був другим сином свого батька.
3. За переказами, він автор деяких книг Біблії, зокрема «Пісні пісень».
4. Єврейською його ім'я звучить як «Шеломоа».
5. Згідно з Біблією, він уславився неабиякою мудрістю.

(Соломон)

1. Його руїни можна знайти поблизу міста Хілл на північний захід від сучасного Багдаду.
2. Взагалі-то це — «Брама бога».
3. Свого часу однією з головних його споруд був зіккурат Етеменанки.
4. Проте до списку семи чудес світу увійшов не він, а резиденція царя на цегляній 18-метровій підставі, оточена садами.
5. Першим перетворив його на найбільший політичний, культурний та економічний центр цар Хаммурапі.

(Вавилон)

1. У цій країні вклонялися жорстокому богу Молоху, якому приносили людські жертви, спалюючи дітей.
2. Назва найбільшого міста цієї країни перекладається як «скеля».
3. Крім інших небачених на ті часи цінностей, ця країна торгувала ще й будівельним лісом.

4. Представники цієї країни першими у світі здійснили плавання навкруги Африки.
5. Найбільш вигідним у цій країні став експорт фарбованих тканин. Не дарма грецька назва цієї країни — «Фойнікес», перекладається як «ті, хто фарбує у пурпурний колір».

(Фінікія)

1. Тому, що він став царем, він повністю зобов'язаний своєму коневі.
2. Він — найвидатніший з роду Ахеменідів.
3. Це він побудував відому царську дорогу від Суз до Сард.
4. Його блискуче звитяжне і тривале царювання затьмарили лише дві поразки: від скіфів і греків.
5. На просторах свого величезного царства він вперше запровадив єдину золоту монету, не зовсім скромно назвавши її «дарік».

(Дарій)

«Вони були першими»

Колективна гра. Потрібно відповісти, хто у чому був першим. Команди відповідають на спеціальній картці, на роздуми надається не більше 2-х хвилин. Команди обмінюються картками, вчитель читає правильні відповіді, відбувається взаємоперевірка.

Вони перші у Передній Азії	Перси	Фінікійці	Вавилонці	Шумери	Ассирійці
1	2	3	4	5	6
... стали широко застосовувати кавалерію у військовій справі					
... навчилися обробляти залізо					
... відкрили секрет скла					
... створили перші письмові закони					
... створили бібліотеку					
... створили алфавіт					
... навчились виготовляти необпалену цеглу					
... відкрили секрет приготування пурпурової краски					

1	2	3	4	5	6
... на колісницях до осей коліс з обох боків закріпили метрові залізні шаблі					
... навчилися брати штурмом міста, використовуючи тарани, підкопи та металеві машини					
... вийшли до Середземного моря та заснували колонії					
... винайшли писемність у вигляді клинопису					
... побудували широкі рівні дороги, вимощені каменем					

«Знайди помилку»

Колективна гра. Команди працюють із попередньо підготовленим текстом, в якому є низка помилок, наприклад, це можуть бути неправильні дати, що не відповідають даному історичному періоду поняття, факти, особи, неправильна хронологія подій, змінений характер подій і т. ін. Задача команд — протягом двох хвилин знайти ці помилки і підкреслити їх, після чого вони обмінюються текстами, вчитель читає правильні відповіді, відбувається взаємоперевірка.

Даний текст переписаний з глиняної таблички, нещодавно знайденої в Іраку. В ньому описуються події, що відбувалися в Ассирії у VIII ст. до н. е. Проте при уважному прочитанні вчені одразу зрозуміли, що перед ними — сучасна підробка, причому зроблена не зовсім освіченою людиною, що припустилась 10 помилок. Знайдіть їх і ви. Помилки підкресліть.

Текст з помилками

Втомившись від нещодавнього походу до Індії, військо Ашшурбанаша поверталося в «Лігво Лева». Саме таку назву отримало місто Вавилон — столиця непереможної Ассирії. Незабаром цар скликав на раду воєначальників і сановників. За звичаєм, встановленим за часів правління Давида, першого царя Ассирії, винних у невдалому поході мали тут же при

щити оцінку, повинні виконати домашнє завдання або іншу додаткову творчу роботу (повідомлення, есе, кросворд за темою на 30 слів) або пройти повторне оцінювання за допомогою багаторівневого тесту в письмовій або усній формі.

V. Домашнє завдання

Скласти порівняльну хронологічну таблицю за темою «Передня Азія в давнину».

Написати міні-твір на тему «Значення культурної спадщини стародавніх цивілізацій Передньої Азії».

ТЕМА № 4. ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ

УРОК 23. ДАВНЯ ІНДІЯ

Мета: дати уявлення про Давню Індію, природно-кліматичні умови і географічне положення, історію утворення найдавніших держав долини річки Інд; розвивати вміння знаходити загальне в історії розвитку Давньої Індії та інших країн, удосконалювати навички роботи з історичною картою і підручником; засвоїти поняття: «Індостан», «Інд», «Ганг», «арії», «раджа», «варни», «касти»; виховувати пошану до історії і культури інших народів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: історична карта, підручник, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Питання на повторення

1. Що таке цивілізація?
2. Де виникли перші цивілізації? З чим це було пов'язано?
3. Назвіть найдавніші міста. Як вони виникли?

Вчитель підбиває підсумки бесіди: перші цивілізації виникали зазвичай у долинах річок. Життя на березі ріки означало наявність родючого ґрунту, який легко зрошувати й обробляти. Річкою легше, ніж сушею, перевозити вантажі. Саме тому в Єгипті люди селилися на березі Нілу, в Месопотамії — на берегах Тигру та Євфрату і, в Індії — в долині Інду.

III. Вивчення нового матеріалу

Природно-кліматичні умови та географічне положення Індії

Коментоване читання тексту параграфа супроводжується роботою з ілюстраціями та історичною картою.

Бесіда за питаннями

- 1) Опишіть географічне положення Індії щодо Єгипту, Месопотамії.
- 2) Які кліматичні особливості могли привернути увагу людей в долині річки Інд?
- 3) Чому долину річки Ганг почали освоювати пізніше, ніж басейн річки Інд?

Опорний конспект

Півострів Індостан	
Центральна частина	– плоскогір'я Декан
Північ країни	– гори Гімалаї відділяють від зовнішнього світу
Західна частина	– узбережжя Аравійського моря (Індійський океан)
Східна частина	– узбережжя Бенгальської затоки (Індійський океан)

Найдавніші цивілізації долини річки Інд*Самостійна робота за завданням*

Опрацювати текст параграфа і скласти до нього 5 питань, що починаються словами «хто», «де», «коли», «чому». Наприклад: Коли виникли перші землеробські поселення в гірських районах Індської долини? Де виникла Індська цивілізація? та ін.

Виконання завдання продовжить підготовку учнів до роботи зі складанням плану параграфа.

Опорний конспект

Найдавніші міста в долині річки Інд:

- Моженджо-Даро, Хараппа.
- Час виникнення — III тисячоліття до н. е. Існування — близько 1 тис. років.

Структура

Центр (піднесена частина) — фортеця правителя
Навколо — місце поселення городян
Вулиці — перетинаються під прямим кутом
Будинки — від маленьких хатин до 2–3-х поверхових будівель
Особливість — наявність водогону і каналізації (вперше на Сході)

Основні заняття

Землеробство	Скотарство	Ремесло
Вирощування ячменю, рису, пшениці та ін.	Розведення кіз, овець, буйволів, верблюдів, корів, віслюків	Гончарне, прядильне, ювелірне, обробка бронзи
Розвиток торгівлі		

II тисячоліття до н. е. — завоювання Індії аріями. Загибель найдавніших міст.

Вторгнення аріїв до Індії

Розповідь вчителя супроводжується роботою з ілюстраціями та історичною картою.

*Опорний конспект***Наслідки арійського завоювання**

Арії — «благородні люди» — кочівники-скотарі, що прийшли з північного заходу (Європи) — вважаються предками більшості європейських народів і деяких азіатських народів (індійців, персів)
↓
Асимілювалися з місцевим населенням
Перешли до осілого способу життя
Почали займатися землеробством
Освоїли долини Гангу
Створили нові держави (правителі — раджі)

Соціальний устрій індоарійського суспільства — розподіл на варни (касти) — замкнені групи людей, що розрізняються за своїм положенням в суспільстві. Приналежність до варни передавалася у спадщину.

IV. Закріплення нових знань

Географічний диктант: «Вірю — не вірю»

Роздаються картки. Потім пропонуються твердження, серед яких є істинні і помилкові. Необхідно позначити знаком «Х» істинні та помилкові твердження.

Картка №	Питання №	1	2	3	4	5	6	7
	Вірю							
	Не вірю							

- Індійська цивілізація виникла в долині річки Інд.
- Найбільшими містами Індської цивілізації були Ієрихон і Чатал-Гюк.
- Високорозвинена Індська цивілізація — третя за давністю на Землі після Єгипту і Шумера.
- У другій половині II тис. до н. е. до Північної Індії проникли племена аріїв.
- Природні умови в долині річки Ганг були більш сприятливими для господарської діяльності, ніж в басейні річки Інд.
- Вожді індоєвропейців називалися раджами.
- Основними заняттями жителів Індії були торгівля і мореплавство.

V. Підсумки уроку

Вчитель зачитує твердження, вказуючи правильні та помилкові, а діти, обмінявшись картками, самостійно їх перевіряють. Вчитель указує на типові помилки та акцентує увагу на основних моментах уроку.

- Найдавніша цивілізація Індії процвітала в долині Інду в к. III — поч. II тис. до н. е.
- Один з найбільших міських центрів цієї цивілізації розкопаний археологами в Мохенджо-Даро.
- У другій половині II тис. до н. е. до Північної Індії проникли племена аріїв.
- До середини I тис. до н. е. була заселена долина річки Гангу, сформувалися держави.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати текст параграфа; виконати завдання по контурних картах; скласти кросворд на 20 слів за темою.

УРОК 24. РЕЛІГІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Мета: ознайомити учнів із найдавнішими культурами та культурою Давньої Індії; дати уявлення про особливості суспільного ладу Індії; показати внесок староіндійської культури в розвиток світової науки і культури; удосконалювати навички роботи з історичною картою та підручником; засвоїти поняття: «Брахма», «Вішну», «Крішна брахманізм», «Будда», «буддизм», «веди», «Рігведа», «індуїзм», «ступа»; виховувати пошану до історії та культури країн світу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: історична карта, підручник, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Фронтальне опитування

1. Чим відрізняються природні умови долин річок Інд і Ганг?
2. Коли існувала Індська цивілізація? Назвіть свідчення її високого рівня розвитку.
3. Хто такі арії? Як вони потрапили до Індії?
4. Як відбулося заселення долини Гангу?

Завершуючи опитування, вчитель зазначає, що з приходом аріїв починається ведійський період історії Індії. Назва періоду походить від священних індійських текстів — Вед, які є головним джерелом наших знань цієї епохи. У текстах Вед зібрані численні гімни богам і заклинання, які дозволяють нам скласти уявлення про релігію, обряди, суспільне життя, побут і культуру Індії.

III. Вивчення нового матеріалу

Найдавніші культури

Робота за підручником

Прочитати текст параграфа і скласти план розділу параграфа. Оскільки це новий вид роботи для шестикласників, доцільно виконати його під керівництвом вчителя в ході коментованого читання.

План (зразок)

1. Веди — «Книги Знань», які зберігалися в пам'яті народу.
2. Індуїзм — релігія Індії.
3. Священні книги індуїзму.
4. Трійця богів індуїзму.

*Опорний конспект***Релігійні вірування Давньої Індії**

Найдавніша релігія — ведизм
Священні книги — «Веди» (у перекладі з мови аріїв «веди» — знання)
Найдавніша з «Вед» — «Рігведа» (X ст. до н. е.)
Об'єкти поклоніння — деви
Основні деви: — Індра (цар богів, влаштовувач миру, володар блискавок); Агні (бог вогню); Яма (бог смерті)

Пізніше вірування — брахманізм.

Поклоніння трьом головним богам:

Брахма	— бог-творець; зображувався чотириликим і чотирируким
Вішну	— бог-охоронець, на землі перевтілювався у Крішну
Шива	— бог-руйнівник

Священні книги — «Брахмани».

Варни і касты

Прочитати в підручнику визначення понять «варни» і «касти». Розглянути схему.

Коментуючи схему, слід звернути увагу на те, що розподіл на варни був відзеркаленням не тільки суспільного, але й релігійного життя Давньої Індії. Уявлення про варни було тісно пов'язане з вірою у перевтілення: душа людини після її смерті переселяється в тіло іншої істоти. «Успіх» переселення душі й майбутнього втілення залежав від поведінки людини за життя.

Буддизм

Розповідь вчителя супроводжується роботою з ілюстраціями.

Опорний конспект

Буддизм — релігія, названа на честь її творця — Будди. Справжнє ім'я засновника релігії — Сідхартха Гаутама, або Шак'ямуні, який був принцем племені шак'їв.

Головні принципи буддизму

4 благородні істини	— існування страждання
	— його причини
	— стан звільнення
	— шлях до нього

Шлях до мети — досягнення прояснення (нірвана).

Найважливіші правила поведінки

не вбивати нічого живого
не красти
не брехати
не вживати їжу надмірно
любити весь навколишній світ
вживати тільки рослинну їжу

Культура Давньої Індії**Самостійна робота за завданням**

Прочитати текст параграфа і дати відповідь на питання: які галузі культури були найбільш розвинені у Давній Індії?

Опорний конспект**Найважливіші досягнення давньоіндійської культури**

Література	
«Рігведи»	найдавніша збірка ведичних гімнів й заклинань
«Рамаяна»	поетичне оповідання про пригоди принца Рами, що боровся за порятунок своєї дружини
«Махабхарата»	поема про боротьбу між родами Пандавів і Кауравів
Наукові знання	
Винаходи	десятькова система числення;
	цифри, які використовуються до сьогодні;
	цифра «нуль»;
	шахи
Розвиток медицини, заснованої на використанні лікарських трав	

Архітектура і скульптура
зведення монументальних споруд
«Колони Ашоки» зі скульптурними зображеннями (4 леви)
статуї Будди та інших богів
кам'яні барельєфи
храмові споруди

Індійська культура помітно вплинула на культуру інших країн та народів.

IV. Закріплення нових знань

Вчитель перевіряє виконання попереднього завдання. Відповідь на питання може бути записана у зошит.

V. Підсумки уроку

Заключне слово вчителя

1. Релігійне та культурне життя Індії відрізнялося багатством і своєрідністю.
2. Релігією аріїв був індуїзм; священними книгами були «Махабхарата», «Рамаяна» та «Бхагавадгита».
3. У III ст. до н. е. державною релігією Індії був проголошений буддизм.
4. Найважливішою традицією Індії, яка вплинула на суспільне, релігійне і культурне життя, був розподіл на варни і касты.
5. Найбільше розвинулися в Давній Індії література, архітектура, математика, астрономія.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати текст параграфа; письмово відповісти на питання, чому тільки в Давній Індії виникли варни і касты. Скласти кросворд на 20 слів за темою.

УРОК 25. ДАВНІЙ КИТАЙ

Мета: дати уявлення про природно-кліматичні умови, населення, історію утворення держави в Давньому Китаї; формувати навички визначення загальних закономірностей і особливостей в розвитку стародавніх держав; удосконалювати навички роботи з історичною картою та підручником; засвоїти поняття «Хуанхе», «Янцзи», «Шань-Інь», «Жоу», «Піднебесна», «шовк», «фарфор», «рис», «чай»; виховувати пошану до історії і культури інших народів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: історична карта, підручник, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Фронтальне опитування

1. Назвіть священні книги індуїзму. Чому індуїзм називають релігією аріїв?
2. Що символізували боги індуїзму?
3. Як в Індії з'явився буддизм? Чого вчить ця релігія?
4. Дайте визначення терміна «варни». Які варни існували в Індії? З чим пов'язана їх поява?
5. Розкажіть про досягнення індійської архітектури у давнину.
6. Чим славилися індійські математики та астрономи?

Переходячи до вивчення нового матеріалу, вчитель може запропонувати учням наступне завдання.

- Відомо, що перші цивілізації виникли в долинах великих річок. Встановіть відповідність між назвами річок і державами, що виникли на їхніх берегах.

1) Ніл	а) Месопотамія
2) Тигр і Євфрат	б) Індія
3) Інд і Ганг	в) Єгипет
4) Хуанхе та Янцзи	г) Китай

Методом виключення учні встановлюють, що найдавніша цивілізація у Китаї виникла на берегах річок Хуанхе та Янцзи.

III. Вивчення нового матеріалу

Природно-кліматичні умови і географічне положення Китаю

Розповідь вчителя супроводжується роботою учнів з ілюстраціями та історичною картою.

Опорний конспект

Географічне положення Давнього Китаю

Східна Азія	— між морями Тихого океану і горами Тибет
На північному сході	— Східнокитайська рівнина
Центральна частина	— гористо-лісиста

Найбільші річки

Північ		Південь
Хуанхе («жовта») «Блукаюча річка» — під час дощів розливається на десятки кілометрів		Янцзи («голуба»)
Родючий лес.	Затоплення селищ, біди.	Тропічні ліси, чагарники бамбука
Можливість обробки м'якого ґрунту; умови для розвитку землеробства	Необхідність боротьби з повеннями; будівництво раніше, ніж на берегах Янцзи	

У долині річки Хуанхе цивілізація зародилася раніше, ніж на берегах Янцзи.

Робота з картою

1. Покажіть територію Китайської держави у III ст. до н. е. на карті.
2. Опишіть словами місцезонавання Китаю. В якій частині світу він розташований?
3. Визначте положення Китаю щодо Індії?
4. Які гори знаходяться на західному кордоні Китаю?
5. Покажіть річки, що течуть територією Китаю.

Вчитель завершує роботу висновком: найдавніші держави Китаю з'явилися в II-му тис. до н. е. в родючій долині річки Хуанхе, де значно раніше склалася землеробська культура.

Населення

Робота за підручником

Прочитати текст параграфа і дати відповіді на питання.

1. Коли з'явилися перші люди в долині річки Хуанхе?
2. Як називалися племена, що дали початок давньокитайському народу?

Найдавніші держави

Бесіда на повторення

1. Що таке держава?
2. Які причини викликають появу держави?
3. Де виникли перші держави?
4. Які особливості природно-кліматичних умов Китаю призвели до появи тут держав?

Самостійна робота за підручником

Прочитати текст параграфа.

*Опорний конспект***Ранні держави Давнього Китаю**

XIV ст. до н. е.	створення держави Інь у долині річки Хуанхе
XI ст. до н. е.	завоювання Інь плем'ям Чжоу, створення Чжоуської держави
VII ст. до н. е.	розпад держави Чжоу
Перша половина I тис. до н. е.	розселення китайців на південь від долини Хуанхе до Янцзи
V ст. до н. е.	виникнення семи ворогуючих держав
IV–III ст. до н. е.	«час царств, що борються»

IV. Закріплення нових знань*Тест «Ерудит-лото»*

- Які гори знаходяться на території Китаю?
  - Гімалаї;
  - Тибет;
  - Урал.
- Найдавніші держави Китаю з'явилися у:
  - III тис. до н. е.;
  - II тис. до н. е.;
  - I тис. до н. е.
- Перші вогнища цивілізації в Китаї виникли на березі ріки:
  - Хуанхе;
  - Янцзи;
  - Сіцзян.
- В XI ст. до н. е. була заснована династія:
  - Шан;
  - Чжоу;
  - Цинь.
- Царя у давньокитайських державах називали:
  - раджа;
  - ван;
  - фараон.

V. Підсумки уроку

Вчитель зачитує правильні відповіді. Методом самоперевірки учні перевіряють роботи. Вчитель з'ясовує, які питання викликали найбільшу складність, оцінює роботу й участь школярів у проведенні уроку.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати текст параграфа; виконати завдання по контурних картах; скласти кросворд на 20 слів за темою.

УРОК 26. РЕЛІГІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО КИТАЮ

Мета: ознайомити учнів з релігійними віруваннями і культурною спадщиною Давнього Китаю; удосконалювати навички інтерактивного вивчення нового матеріалу; показати неповторність й унікальність китайської культури; засвоїти поняття «Конфуцій», «конфуціанство», «Лао-Цзи», «даосизм», «церемоніал», «туш», «бамбукова книга», «компас», «папір», «пагода»; виховувати пошану до історії та культури інших народів.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: історична карта, підручник, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вступне слово вчителя

Ознайомивши клас із порядком роботи на уроці, вчитель дає коротку характеристику культурної спадщини Давнього Китаю.

Коротко характеризується культурна спадщина Давнього Китаю. Розповідь супроводжується роботою з ілюстраціями.

III. Вивчення нового матеріалу

1. Учні об'єднуються в п'ять «домашніх груп», утворених на попередньому уроці, і починають у своїх групах обмінюватися самостійно знайденою інформацією. Під час цієї роботи в групах визначаються «експерти» з питань, що вивчаються.
2. Виступ «експертів» перед учнями всього класу з повідомленнями стосовно заданих тем.
3. Човникова робота «експертів» своїх тим в інших групах. Консультація «експертів» з питань, що виникли у членів цих груп.
4. Повернення всіх «експертів» до своїх «домашніх груп», систематизація інформації, підготовка до підсумкової тестової роботи.

IV. Закріплення нових знань

Тест «Ерудит-лото»

1. Хто з філософів був засновником навчання «Дао» — «вищого шляху», який є законом, що діє незалежно від людей і визначає все, що відбувається у світі?
  - а) Конфуцій;

- б) Мао-Цзи;
  - в) Лао-Цзи.
2. Яка філософська течія наголошувала, що у кожної людини є власне місце в суспільстві та власні обов'язки: «Правитель повинен бути правителем, працівник — працівником, батько — батьком, а син — сином»?
- а) Конфуціанство;
  - б) даосизм;
  - в) буддизм.
3. Певні ритуали, правила поведінки в кожній ситуації — це:
- а) китайська філософія;
  - б) китайські церемонії.
4. Укажіть матеріал, на якому не писали в Давньому Китаї:
- а) папірус;
  - б) бамбукові пластинки;
  - в) шовк;
  - г) папір.
5. Виберіть галузі культури, що набули розвитку в Давньому Китаї:
- а) література;
  - б) скульптура;
  - в) музика;
  - г) архітектура;
  - д) театр;
  - е) живопис.
6. Виберіть галузі науки, які розвивалися в Давньому Китаї:
- а) математика;
  - б) фізика;
  - в) хімія;
  - г) медицина;
  - д) географія;
  - е) астрономія.

V. Підсумки уроку

Вчитель повідомляє правильні відповіді. Методом самоперевірки учні перевіряють тести. Ознайомившись із результатами, вчитель проводить з учнями невелику бесіду.

Питання бесіди

- 1. На які питання було легше відповідати: підготовлені вдома чи ті, що вивчалися за допомогою «експертів»?

2. Чия інформація виявилася найповнішою та краще запам'ятовується?
3. Як ви вважаєте, чому було легше відповідати на питання, що були опрацьовані вдома?

В ході бесіди вчитель звертає увагу учнів на те, що «домашні питання» не тільки готувалися довше за часом, але й використовувалися для передачі інформації однокласникам, тобто застосовувався метод «Навчаючи — вчуся».

VI. Домашнє завдання

Опрацювати текст параграфа; виконати завдання по контурних картах; підготуватися до тематичного оцінювання за темою «Давні Індія та Китай».

УРОК 27. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ «ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ»

Мета: оцінити навчальні досягнення учнів під час вивчення теми шляхом проведення письмової багаторівневої роботи; виявити питання, що недостатньо опрацьовані; удосконалювати навички виконання різнорівневих завдань; формувати переконаність у необхідності систематичної роботи на уроках і під час підготовки домашніх завдань.

Тип уроку: контроль знань.

Обладнання: історична карта, тести з різнорівневими завданнями.

Форма проведення: багаторівнева письмова робота у двох варіантах.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вступне слово вчителя

Методичні рекомендації щодо виконання тематичного оцінювання.

III. Перевірка знань учнів

Виконання багаторівневої письмової роботи за варіантами.

I варіант

І рівень

1. На касти суспільство ділилося:
  - а) в Китаї;
  - б) в Індії.

2. Найдавніше поселення Мохенджо-Даро знаходилося в долині річки Інд.

а) Так;

б) ні.

3. «Блукаючою річкою», або «річкою тисячі бід», називали:

а) Інд;

б) Янцзи;

в) Хуанхе;

г) Ганг.

II рівень

4. У наведеному списку позначте ті положення, що стосуються Китаю.

1) Брахма	2) Лао-Цзи	3) Будда
4) «Рамайна»	5) Індостан	6) Цінь Шіхуанді
7) йога	8) конфуціанство	9) Янцзи
10) Великий шовковий шлях	11) Ашока	12) ієрогліфи

5. Впишіть пропущені слова.

Індія розташована на півдні материка ....., на півострові ... Північною межею Індії служать ... гори. Найбільш багатководні річки Індії — це ... і ... У III ст. до н. е. майже всі індійські царства об'єднав під своєю владою цар ...

6. Чому китайською мовою швидше навчаються говорити, ніж писати?

Чим книги Месопотамії відрізнялися від книг Китаю?

III рівень

7. Визначте подію за описом.

Величезна армія імператора, яку називали «зубами тигра», втекла з поля бою під ударами повстанців. Повсталі увійшли до столиці, стратили імператора та знищили весь його рід.

8. Заповніть таблицю, вказавши дати та історичні події.

Дата	Подія
221 р. до н. е.	
	Виникнення буддизму
18–29 рр.	

9. Одним реченням опишіть, чим уславилися наведені особи:

1) Ашока;	2) Конфуцій;
3) Чжан Цзяо;	4) Сідхартха Гаутама

IV рівень

10. Розставте події у хронологічній послідовності.

а) Утворення Хараппської цивілізації	б) виникнення буддизму
в) утворення імперії Ашоки	г) вторгнення аріїв

11. Дайте визначення поняттям:

- «Рігведа» — ...
- раджа — ...
- пагода — ...
- буддизм — ...

12. Уявіть, що ви зустрілися з будівниками Великої Китайської стіни. Якою б була ваша зустріч?

2 варіант*I рівень*

1. Папір був винайдений:

- а) в Китаї;
- б) в Індії.

2. Велику Китайську стіну побудували для захисту від аріїв.

- а) Так;
- б) ні.

3. Річка, що дала назву цілій країні:

- а) Інд;
- б) Янцзи;
- в) Хуанхе;
- г) Ганг.

II рівень

4. У наведеному списку випишіть те, що стосується Індії.

1) Брахма	2) Лао-Цзи	3) Будда
4) «Рамаєна»	5) Індостан	6) Цінь Шихуанді
7) йога	8) конфуціанство	9) Янцзи
10) Великий шовковий шлях	11) Ашока	12) ієрогліфи

5. Допишіть пропущені слова.

Китай розташований на сході материка ... В Китаї дві головні річки — ... і ... Китай став єдиною державою ... ст. до н. е., його першим володарем був... Знаменитим китайським мудрецем був ...

6. Чому ми користуємося при обчислюванні арабськими цифрами, а не римськими? Чому ми індійські цифри називаємо арабськими?

III рівень

7. Визначте літературний твір за описом.

Твір складається з 200 тисяч віршів. Він розповідає про суперництво двох царських династій і 18-денну битву на полі Куру.

8. Заповніть таблицю, вказавши дати та історичні події.

Дата	Подія
221 р. до н. е.	
	Об'єднання Індії під владою Ашоки
184 р.	

9. Одним реченням опишіть, чим уславилися наведені особи.

1) Цінь Шихуанді	2) Лю Бан
3) Фань Чун	4) Чандрагупта Мар'я

IV рівень

10. Розставте події у хронологічній послідовності.

а) Утворення імперії Цінь	б) утворення держави Шан-Інь
в) повстання «Жовтих пов'язок»	г) утворення імперії Хань

11. Дайте визначення поняттям:

- касти — ...
- ієрогліфи — ...
- брахмани — ...
- мандарин — ...

12. Уявіть, що ви зустрілися з недоторканим.

Що він розкаже вам? Про що ви запитаете у нього?

V. Підсумки уроку

Вчитель нагадує учням порядок і критерії оцінювання робіт. Учні, що прагнуть підвищити оцінку, повинні виконати домашнє завдання або іншу додаткову творчу роботу (реферат, есе, кросворд за темою на 40 слів) або індивідуально перескласти ТО в письмовій або усній формі.

VI. Домашнє завдання

Скласти хронологічну таблицю за темою «Давні Індія та Китай»; написати невеликий твір на тему «Значення культурної спадщини стародавніх східних цивілізацій».

УРОК 28. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМАМИ «ДАВНІЙ ЄГИПЕТ», «КРАЇНИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ У ДАВНИНУ», «ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ»

Задачі уроку: актуалізувати, систематизувати та узагальнити знання, одержані школярами з історії Давнього Сходу; продовжити формування в учнів умінь аналізувати зміст карти; розвивати вміння самостійно будувати розповідь, спираючись на відомі їм факти; підвести учнів до розуміння необхідності використовувати в роботі різноманітні джерела; виховувати повагу до здобутків стародавніх цивілізацій, естетичний смак.

Тип уроку: систематизації та узагальнення знань.

Форма уроку: урок-гра.

Обладнання: картки обліку роботи команд, контурні карти, пісочний годинник, ТЗН, відеофільм «Давній Єгипет».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Клас заздалегідь ділиться на 5 команд, які мають повторити матеріал з історії Давнього Сходу, залучаючи для цього матеріал підручника, додаткову літературу, історичні атласи.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Одного разу великий учений-астроном П'єр Симон Лаплас сказав: «Те, що ми знаємо, — обмежене, а те, чого ми не знаємо, — нескінченне». Це висловлювання стане епіграфом нашого уроку.

Сьогодні ми завершуємо вивчення історії держав Давнього Сходу. Кожна з них цікава, неповторна, має «власне» обличчя, але водночас вони мають й спільні ознаки. На цьому уроці нам належить визначити найважливіші ознаки цих цивілізацій, повторити й узагальнити навчальний матеріал, який ми вивчали.

Наш урок ми проведемо у вигляді гри. Команди перед вами. Кожна з них представляє свою цивілізацію. Роботу команд оцінюватимуть авторитетні сходознавці. Бали, отримані командами, заноситимуться в таблицю.

Команди повинні ознайомитися з умовами роботи:

- за порушення порядку на уроці команда дістає жовтий жетон, який дорівнюється двом балам від загального їх числа;
- капітани команд не тільки організовують всю роботу групи, але й фіксують «внесок» кожного члена команди в контрольному листі. Наприкінці уроку вони оцінюватимуть роботу кожного члена команди.

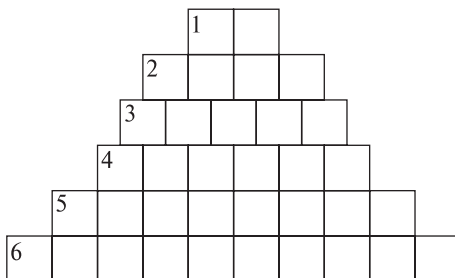
III. Основна частина уроку

Перший етап — «Зрімі образи цивілізацій»

Учитель. Отже, приступаємо до виконання завдань першого етапу, його максимальна оцінка — 2 бали.

Відомий полководець Наполеон Бонапарт писав: «Париж тисне на мене так, наче на мені свинцевий одяг. Ваша Європа — це кротова нора. Тільки на Сході, де живуть 600 млн людей, можна заснувати великі імперії».

І вирушив у похід до Єгипту. Ми також вирушимо разом з Наполеоном, подивившись невеликий уривок з відеофільму «Давній Єгипет». Дивитися ви маєте дуже уважно, оскільки після перегляду необхідно заповнити кросворд «Піраміда», а відповіді на питання до нього підкаже відеофільм. За правильну відповідь команда отримує 2 бали.

1. Як називався духовний двійник фараона, його душа, яку на малюнках зображували у вигляді простягнутих рук?
2. Чий сином у Давньому Єгипті вважався фараон?
3. Що робили з тіла фараона, щоб воно пережило вічність?
4. Істота з головою фараона і тілом лева.
5. Назва кам'яної гробниці фараона.
6. У що вірили давні єгиптяни?

Журі перевіряє роботи та оголошує результати.

Другий етап — «Орієнтуємося на місцевості»

Учитель. Цей етап також складається з двох завдань, які виконують одночасно. Команди за допомогою жереба визначають, з картою якої країни вони будуть працювати. (Єгипет, Межиріччя, Фінікія, Індія, Китай)

Завдання 1

На дошці вивішені обриси «сліпих географічних контурів» (узбережжя, річки, гори). Кожна група повинна обрати той лист, на якому, на їхню думку, зображена відповідна країні місцевість, позначити географічні об'єкти, великі міста. Потім кожна група розповідає про час виникнення держави, географічні та природні умови країни, основні заняття населення. Інформація стисло заноситься до таблиці, зображеній на дошці. А після її

заповнення учні роблять висновок про деякі характерні ознаки країн Давнього Сходу. За правильну відповідь команда отримує 2 бали.

Природні умови та заняття населення у країнах Давнього Сходу

	Єгипет	Межіріччя	Фінікія	Індія	Китай
Час виникнення держави	Близько 3000 р. до н. е.	Кінець IV тис. до н. е.	II половина III тис. до н. е.	III тис. до н. е.	II тис. до н. е.
Географічні особливості	Північно-східна частина Африки, уздовж річки Ніл, оточена пустелею	Передня Азія, по берегах річок Тигр та Євфрат, гори на півночі	Східне узбережжя Середземного моря, відсутність річок, Ліванські гори	Півострів Індостан, долини річок Інд і Ганг, Гімалаї захищають з півночі	Східно-китайська рівнина, долини річок Янцзи та Хуанхе
Природні умови	Сухий жаркий клімат, розливи Нілу, приносять воду і родючий мул	Бурхливі розливи річок, родючі землі в долинах. Навколо пустеля	Не було долин з родючими ґрунтами, але росли ліси	Жаркий клімат. Сезон дощів і розливу річок, джунглі	Родючі ґрунти, розливи річок, часті повені, ліси
Заняття населення	Землеробство, скотарство, ремесла	Землеробство, скотарство, ремесла	Виноградарство, заготівля будівельного лісу, ремесла, торгівля та морські подорожі	Землеробство, скотарство, ремесла	Землеробство, скотарство, ремесла, торгівля

Завдання 2

Уявіть, що до ваших рук потрапили записи розповідей жителів Давнього Сходу про свої міста і країни. Вам необхідно з числа запропонованих обрати уривок, що стосується вашої країни.

1. «Наше місто неодноразово руйнували вороги, але воно щоразу відбудовувалося. Найбільшої могутності й краси воно досягло за нашого царя, який підпорядкував своїй владі Ассирію і Фінікію, Єрусалим і Дамаск. Увагу купців, що приїжджають до нашого міста, привертають величні Північні ворота, названі на честь небесної покровительки міста. Ворота прикрашені кахлями незвичного яскраво-синього

кольору. В місті знаходиться один з найвищих храмів у світі, що складається з семи ступенів. А найдивовижнішим витвором міста є дивні сади, що ніби висять у повітрі». (*Вавилон*)

2. «Усі поважні люди нашої країни зобов'язані суворо дотримуватися правил поведінки, які склали мудреці ще за давніх часів. Наприклад, освічена людина, що прямує до гостей, має бути готова тричі звернутися до сторожа будинку з проханням пустити її до господаря оселі, а потім тричі ввічливо вислухати відмову. Тільки після четвертого прохання, за звичаєм, господар міг запросити гостя до себе». (*Кутай*)
3. «Чужоземцям часто дуже нелегко подорожувати нашою країною, особливо влітку, в сезон дощів, коли всі дороги розмиті, а річки перетворюються на бурхливі потоки і виходять з берегів. Ще важче відшукати дорогу від одного, загубленого серед лісів селища, до іншого, продираючись через лісові хащі й болота, що сповнені небезпечними для недосвідчених людей тваринами. Кажуть, що ліси населені чудовиськами, яких з живих ніхто не бачив, окрім хіба що стародавніх героїв і відлюдників». (*Індія*)
4. «Наша країна оточена високим гірським хребтом, вкритим цінними породами лісу, альпійськими луками та сніжними вершинами. Вузькими стежками, між скелями і морем, дорогою, що буквально нависає над водою, йдуть нескінченні каравани. Які тільки вантажі не перевозяться на віслюках!». (*Фінікія*)
5. «Привіт тобі, о, священна річка, що виникла разом із світом на землі, щоб дати життя нашій країні. О таємний бог, що розганяє темряву, зрошувач луків, що приносить корм безсловесним тваринам! О шлях, що з'явився з небес і напоїв землю, покровитель хлібів, що приносить радість у хатини! О ти, повелителю риб!.. Коли ти прийдеш на наші поля, жоден птах не чіпатиме на них врожаю. Ти — творець пшениці, батько ячменю!.. Ти даєш відпочинок рукам мільйонів нещасних і вічну непорушність храмам». (*Єгипет*)

За це завдання команда отримує 2 бали.

Учитель. Отже, вислухавши всі ваші повідомлення і заповнивши на їх підставі таблицю, давайте спробуємо зробити висновок про характерні ознаки держав Давнього Сходу.

Висновки

1. Природні умови країн Давнього Сходу були неоднаковими, хоча спільним для них було те, що всі вони знаходилися в зоні тропічного клімату з дуже жарким літом і теплою зимою.
2. Перші держави виникали, як правило, в долинах з родючою землею, вздовж великих річок. Але воду необхідно було приборкати, провести на поля, тож потрібно було побудувати зрошувальну систему.

- ↓
3. Там існувало розвинене землеробство, скотарство, пізніше — ремесло. Головними центрами розвитку ремесел і торгівлі були міста.

Учитель. Назвіть найбільші міста Давнього Сходу і покажіть їх на карті.

Результати другого етапу повідомляє журі. (За кожен правильну відповідь команда додатково отримує 1 бал.)

Третій етап — «Великий цар, цар царів...»

Учитель. Під час виконання завдань третього етапу ми маємо виявити характерні ознаки царської влади в державах Давнього Сходу. Проаналізувавши надані тексти, ви маєте зробити висновки про особливості влади тієї чи іншої країни.

1. У давньокитайській «Книзі пісень» є такі рядки:

Широко простягається небо навкруги,
Але немає під небом ні п'яді нецарської землі.
На всьому березі, що кругом омивають моря,
Всюди на цій землі тільки слуги царя.

Які дві характерні ознаки влади китайського імператора відтворено у вірші? У яких країнах Давнього Сходу склалася така сама традиція?

2. У давніх індійців вважалося, що царя створено з частинок тіла різних богів, і тому він блиском перевершує всіх... «Подібно до сонця, він спалює очі й серце, і ніхто на землі не може дивитися на нього...» . У Єгипті, уславлюючи фараона, говорили: «Він сонце, що бачить промінням своїм».
- Як ви вважаєте, чому правителів у давнину обожнювали?

Оцінка цього етапу 5 балів (якість викладу — 1, логіка викладу — 1, повнота і правильність подачі матеріалу — 3).

Учитель. Отже, який же висновок ви можете зробити щодо царської влади, познайомившись із цими документами?

1. Царі, фараони, імператори мали необмежену владу і передавали її у спадок.
2. Вони були верховними суддями і жерцями, власниками землі та величезних багатств, очолювали армію.
3. Всі жителі країни повинні були платити податки правителю і беззаперечно коритися йому.
4. Він вважався сином бога або навіть живим богом.

— Журі оголошує результати. А ми просуваємося далі.

Четвертий етап — «Досягнення і відкриття». (Конкурс капітанів)

Учитель. Утворивши найдавніші держави, жителі Давнього Сходу заклали основи світової культури, що було важливою ознакою цивілізованого розвитку.

Наступне завдання проведемо у вигляді конкурсу капітанів. Для обмірковування відповіді надається 1 сек. За кожну правильну відповідь — 1 бал.

1. Ця фарба була винайдена фінікійцями і використовувалася тільки при виготовленні нарядів царів і найбільш шанованих людей. Чому її не можна було використовувати для фарбування одягу всіх охочих?
2. Цей винахід був вперше зроблений на Давньому Сході, проте в Європі його почали використовувати з винайденням книгодрукування лише в XV ст.
3. Цей народ першим в історії людства використав коней для верхової їзди і створив кінноту.
4. У якій країні Давнього Сходу на кушах зростає «шерсть»?
5. Назвіть країни, де жителі зберігали тіла померлих?

Учитель. Конкурс капітанів закінчився. Надамо слово журі.

П'ятий етап — «Релігія держав Давнього Сходу»

Учитель. Отже, ми знаємо, що в історії стародавніх народів релігія відігравала дуже велику роль. Тому наступний етап гри ми проведемо у вигляді «історичної естафети». На столі у кожної команди лежить лист паперу. Я ставлю питання, перший член команди пише відповідь на нього і передає його іншому гравцеві. Перемагає та команда, яка перша досягне фінішу.

Максимальна оцінка — 6 балів (правильна відповідь — 1 бал). Команда, що переможе, отримає ще один додатковий бал.

1. У зв'язку з якою подією, згідно з біблійною легендою, з'явилися на землі різні мови?
2. В якій релігії зустрічаються багаторукі божества?
3. У якого народу релігійні уявлення були пов'язані з одним-єдиним богом? Як його називали?
4. У якого стародавнього народу правитель був родичем сонця, а в якого — неба?
5. Яка релігія сповідувала ідею досягнення божественної нірвани — особливого стану щастя?
6. Засновником якої релігії вважається мандруючий проповідник?

Підбиття підсумків.

Шостий етап — «Крилаті вислови»

Учитель. Схід — справа тонка! Скільки мудреців проживало тут. Їх вислови не тільки не канули в Лету, а, навпаки, передавалися з вуст у вуста, були записані і дійшли до нашого часу. І всі вони є джерелами знань для нас.

Ваша задача — розгадати ребус, правильно назвати «крилатий вислів», пояснити, що він означає й у зв'язку з чим виник, а також пояснити, чи змінився його зміст сьогодні.

Максимальна оцінка — 5 балів.

«Крилаті вислови»: Валтасарів бенкет, сади Семіраміди, Соломонове рішення, Вавилонське стовпотворіння, Китайська стіна.

Підбиття підсумків.

IV. Узагальнення знань

Учитель. Отже, ви побачили, яким значним був внесок народів Давнього Сходу у світову культуру. І хоч деякі з цих держав давно зникли, а їхні руїни занесено піском, але наполеглива праця народів цих країн не була даремною. Створена протягом тисячоліть висока культура була успадкована народами, що жили пізніше, розвинена ними й становить сьогодні основу сучасної культури людства.

Давайте ще раз назвемо досягнення народів Давнього Сходу. Кожна команда стисло перерахує відкриття «своєї країни».

Досягнення народів Давнього Сходу				
Світова культура				
<p>Єгипет: піраміди, муміфікація мертвих, мистецтво портрету, перші карти зоряного неба, водяний годинник, поділ року на 365 діб</p>	<p>Межиріччя: сади Семіраміди, Вавилонська вежа, асирійські бики з п'ятьма ногами, кіннота</p>	<p>Фінікія: пурпурова фарба, прозоре скло, алфавіт, вітрила</p>	<p>Китай: Велика Китайська стіна, шовк, папір, порох, чай, фарфор</p>	<p>Індія: цифри, шахи, цукор, буддизм</p>

V. Підбиття підсумків уроку

Учитель. Ну, ось і закінчилася наша гра, під час якої ви показали знання історії цивілізацій Давнього Сходу. Ви всі працювали добре. Довели нам, що для отримання різнопланової інформації про Давній Схід матеріалу одного шкільного підручника недостатньо, необхідно вико-

ристувати різні джерела. Отже, настав вирішальний момент — оголошення результатів.

Журі підбиває підсумки, нагороджує команди-переможниці.

У ч и т е л ь. Ми вислухали думку журі, а зараз давайте надамо слово нашим капітанам, які, я сподіваюся, об'єктивно оцінили роботу кожного члена команди.

Виставлення оцінок.

ТЕМА № 5. ГРЕЦІЯ У II-МУ — 1-Й ПОЛ. I ТИС. ДО Н. Е.

УРОК 29. ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Очікувані результати:

- учні зможуть пояснювати причини більш пізньої появи цивілізації в Європі порівняно зі Давнім Сходом;
- аналізувати текст, робити висновки;
- навчатися формулювати проблему, шукати шляхи її вирішення; приймати спільні рішення.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: карти «Давні держави світу», «Давня Греція до сер. V ст. до н. е.», синхроністична таблиця «Давні цивілізації»; інформативний матеріал для груп.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та очікуваних результатів уроку

II. Мотивація навчальної діяльності

Загальнокласна бесіда та постановка учнями проблемного питання

1. Що ви знаєте про Давню Грецію?
2. Що б ви хотіли дізнатися?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель пропонує здійснити уявну подорож з Єгипту до Давньої Греції, але спочатку знайти її на карті та відповісти на питання:

- В якій частині світу знаходиться Еллада?
- Як називається півострів, де вона знаходиться?

Працюючи з картою, діти допомагають вчителю обрати курс на північний захід, називають острів, який оминаємо, прямуючи до берегів Греції.

Робота з синхроністичною таблицею

- До якого часу відноситься початок давньогрецької цивілізації?
- Що в цей час являла собою Єгипетська, Месопотамська цивілізації?
- Зробіть висновок. (*На Сході цивілізація з'явилася раніше.*)
- Яке питання у вас виникає після цього? (*Чому раніше виникла цивілізація на Сході?*)

Методом евристичної бесіди ми допомогли учням сформулювати проблему.

Вчитель допомагає намітити кроки вирішення проблеми, користуючись методом «Мозковий штурм».

Яка інформація вам необхідна, щоб вирішити проблему?

Пропозиції дітей записуються на дошці:

1. Що таке цивілізація?
2. Згадати особливості виникнення цивілізацій на Сході.
3. Проаналізувати природно-кліматичні умови та можливі заняття населення Греції.
4. Порівняти з природно-кліматичними умовами Межиріччя та Єгипту.
5. Зробити висновок.

Якщо учні не назвуть кроки до вирішення проблеми в необхідній послідовності, можна попросити їх це зробити після запису всіх пропозицій та оформити на дошці у вигляді сходинок до вершини — 8 хв.

Робота в групах над вирішенням проблеми

Об'єднані в групи по 6–7 чоловік діти працюють над пошуком відповіді на проблемне питання (*інформативний матеріал про природно-кліматичні умови Греції готується вчителем в необхідній кількості екземплярів*).

Представлення результатів роботи

Презентація результатів роботи груп.

IV. Підбиття підсумків. Аналіз роботи груп**V. Домашнє завдання**

Опрацювати відповідний матеріал підручника. Нанести на контурну карту г. Олімп, Іонічне та Егейське моря, о. Крит, Північну, Середню та Південну Грецію.

УРОК 30. МІНОЙСЬКА ТА АХЕЙСЬКА ПАЛАЦЕВА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Мета: сформувати в учнів уявлення про державний лад Критського та Мікенського царств, заняття його жителів, познайомити учнів з найдавнішими грецькими міфами та їх героями.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, атлас, тексти міфів Стародавньої Греції, навчальні тексти.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Історичний диктант

1. Як називається півострів, на якому розташована Греція? (*Балкани*)
2. Які моря омивають Грецію? (*Іонічне, Егейське, Середземне*)
3. На які частини поділяється територія Греції? (*Північна, Середня, Південна*)
4. Як називали себе стародавні греки? (*Елліни*)
5. Як називається найвища гора в Греції? (*Олімп*)
6. Як перекладається назва моря «Понт Евксинський»? (*Чорне море*)
7. Природні умови Греції сприяли розвитку мореплавства і ... (*закінчіть речення*).
8. Як називається острів, розташований на південний схід від Греції? (*Крит*)
9. Назвіть найбільшу область Греції. (*Аттика*)
10. Як називається місто, що уславилося своїми хоробрими воїнами? (*Спарта*)

II. Вивчення нового матеріалу

Мінойська цивілізація

Учитель. Найдавнішим вогнищем цивілізації в Європі був острів Крит. На рубежі III—II тис. на Криті з'являються химерні споруди, які сучасні археологи називають палацами. Найперший з усіх палаців був відкритий А. Евансом у Кносі (центральна частина Крита). За переказами, тут знаходилася резиденція легендарного володаря Крита — царя Міноса, якому острів був переданий у володіння його батьком Зевсом. Палац налічував понад півтори тисячі приміщень. Греки називали палац Міноса «лабіринтом». У грецьких міфах йдеться про те, що людина, яка потрапила туди, не могла звідти вибратися і неминуче гинула: у глибині палацу мешкав кровожерний Мінотавр — чудовисько з головою бика і людським тілом.

На думку істориків, на Криті існувала особлива форма царської влади. Побачити критського царя могли тільки люди з його найближчого оточення. Перш ніж потрапити до тронної зали, вони повинні були обов'язково викупатися в приміщеннях, спеціально відведених для цього.

На яскравих розписах критського палацу відтворено мирні сцени: походи, релігійні обряди, ігри. В одному з коридорів художники виявили зображення процесії з п'ятисот придворних у натуральний розмір. В іншому місці збереглася двометрова фігура молодого царя-жерця: з довгим волоссям, у пишному головному уборі з пташиного пір'я, урочисто прогулюється він по ланах серед лілій. Багато разів повторюються серед критських розписів зображення ігор з биком: спритні хлопці та дівчата виконують на спині тварини акробатичні вправи.

Про рівень культури цих цивілізацій свідчить той факт, що кносські архітектори спроектували і проклали одні з найдавніших водогонів та каналізацію. Добре була продумана також система вентиляції та освітлення. Всю товщу будівлі перерізали зверху до низу спеціальні світлові колодязі, якими сонячне світло і повітря надходили до нижніх поверхів палацу.

Основним заняттям населення Криту було землеробство: тут вирощували оливки, виноград, ячмінь, були поширені гончарна, ювелірна справа, різьблення по дереву. Іноді природа грала з критянами злий жарт. Досить часто на острові траплялися шторми й грози. Землетруси руйнували міста, змінювали берегову лінію острова.

На Криті не знайдено жодних укріплень: від ворогів Крит був захищений морем та царським флотом. За переказами, флот царя Міноса панував у навколишніх водах, збираючи данину з прибережних міст для кровожерного Мінотавра, доки він не був убитий знаменитим героєм Тесеєм.

Самостійна робота

Робота з текстами старогрецьких міфів: «Дедал та Ікар», «Тесей».

Вчитель пропонує учням завдання:

1. Поясніть, чому міфічного героя Тесея особливо шанували в Афінах.
2. Поясніть, чому Мінотавра називали чудовиськом.
3. Розкажіть, як виникли і що означають вислови «нитка Аріадни», «дороговказна нитка».
4. Визначте, хто зайвий у наведеному переліку: Тесей, Егей, Мінотавр, Осиріс, Мінос, Дедал.

Ахейська цивілізація

Вчитель пропонує учням самостійно опрацювати текст підручника та навчальний текст «Ахейська цивілізація» і відповісти на питання:

1. Коли і де виникла ахейська цивілізація?
2. Хто відкрив пам'ятники мікенської культури?
3. Який вигляд мали ахейські палаці?

4. Що можна сказати про господарство ахейців?
5. Що, на вашу думку, послужило причиною занепаду ахейської цивілізації?

«Ахейська цивілізація»

У III тис. у Фракії та Північній Греції відбувалося переселення племен скотарів. Вони зайняли область Фессалії та утворили укріплені поселення. Ці племена були пращурами найдавніших греків і називали себе ахейцями.

У Пелопоннесі, Середній та Північній Греції виникли перші держави з центрами в Мікенах, Пілосі та Тірінфі. Це були могутні й багаті держави.

Гомер в «Іліаді» називає Мікени «златодостатніми», а мікенського царя Агамемнона — наймогутнішим з усіх ахейських вождів, що брали участь у знаменитій Троянській війні.

Пам'ятники мікенської культури були відкриті Р. Шліманом. Археологи знайшли дорогоцінні вироби, бронзову зброю та золоті маски, що робили з обличчя померлого. Основними центрами мікенської культури, як і на Криті, були палаці. Мікенські палаці були споруджені з величезних кам'яних глиб без розчину для скріплення, що, безсумнівно, свідчить про високе інженерне мистецтво ахейських архітекторів.

Мікени були оточені фортечним муром завдовжки 900 метрів і завтовшки 6 метрів. Верхню частину воріт прикрашала трикутна плита, на якій було зображено двох левів — це так звані «Левові ворота». Леви клали лапи на вівтар і суворо дивилися на тих, що входив до міста. Ще одним прикладом інженерного мистецтва служить Тірінфська цитадель. Вага необроблених монолітів вапняку сягала в деяких випадках 12 т, утворюючи стіни у 4,5 м завтовшки і 7,5 м заввишки.

Найцікавіший археологічний пам'ятник — гробниця (скарбниця) мікенського царя Атрея. Сама гробниця прихована усередині штучно створеного кургану. Для того, щоб туди потрапити, потрібно було пройти довгим коридором. Гробницю перетинали величезні кам'яні блоки (кожен з них вагою був 120 т).

На чолі держави ахейців стояли царі, їхня влада була спадковою. Царі володіли кращими землями. Землевласниками були так само воєначальники та жерці. Землю обробляли селяни. Широко використовувалася праця рабів. Так, у палацевому господарстві Пілоса було зайнято близько 1000 рабинь з дітьми. Праця чоловіків-рабів використовувалася мало.

Мікени часто вели війни. Вони очолили ахейське вторгнення до Трої. Після Троянської війни ахейські царства пересварилися через здобич й перестали підкорятися Мікенам. Близько 1200 р. до н. е. мікенська культура, проіснувавши близько тисячі років, загинула в результаті нашествия дорійців. З появою дорійців у Греції починається залізна доба.

III. Закріплення одержаних знань

Текст з помилками

У 1200 р. до н. е. на території Греції з'явилися ахейські племена. Створена ними культура дістала назву микенської. Вона була відкрита видатним німецьким археологом Р. Картером. За часів розквіту микенської культури Грецію очолювала Троя, царем якої був Агамемнон. Серед найбільш видатних пам'яток цього часу можна назвати красиві троянські «Левові ворота» циклопічної кладки. Під палацем царя Агамемнона знаходився знаменитий лабіринт, в якому жив Мінотавр. Ахейці часто вели успішні війни. Запорукою успіху була залізна зброя. Ахейська цивілізація була знищена в результаті нашествия дорійських племен.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; прочитати уривки поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея»; підготувати повідомлення про Гомера.

УРОК 31. РЕЛІГІЯ СТАРОДАВНІХ ГРЕКІВ

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- розповідати про релігійні вірування стародавніх греків;
- аналізувати язичеські релігії народів Стародавнього світу;
- виступати перед аудиторією;
- виявляти власне ставлення до театрального мистецтва, взявши участь у рольовій грі.

Форма проведення заходу: театралізована вистава.

Обладнання: реквізити і костюми для вистави.

I. Мотивація навчальної діяльності

Греки вірили, що всім світом і життям людей керують боги. Їх називали олімпійцями, бо вважали, що вони живуть на горі Олімп. Богів було багато. Крім олімпійських, були ще лісові боги-сатири у вигляді козлоногих людей, вкритих шерстю. Богинь джерел і тінистих гаїв уявляли у вигляді гарних дівчат і називали німфами. Своїх богів греки вважали дужими і красивими. Вони приносили їм жертви. Греки поклонялися богам, які уособлювали сили природи і безпосередньо опікувалися земними долями людей. Така релігія називається язичницькою. Кожний народ на ранньому етапі розвитку проходив через язичеські вірування. Це стосується й українців, які в давнину також були язичниками.

Релігійні вірування греків свідчать, що вони понад усе цінували реальне земне життя. Вони прагнули бути щасливими серед своїх співвітчизників, жити у злагоді з природою і богами.

А зараз ми дізнаємося про те, як греки уявляли собі історію «створення світу», появу богів і життя на Олімпі.

II. Повідомлення теми та очікуваних результатів

Учитель звертає увагу на те, що цей урок є нетрадиційним, це урок-театралізована вистава. Уточнюються очікувані результати навчальної діяльності учнів.

III. Надання необхідної інформації

Підготовчий етап тривав 2 тижні. Учні займалися пошуковою діяльністю, готували костюми, реквізити до вистави, складали та розучували тексти, добирали ілюстрації.

IV. Інтерактивна частина уроку

Театралізована вистава розпочинається виступом двох учнів, які розповідають міфи про створення світу та появу богів.

1-й учень. Спочатку існував тільки вічний, безмежний темний Хаос. У ньому було джерело життя світу. Все виникло з безмежного Хаосу — весь світ і безсмертні боги. З Хаосу походить і богиня Землі — Гея. Широко розкинулася вона, могутня, і дає життя всьому, що живе й росте на ній.

А далеко під Землею, так далеко, як далеко від нас неосяжне ясне небо, в незмірній глибині народився похмурий Тартар — жадлива безодня, сповнена вічної п'янки.

З Хаосу народилася і могутня сила, всеоживляюча Любов — Ерос. Почав творитися світ.

Могутня благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо — Уран, і розкинулось Небо над Землею. Гордо піднялися до нього високі гори, народжені Землею, і широко розлилося вічношумливе море.

Уран-Небо запанував у світі. Шість синів і шість дочок — могутніх грізних титанів — мали Уран і Гея. Зненавидів Уран своїх дітей, замкнув він їх у глибокій темряві і не дозволив виходити на світ.

Страждала Земля, їхня мати. Вона переконувала дітей повстати проти батька Урана. Ніхто не наслідував, тільки наймолодший Крон хитрощами відняв у батька владу.

2-й учень. Крон не був певний, що влада назавжди залишиться в його руках. Він боявся своїх власних дітей. І наказав Крон дружині своїй

Реї приносити йому народжених нею дітей, після чого безжалісно ковтав їх. Жахалася Рея, бачачи долю дітей своїх. Уже п'ятьох проковтнув Крон: Гестію, Деметру, Геру, Аїда і Посейдона.

Рея не захотіла втратити й останню свою дитину. Вона усамітнилася на далекому острові Крит і там, у глибокій печері, народила наймолодшого сина Зевса. У цій печері заховала Рея свого сина від жорстокого батька, а йому дала проковтнути замість дитини довгий камінь, загорнений у пелюшки.

Виріс і змужнів прекрасний і могутній бог Зевс. Він повстав проти свого батька і примусив його повернути на світ поглинутих ним дітей.

Почали вони боротьбу з Кроном і титанами за владу над світом. Жахливою й затятою була ця боротьба. Вогонь охопив усю землю, моря кипіли, дим і сморід закривали все густою пеленою. Нарешті, сила титанів була зломлена. Їх скинули у похмурий Тартар, у віковичну пітьму. Діти Крона оселилися на вершині Олімпу.

Царював там Зевс. Три прекрасні гори охороняють вхід на світлий Олімп і піднімають густу хмару, що закриває ворота, коли боги спускаються на землю. Ні дощу, ні снігу не буває в царстві Зевса; вічно там панує ясне радісне літо.

А нижче клубочаться хмари, які часом закривають далеку землю. Там, на землі, весну і літо змінюють осінь та зима, радість і веселощі чергуються з нещастям і горем. Правда, і боги зазнають смутку, але він швидко минає, і знову настає радість на Олімпі.

Учні виходять. Посередині класу стоїть трон, поруч стіл. На столі різноманітні фрукти, в глечикі сік. Клас прибрано, ніби величезний зал. Всюди багато квітів, на підлозі килим.

А ф і н а. Скажи-но, батьку Зевсе, чому за стільки років ти вперше нас зібрав на цю Велику раду?

З е в с. Так, давненько разом на Олімпі ми були. Всі у справах, а час минає. Я — верховний бог греків, цар і батько богів і героїв. А час нікому не підвладний. Ось уже 2005 рік нової ери настав. Здається, шойно розійшлись і працювали невтомно, та людство стало забувати нас, богів-олімпійців. Тому й зібралися сьогодні. (*Входить Гермес.*)

Г е р м е с. О, могутній Зевсе, вибач, але не зміг я всіх богів розшукати. Багатьох повідомив, але більшість передають тобі вітання і шану, та не можуть і на мить свої робочі місця залишити. Керують людьми і природою.

З е в с. Що ми хочемо від людей, коли навіть боги нехтують моїми наказами. А на землі прості смертні думають, що ми живемо на Олімпі великою дружною сім'єю. Бенкетуємо у своїх золотих палатах, п'ємо нектар та їмо амброзію, які дарують нам вічну молодість та безсмертя.

Деметра. Не гнівайся, брате. Ось, поглянь на небо: бог Сонця Геліос виїхав на своїй золотій колісниці на небо. Інакше б день не розпочався. Що тоді подумали б про нього звичайні люди?

Афіна. І бог вогню та ковальства Гефест, неперевершений майстер-митець, який будує богам палаци і трони, зайнятий важкою працею. Він кує незламну зброю, прекрасні вироби із золота і срібла, різноманітні келихи і кубки. А у своєму палаці він живе з дружиною — прекрасною, привітною Харитою, богинею грації і вроди. Великий бог вогню дуже працьовитий, найвправніший божественний коваль — він дарує тепло і радість.

Зевс сідає на трон, з'являються Аїд, Посейдон. Вони займають свої місця поряд із Зевсом.

Зевс. Ну, добре. Поговоримо про справи і нагадаймо про себе. Моє постійне місце перебування — Олімп. Я повелитель людської долі. А це мої два брати.

Посейдон. Я — Посейдон, бог морів та океанів, покровитель мореплавства. Живу у палаці в морських глибинах, здіймаю й приборкую бурі на морі. Допмагаю рибалкам підіймати кораблі, що потрапили на мілину або між скелями, а кораблям, що зазнали аварії, посилаю швидкі течії, які несуть їх до безпечних берегів. *(Під час його останніх слів входить Аполлон.)*

Аполлон. О, Посейдоне! Весь грецький світ шанує тебе. У портових містах, селищах, на островах і мисах, у прибережних горах побудовані тобі жертівники і статуї.

Аїд. У підземному царстві, де перебувають душі померлих, володарюю я — бог Аїд. Глибоко під землею, у моєму царстві, течуть Стікс і річка забуття Лета. Душі померлих перевозить на човні через Стікс старий перевізник Харон. А вихід із царства мертвих стереже триголовий пес Цербер. Ще мене називають Плутонем. Я володію незліченними підземними скарбами.

Входить Діоніс із великою і гарною тарілкою, наповненою виноградними гронами. Ставить її на стіл, стає поруч з Деметрою.

Діоніс. Чому засмутилася, Деметро?

Деметра. Дочку згадала, Персефону. Коли її нема — настає зима. І я сумна. Зі мною сумує природа. Поглянь: усе немов мертво...

Зевс. Ну, годі. Деметро!

Афродіта. Тут є й моя провина. Персефону гуляла з подругами на лузі. Раптом розступилася земля, і на колісниці, запряженій вороними кінями, з'явився похмурий бог Аїд. Тоді я наказала своєму сину Еросу пустити стрілу кохання в серце Аїда.

Аїд. Я викрав Персефону й одвіз її до свого підземного царства, вона стала моєю дружиною і царицею. Але в моєму палаці Персефону живе тільки третину року, а в тебе, на землі, — решту часу.

Деметра. Коли дочка повертається до мене, я радію. Настає весна, і вся природа оживає.

Зевс. Ти несеш, Афродіто, на землю любов.

Афродіта. Мені підкоряються всі: і боги, і люди. Я — богиня краси і кохання, яка народилася з морської піни. Володію поясом, який може зробити будь-яку смертну жінку чи богиню гарнішою, ніж сама краса.

Артеміда. Я — Артеміда, богиня тваринного і рослинного світу, покровителька молоді.

Аполлон. Знаю, твоя улюблена тварина лань, а місцеперебування — гірська й лісиста Аркадія.

Діоніс. Я — покровитель виноградарства й виноробства. Живу серед людей, звеселяючи вином їхні серця. Мандрую світом. У ці дні в Греції відбуваються свята. По селах проходять веселі процесії з піснями і жартами, танцями. У січні святкують Афіни, тому я з вами довго не затримаюся на Олімпі.

Афіна. Діонісу віддають шану як рятувникові народу від злиднів. Свята відзначають веселими процесіями масок і чотириденними виставами трагедій та комедій у Великому театрі.

Гермес. Я — вісник богів, Гермес. Покровитель дотепності, гімнастики, мандрівників, доріг, торгівлі. Є у мене чарівна ліщинова паличка, яку подарував мені Аполлон. Вона здатна припиняти сварки й примиряти ворогів. Колись я кинув її між двох змій, що нападали одна на одну, й вони враз перестали кусатись і приязно прихилились головами.

Зевс. Ти виконуєш мою волю і доносиш до всіх мої накази.

Афіна. Проте й інші боги та богині користуються твоїми послугами. Тому ти змушений був зробити собі на ногах маленькі крильця, щоб встигати виконувати всі доручення.

Але колись на Олімпі ти украв Аресового меча; у Посейдона кудись подівав тризуб; Афродіта якось зауважила, що раптом зник її пояс; Гефест не зміг знайти своїх обченьок; у Зевса хотів викрасти блискавку, але обпікся й залемнтував.

Гермес. О, Афіно-Паллада! Мудра, велична і справедлива богине. То все були мої невдалі жарти.

Афіна. Мене часто називають богинею війни. Я — покровителька війни оборонної, втілюю свідому хоробрість і мужність, допомагаю у хвилини крайньої небезпеки і веду до звияти.

Посейдон. Тебе шанують як богиню народних зборів, покровительку у важливих справах. Ти стала богинею миру й добробуту, посилаєш людям здоров'я.

З е в с. Значні твої заслуги, дочко, і на Олімпі, і серед простих смертних. Розкажи, як розвивається сьогодні місто Афіни, назване так на твою честь?

А ф і н а. О, моє місто відоме й могутнє. З 1834 року, коли Афіни стали столицею Греції, місто почало швидко зростати. Зараз в Афінах проживає понад чотири з половиною мільйони людей. Афіни славилися своєю історією, мистецтвом, історичними пам'ятниками.

Досі ще міцно стоїть величний храм Парфенон. Привітні й усміхнені мешканці працюють, не покладаючи рук, аби їхнє місто процвітало, — особливо останнім часом, коли готувалися до проведення Олімпійських ігор.

З е в с. Ці спортивні змагання започаткували греки на мою честь ще у сиву давнину, а точніше в 776 році до н. е. І проводилися вони раз на чотири роки.

А ф і н и. І зараз проводяться так само.

З е в с. Що скажеш, Аполлоне?

А п о л л о н. Я — покровитель мистецтв, бог цілительства, будівельник, засновник міст, охоронець тих, що переселяються на нові місця і в далекі колонії. Завжди допомагав грекам, які селилися на землях Стародавньої України. А сьогодні допомагаю українцям, яких багато в Греції. І не тільки в Греції, а по всьому білому світу роз'їхалися вони, живуть і працюють. Називають їх заробітчанами, а інколи й гірше...

П о с е й д о н. Морями й океанами на кораблях плывуть, залишають рідну домівку, сім'ї, дітей малолітніх.

Г е р м е с. В автобусах, потягах, літаках можна їх побачити, почути милозвучну українську мову. Їдуть із сумом на чужину.

А ф і н а. Чому ж вони виїждять? Це ж зовсім нікуди не годиться?

З е в с. Я їм допоміг встановити республіку.

А ї д. І демократія у них.

П о с е й д о н. Є в них моря і ріки. І моряки хороші.

Д е м е т р а. Земля родюча, як ніде.

Д і о н і с. А виноград який вирощують!

А р т е м і д а. Ліси чудові.

А ф і н а. Україна — мирна держава.

А п о л л о н. Українці — талановиті люди.

З е в с. Щось негаразд у них там, у верхах...

А ф р о д і т а. Це де? У Верховній Раді? У мене вистачить стріл кохання, щоб депутати полюбили свій рідний край і народ серцем і душею.

З е в с. Ми їм допоможемо. Я вам обіцяю!

УРОК 32. ГРЕЦІЯ В XI–VI СТ. ДО Н. Е.

Мета: дати характеристику поемам Гомера як історичному джерелу; сформулювати уявлення про суспільні відносини в Греції в XI–VI ст. до н. е., вдосконалювати навички роботи зі схемами, інформативними текстами, розвивати психологію співпраці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, тексти «Іліади» та «Одіссеї», історичний атлас.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Самостійна робота

Кожна правильна відповідь оцінюється у 3 бали.

Варіант № 1

1. Співвіднесіть імена богів.

1	Гестія	а	Бог війни	Відповіді 1 — г; 2 — д; 3 — б; 4 — в; 5 — а; 6 — е
2	Артеміда	б	Бог-коваль	
3	Гефест	в	Батько всіх богів і людей	
4	Зевс	г	Богиня домівки	
5	Арес	д	Богиня Місяця і полювання	
6	Аїд	е	Володар підземного світу	

2. Поясніть вислів «нитка Аріадни».
3. Вставте слова замість пропусків.
Старогрецькі міфи, поеми Гомера збагатили мови багатьох народів прекрасними образними виразами. Причину сварки ми називаємо ... , довгі, сповнені пригод мандри — ... , брехливі обіцянки порівнюємо зі співом солодкоголосих ... . («Яблуко розбрату»; «одіссея»; «сирени»)
4. Впишіть пропущені букви в імена дійових осіб поем «Іліада» та «Одіссея».
Є...а — красуня, через яку почалася Троянська війна (*Єлена*);
П...м — цар Трої (*Пріам*);
П...а — цариця острова Ітаки, яка двадцять років чекала на свого чоловіка (*Пенелопа*);
А...н — владика Мікен, ватажок греків у Троянській війні (*Агамемнон*);
О...й — головний герой однієї з гомерівських поем (*Одіссей*);
С...а — морське чудовисько, змія з шістьма головами (*Сцилла*).

Варіант № 2

1. Співвіднесіть імена богів.

1	Діоніс	а	Богиня землеробства і родючості	<i>Відповіді</i> 1 — д; 2 — г; 3 — б; 4 — в; 5 — е; 6 — а
2	Афіна	б	Вісник богів	
3	Гермес	в	Бог Сонця, світла і правди	
4	Аполлон	г	Богиня мудрості та війни	
5	Гера	д	Бог виноградарства і виноробства	
6	Деметра	е	Покровителька сім'ї і родинного життя	

2. Поясніть вислів «Ахіллесова п'ята».

3. Вставте слова замість пропусків.

Давньогрецькі міфи, поеми Гомера збагатили мови багатьох народів прекрасними образними висловами. Підступний подарунок ми називаємо ..., вкрай запущену ситуацію — ..., необхідність вирішити вкрай складне питання та уникнути небезпечних наслідків — пройти між ... і ... (*Троянський кінь, Авгієві стайні, Сцилла і Харібда*)

4. Впишіть пропущені букви в імена дійових осіб поем «Іліада» та «Одіссея».

П...с — троянський царевич, один з головних винуватців війни з греками (*Парис*);

П...м — одноокий велетень (*Поліфем*);

С...и — злі напівжінки-напівптахи (*сирени*);

Г...т — бог-коваль, що допомагав грекам у Троянській війні (*Гефест*);

А...а — богиня, якій дісталось золоте яблуко (*Афродіта*);

Г...р — царевич, військовий вождь Трої (*Гектор*).

II. Вивчення нового матеріалу**Поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» як історичне джерело**

Учитель. Період XI—IX ст. до н. е. вважають «гомерівським» — на честь великого поета Гомера. Його поеми є важливим джерелом інформації про життя стародавніх греків. Питання про час створення та авторство цих творів вже у давнину було предметом суперечок. Сім міст вже того часу сперечалися за право вважатися батьківщиною Гомера. Сучасні вчені встановили приблизний час створення поем — VIII ст. до н. е. Що стосується авторства, то Гомер, ймовірно, зібрав і переробив тексти мандруючих співаків — аедів, які з покоління в покоління передавали оповіді про Троянську війну та її героїв.

Учитель пропонує навести уривки з поем, в яких йдеться про життя греків.

Учні опрацьовують уривки, надані вчителем і надають відповіді:

1. Територію Греції вкривали ліси.
2. Там водилися олені, кози, зайці, вепри, леви.
3. Греки займалися сільським господарством, вирощували корів, коней, мулів, свиней, овець.
4. Греки видобували руду: мідну й золоту.
5. Греки займалися ремеслом. Були майстерними теслярами, кораблебудівниками, будівельниками, ткачами, чинбарями.
6. У греків були царі. Влада царя була спадковою.

Суспільні відносини в Греції в XI–VI ст. до н. е.

Коментована робота зі схемою

Учитель. Греція складалася з окремих міст-держав полісів. Поліс у Давній Греції опікувався не лише внутрішніми справами, але й здійснював зовнішньополітичну діяльність, мав власну армію. Під час війни грецькі громадяни перетворювалися на воїнів.

Серед населення полісу привілейоване становище посідали його громадяни. Вони мали права та обов'язки перед полісом. Інші вільні люди — селяни, що втратили право власності на свої ділянки та переселенці (метеки), вважалися неповноправними. На нижньому ступені стояли раби. У Греції вони не мали жодних прав і до них ставилися як «знарядь, що розмовляють»: вони були позбавлені будь-якої власності, були предметом купівлі-продажу, не могли одружуватися, діти рабів вважалися приплодом і теж ставали рабами. Греки іноді відпускали своїх рабів на волю, але й в цьому випадку вони залежали від колишнього господаря, який ставав їх покровителем. У сільському господарстві праця рабів використовувалася мало, зазвичай вони працювали на рудниках, каменоломнях та в ремісничих майстернях.

У XI–VI ст. до н. е. відбуваються суттєві зміни у громадському житті грецьких полісів. Зміни були здійснені за часів правління архонта Солона, тиранів Пісистрата і Клісфена (див. схему на С. 171).

Велика грецька колонізація

Учитель. Як ви вважаєте, що означає поняття «колонізація»?

Метод «Мозкового штурму».

Відповіді учнів вчитель записуються на дошці.

Результати роботи фіксуються в зошиті.

Метод «Сформулюй поняття».

Поняття фіксуються в зошиті.

Схема «Давньогрецький поліс»

Колонія — поселення, засноване вихідцями з інших держав.

Колонії засновували багато грецьких полісів, але Афіни ніколи. Колоністи ніколи не втрачали зв'язку з містами, звідки вони прибули.

Метрополія — материнські міста.

Учитель. У багатьох грецьких містах розвивалися ремесло й торгівля. Торговці везли товари до інших країн, розташованих на берегах Середземного моря та морів, що містилися неподалік, наприклад, Чорному морі. Грецький письменник та історик Геродот наводить дві назви цьому морю: Понт Евксинській (Гостинний) і Понт Авксинській (Негостинний). Для ведення торгівлі будувалися торгові факторії, які згодом перетворювалися на поселення — колонії.

Використовуючи метод «Мозкового штурму», учні з'ясовують причини, що спонукали греків до переселення.

Результати роботи фіксуються в зошиті.

Причини грецької колонізації:

1. Розвиток торгівлі.

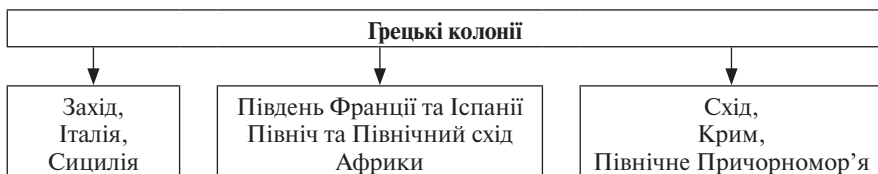
2. Зростання населення (перенаселення, відсутність земель, придатних для землеробством).
3. Захоплення землі аристократами, пошук селянами нових земель.
4. Переможені у боротьбі за владу в полісі мали залишити батьківщину.

Вчитель ставить питання учням:

1. Куди ж прямували грецькі переселенці?
2. За допомогою карти атласа визначте напрямки переселення?
3. Які території освоювали греки?

Робота з історичним атласом

Карта «Велика грецька колонізація VIII–VI ст. до н. е.» і складання схеми «Напрямки грецької колонізації».

У ч и т е л ь. У нових поселеннях греки займалися традиційними для них видами господарства та організовували громадське життя так, як це було прийнято в полісі-метрополії.

Тиранія VII–VI ст. до н. е.

У ч и т е л ь. Грецька колонізація почалася в VIII ст. до н. е., але її результати стали відчутними лише через сто років. Перший розквіт грецьких міст-держав припадає на VII–VI ст. до н. е. Саме тоді виникають нові споруди, винаходи, порядки. Водночас відбувається загострення відносин між демосом та аристократією: починаються повстання демосу. Вожді народу захоплювали верховну владу силою та ставали тиранами.

Тирані встановлювали своє панування силою та вершили справи на власний розсуд. Багато тиранів походили із знатних родин, але вони виступали проти аристократії, щоб догодити демосу та керувати ним. Вони прагнули бути сильними і великими правителями. Тирані сприяли розвитку ремесла й торгівлі, будували кораблі, завойовували сусідні області та острови.

Але, прийшовши до влади, вони виганяли безліч знатних громадян, побоюючись за свою владу, переслідували та вбивали не тільки своїх ворогів, але й ні в чому не винних людей. Правила тирані зазвичай недовго. У кращому разі тирану вдавалося передати свою владу тільки сину, але

започаткувати нову династію їм не вдавалося ніколи. Рано чи пізно демос розчаровувався в жорстоких правителях та позбувався їх.

Коментоване читання тексту «Тиранія Пісистрата».

III. Закріплення знань

Бесіда за питаннями

1. Хто такі аеди?
2. Назвіть причини грецької колонізації.
3. Назвіть відомі вам грецькі колонії Північного Причорномор'я.
4. Дайте визначення поняттям: «колонія», «метрополія», «тиранія».
5. Назвіть права та обов'язки грецьких громадян.
6. Хто з жителів грецьких полісів був позбавлений політичних прав?
7. Розкажіть про тиранію Пісистрата.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний параграф підручника; підготувати повідомлення про життя та діяльність Солона і Клісфена.

УРОКИ 33–34. ГРЕЦЬКІ ПОЛІСИ АФІНА І СПАРТА

Мета: продовжити роботу з формування поняття «державність», порівнювати державу в Афінах і Спарті, засвоєння нових понять і термінів: «акрополь», «аристократи», «демос», «ареопаг», «архонти», «борговий камінь», «оратор», «реформи», «гопліти», «метеки», «народні збори», «перієкі», «ілоти».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань

Історична розминка

Учні дають визначення термінам, поняттям, називають імена:

1. Бог підземного царства. (*Аїд*)
2. Південна частина Греції. (*Пелопоннес*)
3. Священні рослини стародавніх греків. (*Пшениця, олива, виноград*)
4. Ринкова площа. (*Агора*)
5. Богиня полювання. (*Артеміда*)
6. Вища точка Греції. (*Олімп*)
7. «Ахіллесова п'ята».
8. «Троянський кінь».

Робота зі «сліпою» картою

- а) Позначити частини Греції; моря — Егейське, Іонічне, Середземне; міста — Афіни, Спарта, Коринф; гору Олімп.
- б) показати на карті частини Греції, охарактеризувати клімат, природні умови, заняття населення.

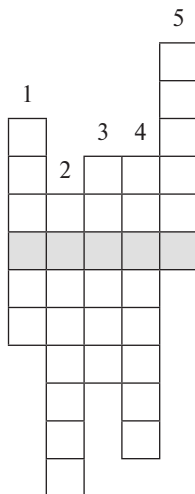
Евристична бесіда

1. Боги Стародавньої Греції.
2. Відносини між людьми і богами.
3. Гомер — мандруючий співак.
4. Поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея».

III. Викладення нового матеріалу

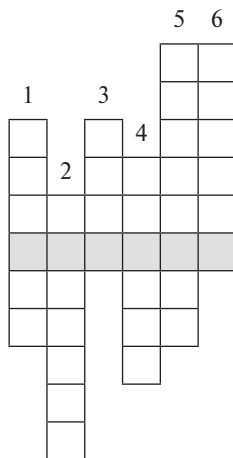
Вчитель на дошці записує тему: «Грецькі поліси...»

Для того, щоб з'ясувати, про які саме поліси йтиметься, вчитель пропонує розв'язати кросворди. В разі правильного вирішення в обведеному рядку учні прочитають назви цих полісів.

Кросворд 1

1. Видатний міфічний герой Еллади. (*Геракл*)
2. Героїня міфу про яблуко розбрату, богиня любові та краси. (*Афродита*)
3. Поема Гомера, що розповідає про останній рік Троянської війни. (*Іліада*)
4. Страховисько Лабіринту, яке переміг Тезей. (*Мінотавр*)
5. Напівжінки-напівптахи, з якими під час своєї подорожі зустрівся Одиссей. (*Сирени*)

Кросворд 2

1. Герой Троянської війни, ім'ям якого названо другу книгу Гомера. (*Одіссей*)
2. Бог любові, світла, краси, покровитель муз. (*Аполлон*)
3. Богиня, що допомагала грекам під час війни. (*Гера*)
4. Місто в Греції, що усядилося своїм багатством. (*Коринф*)
5. Бог, що подарував людям вогонь. (*Прометей*)
6. Найбільш родюча область Давньої Греції. (*Аттика*)

Після того, як учні знаходять розв'язок кросвордів, учитель завершує запис теми уроку — «Грецькі поліси Афіни та Спарта».

Учні разом з учителем в процесі бесіди визначають, що таке поліс, що спільного між державою і полісом.

Учні називають ознаки держави:

- територія;
- населення (громадянство, заняття);
- влада;
- закон;
- культура.

Зазвичай учні досить багато знають про Афіни та Спарту.

Використовуючи метод «Мозкового штурму», учні висловлюють свої думки щодо цих двох полісів, водночас заповнюючи таблицю. Вчитель по ходу роботи пояснює особливості афінського та спартанського громадянства, управління та законодавства обох полісів.

Розглядаючи ці питання, доцільно використовувати матеріал підручника.

	Афіни	Спарта
Розташування	Аттика	Лаконіка
Заняття населення	<ul style="list-style-type: none"> • Землеробство (труднощі); • скотарство (спеціалізація); • рибальство; • ремесла (різноманітність); • торгівля (труднощі) 	Війна
Громадянство	Аристократи, демос, 9 архонтів	Спартанці, що володіли всіма правами.
Позбавлені громадянських прав	Переселенці (метеки), жінки, раби	Перієкі (корінне населення Лаконіки, що мали особисту свободу); ілоти — жителі стародавньої Спарти, перетворені на рабів
Закони	Драконт, Солон	Лікурґ
Управління	Народні збори, які вирішували питання миру та війни. Рада 400, суд, архонти, ареопаг (рада старійшин).	Народні збори: мир, війна, вибори; рада старійшин (довічно, понад 60 років); 5 ефорів (спостерігачі за дотриманням законів); 2 царі
Культура	Твори мистецтва, театр, школи	Особлива система виховання

IV. Закріплення знань шляхом вирішення тестових завдань

Тести

- Як називалася рада знаті в Афінах?
  - Ареопаг;
  - демос;
  - поліс.
- Творцем Союзу грецьких держав для боротьби проти персів після Маратонської битви був:
  - Перікл;
  - Фемістокл;
  - Демосфен.
- Місця в Афінах для спортивних вправ, де згодом вчені навчали красномовству:
  - палестри;
  - портики;
  - гімназії.

4. Як грецькою називався «простий народ»?
  - а) Ілоти;
  - б) демос;
  - в) поліс.
5. Назвіть основні заняття спартанців:
  - а) військова справа;
  - б) ремесло;
  - в) землеробство.
6. В якому полісі Давньої Греції одночасно правили два царі?
  - а) Фівах;
  - б) Афінах;
  - в) Спарті.
7. Дев'ять правителів Афін, які щорічно обиралися долею:
  - а) стратеги;
  - б) архонти;
  - в) народні збори.
8. Як називався пагорб, на якому проводилися народні збори?
  - а) Агора;
  - б) акрополь;
  - в) ареопаг.
9. Хто скасував в Афінах боргове рабство?
  - а) Перікл;
  - б) Солон;
  - в) Драконт.
10. Що означає грецьке слово «демократія»?
  - а) «Влада тирана»;
  - б) «влада декількох»;
  - в) «влада народу».
11. Афінський мудрець, засуджений на смерть:
  - а) Сократ;
  - б) Аристотель;
  - в) Платон.
12. Найважливіша посада в Афінській державі, за яку обирали, піднімаючи руки:
  - а) перший стратег;
  - б) суддя;
  - в) упорядник податків.

Відповіді: 1. а). 2. б). 3. в). 4. б). 5. а). 6. в). 7. б). 8. в). 9. б). 10. в). 11. а). 12. а).

V. Домашнє завдання

Від імені одного з жителів грецького полісу (Афіни, Спарта) розповісти про свою батьківщину (скласти текст з помилками), відповідний параграф підручника.

УРОК 34. УТВОРЕННЯ АФІНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Мета: охарактеризувати розвиток Аттики (географічне положення, клімат, заняття населення); описати місто-державу Афіни; простежити процес формування суспільства і держави в Афінах; розкрити причини класової боротьби між аристократами і демосом; познайомитися з реформами Солона і визначити їх історичне значення; формувати вміння володіти понятійним апаратом теми, хронологією, опрацьовувати схеми, карти, картини, тексти підручника; виховувати у школярів повагу до історичного минулого, толерантне ставлення до оточуючих.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Наочність та обладнання: історична карта «Стародавня Греція», схема «Утворення держави», роздавальні схеми «Населення Аттики у VII ст. до н. е.», картини «Порт Пірей», «Афінські збори», «Афінський акрополь»

Основні поняття: «поліс», «акрополь», «агора», «держави», «аристократи», «демос», «реформи», «демократія».

Основні дати: VII–VI ст. до н. е. — утворення Афінської держави, 594 р. до н. е. — реформи Солона.

Підготовчий етап. Обирається творча група з двох учнів, які будуть виконувати ролі аристократа і купця в Афінах. Заздалегідь готуються костюми.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний етап

II. Мотивація теми

Вчитель пропонує учням назвати країни Стародавнього світу, з якими вони познайомилися раніше. Один з учнів у цей час показує ці країни на карті. Особлива увага акцентується на географічному положенні Стародавньої Греції. З цією метою вчитель проводить маленьку гру-розминку. Вчитель виголошує вислови, слова, а учні визначають, які з них стосуються історії Стародавньої Греції.

Вчитель зачитує з дошки проблемне завдання і повідомляє, що учні будуть нагороджені високими балами, якщо знайдуть правильне вирішення зазначеної проблеми.

Проблемне завдання

Довести, що в VII—VI ст. до н. е. в Афінах утворилася рабовласницька держава з елементами обмеженої демократії.

III. Вивчення нового навчального матеріалу**Географічне положення і клімат Аттики**

За допомогою карти вчитель знайомить учнів із розташуванням Аттики та Афін. За підручником діти знайомляться з тим, яким був клімат, природа, корисні копалини Аттики. Вводиться поняття «поліс», учитель розповідає про причини виникнення держав-полісів у Греції.

Заняття населення

Учитель ставить запитання до учнів:

- Як природні умови Аттики визначали основні заняття населення? Відповіді дітей.

Афіни — центр Аттики

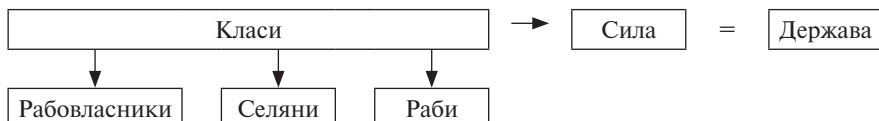
Розповідь вчителя про Афіни як центр Аттики. Вводяться нові поняття «акрополь», «агора», демонструються картини.

Афінське суспільство

Вчитель повідомляє матеріал про торгівлю з іншими країнами, демонструється картина «Порт Пірей».

Утворення держави

Поступово вчитель підводить учнів до питання «Утворення держави». Учні згадують поняття «нерівність», «класи», «держава» й опрацьовують схему.

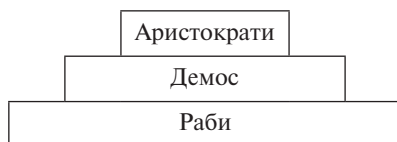
Учитель просить учнів порівняти поняття «держава» і «країна»

Боротьба між аристократами і демосом

Вчитель знайомить учнів з новими поняттями «аристократи» і «демос». Розповідь супроводжується роботою з роздавальними схемами «Населення Аттики у VII ст. до н. е.».

Для учнів, що встигають на низькому і середньому рівнях, пропонується завдання пояснити схему на дошці.

Запитання про народні збори в Афінах опрацьовується за допомогою картини «Афінські збори», після чого робляться висновки щодо існування нерівності серед жителів Афін.

Вчитель розповідає про джерела рабства, особлива увага приділяється виникненню боргового рабства.

Учні пропонується матеріал про життя аристократів, підкреслюється право аристократів на керування державою.

Запитання до учнів

- Чиї інтереси захищала Афінська держава?

На допомогу учням творча група демонструє сценку «Розмова аристократа з купцем». Бажано, щоб учасники цієї групи були емоційними й артистичними. Заздалегідь їм роздаються слова і готуються костюми.

Вчитель розповідає про боротьбу між демосом та аристократами і підводить учнів до останнього запитання теми.

Реформи Солона та їх історичне значення

Учні знайомляться з державною діяльністю Солона за підручником і записують зміст його реформ у зошити.

Учитель ставить запитання до учнів:

1. Які зміни треба внести у схему «Населення Аттики» після реформ Солона?
2. Чи було скасовано рабство взагалі в Афінах?
3. Чому Солон не позбавив аристократів землі?
4. Яке значення в історії Афін мали реформи Солона?

Вводиться поняття «демократія».

IV. Закріплення нового матеріалу

На цьому етапі уроку учні вирішують проблемне завдання за таким планом:

1. Необхідно довести, що в Афінах утворилася держава, що вона мала рабовласницький характер.
2. Афіньська держава мала елементи обмеженої демократії.

V. Оцінювання навчальної діяльності учнів

VI. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал за підручником, вміти давати розгорнуті відповіді за допомогою схем у зошиті; вивчити нові поняття за зошитом; за бажанням скласти кросворд до теми «Утворення Афіньської держави».

УРОК 35. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

«ГРЕЦІЯ у II-му — 1-й пол. I тис. до н. е.»

Мета: узагальнити знання учнів з теми; перевірити вміння застосовувати набуті знання, роботи в групах, користуватися додатковою літературою; виховувати толерантне ставлення учнів одне до одного, інтерес до предмета.

Тип уроку: систематизації та узагальнення знань.

Форма проведення: урок-гра.

Обладнання: картки з тестами, конверти із шифровками.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина

Клас розбивається на 3 команди (по рядах).

У ч и т е л ь. Наш урок проходить у вигляді гри, яка називатиметься «Випуск у школі розвідників».

II. Основна частина

I тур

Визначити тему гри (тести).

На тестові завдання команди можуть відповідати разом, але краще розбити всі завдання на кілька груп і розподілити між гравцями. Тоді робота виконуватиметься швидше й продуктивніше.

1. Брата-близнюка Геракла, що допомагав герою здійснювати подвиги, звали ... :
  - а) Іфійкул;
  - б) Полідевк;
  - в) Порцій.

2. У стародавніх греків веселу гулянку називали знайомим нам серйозним словом ... :
  - а) колоквіум;
  - б) конференція;
  - в) симпозіум.
3. На монетах стародавньої Критської держави було викарбуване зображення ... :
  - а) Геракла;
  - б) Мінотавра;
  - в) Афіни.
4. Відповідно до грецького міфу, дельфіни, що чули його спів на палубі корабля, під час катастрофи врятували поета:
  - а) Аріона;
  - б) Піндара;
  - в) Орфея;
  - г) Одиссея.
5. Найбільш винахідливим і кмітливим міфологічним героєм, що брав участь у поході до стін Трої, був:
  - а) Одиссей;
  - б) Ахілл;
  - в) Аякс;
  - г) Гектор.
6. Богиня правосуддя Феміда у правій руці тримає терези, а в лівій:
  - а) дзеркало;
  - б) блискавку;
  - в) меч;
  - г) скіпетр.
7. Прекрасна Єлена, через яку розпочалася Троянська війна, була дружиною:
  - а) володаря Мікен Агамемнона;
  - б) спартанського царя Менелая;
  - в) Александра Македонського.
8. Знаменитий афінський Парфенон був присвячений богині:
  - а) Афіні;
  - б) Гері;
  - в) Артеміді.
9. У стародавніх греків був звичай присвячувати дифірамби тільки богу:
  - а) Зевсу;

- б) Аполлонові;
  - в) Діонісу.
- 10.** Ріку, що відокремлює царство мертвих від царства живих, греки називали:
- а) Аїд;
  - б) Пекло;
  - в) Сатана;
  - г) Стікс.
- 11.** Дочок Зевса Клото, Лахесис і Антропос у древніх міфах називали:
- а) мойрами;
  - б) герперами;
  - в) музами.
- 12.** Лабіринт, у якому жив легендарний Мінотавр, знаходився на острові:
- а) Лесбос;
  - б) Кіпр;
  - в) Крит;
  - г) Мальта.
- 13.** Старого, що перевозив душі через ріку Стікс у царство мертвих, звали:
- а) Циклоп;
  - б) Харон;
  - в) Аїд;
  - г) Пірон.
- 14.** Боги, яких вшановували стародавні греки, жили на горі:
- а) Олімп;
  - б) Афон;
  - в) Арарат;
  - г) Джомолунгма.
- 15.** Орфей тішив слух греків грою на:
- а) скрипці;
  - б) кіфарі;
  - в) лютні;
  - г) сопілці.
- 16.** Коли греки захопили Трою, то запропонували її жителям узяти щось одне із власного майна. Троянець Еней як найдорожче виніс на плечах:
- а) мішок золота;
  - б) вузлик з домашнім начинням;
  - в) старого батька;
  - г) книги.

17. Юнака, який прагнув уникнути переслідувань з боку Аполлона і перетворився на дерево, звали:
- а) Тополя;
  - б) Кедр;
  - в) Кипарис;
  - г) Каштан.
18. Вінок, що прикрашав голову бога Гіпноса, був сплетений із квітів:
- а) рож;
  - б) кульбаб;
  - в) фіалок.
19. Давньогрецький сатир, що ризикнув змагатися з Аполлоном у мистецтві гри на флейті, через що був жорстоко покараний:
- а) Марсій;
  - б) Фрігій;
  - в) Порцій.
20. Згідно з міфами, їжею богів Олімпу служила:
- а) акація;
  - б) фіалка;
  - в) амброзія.
21. Поему Гомера «Одіссея» переклав російською мовою:
- а) О. Пушкін;
  - б) В. Жуковський;
  - в) М. Лермонтов;
  - г) М. Некрасов.
22. Згідно з грецькою міфологією, музою — покровителькою історії була:
- а) Клію;
  - б) Талія;
  - в) Терпсихора;
  - г) Мельпомена.

Правильна відповідь: міфологія Стародавньої Греції (максимальна кількість балів — 22).

II тур «Розгадай шифровку»

На столі вчителя лежить 3 конверти із шифровками. Командам необхідно вибрати собі завдання і, розшифрувавши, виконати його.

1-й конверт

1-е з а в д а н н я. Знайдіть на карті і позначте прапорцем місто Афіни. Слова читаються навпаки.

БТІДІАНЗ АН ІТРАК І ЕТЧАНЗОП МЕЦРОПАРП ОТСІМ ІНІФА.

2-е завдання. Виберіть із переліку тільки географічні назви:
Пелопоннес; Тесей; Крит; Троя; Мінос; Аполлон; Афіни; Тритон; Артеміда; Одисей; Олімп.

2-й конверт

1-е завдання. Знайдіть на карті і позначте прапорцем острови Крит. Слова читаються навпаки.

ВІРТСО ТИРК.

2-е завдання. Виберіть із переліку тільки героїв міфів:
Зевс; Аріадна; Егей; Пан; Ерос; Тесей; Арес; Парис; Ніка; Геба; Ахілл.

3-й конверт

1-е завдання. Знайдіть на карті і позначте прапорцем гору Олімп.
БТІДІАНЗ АН ІТРАК І ЕТЧАНЗОП МЕЦРОПАРП УРОГ ПМІЛО.

2-е завдання. Виберіть із запропонованого переліку тільки грецьких богів:

Аргус; Уран; Ікар; Крит; Арес; Ніка; Океан; Земфір; Зевс; Гомер; Феміда; Едіп.

Правильність виконання 1-го завдання оцінюється в 6 балів (3 — за розшифровку і 3 — за виконання завдання на карті), 2-го завдання — 5 балів (по 1 балу за кожне правильне ім'я). Усього — 11 балів.

III тур «Відгадай героя твору»

Кому належать слова? Із якого твору наш герой?

1. «Лише я винний у загибелі Патрокла! Не буде мені спокою, поки не помщуся ненависному Гектору». (*Ахілл, поема «Іліада»*)
  2. «Якщо залишишся живий, заміни чорне вітрило на біле. Нехай він здалеку засвідчить твою перемогу». (*Егей, міф про Тесея*)
  3. «Віддай яблуко мені, і я зроблю тебе за це могутнім царем, володарем всієї Азії». (*Гера, міфи про Троянську війну*)
  4. «Прив'яжи нитку біля входу і, просуваючись лабіринтом, розмотуй клубок. За допомогою цієї нитки ти знайдеш зворотний шлях». (*Аріадна, міф про Тесея*)
  5. «Не засуджуйте нещасного батька. Так, мені нікого звинувачувати в загибелі сина! Знаю, знаю, людина — не птах. Але надзвичайно прекрасний створений богами світ, коли дивишся на нього з висоти». (*Дедал, міф про Дедала та Ікара*)
  6. «О, владико морів! Нехай Одисей ніколи не побачить вітчизни. Якщо ж волею долі він досягне Ітаки, нехай повернеться один, на чужому кораблі і нещастя знайде у своєму будинку». (*Поліфем, поема «Одіссея»*)
- Бали за відповідь: герой — 2 бали, літературний твір — 2 бали.
Максимум — 8 балів.

УРОК 36. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ

«ГРЕЦІЯ у II-му — 1-й пол. I тис. до н. е.»

Очікувані результати.

Після цього уроку учні зможуть:

- розрізняти, в чому полягали особливості історії Греції раннього періоду;
- показувати на карті Єгипет, Фінікію, Дворіччя, Балканський півострів, Північну, Середню та Південну Грецію, о. Крит, Іонічного та Егейського морів;
- усвідомлювати, яку роль відіграють речові пам'ятки, пам'ятки давньої грецької писемності, міфи і легенди для вивчення історії Греції;
- аналізувати історичну інформацію і висловлювати міркування щодо неї.

Тип уроку: контролю і корекції знань.

Форма уроку: урок-гра.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Сьогодні ми проведемо захоплюючий урок-гру, урок-змагання. Готувались до цього уроку всі, адже йому передувало кілька занять, під час яких ми вивчали природні умови Греції, досліджували зміст міфів стародавніх греків, аналізували розвиток господарства та суспільних відносин.

Ви також дізналися багато інших цікавих фактів з історії Греції в II — 1-й половині I тис. до н. е.

III. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів

Надання необхідної інформації.

Учні класу діляться на три команди. Кожна команда готує завдання-головоломку для суперника за темою, детально опрацьовує тему за різними джерелами.

IV. Інтерактивна частина заняття

1-й конкурс «Географічний»

Команди за жеребом обирають собі номер завдання і відповідають на запитання.

Завдання № 1

1. Як стародавні греки називали свою країну та себе?
2. Як називається палац, винайдений археологами на Криті?

3. Що таке материкова Греція?
4. Порівняй географічне положення Греції та Фінікії?

Завдання № 2

1. Що таке Іонічна Греція?
2. Як називається гірський прохід, що з'єднує Північну Грецію з Середньою?
3. Як називається найбільший острів в Егейському морі?
4. Порівняй географічне положення Греції з положенням Єгипту.

Завдання № 3

1. Як називається область Середньої Греції, що найбільше славилася в історії?
2. Що таке Острівна Греція?
3. Назви найвищу гору Греції.
4. Порівняй географічне положення Греції з положенням Дворіччя.

2-й конкурс «Дослідницький»

Кожна команда готувала повідомлення про існуючі гіпотези щодо місцеперебування легендарної Атлантиди.

3-й конкурс «Звичасвий»

Команди відповідають по черзі.

- 1.1. Якими греки уявляли своїх богів?
- 1.2. Де жили грецькі боги?
- 1.3. Назвіть головного бога греків.
- 2.1. Як називалися ріки у підземному царстві?
- 2.2. Як звали двох братів Зевса?
- 2.3. Чим поливає землю з двох глечиків богиня ранкової зорі Еос?
- 3.1. Чийми покровителями були боги Аполлон та Гермес?
- 3.2. Чийми покровителями були богині Афродіта та Афіна?
- 3.3. Чийми покровителями були боги Деметра та Гефест?
- 4.1. Які жертви приносили греки богам?
- 4.2. Як греки пояснювали зміни пір року?
- 4.3. Які роль посідав культ богів у житті та заняттях стародавніх греків?

4-й конкурс «Ерудит»

Команди розгадують головоломки своїх суперників. (Оцінюється і складене завдання-головоломка, і розгадування.)

Тематика головоломок — «Міфи Стародавньої Греції».

5-й конкурс «Гомерівський»

1. З яких творів починається вивчення європейської літератури?
2. Хто такі рапсоди?
3. Скільки років тривала Троянська війна?
4. Яка причина виникнення Троянської війни?
5. Хто наполягав на захопленні Трої?
6. Що означає вислів «троянський кінь»?
7. Чим уславився Генріх Шліман?
8. Як було винайдено троянський скарб?
9. Що означає вислів «ахіллесова п'ята»?
10. Скільки років тривала подорож Одиссея додому?
11. Чому Одиссея називають хитромудрим?
12. Царем якого острова був Одисей?

6-й конкурс «Дискусійний»

Скласти промову-обґрунтування щодо доцільності для греків займатися:

- а) землеробством;
- б) скотарством;
- в) мореплавством.

7-й конкурс «Побут стародавніх греків»

Представник кожної команди готує виступ за планом:

1. Хто жив у грецькому будинку?
2. Як розташовувались знатні греки за обіднім столом?
3. Посуд стародавніх греків.
4. Їжа греків.

IV. Підбиття підсумків. Оцінювання результатів уроку**V. Домашнє завдання**

Написати невеликий твір на тему «Моя подорож з Одиссеєм».

ТЕМА № 6. ГРЕЦІЯ У V–IV СТ. ДО Н. Е.**УРОК 37. ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ 490–449 РР. ДО Н. Е.**

Мета: з'ясувати причини війни, дати уявлення про найбільш важливі битви; розвивати навички роботи з атласом та контурною картою, історичними джерелами, складати оповідання за ілюстрацією; дати оцінку війни як способу вирішення конфлікту.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: планшет з контурним зображенням Стародавньої Греції, контурні карти, атласи, підручники, зошити, роздавальний та ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Завдання «Сліпа карта»

1. Позначити міста: Афіни, Спарта, Коринф.
2. Показати на карті: Олімп, Північну Грецію, Середню Грецію, Південну Грецію.
3. Позначити моря: Середземне, Іонічне, Егейське.

«Історична розминка»

Проводиться за допомогою метод «Мікрофон», асистенти, призначені вчителем, оцінюють роботу з картою (по одному балу за кожну правильну відповідь) і враховують правильні відповіді в історичній розминці (по одному балу за кожні три правильні відповіді).

1. Як називається місто-держава в Стародавній Греції?
2. Що означає вираз «лаконічна мова»?
3. Акрополь — це ...
4. Назвіть головне місто Аттики.
5. Що таке колонія?
6. Агора — це ...
7. Хто такий гопліт?
8. На які області поділяється Греція?
9. Назвіть головне місто Лаконіки.
10. Влада декількох — ...
11. Грецький корабль — ...
12. Аристократія — ...
13. Демос — ...
14. Хто запровадив демократію в Афінах?
15. Стратег означає ...
16. Хто скасував боргове рабство?
17. Раби в Спарті — ...
18. Остракізм — це ...

Асистенти підбивають підсумки роботи з картою та розминки. Учні, що наберуть від 6 і більше балів, отримують оцінку 12.

Фронтальна бесіда

1. Дайте характеристику законам Драконта.
2. Назвіть розряди афінського суспільства, запроваджені згідно з реформою Солона.

3. Назвіть основні заняття афінян.
4. Назвіть основні заняття спартанців.
5. Порівняйте державний устрій Афін та Спарти.

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Отже, Афіни та Спарта. Спарта та Афіни. Олігархія і демократія. Місто художників, поетів, філософів та чіткої військової структури.

Подумайте, що могло примусити ці дві абсолютно різні держави об'єднатися. Цілком ймовірно — війна.

Оголошується тема уроку: «Греко-перські війни 490—449 р. до н. е.».

— Перш ніж ми перейдемо до безпосереднього знайомства з подіями того часу, зверніть увагу на тексти історичних задач, які ми повинні вирішити під час уроку.

Задачи

1. Чому майже всі міста Елладу погодилися підкоритися перському царю Дарію, лише Афіни та Спарта вирішили битися на смерть?
2. Геродот у своїй «Історії» наводить кількість персів, що брали участь у Марафонській битві, — 100 тис. чоловік. Сучасні історики вважають це число значно перебільшеним. Чому? Скільки персів, на ваш розсуд, могли брати участь у цій битві?
3. Чи міг перський цар Ксеркс підпорядкувати всі поліси Еллади? Як він мав би був діяти при цьому?

Початок війни. Марафонська битва

Учитель. Відкрийте атласи на сторінці 8, контурні карти «Греко-перські війни».

На ній ви можете побачити співвідношення сил Греції та Персії перед початком війни, зображене різними кольорами.

Питання вчителя

1. Яка з держав, на вашу думку, було сильнішою?
2. Згадайте особливості державного ладу і влади в Персії та в Афінах?

Учитель. Перси поступово розширювали свою територію і, врешті-решт, захопили всю Малу Азію, у тому числі й грецькі поселення на березі Егейського моря. Перси порушили торгові зв'язки Греції. Протистояння ставало неминучим. Приводом для війни стала підтримка материковою Грецією повстання грецьких міст-колоній на Іонічному побережжі Малої Азії. Повстання очолило місто Мілет, якому велику допомогу надали громадяни Афін, але воно було придушене перським царем Дарієм I, який не забув про допомогу афінян повстанцям. А не забув він через те, що за

його спиною постійно перебувала людина, яка час від часу вимовляла одну й ту фразу: «Владика, пам'ятай про афінян».

У 490 до н. е. Дарій I рушив на Афіни. Почалися війни, які тривали близько 50 років.

Робота з ілюстраціями «Грецькі гопліти», «Перські війни»

1. Пригадайте, які види військ існували у грецькій та перській арміях.
2. Спробуйте припустити, якою була тактика ведення бою грецьких і перських військ.

Учні висловлюють свої припущення.

У ч и т е л ь. Біля села Марафон (*учитель показує на карті; учні відзначають його розташування в контурних картах*), поблизу якого розташовувалася рівнина, придатна для кінної битви, стався бій між греками та персами.

Самостійна робота з текстами

Корнелій Непот «Життєпис Мільтіада», Геродот «Історія» (*див. додатки 1 та 2*).

На основі історичних документів складіть дані про сили супротивника і приблизну схему ходу битви. Результати фіксуються в зошиті й оголошуються.

Вчитель додає, що в результаті цієї битви загинуло 192 греки, натоість втрати персів становили — 6 тис. чоловік.

Питання вчителя: Як ви думаєте, чому?

Звістку про перемогу греків приніс до Афін воїн, який подолав 42,192 км (так виник термін «марафонський біг»). Дарій I вимушений повернутися додому.

Похід Ксеркса. Битва при Фермопілах

Розповідь вчителя супроводжується демонстрацією на карті та роботою учнів з контурними картами.

У ч и т е л ь. Наступний похід до Греції був організований сином Дарія I, Ксерксом, у 480 р. до н. е. Геродот повідомляє, що армія персів налічувала 2 млн воїнів і флот у 1000 кораблів.

Перша спроба переправитися через Геллеспонт була невдалою. Буря розкидала кораблі персів, з яких було влаштовано переправу. Ксеркс звелів висікти море, і воїни нанесли 300 ударів батогами по воді, а потім у воду були опущені кандали.

Інша спроба перетнути Геллеспонт пройшла більш вдало. Перетнувши протоку, армія Ксеркса через Північну Грецію рушила на Афіни.

Питання вчителя

1. Яким шляхом можна було потрапити з Північної до Середньої Греції?
2. Як ви вважаєте, чому греки обрали саме це місце для майбутньої битви?

У 480 р. до н. е. сталася Фермопільська битва. Оборону греків очолив спартанський цар Леонід.

Самостійна робота з підручником

Прочитати текст параграфа й скласти відповідь за планом:

1. Сподівання Ксеркса.
2. Відповідь Леоніда.
3. Зрада Епіальта.
4. Бій спартанців.
5. Наслідки поразки греків.

Саламінська битва

Розповідь вчителя супроводжується демонстрацією на карті й роботою учнів з контурними картами, використовуються ілюстрації підручника.

— Перси рвалися до Афін, оборону яких очолював Фемістокл. Він після Марафонської битви переконав городян в необхідності будівництва сильного флоту. Стратег прекрасно розумів, що стіни міста не витримують натиску персів, і тому ухвалив єдино правильне рішення. Військо залишило місто. Усі жителі були переправлені на острів Саламін. З острова, який від материка відокремлювала вузька смуга води, афіняни бачили свої зруйновані оселі, палаючі храми.

Фемістокл вирішив дати генеральну битву у вузькій протоці між Саламіном і материковою частиною Греції, дно якої було усяяно гострим камінням і мілинами. У цьому вузькому просторі зішлись два флоти (приблизно 1000 судів). У греків були легкі маневрені трієри, які могли розвивати швидкість до 18 км на годину, у персів були незграбні кораблі, призначені для тривалої морської подорожі. Греки здобули перемогу, а потім закріпили її в битві при Платеях. Греки ще 30 років відвойовували у персів острова в Егейському морі. Закінчилася війна лише в 449 р. до н. е. цілковитою перемогою греків.

Створення Афінського морського союзу

Самостійна робота з текстом параграфа, складання відповіді за планом

1. Коли був утворений Афінський морський союз?
2. З якою метою він був створений?
3. Чого змогли досягти союзників внаслідок об'єднання?

III. Закріплення знань

Вчитель пропонує учням знайти помилки в історичному тексті (*див. додаток 3*).

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**V. Домашнє завдання**

Опрацювати підручник; підготувати повідомлення про Перікла.

Додаток 1

Корнелій Непот «Життєпис Мільтіада»

4. ...Дарій, повернувшись з Європи до Азії, слухав доповіді друзів, які радили підкорити Грецію, і він спорядив флот з 500 кораблів. Начальникам флоту він надав 200 тисяч піхотинців і 10 тисяч вершників... Вони рушили на Аттику і висадили свої війська на Марафонському полі. Афіняни, приголомшені такою страшною бідою, послали гінця по допомогу до Спарти. Вибрали вони і воєначальника — Мільтіада.

5. ...Тоді жодне місто не надало допомоги Афінам, окрім Платей, які надіслали 1000 гоплітів. Після їх прибуття число бійців досягло 10 тисяч, і ця маленька армія виявляла надзвичайно бойовий дух. Мільтіад вивів військо з міста і розбив у зручному місці табір. Наступного дня вони вступили до бою, розраховуючи на прикриття гір і дерев, що заважають кінноті. Перси вишикували 100 тисяч піхотинців та 10 тисяч вершників і почали битву. У цій битві афіняни виявили надзвичайну доблесть, розгромивши ворога, який перевершував їх у 10 разів.

Додаток 2

Геродот «Історія». Книга 6

111. ...Тоді, як афіняни шикувалися у бойові ряди, з'ясувалося, що бойова афінська лінія дорівнює перській, але при цьому центр її складав небагато рядів у глибину, а на флангах воїни стояли більш щільно.

112. ...Закінчивши бойове вишикування, афіняни швидким кроком попрямували на варварів. Поведінка афінян здалася персам божевільною і навіть фатальною, оскільки ворогів було небагато і вони прямували на персів бігом, не маючи прикриття з боку кінноти чи стрільців. Афіняни кидалися на ворогів стислими рядами і билися мужньо врукопашну.

113. ...Битва при Марафоні тривала довго. Перемогу в центрі здобули перси, вони прорвали ряди афінян і почали гнати їх у глиб країни, але на флангах взяли верх афіняни і платейці. Проте вони не стали переслідувати тих, що тікали, а, об'єднавши обидва крила, почали битися в центрі. Потім вони почали переслідувати і рубати персів, що тікали, поки не досягли моря. Тут вони намагалися напасти на кораблі й підпалити їх...

Додаток 3

Невідомий автор. «Греко-перські війни»

Текст з помилками

Перси підпорядкували собі всі Східні царства від Євфрату до Егейського моря. Але через деякий час жителі Апеннінського півострова, особливо спартанці, вирішили повернути собі панування над цими територіями.

Дарій дізнався про це після походу на скіфів. Він слухав поради друзів, які радили підпорядкувати йому Грецію, і спорядив флот з 500 кораблів. Начальникам флоту він надав 200 тисяч піхотинців і 10 тисяч вершників... Вони рушили на Аттику, сам же Дарій рухався попереду війська.

Греків очолив Мільтіад. Тоді жодне місто не надало допомоги Афінам, окрім Платей, вони надіслали 1000 гоплітів. Після їх прибуття кількість бійців досягла 10 тисяч, і ця маленька армія випромінювала надзвичайний бойовий дух. Перша битва сталася на Марафонському полі. Мільтіад вивів військо з міста і розбив у зручному місці табір. Наступного дня вони стали до бою, розраховувавши на прикриття гір та дерев, які могли перешкоджати кінноті. Перси вишикували 100 тисяч піхотинців і 10 тисяч вершників і почали битву. У цій битві афіняни проявили надзвичайну доблесть, розгромивши ворога, який перевершував їх у 10 разів.

Але на цьому війна не закінчилася. Через 10 років син Дарія I, Ксеркс, знову рушив на Елладу.

Після того, як перси прорвалися на територію Греції, афінянам нічого не залишалося робити, як боронитися. Вони убрід перейшли Фермопільську затоку й опинилися на острові Саламін. Тут вони вирішили дати битву. На острові вони побудували укріплений табір. Наступного дня афіняни побачили, як запалало їхнє місто, підпалене персами, і афінський порт Коринф.

Афінським флотом командував спартанець Леонід. Він вирішив, що бій має відбутися на відкритому водному просторі, щоб численні судна мали можливість для маневру. Перед боєм усе грецьке військо встало на коліна і попросило допомогу у покровителя Афін Посейдона. Вранці почався бій. Грецькі судна були легкі і маневрені, судна персів важкі і незграбні. Греки застосовували випробувані прийоми: пробивали борти ворожих кораблів бронзовим бивнем, прикріпленим до днища трієри, і, пропливаючи вздовж, збивали весла ворожого корабля. У тісному просторі важкі перські кораблі збивалися з курсу, сідали на міліні, стикалися один з одним. Елліни билися на своїх легких судах, не шкодуючи життя. Нам здавалося, що на їхньому боці б'ються боги Еллади. Літописцям Ксеркса довелося записати розповідь про цілковиту поразку персів.

УРОК 38. РОЗКВІТ АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Мета: сформувати в учнів уявлення про характер грецької демократії у V ст. до н. е., про особу Перікла; розвивати вміння працювати з підручником та історичними джерелами, порівняльними таблицями; введення та закріплення нових понять «рабовласницька демократія», «громадянські права», «суд присяжних», «остракізм».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник з історії Стародавнього світу, історичні тексти, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

1. Яку роль відігравали народні збори у первісному суспільстві?
2. Чим вони відрізнялися від народних зборів в Афінах?
3. Кому належала вища влада в Афінах?
4. З якого часу бере свій початок історія демократії в Афінах?

Підбиваючи підсумки бесіди, вчитель акцентує увагу учнів на відмінностях і загальних ознаках розуміння демократії в Афінах та в сучасному суспільстві.

II. Вивчення нового матеріалу

Управління Афінською державою

Вчитель пропонує прочитати учням уривок з промови Перікла, записаною Фукидідом, та відповісти на питання.

Текст «Кожний громадянин добре розуміється на політиці» (уривок з промови Перікла, записаної Фукидідом)

Одні й ті люди у нас водночас зайняті справами і приватними, і громадськими. Проте решта громадян, незважаючи на те, що кожний зайнятий своїм ремеслом, також добре розуміються на політиці. Адже лише ми визнаємо людину, що не займається громадською діяльністю, несумлінним громадянином, обивателем, від якого немає користі.

Питання

1. Поясніть, як, на думку Перікла, афіняни ставилися до громадських справ.
2. Поясніть, як афіняни ставилися до несумлінних громадян, обивателів, від якої немає користі.

Вчитель пропонує учням на основі самостійної роботи з текстом підручника заповнити таблицю «Повноваження народних зборів та стратега в Афінах».

Народні збори	Стратег

Перікл — людина та державний діяч

Учитель пропонує учням за допомогою тексту підручника та історичного джерела визначити, яким, на думку афінян, має бути характер та особисті якості вождя демократії.

Перікл пояснював народові, що він не зобов'язаний давати союзникам звіт про використання грошей, незважаючи на те, що веде війни для їх захисту, стримує персів. Місто повністю забезпечене усім необхідним для війни. Тому надлишок у грошових коштах слід використовувати на споруди, які після свого закінчення принесуть громадянам безсмертну славу, всі ремесла зазнають пожвавлення; ніхто не сидітиме склавши руки; ...місто ...потурбується про своє впорядкування та прожиток.

Результати роботи можна оформити у таблиці.

Питання опису	Виключні риси Перікла (на ваш погляд)	Факти, які дали підстави зробити такий висновок
Що ставив Перікл за мету в житті?		
Які риси притаманні Періклові?		

Характер афінської демократії

Вчитель, коментуючи характер державного ладу часів Перікла, говорить, що афінська демократія досягла свого розквіту. Громадяни беруть участь в управлінні державою. Проводить паралель із сучасним суспільним ладом України. Зазначає, що, попри все, афінська демократія мала обмежений характер: прав голосу були позбавлені жінки, раби та іноземці.

III. Закріплення знань

Завдання

- Хто мав право голосу на народних зборах Афін:
  - всі присутні;
  - всі чоловіки;
  - все доросле населення;
  - або...?
- У запропонованому списку підкресліть ознаки, притаманні демократичному ладу:
  - надання громадянських прав гідним громадянам;
  - участь усіх громадян у народних зборах;
  - оплата роботи на громадських посадах;

- г) виборність усіх державних посад;
  - д) періодичне переобрання посадовців;
  - е) позиттєве обіймання посади.
3. Аристотель говорив: «Коли народ хазяїн виборів, він — хазяїн уряду». Чи застаріла ця думка в наш час?

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; скласти таблицю, де порівняти державну владу за часів Солона та Перікла.

УРОК 39. ПОБУТ, ТРАДИЦІЇ, ГОСПОДАРСТВО ДАВНІХ ГРЕКІВ

Мета: дати уявлення про побут і повсякденне життя стародавніх греків, сформувані уявлення про економіку; вдосконалювати навички роботи з інформативними текстами, розвивати психологію співпраці; сприяти засвоєнню нових понять «економіка», «гімназія», «туніка», «гімантія», «тронос».

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Історичний диктант

1. Вищий посадовець в Афінах. (*Стратег*)
2. Як називалася рада знаті в Афінах? (*Арєонаг*)
3. Хто в афінській державі сплачував податок за право проживати в цьому полісі? (*Купці-переселенці*)
4. Грецький скульптор, друг Перікла, автор статуї Зевса. (*Фідій*)
5. Що означає поняття «демократія»? (*Влада народу*)
6. Що грецькою означає слово «стратег»? (*Воєначальник*)
7. Афінський мудрець, вчитель і друг Перікла. (*Анаксагор*)
8. Демос — це ... (*народ*).
9. Хто ввів оплату посадовцям? (*Перікл*)
10. Які посадовці в Афінах обиралися долею? (*Судді суду присяжних*)
11. Кому був присвячений храм Парфенон? (*Богині Афіні*)
12. Хто мав громадянські права в Афінах? (*Чоловіки*)

II. Вивчення нового матеріалу

У ч и т е л ь. Що б ви хотіли дізнатися про повсякденне життя греків?

Учні. Як одягалися, що їли, які були у них дома, як проводили дозвілля, як виховували дітей?

Відповіді учнів учитель записує на дошці. Потім учитель пропонує учням обрати собі питання для вивчення і сформувані експертні групи.

На основі матеріалів підручників різних авторів та інформативних текстів учні готують групове повідомлення з обраного питання.

Вчитель нагадує алгоритм роботи в групі.

Повсякденне життя греків. Сімейні традиції

Текст 1. «Харчування греків»

Більшість жителів Греції харчувалися хлібом і кашею. Зазвичай це був ячмінний хліб, оскільки пшениця коштувала дорожче, ніж ячмінь. Іншою доступною їжею були: сир, риба, овочі, яйця та фрукти. Полювання на зайців, оленів та кабанів давало можливість вживати м'ясо.

На сніданок зазвичай подавали шматок хліба, змочений у вині. На обід міг бути хліб зі шматком сиру та декілька оливок або фіг. На вечерю подавали частіше за все ячмінну кашу або хліб з овочами. Як приправи використовували коріандр і кунжут.

У теракотових вуликах тримали бджіл. Мед був єдиними солодошами на столі стародавнього грека. Заможні люди харчувалися більш різноманітно. Вони більше споживали риби, м'яса, могли дозволити собі хліб з пшениці.

Вино готували з винограду. Виноград збирали у вересні. Спочатку виноград м'яли ногами у великих чанах. Потім розчавлену виноградну масу поміщали під прес, віджимали і розливали сік у великі глеки — піфоси, де він поступово перетворювався на вино. Вино змішували з водою так, щоб води було більше (принаймні, удвічі), ніж вина. По суті, це був лише засіб для незараження води грецьких колодязів.

Текст 2. «Будинок афінянина»

Хати стародавніх греків будувалися з необпаленої цегли: їх було неважко зламати й легко відновити. Двері та віконні рами робили з дерева, яке вважалося дорогим матеріалом — його було замало.

Грецькі будинки розташовувалися навколо внутрішнього дворику. У внутрішньому дворіку стояв вівтар, тут же проходило все господарське життя. З нього вели двері до кімнат першого поверху із земляною підлогою, яка пізніше замінюється мозаїчною. Кімнати обігрівалися нагрітим деревним вугіллям у невеликих металевих жаровнях. Вікна, що виходили на вулицю, були маленькими, розташовувалися практично під дахом і зачинялися віконницями.

Сходи вели з двору на другий поверх, де знаходилися спальні та приміщення для слуг. Грецькі будинки були розділені на дві частини: чолові-

чу та жіночу. На чоловічій половині греки зустрічалися з друзями, влаштовували гулянки. На жіночій — працювали: пряли, ткали, вишивали. Жінка вважалася повновладною господинею будинку: в її руках були рахункові книги та ключі від комор, їй підпорядковувалися всі слуги-раби, від неї залежало процвітання сімейних справ.

У будинку обов'язково була ванна кімната з теракотовою ванною з відвідною трубою, по якій вода витікала на вулицю. Передбачалася й спеціальна чаша для умивання.

Вулиці грецьких полісів були кривими та настільки вузькими, що, виходячи з двору, треба було стукати у двері, щоб, відчинивши її, не вдарити перехожого.

Меблів було мало. В основному це були дерев'яні стільці: «тронос» — крісло господаря будинку, лавки, стільці із зігнутою спинкою. Столи були маленькими, оскільки їли та спали на «ложах» — дерев'яних лавах. Шаф не було, замість них для одягу та іншого краму використовували скрині.

Текст 3. «Одяг, взуття, прикраси, зачіски»

Грецький одяг був дуже простим. І чоловіки, і жінки драпірувалися у тканини, обертаючи їх навкруги тіла у вигляді туніки або плащу. Тканина обиралася залежно від погоди та достатку: вовна, льон, виляск, іноземні прозори тканини.

Жінки носили хітони — плаття, яке робили з одного прямокутного шматка тканини. Таке плаття закріплювалося на плечах шпильками чи брошками і підв'язувалося поясом. У прохолодну пору накидали на плечі гиматій. Гиматій — прямокутна накидка, розмір та щільність якої могли бути різноманітними.

Чоловіки теж носили туніки. Молоді чоловіки, виходячи з будинку, надягали короткі, до коліна, туніки. Літні та заможні люди зазвичай вдягалися в туніки до щиколоток. Чоловіки носили гиматій, який обертали навколо тіла, перекинувши один кінець через плече. Іноді його надягали поверх туніки.

Багато греків ходили босоніж майже весь час, особливо вдома. Виходячи на вулицю, надягали шкіряні сандалії або черевики. Мандрівники та наїзники носили високі півчобітки.

У зачісках греки слідували моді. Волосся у чоловіків ставало все коротшим, а обличчя були гладко голені. Жінки зі свого волосся робили складні зачіски, прикрашені стрічками, діадемами, шарфами або сітками.

Любили греки ювелірні прикраси.

Текст 4. «Дозвілля греків»

Афіняни — майстерні землероби, ремісники й мореплавці — були людьми працелюбними. Але вони не вважали роботу головною справою

життя. Праці вони відводили 6 годин, а далі — «дзети»! (грецькою — живи!). Жити зовсім не означало даремно байдикувати. Жити значило спілкуватися з людьми та вдосконалювати себе — насолоджуватися красою, набиратися розуму й знань. Дозвілля дорослі афіняни проводили не з сім'єю, а на вулиці, у чоловічій компанії. Друзі і співрозмовники збиралися в цирульнях (перукарнях), на лавочках або в гімназіях. Грецькі гімназії — це зелені парки з банями, стадіонами та приміщеннями для спортивних вправ (вони називалися палестрами); тут же були й портики (коридори з колонами замість стін) для прогулянок, зали для шкільних занять і вчених бесід. Будь-який громадянин міг вправлятися в боротьбі, гуляти з друзями, слухати розумні суперечки. Греки любили театральні вистави, вважали театр «школою життя». Але найбільше афіняни любили зустрічатися за святковим столом.

Щодня то в одному, то в іншому будинку збиралося невелике, на 9—10 чоловік, товариство; жінки до цього гуртка не допускалися. Господарі й гості розташовувалися на обідніх ложах: греки їли напівлежачи. На початку бенкету подавалося частування, а потім, помивши руки, співтрапезники бралися за чаші, в які наливалось вино, розведене водою (пити нерозбавлене вино вважалося варварством). Головне задоволення учасники бенкету отримували не стільки від їжі та пиття, скільки від застільної бесіди. Говорили зазвичай про мистецтво, філософію, державні справи. Тому грецькі й римські автори філософські твори писали у вигляді розмови учасників бенкету. Деякі давні філософські твори так і називалися — «Бенкет».

Текст 5. «Виховання дітей»

В Афінах не було державних шкіл, як у Спарті. Кожний громадянин виховував своїх дітей, як міг. Малюки ходили до платних вчителів початкової школи, які навчали їх читати й рахувати. Освіта бідняків на цьому закінчувалася, а діти заможних родин відвідували гімназії, де займалися з платними наставниками літературою, музикою та тілесними вправами. Старші хлопці вступали до школи якогось відомого філософа або оратора (майстра красномовства), сини аристократів навчалися у найбільш знаменитих учених і музикантів у себе вдома. Дівчатка вчилися тільки вдома.

У «добрі старі часи», за Солона, афінські хлопчики у сором'язливості та слухняності ледве поступалися спартанцям. Але поступово вдача афінської молоді погіршилася, вона стала свавільною та менш шанобливою до старших. Був такий випадок: одного разу в Афінах під час свята до театру увійшов старий. Він став шукати вільного місця, але ніхто з молодих людей не звертав на нього уваги. Коли ж він дійшов до спартанських послів, ті дружно встали та поступилися йому місцем. Афіняни відразу усві-

домили, що спартанці дали їм добрий урок, — весь театр вибухнув аплодисментами.

Текст 6. «Рабство в Греції»

Афіняни були не тільки вільними громадянами вільної держави, вони були ще й рабовласниками. Вчені підраховали, що в Аттиці рабів було більше, ніж дорослих чоловіків-афінян. Деякі невольники поралися в сільських садибах багатіїв, але більшість їх працювала в майстернях заможних афінських ремісників. Афінське ремесло процвітало завдяки великій кількості невеликих «підприємств» з 10–15 рабами. Майстерня із сотнею невольників здавалася величезною «фабрикою». Домашні слуги, а також няньки і дядьки, що доглядали за маленькими дітьми, були теж рабами.

Окрім господарських рабів, були раби державні. Так, наприклад, 300 державних рабів-скіфів несли в Афінах поліцейську службу. Грамотні невольники працювали писарями в державних архівах.

Найважчою була доля рабів, що трудилися в рудниках: глибоко під землею, без світла, зігнувшись у низьких шахтах, день і ніч видобували вони срібло.

І все ж таки гості-іноземці вважали, що в Афінах рабам живеться вільно. Характер афінян не дозволяв грубого поводження з невольниками: жорстокість щодо живої істоти вважалася у них не гідною вільної людини. Афінянин не мав права вбити свого раба. Невільник міг залишити жорстокого пана та вимагати через суд, щоб його продали іншому господарю. Одягалися домашні раби так само, як вільні люди. На вулиці вони поводилися вільно, нерідко штовхали перехожих. За вірну службу раба відпускали з часом на свободу.

Спікери груп виступають з повідомленнями.

Метод «Навчаючи — вчуся».

Вчитель перед виступами учнів дає завдання групам під час повідомлення скласти по два питання, на які повинні будуть відповісти представники інших експертних груп.

Метод «Історичне фехтування».

Економіка Греції

У ч и т е л ь. «Економіка» у перекладі з грецької мови означає мистецтво ведення домашнього господарства. Ми на уроках історії розглядатимемо економіку як сукупність усіх видів господарства.

- Як, на ваш розсуд, якою ж була економіка Греції?

За відповідями учнів складається початкова схема «Гроно», яка доповнюється по ходу роботи учнів з картою атласу «Господарство та культура Давньої Греції».

III. Закріплення знань

Бесіда за питаннями

1. Поясніть, яку роль афіяни відводили праці; чому, за їх уявленнями, людина повинна була трудитися.
2. Розкажіть, яким було повсякденне життя афіян, де вони проводили дозвілля.
3. Які риси приваблюють вас у житті стародавніх афіян?
4. З якою метою афіяни відвідували агору?
5. Розкажіть про заняття стародавніх греків. Які заняття були у чоловіків і які — у жінок?
6. Які види ремесла були розвинені у Стародавній Греції?
7. Як харчувалися стародавні греки?

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф; письмово відповісти на питання:

1. Чому найбагатші афіняни вважали за краще жити в місті, ніж у заміських садибах?
2. Чому навіть за несприятливого збігу обставин грекам не загрожував голод?

УРОК 40. ТРІУМФ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мета: познайомити учнів із здобутками грецької культури, оцінити її вплив на подальший розвиток світової культури; розвивати навички роботи з додатковою літературою, виступу перед аудиторією, ораторського мистецтва, роботи в групі; виховувати шанобливе ставлення до культурної спадщини інших народів, естетичний смак.

Тип уроку: вдосконалення умінь та навичок.

Форма уроку: урок-подорож.

ХІД УРОКУ

І. Основна частина

План подорожі

1. Оглядова екскурсія містом Афіни.
2. Відвідання Акрополя.
3. Знайомство з цікавою людиною: інтерв'ю з Аристотелем.
4. Храм Плутона.
5. Визначна пам'ятка столиці — храм Афіни Парфенон.
6. Агора — головна ринкова площа міста.
7. Покупка сувенірів на Агорі.

Дійові особи

1. Екскурсоводи — проводять екскурсії по визначних пам'ятках Афін.
2. Начальник варті — перевіряє «перепустку» (знання теми) в екскурсантів.
3. Жрець храму — розповідає про свій храм.
4. Журналіст — бере інтерв'ю в цікавої людини.
5. Аристотель — розповідає про себе і про свої відкриття.
6. Пракситель — відповідає на питання екскурсантів про свою творчість.
7. Продавці сувенірів — рекламують свої товари, розповідаючи про них.
8. Екскурсанти.

До грецького берега підпливає корабель з туристами, що мріють відвідати визначні культурні пам'ятки видатного грецького міста Афін.

Екскурсовод. Значне місце у світовій культурі посідає культура Греції класичного періоду. У 5—4 ст. до н. е. грецьке мистецтво досягло найвищого розвитку. У ньому яскраво відбилися розквіт рабовласницької демократії, звичаї, погляди, пристрасті вільних еллінів. Грецьке мистецтво того часу прийнято називати класичним, тобто зразковим.

Культурним центром тогочасної Еллади стало місто Афіни — столиця сучасної Греції, про яке сучасник писав: «Ти ідіот, якщо не бачив Афін! Якщо ж бачив, але не відчув захвату, ти — вісюк, а якщо за власним бажанням залишив його, ти — верблюд!» Саме до цього прекрасного міста ми прямуємо. Початковий пункт нашої подорожі — великий порт, морські ворота Афін. Хто з вас пригадає, як він називається? (*Пірей*) Зійдемо на берег і попрямуємо до центру Пірея. Неважко помітити, що це добре сплановане місто, його вулиці прямі і перетинаються під прямим кутом.

Афіни розташувалися в широкій долині. Зі сходу, півночі і заходу спокій жителів столиці охороняють високі гірські хребти. Потрапити до міста можна тільки через добре захищену центральну браму.

Але афінські вартові великі патріоти свого міста і країни. Вони відмовляються відкрити браму, доки ми не доведемо, що культура і мистецтво Греції нам добре знайомі і цікаві. Якщо ви хочете потрапити до міста, дайте відповіді на їхні питання.

Н а ч а л ь н и к в а р т и. От наші завдання. Відповісте на них, — і можете проходити.

1. Відомий грецький вчений і лікар. (*Гіппократ*)
2. Назвіть дві великі поеми про походи греків на Трою. Хто їхній автор? (*«Іліада» та «Одіссея», автор — Гомер*)
3. Кого називають «батьком історії»? (*Геродота*)
4. Який внесок у розвиток писемності зробили греки? (*Алфавіт з 24 букв: голосні й приголосні*)
5. Учений, який першим висловив ідею про те, що весь світ складається з атомів. (*Демокріт*)
6. У цій школі діти училися співати, танцювати, грати на музичних інструментах. Про яку школу мова йде: про афінську чи спартанську? (*Про афінську*)
7. Учений, автор теорії про існування Атлантиди. (*Платон*)
8. Для кого з жителів Греції освіта була недоступною? (*Для рабів і дівчаток*)
9. Який факт свідчить про глибоку повагу еллінів до Олімпійських ігор? (*Під час ігор припинялися війни.*)
10. Кого ми називаємо «батьком комедії»? (*Арістофана*)
11. Що афіняни називали «місцем для видовищ»? (*Театр*)
12. Металева паличка з гострим кінцем для письма з одного боку, а з іншого з тупим, щоб витирати написане. (*Стиль*)

В а р т о в і. Ну що ж, із нашими завданнями ви впоралися. Ласкаво запрошуємо до Афін.

Відкривають браму міста.

1-й е к с к у р с о в о д. Ну от ми й у грецькій столиці. Сьогодні ми дізнаємося багато нового і цікавого. Але, перш ніж оглянути відомі визначні пам'ятки Афін, пропоную вам пройти вулицями міста. Вас супроводжуватиме мій колега.

2-й е к с к у р с о в о д. Якщо ви вперше опинилися в нашому місті, то, напевне, звернули увагу на різницю між жилими і громадськими будинками греків. Житло навіть багаті городяни будують невелике, в один-два поверхи. Обстановка у будинках досить скромна. Двері кімнат відкриваються у внутрішній дворик. Через ці двері будинок освітлюється і провітрюється. Щоб зберегти у приміщенні прохолоду під час спеки, на першому поверсі афіняни не роблять вікон. Наші жителі мають ще одну особливість, яка вирізняє їх серед інших. Виходячи з будинку на вулицю, афіняни звичайно стукають зсередини у вхідні двері. Це відбувається тому, що вулиці жилих кварталів дуже вузькі, і, відкривши двері, городянин може вдарити нею випадкового перехожого. Ви вже напевно встигли помітити, що вулиці Афін відрізняються від вулиць Пірея: вони не мають чіткого планування, вузькі і звивисті. Будинки зводяться з цегли і кругляка.

Водночас театри, храми і стадіони в столиці зводяться великими і красивими. Це дуже легко пояснити: справа в тому, що вільні греки багато часу проводять поза будинком — на торговій площі, народних зборах, біля храмів, у театрі, спортивних майданчиках. Тому вони прагнуть прикрасити насамперед ці місця. Найбільш поширеним громадським будинком в Афінах є храм. Давайте відвідаємо один з них. На сходах на нас вже чекає жрець, що розповість нам про свій храм.

Ж р е ц ь х р а м у. Наша споруда, як і більшість храмів в Афінах, являє собою оточену колонами прямокутну кам'яну будівлю із двосхилим дахом. Колони і стіни храму розташовуються на триступінчастій основі, щоб будівля храму здіймалася над іншими спорудами. У нашій архітектурі використовуються колони кількох типів: доричні, іонічні, коринфські. Храмів в Афінах будують дуже багато. А чи знаєте ви, на честь кого вони споруджуються? (*На честь богів*)

Зайдемо до храму. Неважко помітити, що усередині він не дуже просторий. Однак цієї площі досить, щоб розмістити статую бога Плутоса, на честь якого споруджено цей храм. Тут знаходяться коштовні дарунки, піднесені віруючими від щирого серця. Усі великі свята на честь нашого заступника ми проводимо не усередині храму, а на площі перед ним. Саме там завжди збирається безліч народу. Тому архітектори і будівельники прагнуть, щоб зовні наш храм виглядав ошатно і красиво.

2-й екскурсовод. Дякуємо за цікаву розповідь. Продовжимо нашу екскурсію. Подивіться праворуч. Ми з вами опинилися у великому районі. Тут живуть гончарі, що виготовляють свої вироби з обпаленої глини — керамоса. Тому цей район називається Кераміка. У ньому розташовані десятки майстерень, де виготовляються вази, чаші, глечики, амфори. Свої вироби ремісники реалізують на головній площі міста, де розташований найбільший ринок — агора. Саме тут ми з вами і виходимо. Найбільша кількість людей на агорі буває в ранковий час. Торговці розносять свіжі коржі, холодну воду, вино. Тут ви зможете купити харчі для дому: рибу, олію, оливки, виноград... Ремісники запропонують вам свої товари: амфори, чаші, глечики, одяг, тканини, шкіряні сандалії, прикраси. Тут же кожний, кому це цікаво, може ознайомитися з постановами народних зборів. Схоже, нам з вами дуже пощастило. На площі під портиком я бачу нашого відомого вченого Аристотеля. Бачите невисоку людину, поруч з якою стоїть юрба молодих людей? Аристотель ніколи не відмовляється поговорити з цікавими людьми, і, якщо серед вас є журналіст чи людина, здатна на рівних спілкуватися з великим сином Греції, давайте підійдемо ближче.

Журналіст. У своїй країні я досить відомий журналіст, можу спробувати взяти в Аристотеля інтерв'ю.

2-й екскурсовод. Ну що ж, давайте спробуємо.

Журналіст (*підійшовши до вченого*). Нам дуже цікаво поспілкуватися з живою легендою Греції. З Вашого дозволу я поставлю Вам декілька питань.

Аристотель. Будь ласка, я буду дуже радий.

Журналіст. Де Ви здобули таку гарну освіту?

Аристотель. У 18 років я приїхав зі свого рідного міста в Афіни й у 366 р. став учнем відомої школи — академії, якою керував Платон. До речі, знаєте, чому наша школа так називається?

Журналіст. Щось чув з цього приводу, але хотілося б одержати інформацію, що називається, з перших вуст.

Аристотель. Справа у тому, що мій учитель дуже любив розмовляти зі своїми учнями в саду біля статуї легендарного героя Академа. Тому нас стали називати академіками, а нашу школу — академія. Цьому навчальному закладу я віддав 20 років.

Журналіст. Говорять, що саме завдяки Вам у наш побут увійшов вислів «відставати у навчанні». Чи правда це?

Аристотель. Так, дійсно, це так. Справа в тому, що у мене є звичка під час пояснення нового матеріалу, прогулюватися, а учні ходять за мною і записують. Інколи траплялося так, що хтось не встигав за поясненням, відставав. Тоді він пропускав це місце, щоб заповнити його пізніше. Звідси й вульгарний вислів «відставати у навчанні».

Журналіст. Як Ви думаєте, чи існує різниця між людиною освіченою та неосвіченою?

Аристотель. Звичайно, і вона настільки значна, як між живим і мертвим.

Журналіст. У Вас існує особлива думка щодо будови Всесвіту. Не могли б ви коротко викласти її?

Аристотель. Будь ласка. Я вважаю, що Земля є центром світу, і ще не народилася людина, яка б переконала б мене, що це не так.

Журналіст. Але Ви не виключаєте можливість появи такої людини?

Аристотель. У принципі, в науці все можливо. Адже зміг же я в суперечці зі своїм другом і вчителем Платоном довести, що його теорія існування Атлантиди помилкова. Але, чесно кажучи, сумніваюся, що це станеться.

Журналіст. Ну що ж, дякую Вам за цікаву і змістовну бесіду. Будемо чекати від Вас нових відкриттів.

2-й екскурсовод. Але час вже залишати гостинну площу і йти далі. Ми наближаємося до високого пагорба в центрі міста. Це Акрополь. Тут на нас чекає мій колега, що проведе екскурсію по цій визначній пам'ятці Афін, розташованій на скелі, яка височіє над містом більш ніж на 70 м.

3-й екскурсовод. Приблизно тисячу років тому з півночі рухалися воявиничі племена, які захоплювали область за областю. Підкажіть, як вони називалися? (*Дорійці*)

Дорійці не змогли оволодіти Акрополем, його неприступні круті схили не дозволили цього зробити.

Загальна площа архітектурного ансамблю — 300 на 130 кв. м. Після того, як він утратив військове й адміністративне значення і життя Афін перемістилося вниз на торгову площу, Акрополь залишився релігійним центром міста. Відновлюючи пограбований персами Акрополь, Перікл мав намір створити тут новий ансамбль, нове загальноеллінське святилище, що мало засвідчити провідну роль Афін у грецькому світі. Використання значних коштів Афінського морського союзу, залучення кращих сил, нарешті, сама атмосфера патріотичного і творчого підйому, — все це сприяло народженню одного із кращих ансамблів світового мистецтва. Загальне керівництво всіма будівельними і скульптурними роботами на Акрополі було доручено Фідію. Мармурові будинки, різні за характером, утворюють мальовничу композицію, де поєдналися елементи асиметрії та симетрії, іоники та доріки. Комплекс розрахований на сприйняття людини, що рухається у складі кульгової процесії, тобто на безупинну і послідовну зміну точок огляду. Немов виростаючи зі скелі, ансамбль викликає у глядачів враження величі і природності.

Наш відомий історик, спостерігаючи за будівництвом афінського Акрополя, так описав свої враження: «Там, де матеріалом служив камінь, мідь, золото, слонова кістка, чорне дерево, кипарис, діяли представники тих професій, що обробляють і формують ці матеріали: теслі, скульптори, мідники, муляри, золотих справ майстри, різьбярі по кістці, живописці, емальовальники, карбувальники. Так зводилися споруди, що вирізняються за розміром, виняткові за принадністю обрисів, причому майстри на-вперейми намагалися перевершити можливості свого мистецтва вишуканістю своєї роботи».

При вході в Акрополь з правого боку здійсмається вгору невеликий храм Ніки Антерос (Безкрилої Перемоги), побудований за проектом архітектора Каллікрата. Народна легенда стверджує, що афіняни поставили тут цю скульптуру Ніки, щоб богиня не могла злетіти і назавжди залишлася в місті. Храм, як і всі споруди Акрополя, побудований з мармуру.

При будівництві храмів та інших важливих споруд наші архітектори широко використовують портики. Вони, як правило, прикрашаються колонами і використовуються для бесід і відпочинку на свіжому повітрі.

Праворуч від входу видно колони Пінакотеки — картинної галереї, де знаходяться розписи відомих художників Еллади.

І от на невеликій площадці, немов на гребені морських хвиль, виникає храм Афін — Парфенон, головний храм Акрополя. Його архітектори — Іктин і Каллікрат. Парфенон у перекладі з грецької означає «дівчина». Зверніть увагу на 11-метрову статую богині Афін, виготовлену скульптором Фідієм із бронзи і встановлену навпроти входу в Парфенон. Її вкритий золотом шолом і вістря списа моряки бачать, уже підпливаючи до порту Пірей. Статуя споруджена на кошти, здобуті після Марафонської битви. Парфенон стоїть на найвишій точці рельєфу під кутом до входу, що дає можливість бачити відразу два фасади. Парфенон одночасно служить сховищем скарбниці Афінського морського союзу. Перікл визначив стиль Парфенона як красу без примхливості і мудрість без зніженості. Творці храму, прагнучи надати йому більшої урочистості й ошатності, відступили від існуючих традицій, поставивши на торцевих фасадах по 8 колон замість 6, замкнувши простір П-подібною колонадою, доповнивши їх дорічний стиль іонічними елементами.

Парфенон сприймається глядачами як живий, сповнений внутрішніх сил організм, що немов виростає зі скелі. Ефект художнього впливу наростає в міру наближення до нього. Будівельникам удалося знайти такі масштаби і пропорції, за яких храм, пануючи над місцевістю, у той же час не пригнічував глядача поблизу. Навпаки, художній образ, втілений в архітектурі і скульптурі, підвищує самосвідомість людини: громадяни Афін,

ідучи у складі процесії, відчувають себе частиною великого полісу, символом якого є храм Афіни.

Величезну роль у художньому образі Парфенона відіграють скульптура і рельєфні зображення. На західному фронтоні зображена сцена змагання Афіни та Посейдона за право стати покровителем Афін. Утім, ця легенда, сподіваюся, вам добре відома. Хто нагадає присутнім її зміст?

1-й е к с к у р с а н т (*розповідає міф*). У ті часи, коли місто тільки заснували, але воно ще не мало назви, посперечалися між собою Посейдон та Афіна за право стати покровителем нового міста. І от на вершині Акрополя зібралися люди і боги. Вирішено було: хто зробить місту краший подарунок, той і стане його покровителем. Ударив по скелі тризубом Посейдон, — і забило джерело води. Усі зраділи — води в Аттиці було мало — і кинулися пити. Але у джерелі вода була солоною. Тоді Афіна устромила в землю свій спис, він зазеленів і перетворився на оливкове дерево. Усі визнали подарунок Афіни кращим, і місто було названо на її честь.

Е к с к у р с о в о д. Обійдемо будівлю і побачимо скульптурну групу на східному фронтоні. Вона зображує народження Афіни. Чи відомий вам цей міф?

2-й е к с к у р с а н т. Так, відомий. Одного разу у Зевса страшенно розболілася голова. Тоді він покликав свого сина — бога-коваля Гефеста — і попросив, щоб той позбавив його головного болю. Змахнув Гефест сокирою і вдарив нею по голові Зевса. Голова розкололася, і з неї в повному озброєнні вийшла Афіна — улюблена дочка Зевса, богиня мудрості і заступниця міст.

Е к с к у р с о в о д. А наша екскурсія тим часом добігає кінця. Ми зараз залишимо гостинний Акрополь. Біля головних воріт розташована крамниця із сувенірами, де ви зможете придбати на пам'ять про відвідування грецької столиці чудові вази й амфори, копії відомих картин і скульптур.

Х а з я ї н к р а м н и ц і с у в е н і р і в. Народний поголос стверджує, що статуй в Афінах більше, ніж людей. Це, звичайно ж, жарт, але в нашому місті статуй дійсно значна кількість. Їх виготовляють із дерева, каменю, бронзи. Мармурові статуї фарбують під колір людського тіла, а бронзовим вставляють очі із кольорових дорогоцінних каменів. Дерев'яні ж скульптури наші майстри обклеюють тонкими пластинками із слонової кістки, щоб також надати їм кольору людського тіла. Наша сувенірна крамниця — особлива. Покупці не тільки платять за товар, але навіть можуть одержати заохочення до 12 драхм, що засвідчить спеціальна грамота (оцінки, занесені в щоденник). Однак це реально досягти тільки тим, хто добре знає культуру Греції. В окремих випадках, якщо ви нічого не зможете розповісти про сувенір, дозволено взяти його у кредит (*завдання*

додому). Але в такому випадку винагорода вам не передбачена. Вибирайте сувеніри.

1-й покупець. Я давно хочу придбати копію статуї богині Нікі роботи Пеонія. Ця робота приваблює мене своєю легкістю, фігура богині, немов птах, пливе у повітрі, плавно опускаючись на землю. Прозора тінь її хітона окреслює форми тіла, плащ розвивається від вітру. Дайте мені цю статую.

2-й покупець. А мене подобається копія фриза — зофора великого Фідія. Подивіться на нього. Рельєф зображує процесію афінських громадян. У повільному ритмі розгортається її рух: тут і вершники, і юнаки, що ведуть жертвних тварин, і дівчата, які виткали одяг Афіни, і розпорядники свята. Завершується рельєф зображенням богів, що невимушено розмовляють один з одним. Мене приваблює тонке моделювання форм, багатство ритмів, розмаїття сюжетних мотивів рельєфу.

3-й покупець. А мені, будь ласка, «Списника» Поліклета. Мені подобається ця статуя, яка зображує відважного воїна і громадянина. Вільна, природна поза списника: він стоїть, спираючись на праву ногу, у той час, як ліва трохи зігнута. Я знаю, що, перш ніж створити статую, автор зробив ретельні математичні розрахунки, щоб дотриматись всіх пропорцій.

Хазяїн крамниці. Мені здається, вам дуже пощастило. У двох кроках від нашої крамниці я бачу великого Праксителя, що прямує сюди. У нас виставлені кілька копій його робіт, що, до речі, дуже швидко продаються. От і сьогодні у мене вже купили дві його скульптури. А ви маєте нагоду поспілкуватися з видатним митцем.

Входить Пракситель, і екскурсанти звертаються до нього з питаннями.

Екскурсанти. Ваші герої — ліричні, поетичні особистості. Вам особисто притаманні лірика і поетика?

Пракситель. Так, це дійсно так. Мої герої немов живуть у світі мрій, їхній вигляд часом безтурботний, а часом набуває елегійного забарвлення. Вони замислені, поетичні й гармонічні.

Екскурсанти. Традицій якої школи мистецтва Ви дотримуєтесь?

Пракситель. Порвавши з архаїчними традиціями, я дотримуюся традицій аттичної школи, що спирається на досягнення іонійських і пелопоннеських майстрів.

Екскурсанти. Чого Ви прагнете, створюючи свої скульптури?

Пракситель. Прагну показати не тільки красу людини, але й її мужність, готовність до героїчного вчинку. Не випадково головними героями моїх скульптур стають переможці Олімпійських ігор, боги і богині, герої-греки.

Екскурсант. Де Ви добираєте такі досконалі моделі для своїх скульптур?

Пракситель. Бачите, ми, греки, вважаємо, що кожна людина — прекрасна. Якщо раптом хтось не красивий від природи, мистецтво повинно цю помилку виправити, тому в моїх творіннях ви можете побачити тільки прекрасних, гармонійно розвинених людей.

Екскурсант. З якими матеріалами Ви волієте працювати?

Пракситель. Мій улюблений матеріал — мармур. Мені здається, що скульптури з мармуру якнайбільше здатні передати якості людського тіла.

Екскурсант. Хто Ваш улюблений герой?

Пракситель. Не герой, а героїня. Це богиня Афродіта, сповнена грації й чуттєвої чарівності, ідеал жіночої краси. Тому у своїх роботах мені хотілося б зберегти пропорції реальної героїні.

Екскурсант. Велике спасибі за Ваші відповіді і за ту красу, що Ви даруєте людям.

4-й покупець. Як же ми з вами забули про легендарного «Дискобола» Мирона? Не могли б ви показати нам копію цього прекрасного твору? Статуя «Дискобол» уособлює уявлення греків про прекрасну, гармонійно розвинену людину. Метальник диска представлений у складній позі в момент переходу від розмаху до кидка, показана кульмінаційна точка руху. Головна задача скульптора — відтворити динамічну рівновагу героя, щоб глядачі уявили, що дискобол зараз випрямиться і кине диск краще за своїх суперників.

5-й покупець. А мене більше цікавлять мальовничі полотна, зокрема, роботи Полігнота. Кажуть, що його палітра обмежена чотирма фарбами, а фігури на картинах розташовані на різних рівнях, щоб передати глибину простору. Полігнот — великий майстер, який здатен відтворити витончену легкість тонких і прозорих одягів, що розвиваються на вітру, складні зачіски, обличчя і жести.

6-й покупець. А мені, будь ласка, покажіть вазу, щоб прикрасити нею мій будинок.

Хазяїн крамниці. Вам яку: чорнофігурну чи червонофігурну?

Покупець. А в чому різниця?

Хазяїн. Наш посуд різноманітний за формами і розмірами. У кожної речі своє призначення. Для вина й олії раджу амфору, для ароматної олії — невеличку видовжену вазочку, для прикрас — коробочку. Художники прикрашають свої вироби орнаментами, малюнками з життя. А виготовляються усі вони з обпаленої глини двох варіантів. Одна має червоноуватий колір, а малюнок, зображений на ній, наноситься чорною фарбою; інші — навпаки. Тож вам яку?

Покупець. Мені чорнофігурну вазочку для дружини, що зберігатиме в ній свою ароматну олію.

Продавець літератури. А чи не хочете ви познайомитися з моїм товаром? Тут ви теж знайдете для себе багато цікавого.

7-й покупець. Мене дуже цікавлять афоризми знаменитих греків, не могли б ви щось порадити?

Продавець літератури. Вам пощастило, є в мене один твір. Я зараз прочитаю кілька висловлювань із нього, а ви вирішуйте, чи це те, що потрібно. Кілька крилатих висловлювань знаменитого Аристотеля: «Коли вчишся, не оглядайся на тих, хто відстав», «Корінь навчання гіркий, а плід — солодкий»; а от із Піфагора: «З людьми варто поводитися так, щоб не друзів робити ворогами, а ворогів — друзями». А це вже Анахарсис: «Стримуй язика: не говори про інших погано, щоб не почути про себе ще гіршого», «Не радій чужому лиху», «Бережи себе сам» і його ж питання-загадка: «Що в людині одночасно і добре, і погане? Язик». Особисто мені дуже подобається реальний випадок із життя моїх земляків, що також вміщений тут: коли афіняни засудили Сократа на смерть, дружина сказала йому: «Ти вмираєш безневинно», на що Сократ мудро помітив: «А ти б хотіла, щоб заслужено?». Ну що, берете ви цей прекрасний твір, повний мудрих висловів?

Покупець. Звичайно ж, беру. А от мій товариш дуже хотів би придбати щось цікаве для своїх маленьких дітей.

Продавець. І тут я вам теж допоможу. Тільки-но сьогодні отримали чудовий збірник народних загадок, що, думаю, сподобаються дітям вашого друга. Судіть самі. Ось така загадка: «Я — чорна дитина блискучого батька, птах без крил. Я здіймаюся до небес, ледь народившись, і розчиняюся у повітрі». Не кожний з вас догадається, що мова йде про дим. А от ще одна загадка, вгадайте: «Не говори нічого — і ти назвеш моє ім'я; але якщо ти назвеш мене, вимовляючи моє ім'я, о, диво, ти назвеш мене!» Ну що, і ця вам не під силу? А тим часом мова йде про мовчання. Ну, а з цією, я думаю, ви впораєтесь: «Коли ти дивишся, я теж дивлюся на тебе, але не бачу, тому що в мене немає очей».

Екскурсанти. Це легка загадка, мова йде про дзеркало.

1-й екскурсовод. Однак я чую гудок нашого корабля. Капітан повідомляє нам, що настав час залишати гостинні Афіни, хоча наше місто розкрило перед вами далеко не всі свої скарби. Якщо хтось із вас збереться ще раз відвідати наше місто, то ми розповімо вам про геніальних грецьких письменників і познайомимо з їхньою творчістю. Тож запрошуємо в гості до нас.

УРОК 41. АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Мета: закріпити знання про причини грецької колонізації Північного Причорномор'я, визначити її хронологічні рамки; охарактеризувати устрій, господарство, побут, культуру грецьких колоній; показати вплив грецької колонізації на населення Північного Причорномор'я; розвивати вміння аналізувати та систематизувати історичний матеріал; працювати з історичною картою, документами, інформативними текстами.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручники, історичний атлас, інформативні тексти, історичні документи, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Робота з поняттями

Метод «Кубування» (методика курсу «Читання та писання для критичного мислення»).

Перед уроком вчитель готує куб, на гранях якого зроблені написи:

«Опишіть це», «Порівняйте це», «Встановіть асоціації», «Проаналізуйте це», «Придумайте аргументи “за” і “проти”», «Знайдіть застосування цьому в сучасному суспільстві».

Поняття: «культура», «цивілізація», «філософія», «театр», «ордер», «оратор», «кераміка», «Олімпійські ігри», «колонія», «метрополія».

Робота в парах

У ч и т е л ь. Пригадайте, які племена населяли українські степи і приведіть у відповідність до їхніх характерних ознак.

1	Кіммерійці	а	розведення коней	Кіммерійці: а, г, і
		б	обробка заліза та деревини	
		в	короткі мечі	
2	Скіфи	г	далекобійні луки	Скіфи: б, в, д, е
		д	VII–III ст. до н. е.	
		е	особливий звіриний стиль у мистецтві	
		і	IX–VII ст. до н. е.	

Репродуктивна бесіда

У ч и т е л ь. Пригадайте причини грецької колонізації

Відповіді учнів

1. Перенаселення грецьких полісів (землі, пасовища, рибні багатства).

2. Розвиток торгівлі.
3. Боротьба між демосом та аристократією.

II. Вивчення нового матеріалу

Виникнення грецьких колоній

Учитель. Культура грецьких колоній вплинула на розвиток праслов'ян. Античні традиції через грецькі міста-колонії дійшли й до Київської Русі.

Вчитель пропонує на основі самостійної роботи з підручником та картою історичного атласу «Велика грецька колонізація (VIII–VI ст. до н. е.)» заповнити таблицю.

Назва міста-колонії	Місцезнаходження	Час заснування	Організація влади

Вчитель проводить репродуктивну бесіду за підсумками роботи. Відпрацьовує та закріплює поняття: «монархія», «аристократична демократична республіка», «демократія».

Найбільші міста-колонії (на прикладі Херсонеса)

Учитель. Греки освоювали багато територій, Україну в тому числі. На території України збереглося багато грецьких назв: Ялта — «прибережна», Феодосія — «Божі дари». Окрім назв, на території Криму збереглися також залишки колишніх грецьких поселень.

- Ольвія — «щаслива» — заснована у VI ст. до н. е.
- Пантікапей — «рибний шлях» — заснований у VI ст. до н. е. (Керч).
- Херсонес — «півострів» — заснований у V ст. до н. е.

Життя грецьких колоній

Учитель. Давайте розглянемо життя грецьких колоній на прикладі Херсонеса. Розкопки на території Херсонеса ведуться з XIX ст. Досліджені численні пам'ятники, написані наукові праці, історичні романи, вірші. Перед вами вірш Н. М. Морозової, який допоможе вам скласти уявлення про життя жителів грецької колонії Херсонес і виконати завдання.

***

За горизонт, туди, де край землі,
Покинувши Делос, Гераклею кинувши,
З переселенцями поспішали кораблі,
Ловивши вітер й не жаліючи весел.

І там, де море зустрілося з землею,
Де скелі вхід у гавань захищали,

Знов греки знайшли минулий спокій
І Херсонесом місто своє назвали.

І довго ще місто процвітало,
Торгуючи і рибою, й вином, і хлібом.
Херсонесит на вірність присягав
І присягався в тому він Зевсом та Геєю.

У спектаклях Кліо все вирішено наперед
І зліг Афіні руйнування Риму,
Відкинути минуле нам не дано.
Воно весь час із нами, хай й незримо!

Завдання

1. Назвіть міста-метрополії Херсонеса.
2. Назвіть основні господарські заняття жителів Херсонеса.
3. Назвіть богів-покровителів міста.

Робота з документом

Учитель. Кожний херсонесит, досягнувши певного віку, присягав на вірність своєму полісу. Перед вами присяга жителів Херсонеса. Прочитайте її та дайте відповіді на питання:

Присяга громадян Херсонеса (початок III ст. до н. е.)

Присягаюся Зевсом, Геєю, Геліосом, Девою,
богами й богинями олімпійськими,
героями, що володіють містом, територією
й укріпленими пунктами херсонеситів.
Я буду єдинодумцем у справі спасіння
Свободи держави і громадян
І не зраджу Херсонеса.
Я не скидатиму демократичного ладу,
Я не даватиму і не прийму дари,
Що шкодять державі або громадянам.
Я не замишлю ніякої ганебної справи
Проти будь-кого з громадян.
І на суді голос за законом подам.
Я не складатиму змови
Ні проти херсонеської общини,
Ні проти будь-кого з громадян,
Хто не оголошений ворогом народу.
(Переклад зі старогрецької В. В. Латишева)

Питання

1. Яким був державний лад у Херсонесі?
2. Яким богам вклонялися жителі міста?
3. Як ви вважаєте, для чого жителі Херсонеса присягалися? Що саме для них мало особливе значення?

III. Закріплення знань

Текст з помилками

Жителі Херсонеса були вихідцями з Афін. Після придушення повстання демосу під керівництвом Савмака частина населення втекла та заснувала нове місто у Північному Причорномор'ї. Зі своєю метрополією херсонесити не підтримували жодних відносин. Одним з основних занять жителів була торгівля. Торгували в основному вином, зерном, рибою.

Як і в будь-якому грецькому полісі, в Херсонесі був театр, храми, присвячені грецьким богам, монетний двір. Херсонес управлявся царями.

Учні читають текст і разом із вчителем коментують його зміст.

Самостійна робота

Складання порівняльної таблиці: «Життя греків і скіфів».

Питання для порівняння	Греки	Скіфи
Чим займалися?		
Яке мали управління?		
У яких будинках жили?		
Які мали свята та обряди?		

Вчитель заслуховує та коментує відповіді учнів.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; виконати завдання на контурній карті; продовжити заповнення таблиці; написати міні-твір від імені жителя однієї з грецьких колоній Північного Причорномор'я.

УРОК 42. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

«ГРЕЦІЯ У V–IV СТ. ДО Н. Е.»

Мета: згадати, повторити та систематизувати основний фактичний матеріал з історії Давньої Греції від найдавніших часів до періоду еллінізму; запропонувати учням цікаві питання й завдання, що вимагають самостійної роботи, нестандартного мислення; порівняти різні форми правління, що існували в Давній Греції в різні періоди її історії (аристократія, тиранія, демократія); довести, що найбільш прогресивною була демократія, яка забезпечувала участь громадян в управлінні державою; спонукати учнів висловлювати власну думку з деяких питань історії Давньої Греції; виховання патріотизму, гордості за свою батьківщину, відповідальнос-

ті — на яскравих прикладах героїчної боротьби греків за свою свободу (греко-перські війни); виховувати почуття прекрасного на прикладах досягнень грецьких учених, мислителів і філософів, на яскравих образах, грецької міфології, літератури, мистецтва.

Обладнання: карта Давньої Греції, телевізор, відеомагнітофон, касети: з документальним фільмом «Сім чудес світу», художніми фільмами «Триста спартанців» і «Пригоди Одисея», роздавальний матеріал, хрестоматія з історії Стародавнього світу.

ХІД УРОКУ

Учитель. Ми вивчили великий розділ історії давнього світу — історію Давньої Греції. І сьогодні ми згадаємо, повторимо все, що ми знаємо про давньогрецькі держави.

(На партах в учнів лежать картки, в яких зазначено той вид роботи, в якому під час уроку кожен візьме участь індивідуально (диференційований підхід).)

Розв'язання кросвордів

Перше завдання за картками одержують ті учні, в яких картка з написом «кросворд». Ці учні сідають на перші парті з олівцями. Їх задача — протягом близько 10 хвилин розв'язати кросворд, складений їх товаришами під час вивчення історії Давньої Греції.

Частина учнів, які одержали кросворди, беруться до роботи, решта продовжують слухати вчителя.

Робота з картою

— З чого ми починаємо вивчати кожну державу? Звичайно саме з карти. Тому наступне завдання одержує той учень, в картці якого написано «карта».

Завдання

1. Розподілити по карті Давньої Греції таблички з написами:
  - а) визначити, на які три частини за своїми природними умовами поділяється Греція; (*«Північна, Середня, Південна», учень знаходить ці таблички та прикріплює їх булавками до карти.*)
  - б) назвати моря, що омивають Грецію з півдня та сходу (*Іонічне, Егейське*);
  - в) позначити найвищу гору Греції (*Олімп*);
  - г) знайти на карті місто, осаду якого давні греки вели протягом 10 років (*Троя*);

- д) позначити острів Крит;
- е) позначити найважливіші міста Греції — Афіни, Спарту.

Що ж є для нас джерелом відомостей про далеке минуле Греції? (*Розкопки та міфи*).

Найдавніший період Греції зберігся в пам'яті народу. Давні греки передавали з покоління в покоління фантастичні оповіді та міфи про багаті на золото міста, про подвиги й пригоди героїв, про велетнів і богів. У міфах багато вигадки, але разом з тим у них розповідається про боротьбу давніх греків з природою, їх заняття, звичаї, про те, в яких вони були країнах, в яких богів вірували. Один з міфів пов'язаний з о. Крит.

«Чорний ящик»

Учитель тримає коробку чорного кольору та запитує клас:

- За допомогою якого предмета хоробрий юнак Тесеї спромігся вивести приречених на смерть молодих людей з палацу царя Міноса — Лабіринту? Цей предмет лежить у «чорному ящику». (*Клубок ниток — нитка Аріадни*)

Учитель. Які ще крилаті вирази ви пам'ятаєте? (*Троянський кінь, ахіллесова п'ята, сізифова робота та ін.*)

З якими подіями пов'язаний, наприклад, вираз «троянський кінь»? (*Учень відповідає з місця.*)

— Але краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Давайте подивимося, як ці події уявляють собі американські кінематографісти. (*Триває 4-хвилинний перегляд фрагменту художнього фільму «Пригоди Одиссея».*)

— Подвигами, як вважали давні греки, було насичене й життя богів. За уявленнями греків, боги були вічними та всемогутніми, але в той же час їм були притаманні людські якості. Боги й зовні буди схожі на людей, тільки в них усе було більш досконале: вище зріст, більше сили. Вони вели розкішне й бездіяльне життя на вершині Олімпу.

Питання до класу:

Назвіть 12 олімпійських богів.

Гра «Простіше не буває»

— Підіб'ємо підсумки розвитку Греції у найдавніший період. (*До дошки виходять по черзі ті учні, в яких на картках написано «Простіше не буває».*) Цю гру-конкурс доцільно застосовувати як елемент повторення на комбінованих уроках і, особливо, на повторювально-узагальнюючих. Можлива організація позакласних заходів.

Учитель готує питання й три варіанти відповідей, з яких один правильний. Брати участь одночасно можуть 20 учнів. Двоє виходять до дошки, де нанесено сітку для гри в «хрестики-нулики». Перші три парти кожного ряду закріплюються для гри за певною клітиною (наприклад, друга парта середнього ряду відповідає середній клітині сітки). Питання задаються всьому класу та учням, що стоять біля дошки. Ті, що сидять за партами, записують на аркушах або в зошитах свій варіант відповіді. Після цього перший гравець вибирає клітину, де хотів би поставити свій знак (хрестик чи нулик), автоматично вибираючи учнів певної парти. Ті повинні першими назвати відповідь, що здається їм правильною. Учень біля дошки або погоджується, або ні. У будь-якому випадку вирішальне слово за ним. У разі успіху в клітину ставиться його знак. У випадку помилки ставиться знак суперника, тобто помилка — на користь суперника. Наприклад, питання:

Людей поділяли на касты:

- а) в Іудеї;
- б) в Індії;
- в) в Китаї.

Відповідь б) учень має визначити як правильну, погодившись або не погодившись з думкою учня, який сидить за партою.

Переможцем є той, хто поставив поспіль три свої значки знизу догори, зліва направо або по діагоналі. Задача суперника — не дозволити цього зробити. Якщо зазначене побудування не вдасться нікому, то переможець визначається за кількістю знаків.

Питання для гри «Простіше не буває»

1. Греція розташована:

- а) на Апеннінському п-ові;
- б) на Балканському п-ові;
- в) на Піренейському п-ові.

2. Учені-археологи виявили, що міста на о. Крит не мали стін. Причини цього:

- а) на Криті відсутній необхідний будівельний матеріал;
- б) острів'яни не вміли будувати фортеці;
- в) царі Криту мали сильний флот і не боялися ворожого вторгнення з моря.

3. Понтом Евксинським греки називали море:

- а) Чорне;
- б) Егейське;
- в) Іонічне.

4. Учені вважають, що поема «Іліада» та «Одіссея» були створені Гомером у:
  - а) XII ст. до н. е.;
  - б) III ст. до н. е.;
  - в) VI ст. до н. е.
5. Основним змістом «Іліади» є:
  - а) розповідь про причини Троянської війни;
  - б) оспівування багатства та могутності Трої;
  - в) події десятого року осади Трої.
6. Розкопки в Трої проводив:
  - а) німецький учений Генріх Шліман;
  - б) англієць Говард Картер;
  - в) грецький учений Геродот.
7. Розквіт Мікенської культури припадає на:
  - а) III тисячоліття до н. е.;
  - б) 1600–1200 рр. до н. е.;
  - в) VI–V ст. до н. е.
8. Афіни — центр:
  - а) Лаконіки;
  - б) Атики;
  - в) Мессенії.
9. Реформи Солона були впроваджені:
  - а) у 1594 р. до н. е.;
  - б) у 509 р. до н. е.;
  - в) у 443 р. до н. е.
10. Період могутності та розквіту Афін називають «епохою...»:
  - а) Клісфена;
  - б) Драконта;
  - в) Перікла.
11. В «епоху Перікла» управління державою в Афінах називалося:
  - а) правлінням аристократів;
  - б) демократією;
  - в) тиранією.
12. Спарта розташовувалась:
  - а) у Північній Греції, сполучаючись з Аттикою через Фермопільський прохід;
  - б) на півострові Пелопоннес, удалині від моря, в долині ріки Еврот;
  - в) у Південній Греції, на узбережжі Егейського моря.

13. Торгівлею та ремеслами в Спарті займалися:

- а) вільне населення близьких міст (періеки);
- б) самі спартанці, що мали панівне становище в завойованих районах;
- в) безправні селяни-напівраби (ілоти).

14. Улюблена страва спартанців:

- а) черепаховий суп;
- б) суп з бичачої крові із сочевицею;
- в) горохова юшка.

15. Як «рибний шлях» перекладається назва грецької колонії:

- а) Херсонес;
- б) Пантикапей;
- в) Ольвія.

16. Переїжджаючи на нове місце проживання в колонії, греки брали із собою:

- а) жменю рідної землі;
- б) статуетку Зевса;
- в) вогонь з домашнього вогнища.

Афіни та Спарта

Спробуємо порівняти ці дві найрозвиненіші грецькі держави періоду розквіту грецької культури. У чому розбіжності та подібність? (*Учні з місця відповідають на ці питання.*)

Грецька колонізація

- Коли? (*VII–VI ст. до н. е.*)
- В якому напрямку? (*Уздовж берегів Середземного та Чорного морів*)
- Причина? (*Зазначаються три причини.*)
- Увага! Чорний ящик! Щоденно ви маєте можливість тримати в руках шматочок давньої історії, бачити залишки одного з грецьких міст-колоній на території нашої держави. Що лежить у чорному ящику? (*1 грн*)
- Які ще грецькі колонії, розташовані на території нашої країни, ви знаєте?

Портретна галерея

— А тепер уявімо собі, що ми потрапили до портретної галереї. (*Відкривається бокова частина дошки, на якій прикріплені таблички з іменами відомих греків — Гомера, Солона, Перікла, Лікурга, Геродота, Фідія.*) Для прогулянки галереєю в нас є екскурсоводи, які розкажуть вам про заслуги будь-кого з цих людей. У кого є картка «Портретна галерея», той готує

розповідь, припустімо, про Фідія. (Потім на додаток до розповіді демонструється телевізійний сюжет про скульптуру Зевса в храмі Зевса Олімпійського в Олімнії, створену Фідієм.)

Грецька релігія та міфологія

— Отже, ми згадали, якими були природа Давньої Греції й основні заняття її населення; поговорили про грецьку релігію та міфологію; порівняли два найвідоміших грецьких поліси — Афіни та Спарту; з'ясували причини й напрямки грецької колонізації; помилувалися витворами великих грецьких майстрів-скульпторів.

Греко-перські війни

— Залишилась остання, героїчна сторінка історії Давньої Греції — греко-перські війни.

Питання: у боротьбі з якою державою Греції довелося захищати свою незалежність? Коли? (Ті, в кого картки «Греко-перські війни», виходять до дошки.)

Завдання: нанести на стрічку часу всі відомі дати, пов'язані з греко-перськими війнами.

А тепер увага на екран. Яку з відомих битв ми з вами зараз побачимо? (Триває семихвилинний перегляд фрагменту художнього фільму «Триста спартанців» про загибель спартанців у Фермопільській ущелині.)

— І, нарешті, останній етап уроку.

І в а р і а н т має описати на аркушах події греко-перських воєн, які мали місце до битви у Фермопільській ущелині;

ІІ в а р і а н т — події, що відбулися після цієї битви.

Учитель тим часом підбиває підсумки та оголошує попередні результати тематичної атестації за підсумками роботи кожного учня в ході уроку (підсумкові оцінки будуть виставлені після перевірки кросвордів — у деяких учнів — та письмових робіт).

ТЕМА № 7. ЕЛЛІНІЗМ

УРОК 43. КРИЗА ГРЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПІДНЕСЕННЯ МАКЕДОНІЇ

Мета: з'ясувати причини занепаду грецької державності та піднесення Македонії; розвивати навички складання історичного портрета, роботи з текстом, уміння виділяти головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Обладнання: підручники, контурні карти, атласи, зошити, інформаційний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форма уроку: використання елементів театралізації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Робота з поняттями: «демократія», «народний збір», «стратег», «архонти», «архонт-басилевс», «архонт-полемарх», «архонт-епонім», «остракізм», «громадянські обов'язки».

Метод кубіювання (методика з курсу «Читання та писання для критичного мислення»). Перед уроком вчитель готує куб, на гранях якого зроблені написи:

- «Опишіть це»;
- «Порівняйте це»;
- «Встановіть асоціації»;
- «Проаналізуйте це»;
- «Придумайте аргументи “за” і “проти”»;
- «Знайдіть застосування цьому в сучасному суспільстві».

II. Вивчення нового матеріалу

Криза Афінської державності

Цю частину уроку вчитель та група учнів готують заздалегідь. Решта учнів так само отримують випереджальне завдання — підготувати повідомлення про життя та діяльність Філіппа Македонського.

Міні-спектакль «Народні збори»

Сцена перша

Стратег та архонти обговорюють стан справ у Афінах.

Стратег

Так, в полісах еллінських неспокійно,
Всі соки вичавила з нас війна між Спартою та Афінами,
Що продовжувалася практично тридцять років.

Архонт-басилевс

Мир підписали, а згоди нема.
Тепер нам з півночі загрожують сусіди.
Філіпп панувати забажав в Елладі.

Архонт-полемарх

Казна порожня, потребуємо грошей.
Час запроваджувати податок,
Хоч бідних стало нині більше, ніж багатих.

Стратег

В самих Афінах маємо два міста:
Одне багате, інше ж дуже бідне.

Архонт-епонім

Народні збори треба знов скликати
І всі проблеми розв'язати.

Стратег

Наказ поліції віддайте:
Нехай на Пніксі всіх зберуть.

Архонт-полемарх. Казна порожня, а треба заплатити їм.

Стратег. Громадянський обов'язок.

Архонт-басилевс. Не ті часи вже!

Стратег

О Зевсе! Афіна! Мораль яка!
Нема більш важливого обов'язку,
Ніж обов'язок перед державою!
Тепер — за все плати!

Сцена друга

Пнікс. Народні збори. Стратег, архонти, громадяни. Стратег та архонти звертаються до народу. Пізніше з'являється Демосфен.

Стратег

Згода — найбільше з усіх благ!
Руїна в країні — причина всіх бід.

Архонт-басилевс

Я до громадян Афін звертаюся —
Нелегкі тепер настали часи.
Ремонт доріг, впорядкування порту,
Проблеми в армії афінській —
Все вимагає участі громади.

1-й громадянин. Дороги лагодять метеки та раби!

2-й громадянин. А в армії хай служать найманці!

3-й громадянин. Час почати поспішати до театру!

4-й громадянин

І допомогу тим надати,
Хто має право громадян,
Від полісу — увагу та підтримку.

5-й громадянин

Вже час спитати із суддів,
Що кожен день отримують платню,
Тому процеси стали довгі!

Демосфен

Схаменіться! Послухайте стратега!
На нас війна знову чекає. Повинні бути разом ми!
Філіпп мріє підкорить Елладу!
Нам об'єднатись треба!
Казну наповнити, до армії вступить.

Багаті громадяни розмовляють між собою.

1-й багатий громадянин

Багатим бути зараз небезпечно.
Час просто все сховати.

2-й багатий громадянин. Адже позбутись можеш накопичень.

Бідний громадянин (*кричить Демосфену*)

Та в армії служить нема резону.
Купити зброю гопліта можливо,
Лише заклавши власну землю.
А для сім'ї — це вже загибель!

Демосфен

Загибель чекає на всіх,
Якщо не дійдемо ми згоди,
Забути нам слід ворожнечу
Між бідним і багатим.
І Грецію потрібно об'єднати!
Об'єднавшись фіванцям, коринф'янам, афініям,
Про допомогу Спарту попросити.
А ні — свобода Греції помре.

Бесіда з учнями

- 1) Як і чому змінюється становище Афін в Елладі?
- 2) Яка держава посилилася у цей час? Назвіть причини її посилення.
- 3) Як зміни сталися в афінському суспільстві?
- 4) Як змінилося ставлення громадян до власної держави?
- 5) Чого прагнув Демосфен?

Посилення Македонії

Розгляд цього питання проводиться за методом «Мозковий штурм».

Вчитель заслуховує повідомлення учнів про діяльність македонського царя Філіппа II.

Битва при Херонеї

Самостійна робота з інформативними текстами

Текст перший

Цар Філіпп поспішив втрутитися в грецькі справи, скориставшись так званою «священною війною», яка розгорілася між еллінськими державами через те, що одне з племен Середньої Греції пограбувало Дельфійське святилище. Стрімко пройшовши Фермопіли, македонський цар разом закінчив «священну війну», розгромивши та суворо покаравши святотатців. Проти іноземної армії, що опинилася в самому центрі Еллади, виступили сили антимакедонського союзу на чолі з афінянами і фіванціями.

У серпні 338 р. до н. е. біля беотійського містечка Херонея відбулася фатальна битва — битва за свободу Еллади. Афіняни, що билися проти флангу, яким керував сам Філіпп, потіснили ворога, але на іншому фланзі узяв гору 18-річний македонський царевич Олександр, що вривався в лави непереможних фіванців. Увесь фіванський «священний загін» поліг на полі бою. Після цього переможці зім'яли центр грецької армії та вдарили у тил наступаючим афінянам.

Патріоти Еллади зазнали нищівної поразки, але нащадки вшанували їхню мужність: над кістками полеглих фіванців було встановлено величнього кам'яного лева, який зберіг пам'ять про левову доблесть захисників грецької свободи. Переможець Філіпп не захотів карати своїх ворогів. Він оголосив усі грецькі держави вільними та об'єднав їх у новий Еллінський союз. Насправді ж всі грецькі держави опинилися під владою македонського царя та були вимушені розпочати підготовку до походу проти Персії.

Текст другий

Бій відбувся у вузькій долині між горами Херонеї та рікою Кефісом.

Беотійці під командою Феагена займали правий фланг. У центрі стояли загони коринфян, ахейців та інших союзників. Ліве крило зайняли афіняни.

У македонців на правому фланзі проти афінян став сам Філіпп. А на лівому фланзі проти беотійців виступив на чолі важкої кінноти його син, Олександр.

Обидва війська зішлись на рівнині. Заблищали списи, задзвеніли мечі, хмарами полетіли з глухим стогоном стріли й дротики. Філіпп знав силу фіванців і, побоюючись за сина, стрімко рушив на афінян, щоб потім зайти в тил фіванським загонам. Він тіснив афінян, а його праве крило повільно відходило назад. Афіняни, побачивши це, кинулися на відступаючих. На радісах від такої легкої перемоги, вони, не озираючись, мчалися за македонцями, що відступали. І не бачили, що відбувається на

полі бою. Олександр натиском своєї важкої кінноти прорвав фіванський фронт, і це одразу вирішило кінець битви. Зараз фіванцям потрібна була негайна допомога, але афіняни, засліплені перемогою, навіть не озирнулися на них. Фіванці змішалися, їхнього полководця Феагена вбили, і вони почали відступати безладно і майже без опору. Афіняни, побачивши, що їх обдурили, почали тікати.

(Воронкова Л. Сын Зевса. — М., 1971. — С. 100–102.)

Бесіда за питаннями

1. Як і коли сталася битва при Херонеї?
2. Чому греки зазнали поразки?
3. Чи могли греки перемогти?
4. Якими, на ваш погляд, були наслідки цієї битви для Греції?

III. Закріплення знань

Тест (кожна відповідь оцінюється у 2 бали)

1. Оберіть правильну відповідь.
Македонське царство розташовувалося:
  - а) на півночі Балканського півострова;
  - б) на півдні Балканського півострова;
  - в) у Малій Азії, неподалік від Мелету.
2. Оберіть найбільш важливі причини, чому Греція зазнала поразки в боротьбі з Македонією.
  - а) Не знайшлося людей, які пояснили б грекам небезпеку македонського вторгнення;
  - б) грецькі держави ворогували між собою;
  - в) усередині грецьких держав точилася запекла політична боротьба.
3. Оберіть поняття, якому відповідає опис.
Македонська фаланга складалася із 16 рядів. Перші шість рядів клали в бою довгі списи на плечі воїнів, що стояли в попередніх рядах. При цьому воїни останніх рядів стояли обличчям до супротивника. Її порівнювали із залізним звіром.
  - а) Фаланга;
  - б) трієра;
  - в) колона.
4. Поясніть значення вислову.
Філіппіки (походить від імені царя Філіпа) — це ... :
  - а) сильне відчуття;
  - б) пристрасний захист будь-чого;
  - в) гнівна викривальна мова.

5. Оберіть неправильну відповідь.

Із закликами об'єднатися та надати відсіч Філіппу Македонському звернувся до греків:

- а) Перікл;
- б) Демосфен;
- в) Ісократ.

6. Знайдіть зайве.

Сильною армією македонського царя Філіппа робили:

- а) застосування облогових башт;
- б) використання металевих знарядь;
- в) використання фаланги;
- г) постійні тренування воїнів;
- д) застосування військових суден нової конструкції.

Відповіді: 1 а). 2 б), в). 3. а). 4. в). 5. а), в). 6. д).

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**V. Домашнє завдання**

Опрацювати матеріал параграфа; підготувати повідомлення про Олександра Великого.

**УРОК 44. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОЛЕКСАНДРА
МАКЕДОНСЬКОГО** (бінарний урок з історії та психології)

Цілі: відтворити образ Олександра Македонського, познайомити учнів з його життям і діяльністю; з'ясувати, яке місце він посідає в історії Стародавнього світу; ознайомити учнів з особливостями характеру людини на прикладі Олександра Македонського; навчити учнів користуватися методикою визначення рис удачі за допомогою методики «Фізіогноміки»; розвивати навички самостійної, парної та групової роботи; виховувати культуру спілкування та психологію співпраці.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Історична розминка

Учні мають закінчити запропоновані речення.

- Батько історії — ... (*Геродот*).
- Демократія — ... (*влада народу*).
- Олігархія — ... (*влада декількох*).
- Аристократія — ... (*влада кращих*).

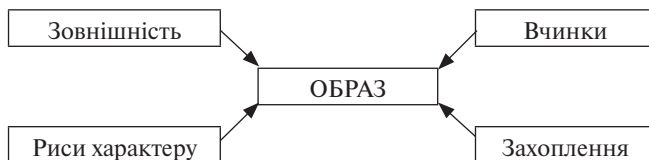
- Агора — ... (місце проведення народних зборів).
- Акрополь — ... (верхнє місто).
- Місто-держава у Давній Греції — ... (поліс).
- Пелопоннеська війна — ... (війна між Афінами та Спартою).
- Оратор — ... (людина, що вміє красиво і переконливо говорити).
- «Філіппіки» — ... (промови Демосфена, спрямовані проти Філіппа II).
- «Македонська фаланга» — ... (побудова війська в армії Філіппа II).
- Столиця Македонії — ... (Пелла).
- Значення імені «Олександр» — ... («захисник людей»).
- Про що мріяв Олександр Македонський? (Завоювати увесь світ)

II. Основна частина уроку

За допомогою методу «Мозковий штурм» учні відповідають на питання вчителя: «Що нам відомо про Олександра Македонського?»

На дошці вивішується схема «Образ».

Вчитель пояснює, що образ будь-якої людини складається з уявлень про її зовнішність, риси характеру, захоплення та вчинки.

Учні згадують, що їм відомо про Олександра Македонського, орієнтуючись на схему.

- У 20 років — цар, 336 р. до н. е. — народився.
- «Я можу завоювати світ!»
- Завоював Сирію, Палестину, Фінікію, Персію, Єгипет, Грецію, Індію...
- Вчитель — Аристотель.
- «Я — бог!»
- Витривалий.
- Винахідливий.
- Запальний.
- Хоробрий.

Результати роботи фіксуються на дошці та у зошитах.

Учитель. Чи достатньо цих знань, щоб відтворити образ Олександра Македонського?

Учні доходять висновку, що цих знань недостатньо.

Постановка задачі.

Фронтальна бесіда

Психолог з'ясовує, як учні отримали відомості, якими користувалися на уроці, питає, чому, на їхній погляд, до нас дійшли відомості про Олександра Македонського.

- Чому людина залишає слід в історії?

Учні відповідають, що залишити слід в історії можна, зробивши неординарний вчинок.

- Як ви отримали інформацію про Олександра Македонського?

Учні відповідають, що інформацію можна отримати з письмових джерел або зображень, які збереглися до нашого часу.

- Чи можна за обличчям або портретом людини зробити висновок про риси його характеру?

Психолог звертає увагу учнів на те, що психологія може надати допомогу в оцінці будь-якої людини, у виробленні своєї лінії поведінки для спілкування з конкретною людиною. Можна зробити припущення про характер людини й, відповідно, про її вчинки за допомогою методики «Фізіогноміка».

Психолог демонструє портрети відомих людей, наголошуючи на відповідності їхньої зовнішності та окремих рис характеру.

Потім учням надається схема-таблиця «Ознаки зовнішності — риси характеру» та таблиця «Образ Олександра Македонського».

Робота з таблицею

Психолог звертає увагу дітей на нові поняття.

Учні записують визначення:

Характер — сукупність психологічних особливостей, які визначають поведінку людини. («Характер» (*грець.*) — друк, відбиток.)

— У нашій мові існує 1500 слів, що визначають риси характеру.

Психолог просить навести приклади. Учні відповідають:

- рішучий — розумний;
- сміливий — щедрий;
- настирливий — довірливий;
- спокійний — злий;
- добрий — працелюбний.

Фізіогноміка — наука, яка пов'язує особливості зовнішності та характер людини.

Психолог повідомляє, що для визначення типу характеру людини необхідно уявляти будову її тіла. Дає поняття про статуру. Нові поняття учні записують у зошит:

Пікнік — людина, схильна до повноти. Зазвичай добра, повільна.

Астенік — худорлява людина. Зазвичай швидка, впевнена у собі, жорстка.

Атлет — ні худа, ні товста людина.

Окрім цих відомостей, вчитель історії повідомляє, що на зріст Олександр був 4 лікті та 1 палеста, що становить 191 см, і дає установку для подальшої роботи.

Учитель історії. Давайте спробуємо припустити, які риси характеру мав Олександр Македонський, виходячи з особливостей його зовнішності.

Парна робота з таблицею

Учні спільно визначають риси, притаманні Олександру Македонському, заносять їх до таблиці «Ознаки зовнішності — риси характеру» та «Образ Олександра Македонського» (графа «Припущення»).

Потім учні узагальнюють свої припущення.

Учитель фіксує на дошці результати досліджень учнів. Потім пропонує оцінити особу Олександра Македонського.

Учні доходять висновку, що їм не вистачає відомостей про захоплення та вчинки Олександра.

III. Узагальнення набутих знань

На даному етапі уроку вчитель пропонує групову роботу: на основі інформативних та історичних текстів продовжити роботу з таблицею «Образ Олександра Македонського» (графа «З'ясували»).

По закінченні роботи учні презентують свої дослідження, підтверджуючи висновки текстом. Враховуючи, що тексти підібрані спеціально, учні не можуть однозначно оцінити особу Олександра Македонського й визначити його місце в історії.

Підбиваються підсумки уроку. Оцінюється робота пар, груп та окремих учнів з погляду психології та історії.

V. Домашнє завдання

- 1–3 бали — опрацювати параграф підручника «Східний похід Олександра Македонського».
  - 4–6 балів — за допомогою таблиці «Ознаки зовнішності — риси характеру» визначити риси характеру свого друга.
  - 7–9 балів — на основі уривків творів стародавніх авторів визначити, про які битви та епізоди з життя Олександра Македонського йдеться, позначити ці битви на контурній карті.
1. «Обидві армії вже бачили одна одну і були на відстані, недосяжній для списа. Тоді перси, що знаходилися попереду, здійняли страшенний

галас. Македонці відповіли їм криком, що не відповідав їх чисельності, оскільки їм відповідала луна з гірських вершин і з глибин лісів: адже оточуючі нас скелі та діброви завжди посилають назад з подвоєною силою кожний сприйнятий ними звук».

2. «Олександр не стримав гніву, який зазвичай міг опанувати. «Так ви, — вигукнув він, — покладаючись на те, що займає острів, зневажаєте наше сухопутне військо? Але я скоро покажу вам, що ви живете на материку! Знайте ж: або ви впустите мене у ваше місто, або я візьму його силою». З цими словами він відпустив послів. Друзі їх почали вмовляти, щоб вони самі надали вільний доступ у місто царю, якого прийняли і Сирія, і Фінікія. Але вони, покладаючись на неприступність міста, вирішили витримати облогу».
3. «Ми стоїмо вже майже на самому краю світу... Ти ж готуєшся йти в інший світ і хочеш проникнути в Індію, невідому власне індусам, і своєю перемогою освітити більше земель, ніж освітлює сонце. Це задум, гідний твого генія, але він не по наших силах. Твоя доблесть все зростатиме, а наші сили виснажуються».
4. «На одному крилі Філіпп поставив сина свого Олександра, хлопця, що вирізнявся виключною хоробрістю та палкою рішучістю... Олександр, прагнучи показати перед батьком свою особисту хоробрість, не поступаючись йому в надмірному честолобстві та обурений у той же час тим, що поряд з ним билосся й багато доблесних людей, першим прорвав замкнену лінію ворога і, багато кого убивши, тіснив загони, що вишикувалися проти нього. Коли ж те саме зробили й ті, що стояли поряд з ним, фронт війська греків майже розпався».
5. «Тоді варвари пустили на Олександра свої колісниці з косами, розраховуючи, у свою чергу привести до розладу його фалангу. Тут вони абсолютно помилилися. Одні колісниці... зустрічали градом дротиків, як тільки вони наближалися; на інших у візників виривали вожжі, їх самих стягували вниз, а коней убивали. Деяким вдалося проскочити крізь ряди: солдати розступилися, як їм і було наказано, перед колісницями, що мчалися».
8. «У Мазака, перса, якого Дарій поставив сатрапом [країни], не було власного війська, і він, дізнавшись про результат битви при Іссі, про ганебну втечу Дарія і захоплення Олександром Сирії, Фінікії і значної частини Аравії, без перешкод впустив Олександра до країни та її міст».
- 10–12 балів — написати твір на тему «Що б трапилося з Олександром Македонським в XXI столітті».

Додатки

Таблиця «Образ Олександра Македонського»

	Припускали	З'ясували
Зовнішність		
Риси характеру		
Захоплення		
Вчинки		
Оцінка		

Левек П'єр. Мир еллінізма. — М., 1989.

В особі Олександра Македонського дивним чином поєднувалися такі якості, як обережність і ризик, розсудливість та інтуїція. Зазвичай цю виняткову натуру пояснюють впливом чинника подвійної спадковості: реальної (від батька Філіппа) і напівмістичної (від Олімпіади, його матері). Мати володіла несамопитим характером, нестримною чуттєвістю, брала участь у магичних ритуалах. Вона вела свій рід від Ахілла.

У Олександра спостерігали ті самі некеровані вибухи гніву та пориви ентузіазму, що й у Філіппа II, який вів свій рід від Геракла. Занурившись у світ міфології, він уявив, що в його жилах тече кров героїв — його предків.

Оскільки Олександр вважав себе надлюдиною, він і поводився як надлюдина.

Він втрачає відчуття міри, а дух надмірності наче перекреслює уроки, що дав йому Аристотель, який вважав поміркованість правителя єдиною гарантією існування монархії. У глибині душі Олександра визрівало відчуття винятковості. Йому все дозволено, бо він за все відповідає. Його недоліки — ніщо порівняно з його перевагами: завзяттям і творчим поривом.

Із самого початку царювання Олександр сміливо й енергійно розправляється зі своїми супротивниками. Він ліквідує претендентів на престол і придушує заколот на Балканах. Греція непокоїться, але Олександр не залишає жодної надії, руйнуючи непокірні Фіви. А потім вирушає до Азії.

Вражає невелика кількість бойової сили, якою було завойовано світ: близько 40 тисяч солдатів при висадці в Азії, 120 тисяч — в Індії, 80 тисяч — наприкінці його життя.

Невтомний Олександр присутній усюди — він надихає свою армію особистою хоробрістю й водночас керує нею з майстерністю справжнього стратега. Досвідчений вершник, грізний повелитель, найбільший з усіх полководців, він проявляє себе і як геніальний організатор.

Імперія трималася на одній людині, правда, людина ця була нелюдською працездатністю.

Для оспівування своїх подвигів він запрошує таких відомих художників, як Лісіпп та Апеллес, організовує музичні та спортивні змагання, як у себе на батьківщині. Вшановуючи олімпійських богів, він виявляв терпимість до інших вірувань.

Олександр виявляв цікавість до духовного життя; він тверезо мислив, хоча й довіряв своїй геніальній інтуїції.

Афіни починають віддавати йому шану як новому Діонісу. (Вважається, що першим завойовником Індії був бог Діоніс.)

Помер Олександр раптово, перебуваючи у цей час у Вавилоні.

Дванадцять з половиною років царювання.

Його діяльності легко можна дати негативну оцінку: непотрібні насильства; пристрасть до надмірностей царя, надмірне честолюбство, проте Олександр був новатором, що заперечував відмінність між варварами та греками, творцем єдиної імперії та єдиної культури.

Плутарх. Вибрані життєписи. — М., 1987.

Народження. Олександр з'явився на світ того дня, коли був спалений храм Артеміди Ефеської.

Какали, що нема нічого дивного в тому, що храм Артеміди згорів: адже вона була у цей час зайнята, допомагаючи Олександру з'явитися на світ.

В Азії проголосили, що цей день породив горе і велику біду для Азії.

Філіпп водночас отримав цього дня три звістки: по-перше, про перемогу своїх військ у черговій битві, по-друге, що кінь, який належав йому, переміг в Олімпійських іграх, і, нарешті, третє — про народження Олександра. Цілком ймовірно, що Філіпп надто зрадив, а провісники помножили його радість, оголосивши, що син, народження якого збіглося з перемогами, буде непереможним.

Зовнішність. Олександр був надто світлим, і білизна його шкіри переходила місцями в червоність. Краще за всіх зовнішність Олександра передають статуї Лісіппа. Він точно передав і легкий нахил ший вліво, і м'якість погляду. Олександр відрізнявся швидкістю ніг. Зріст Олександра дорівнював 4 лікті* і 1 палеста**.

Характер. Честолюбство Олександра призвело до того, що спосіб його думок був не за віком серйозним і піднесеним. Він любив не всяку славу і не шукав її, де доведеться.

Прагнучи не насолоди й багатства, а доблесті й слави, Олександр вважав, що чим більше він отримає від свого батька, тим менше може зробити сам.

* 1 лікоть = 0,46 м.

** 1 палеста = 7 см.

Олександр був від природи упертий, а коли сердився, то не поступався ніякому насильству, проте розумним словом його легко можна схилили до ухвалення правильного рішення.

Вчителем Олександра був Аристотель. Олександр, мабуть, не тільки засвоїв вчення про моральність та державу, але й прилучився до таємних, більш глибоких вчень. Взагалі, Олександр був схильний від природи до вивчення наук і читання книг.

Олександр вважав, що вміння володіти собою для царя важливіше, ніж вміння перемагати ворогів. Проте він виявив себе великим воїном, який ніколи не втрачає мужності й присутності духу. У боях Олександр піддавав себе безлічі небезпек й дістав декілька важких поранень. Олександр прагнув зухвалістю здолати долю, а силу — мужністю. Він вважав, що для сильних немає ніякої перешкоди, а для боягуза — ніякої опори.

Він вирізнявся надзвичайною стриманістю в їжі. «Мій вихователь, — казав він, — готував так: на сніданок — нічний перехід, на обід — мізерний сніданок. Вихователь також мав звичай обшукувати моє ліжко й одяг, шукаючи, чи не заховала мені туди матір будь-які ласощі або будь-що понад встановлене».

Олександр був дуже щедрий від природи. Він був дуже балакучим і довго засиджувався на бенкетах.

Шифман И. Ш. Александр Македонский. — Л., 1988.

Наприкінці липня 356 р. до н. е. народився син Філіппа та Олімпіади — Олександр.

Олександр дістав виховання, що личило молодому аристократу того часу. Коли йому виповнилося 13 років, вихователем до нього був запрошений Аристотель, і три роки Олександр слухав лекції філософа. Олександр високо цінував Аристотеля і шанував знання, що дістав від вчителя, адже це відрізняло його від решти простих смертних. Втім, таке ставлення до Аристотеля не завадило Олександру розправитися з родичами вченого, коли ті наважилися суперечити царю.

Олександр займався точними науками, вмів грати на лірі, захоплювався театром.

У 340 р. до н. е., коли Олександрові було 16 років, він уперше взяв на себе управління державою. Він досить успішно впорався з цією нелегкою задачею.

Його батько Філіпп II побачив в діях Олександра загрозу своїй могутності і замислив позбавити сина прав на престол. З цією ж метою він відлучив від Олександра його друзів.

Під час одного з бенкетів Філіпп II був убитий. Казали, що вбивцю підіслав Олександр, хоча не всі вірили у це. Олександр намагався подати смерть Філіппа як результат змови персів. Проте вбивство царя настільки

природно впливає з сімейного конфлікту, що ці твердження Олександра здаються спробами зняти з себе звинувачення у вбивстві батька і звалити провину на чужі плечі.

Загибель Філіппа відкрила Олександрові шлях до влади. Йому було на цей час 20 років, і він збирався утворити наддержаву, об'єднавши Грецію з Персією. Усіх родичів, що могли претендувати на престол, Олександр наказав стратити. Його зведена сестра, декількох днів від народження, була вбита на руках у матері — другої дружини Філіппа, яку потім примусили повіситися. Правда, слід зазначити, що Олександр з приводу цього висловив легке обурення.

Олександр був нетерплячий і хотів будь-що домогтися свого. Він зухвало нехтував не тільки людськими, але й божественними настановами. Йому все було по силах і все дозволено.

Македонський-цар міг сказати про себе те саме, що й невідомий грецький поет — найманий солдат:

Є у мене велике багатство — спис і меч,
І прекрасний щит, прикриття для тіла.
Ним я орю, ним я жну,
Ним вичавлюю смачне вино з винограду.
Ним я назвав владик рабами.
Ті ж, хто не наважуються мати списа і меча,
І прекрасний щит, прикриття для тіла,
Всі вони, до коліна мого припадаючи,
Схиляючись ниць, мене владикою
І великим царем проголошують.

Таблиця «Співвідношення ознак зовнішності і рис характеру»

Ознаки зовнішності	Риси характеру
1	2
Широке, статечне обличчя	Упевненість в собі
Вузьке, витягнуте обличчя	Невпевненість у собі, боягуз
Жорстке волосся, груба шкіра	Грубість, прямолінійність, фізична витривалість
М'яке волосся, ніжна шкіра	М'якість, фізична слабкість, хитрість
Широка, масивна нижня щелепа	Прагнення керувати, сміливість
Широкі ніздрі	Упевненість у власних силах
Широкий лоб	Високий інтелект, гнучкий розум
Гостре підборіддя	Упертість
Зморшки від кутів носа до країв рота	Красномовство, уміння красиво говорити

1	2
Рот сильно виступає вперед	Запальність
Кути рота підняті вгору	Оптимізм
Кути рота опущені вниз	Песимізм
Повні губи	Щедрість
Тонкі губи	Економність
Складки між бровами	Точність
Пласке підборіддя бульдога	Забіякуватість, злість
Орлиний ніс	Прагнення керувати іншими
Ніс з горбинкою	Людина, яка любить всього домагатися самотужки
Велика впадина на перенісці	Прагнення підкорятися, невміння приймати рішення самостійно
Кінчик носа заломлений вниз	Недовірливість
Кінчик носа заломлений вгору	Довірливість
Маленька відстань між носом і верхньою губою	Самозакоханість

УРОК 45. ЕЛЛІНІСТИЧНІ ДЕРЖАВИ В IV–II СТ. ДО Н. Е. ЕЛЛІНІСТИЧНА КУЛЬТУРА

Мета: познайомити учнів з історією еллінстичних держав, що виникли після розпаду держави О. Македонського, із внеском народів країн Східного Середземномор'я у світову культуру; розвивати навички роботи з історичними текстами, використання додаткової літератури, виступу перед аудиторією; засвоєння понять: «еллінізм», «діадохі», «Мусейон», «Колос Родоський», «Фароський маяк».

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

Обладнання: історична карта «Держава Олександра Македонського», роздавальний матеріал «Диктант з помилками», «Елліністичні держави».

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Диктант з помилками

Ставши царем, Олександр Македонський розпочав підготовку до війни проти перського царя Ксеркса. Але перед тим він здійснив успішний похід проти скіфів, які після перемоги над ними Олександра стали

його союзниками. Першу перемогу здобув Олександр у боротьбі з персами поблизу міста Ісса у 336 р. до н. е., захопивши Тіру, о. Крит, Єгипет, Палестину. Другий похід також приніс успіх Олександрові: він переміг персів при Хероней, захопив столицю царства Вавилон, перейменувавши її на Олександрію. Війну, що тривала 15 років, Олександр закінчив блискучою перемогою над Індією.

Після виконання завдання вчитель обговорює з учнями винайдені помилки та коментує запропоновані варіанти правильних відповідей.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Як, на ваш розсуд, яка доля спіткала новостворену імперію після раптової смерті Олександра?

Метод «Мікрофон».

Обговорення висловлених учнями припущень.

III. Викладення нового навчального матеріалу

Розпад імперії Олександра Македонського

Учитель наголошує на тому, що величезні розміри імперії призвели до її розпаду. Між найближчими соратниками Македонського — діadoхами (грецькою — «послідовник») спалахнули війни, що тривали майже 50 років. В результаті державу поділили, започаткувавши нові династії: Птолемеїв (Єгипет), Селевкідів (Вавилон і Сирія); Атталідів (Мала Азія, Пергам) та Антигонідів (Македонія, Греція).

Елліністичні держави

Учитель. Держави, що утворилися на місці імперії Олександра у Східному Середземномор'ї, називають елліністичними, тобто «схожими на грецькі».

Робота на історичним текстом

Прочитайте сучасний історичний текст і заповніть таблицю «Порівняння грецьких та еллінських держав».

Як і у давньоєсхідних країнах, правили тут царі, які мали величезну владу, передавали її у спадщину, розпоряджалися всіма землями. Монархів шанували як богів, на їхню честь зводили храми.

Разом з тим на Сході засновувалися нові міста, до яких переселялися тисячі колоністів із Греції та Македонії. Суспільне життя міст було організоване за грецьким зразком: народні збори обирали міські ради й посадових осіб, видавали закони. У нових містах будували гімнасії й театри, іподроми й стадіони. Хоча міста самостійно керували своїм життям, вони визнавали верховну владу царів, підкорялися їм і сплачували податки.

У Єгипті й Вавилоні, Фінікії й Середній Азії поширилася грецька релігія. Повсюди зводилися храми Зевса, Афіни, Аполлона. Грецька і місцеві релігії настільки перемішалися, що люди молилися й приносили жертви одночасно Осирісу й Посейдону, Мардуку й Артеміді.

Грецькою мовою видавалися царські закони й міські постанови, нею спілкувалися люди різних національностей. Еллінська культура тісно переплелася з давньою культурою Сходу, що взаємно збагатило цивілізації. Тому в країнах Східного Середземномор'я надзвичайного розквіту досягли науки й ремесла, освіта й мистецтво.

У країнах Східного Середземномор'я поступово склалася елліністична цивілізація.

Порівняння грецької та елліністичної культур

Питання для порівняння	Спільне	Відмінне
1. Організація влади		
2. Господарське життя		
3. Релігія		
4. Культура		

Культура й наука доби еллінізму

Слово надається учням, які заздалегідь отримали завдання підготувати повідомлення «Олександрія Єгипетська — культурна столиця Східного Середземномор'я», «Архімед».

IV. Закріплення знань

Учні відповідають на питання:

1. Чому елліністичну цивілізацію іноді називають міською?
2. Чим пояснити назви новоутворених елліністичних міст: Олександрія, Селевкія, Антіохія?
3. Назвіть архітектурні пам'ятки доби еллінізму, які були віднесені до числа «див світу».

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал за підручником. Позначити на контурній карті архітектурні пам'ятки еллінізму, указавши час їх створення. Дати відповіді на питання:

1. Звідки походять слова «колосальний» та «пергамент»?
2. Звідки походить вислів «кокос на глиняних ногах»?

УРОК 46. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ЕЛЛІНІЗМ»

Мета: узагальнити знання, набуті учнями в процесі вивчення матеріалу тем; показати вміння застосовувати набуті знання, використовувати додаткову літературу, працювати в групах; виховувати повагу до історії та культури інших народів, формувати естетичний смак.

Тип уроку: систематизації та узагальнення знань.

Форма проведення уроку: урок-гра.

ХІД УРОКУ

I. Основна частина

Крилаті вислови

У грі бере участь 2 команди.

I тур «Показуха»

За допомогою пантоміми зобразити зміст крилатих висловів, які мають упізнати ваші суперники.

Оцінювання завдання: показ за допомогою пантоміми — 2 бали; правильна розгадка пантоміми суперника — 2 бали; усього за тур — максимум 12 балів.

1-а команда

- а) «Нитка Аріадни»;
- б) «Між Сциллою і Харибдою»;
- в) «Сізіфова праця».

2-а команда

- а) «Ахіллесова п'ята»;
- б) «Дамоклів меч»;
- в) «Лабіринт Мінотавра».

II тур

Пояснити історичне походження висловів.

1-а команда

- а) «Танталові муки». (*Фрігійський цар Тантал розгнівав богів, за що вони прирекли його в царстві мертвих стояти по коліна у воді під звисаючими гронами соковитих плодів. Але, як Тантал не намагався, ні плодів, ні води він ніколи не міг дістати.*)
- б) «Покривало Пенелопи» (*Дружина Одиссея 20 років чекала на свого чоловіка, відмовляючи шанувальникам, що пропонували їй руку і серце, і посилаючись на те, що вийде заміж, коли закінчить ткати покривало. Але щонаочі, щоб продовжити роботу і відстрочити виконання обіцянки, вона розпускала виткане*).

- в) «Із щитом або на щиті». (Проводжаючи на битву синів, матері Спарти бажали їм повернутися переможцем — «із щитом» — чи гідно вмерти, і тоді його тіло принесуть на щиті, віддаючи належну шану герою.)
- г) «Яблуко розбрату». (Золоте яблуко з написом «Найчарівніший» богиня сварок і розбратів Ерінія, яку не запросили на бенкет, кинула, щоб посварити між собою богинь Геру, Афіну й Афродиту. І їй це вдалося.)

2-а команда

- а) «Гордієв вузол». (Захопивши Фрігію, Александр Македонський побачив у храмі Зевса візок, на якому був хитромудро зав'язаний вузол з безліччю кінців. Згідно з легендою, той, хто його розв'яже, отримає владу над усією Азією. Македонський вирішив не мудрувати з вузлом і розрубав його мечем.)
- б) «Висікти море». (Цар персів Ксеркс наказав побудувати міст через протоку Геллеспонт для переправи своїх військ, але буря зруйнувала його. Тоді Ксеркс, розгнівавшись, наказав покарати море — висікти його батогами.)
- в) «Троянський кінь». (Греки, що не змогли взяти Трою облогою, спорудили величезного дерев'яного коня, усередині якого сховали збройний загін, а самі зробили вигляд, що пішли. Троянці завезли коня в місто, а уночі звідти вискочили грецькі воїни й захопили Трою.)
- г) «Авгієві стайні». (Геракл, що поступив на службу до царя Еліди Авгія, який володів величезною чередою, а тому мав брудні та захащені стайні, пообіцяв за одну добу очистити їх. Він відвів у ворота стайні русло ріки Алфей, і бурхливий потік швидко змив бруд.)

Оцінювання: по 4 бали за вірну відповідь; усього — 16 балів.

III тур

Пояснити сучасне тлумачення висловів.

1-а команда

- а) «Солодкоголоса сирена». (Заманити в пастку багатозначними обіцянками)
- б) «Бочка Данаїд». (Безцільна нескінченна робота)
- в) «Прокрустове ліжко». (Мірка, під яку силоміць підганяють те, що не підходить)
- г) «Канути в Лету». (Піддати забуттю)

2-а команда

- а) «Лаконічна мова». (Коротке виразне висловлювання)
- б) «Досягти апогею». (Досягти розквіту, могутності)
- в) «Сізіфова праця». (Безглузда робота)
- г) «Танталові муки». (Нездійсненні бажання, міраж)

Оцінювання: по 3 бали за правильну відповідь; усього — 12 балів.

IV тур «Хто більше»

За 3 хвилини згадати і записати якнайбільше крилатих висловів. Кожний вислів — 1 бал. Максимальна сума — 20 балів.

1. «Нитка Аріадни»;
2. «Солодкогolosа сирена»;
3. «Покривало Пенелопи»;
4. «Між Сциллою і Харибдою»;
5. «Висікти море»;
6. «Канути в Лету»;
7. «Бочка Данаїд»;
8. «Досягти апогею»;
9. «Скриня Пандори»;
10. «Дамоклів меч»;
11. «Розрубати Гордієв вузол»;
12. «Із щитом чи на щиті»;
13. «Лаконічна мова»;
14. «Авгієві стайні»;
15. «Сізіфова праця»;
16. «Лабіринт Мінотавра»;
17. «Ахіллесова п'ята»;
18. «Танталові муки»;
19. «Яблуко розбрату»;
20. «Прокрустове ліжко»;
21. «Полікратів перстень» та ін.

II. Підбиття підсумків уроків

Кількість балів і оцінки за гру

Набрані бали	Оцінка	Набрані бали	Оцінка
56–60	12	26–30	6
51–55	11	21–25	5
46–50	10	16–20	4
41–45	9	12–15	3
36–40	8	8–11	2
31–35	7	0–7	1

III. Домашнє завдання

Повторити матеріали тем «Греція в V–IV ст. до н. е.» та «Еллінізм». Підготуватися до тематичного оцінювання.

УРОК 47. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМАМИ «ГРЕЦІЯ В V–IV СТ. ДО Н. Е.», «ЕЛЛІНІЗМ»

Мета: перевірити рівень засвоєння учнями матеріалу теми, вміння засосовувати навчальний матеріал, використовувати додаткові джерела інформації; розвивати навички роботи в групі, поважати думки своїх товаришів; виховувати повагу до культурних здобутків минулого; виховувати естетичний смак.

Тип уроку: контролю та корекції знань.

Форма проведення: урок-гра «Історичний біатлон».

Обладнання: п'ять комплектів карток із завданнями.

ХІД УРОКУ

I. Основна частина

Історичний біатлон (естафета)

У грі бере участь 3 команди по 8–10 чоловік, що мають успішно подолати 5 дистанцій.

Назви дистанцій

1. Боги, герої.
2. Історико-географічні назви.
3. Асорті.
4. Наука і культура Стародавньої Греції.
5. Слова грецького походження.

Якщо команда дає правильну відповідь, суддя прикріплює навпроти неї зелену фішку, якщо помиляється — червону. Щоб виправити помилку, використовується додатковий «патрон».

За правильну відповідь з першого «пострілу» — 1 бал; за допомогою штрафного «патрона» — 2 бали; відсутність відповіді — 3 бали.

1 дистанція — «Боги та герої»

I команда	II команда	III команда
1	2	3
1. Гарпократ	1. Арес	1. Ірида
2. Амфітрита	2. Гіменей	2. Гарпія
3. Посейдон	3. Афіна	3. Пріам
4. Афродіта	4. Геката	4. Гігія
5. Плутос	5. Аїд	5. Аполлон
6. Діоніс	6. Адоніс	6. Геба
7. Артеміда	7. Гефест	7. Асклепій

1	2	3
8. Гермес	8. Уран	8. Феміда
9. Зефір	9. Гера	9. Гіпнос
10. Ерінії	10. Ерот	10. Еос
11. Ніка	11. Пан	11. Зевс
12. Морфей	12. Мойри	12. Харити

Відповіді

1. Бог мовчання	1. Бог війни	1. Вісниця веселки
2. Дружина Посейдона	2. Бог шлюбу	2. Символ люті і страхіття
3. Бог моря, землетрусів	3. Богиня мудрості	3. Цар Трої
4. Богиня краси	4. Богиня чаклунства	4. Богиня здоров'я
5. Бог багатства й успіху	5. Бог підземного світу	5. Бог мистецтва
6. Бог виноградарства	6. Бог родючості	6. Богиня юності
7. Богиня полювання, покровителька народження	7. Бог вогню	7. Бог лікування
8. Бог торгівлі і подорожей	8. Бог неба	8. Богиня правосуддя
9. Бог Західного вітру	9. Цариця богів	9. Богиня сну
10. Богині помсти	10. Бог кохання	10. Богиня вранішньої зорі
11. Богиня перемоги	11. Бог пастухів	11. Верховний бог
12. Бог сновидінь	12. Богині долі	12. Богині краси та жіночності

2 дистанція — «Історико-географічні назви»

I команда	II команда	III команда
1. Мікени	1. Акцій	1. Пелопоннес
2. Алфей	2. Фракія	2. Пірей
3. Спарта	3. Олімп	3. Олімпія
4. Аркадія	4. Коринф	4. Ареопаг
5. Крит	5. Евбея	5. Лемнос
6. Тасос	6. Родос	6. Лесбос
7. Егейське	7. Іонічне	7. Середземне
8. Фессалія	8. Македонія	8. Балкани
9. Мікени	9. Беотія	9. Фіви
10. Марафон	10. Платеї	10. Мессенія
11. Пантікапей	11. Саламін	11. Фермопіли

Відповіді

1. Місто-держав	1. Мис на півночі Африки	1. Півострів
2. Ріка на півдні Еллади	2. Давня область	2. Афі́нський порт
3. Місто-держав	3. Гора богів	3. Місто
4. «Райська країна»	4. Місто-держав	4. Пагорб в Афінах
5. Острів	5. Острів	5. Острів
6. Острів	6. Острів	6. Острів
7. Море	7. Море	7. Море
8. Історична область	8. Історична область	8. Півострів
9. Місто	9. Місто-держав	9. Давнє місто
10. Селище в Аттиці	10. Місто, де зазнав поразки Ксеркс	10. Область на півострові Пелопоннес
11. Місто, засноване греками у Причорномор'ї	11. Острів, де був розбитий флот персів	11. Ущелина в Греції

3 дистанція — «Асорті»

I команда	II команда	III команда
1. Лісандр	1. Перікл	1. Мільгіад
2. Арістід	2. Македонський	2. Павсаній
3. Легіон	3. Іла	3. Фаланга
4. Стратег	4. Префект	4. Наварх
5. Туніка	5. Фартух	5. Хламіда
6. Ітака	6. Керамік	6. Одеон
7. Ахейці	7. Дорійці	7. Іонійці
8. Гопліт	8. Фемістокл	8. Солон
9. Леонід	9. Діадок	9. Трієра

Відповіді

1	2	3
1. Спартанський полководець	1. Полководець, правитель Афін	1. Полководець
2. Полководець	2. Полководець	2. Полководець
3. Військовий підрозділ	3. Загін кінноти	3. Військовий підрозділ
4. Воєначальник	4. Воєначальник	4. Командуючий флотом
5. Сорочка	5. Жіночий одяг	5. Одяг, плащ

1	2	3
6. Батьківщина Одиссея	6. Квартал гончарів в Афінах	6. Легендарний храм на півдні Греції
7. Одне з давніх племен	7. Одне з найдавніших племен	7. Одне з давніх племен
8. Важкоозброєний піхотинець	8. Афінський стратег	8. Відомий реформатор
9. Спартанський цар	9. Полководець у війську Александра Македонського	9. Військове морське судно

4 дистанція — «Наука і культура Стародавньої Греції»

I команда	II команда	III команда
1. «Іліада»	1. «Одіссея»	1. Фідій
2. Аристотель	2. Лемнія	2. Арістофан
3. Епікур	3. Філон	3. «Антігона»
4. Парфенон	4. Мирон	4. Акрополь
5. Поліклет	5. Скопас	5. Леохар
6. Пракситель	6. Гіппократ	6. Геродот
7. Есхіл	7. Еврипід	7. Софокл
8. Зоїл	8. Фалес	8. Діоген
9. Евклід	9. Архімед	9. Зосим
10. Піфагор	10. Епікур	10. Зенон
11. Фулід	11. Страбон	11. Птолемей

Відповіді

1	2	3
1. Поема Гомера про облогу Трої	1. Поема Гомера про пригоди Одиссея	1. Скульптор, що створив статую Зевса
2. Учений	2. Статуя Афіни роботи Фідія	2. Автор комедії «Лісістрата»
3. Філософ, матеріаліст	3. Філософ-логік	3. Трагедія Софокла
4. Храм Афіни	4. Скульптор, автор «Дискобола»	4. Верхня частина Афін
5. Скульптор, автор «Списника»	5. Скульптор, автор «Амазономахії»	5. Скульптор, автор «Аполлона Бельведерського»

1	2	3
6. Скульптор, автор «Відпочиваючого сатира»	6. «Батько медицини»	6. «Батько історії»
7. Трагік, автор «Прикутого Прометея»	7. Драматург, автор «Геракла», «Медеї»	7. Драматург, автор «Антигони»
8. Філософ	8. Філософ, математик	8. Філософ
9. Математик	9. Математик	9. Історик
10. Математик	10. Філософ	10. Філософ
11. Історик	11. Географ, історик	11. Астроном

5 дистанція — «Слова грецького походження»

I команда	II команда	III команда
1. Зодіак	1. Фантазія	1. Ентузіазм
2. Міміка	2. Диявол	2. Космос
3. Апостол	3. Елегія	3. Анекдот
4. Ідилія	4. Гегемон	4. Демагог
5. Метрика	5. Діагноз	5. Комедія
6. Амністія	6. Паразит	6. Пародія
7. Енергія	7. Скепсис	7. Планета
8. Містерія	8. Анатомія	8. Гіпотеза
9. Послання	9. Монархія	9. Парабола
10. Трагедія	10. Протокол	10. Терапія

Відповіді

1. «Зоряне коло»	1. Мрійні уявлення	1. Наснага
2. Виразність обличчя	2. Злий дух	2. Всесвіт
3. Посланець Бога	3. Сумна пісня	3. Ненадрукований
4. Короткий вірш	4. Вождь	4. Вождь народу
5. Наука про закони віршування	5. Пізнане	5. Здійснювати шість
6. Прощення, примирення	6. Дармоїд	6. Переспів
7. Вплив	7. Сумнів	7. Блукаюча зірка
8. Таїнство	8. Розчленування	8. Основа
9. Лист	9. Єдиновладдя	9. Порівняння, подібність
10. «Спів козлів»	10. Початок папірусного сувою	10. Лікування

II. Підбиття підсумків та оцінювання знань учнів

Схема оцінювання

Набрані бали	Оцінка	Набрані бали	Оцінка
40–47	12	88–95	6
48–55	11	96–101	5
56–63	10	102–108	4
64–71	9	109–114	3
72–79	8	115–120	2
80–87	7	120	1

Капітани оцінюють своїх гравців, виходячи з максимальної кількості балів, що їх набрала команда. Капітан може знизити оцінки гравцю, що не виявив активності під час гри або через припущені ним помилки.

III. Домашнє завдання

Вам треба продовжити список «Семи чудес світу». Щоб ви записали у ньому під № 8?

ТЕМА № 8. ДАВНІЙ РИМ У VIII–I СТ. ДО Н. Е.

УРОК 48. ПРИРОДНІ УМОВИ ІТАЛІЇ ТА ВИНИКНЕННЯ МІСТА РИМ

Мета: з'ясувати особливості природних умов Італії, вдосконалювати навички роботи з історичною картою, історичними документами, роботи в групі, засвоїти нові поняття: «патриції», «плебеї», «форум», «фамілія», «сенат».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: історичні атласи, інформативні та історичні документи.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Використовуючи метод «Мозкового штурму», спираючись на знання, яких набули учні попередньо на уроках історії та географії, учні дають характеристику географічному положенню і природно-кліматичним умовам Італії.

Вчитель пропонує порівняти спільне й відмінне у розташуванні, природних умовах і заняттях населення Італії та інших країн, історію яких учні вже вивчили у курсі історії Стародавнього світу.

II. Вивчення нового матеріалу

За допомогою методу «Ажурна пилка» учні знайомляться з новим навчальним матеріалом, розбившись на три групи.

1-а група. Вплив навколишнього середовища на заняття населення стародавньої Італії.

2-а група. Заснування міста Рима.

3-а група. Правління перших римських царів.

III. Закріплення знань

Завдання вчитель розподіляє так, щоб перша експертна група отримала питання з тем другої та третьої, друга експертна група — третьої та першої, третя — за темами першої та другої.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; скласти кросворд з використанням понять і термінів нової теми.

Додатки

Заснування міста Рима (сучасний текст)

Коли Рем і Ромул вирости, то одразу стало видно їх царське походження. Вони займалися гімнастикою, билися з розбійниками, захищали бідних. Дізнавшись про таємницю свого походження, Ромул і Рем захопили Альба-Лонгу, вбили Амулія і повернули престол своєму дідусеві. Невдовзі брати посварилися, бо обидва хотіли назвати місто на свою честь, і Ромул у гніві вбив Рема. А згодом заснував місто і назвав його Римом, латиною — «Рома», і став його першим царем.

Вважається, що Рим був заснований у 753 р. до н. е.

Ромул, прагнучи збільшити свій народ, приймав усіх прибульців: жебраків, розбійників, рабів-втікачів. Місто розросталося, але у його перших жителів не було дружин, оскільки навколишні племена, зневажаючи їхнім походженням, не віддавали за них своїх дочок. Тоді римляни пішли на хитрість — вони викрали дочок у своїх найближчих сусідів — племені сабинян. Із здобутими таким чином дружинами римляни поводитися дуже шанобливо, так, що невдовзі завоювали їх любов. Але батьки та брати сабінянок пішли на римлян війною. Одного разу під час битви на полі бою з'явилися заплакані жінки і кинулися в гушавину битви. Обіймаючи родичів і чоловіків, протягуючи їм дітей, що народилися, вони зупинили

битву й примирили воїнів. Після цього багато сабинянських родин переселилися до Рима та увійшли до складу римського народу.

Місто Рим стояло на семи пагорбах, які підносилися на південному березі Тібру. Рим починався з Капітолію, тут були побудовані перші укріплення й оселилися перші римляни. Цей пагорб став з часом найбільш шанованим місцем міста. Тут селилися знатні й багаті люди. Авентін був заселений пізніше за Палантин, і селилися на ньому переважно люди прості. Капітолій, найвищий з римських пагорбів, мав дві вершини: на одній з них підносився замок-кремль, на іншій — головний храм міста, присвячений богу Юпітеру.

Плутарх. Життєпис Ромула

Поховавши Рема, Ромул заходився будувати місто. Він запросив з Етрурії чоловіків, які в усіх подробицях навчили його потрібних обрядів, настанов і правил. На нинішній площі для народних зборів вирили круглу яму і поклали до неї усе те, що люди визнавали для себе корисним, а потім кожний кинув туди жменю землі, принесеної з тих країв, звідки він прийшов, і всю цю землю перемішали. Звідси, ніби з центру, немов описуючи коло, провели межу міста. Вклавши в плуг мідний сошник, вони запрягли разом бика і корову, засновник сам пропахав глибоку борозну за визначеною межею. Цією лінією позначили контури стіни. Там же, де намагалися влаштувати ворота, сошник витягували з його кубла, плуг підводили над землею, і борозна уривалася. Тому вся стіна вважається священною, окрім воріт. Заснування Рима римляни святкують, називаючи цей день днем народження вітчизни.

Заклавши основу міста, Ромул розділив усіх, хто міг служити у війську, на загони. Кожний загін складався з 3 тис. піхотинців і 300 вершників і називався легіоном. Сто кращих громадян Ромул призначив радниками і назвав їх патриціями, а їх збір — сенатом, що означає «рада старійшин».

Тит Лівії. Історія Рима, кн. 1 Закони Ромула

Віддавши належне богам, Ромул скликав натовп на збори і дав йому закони: нічим, окрім законів, він не міг згуртувати його в єдиний народ. Розуміючи, що для неотесаного люду закони його будуть святі лише тоді, коли він зовнішніми ознаками влади викликатиме пошану до себе, Ромул завів 12 лікторів. Інші вважають, що кількість ця відповідає кількості птахів, що проголосили царську владу, для мене ж переконливі думки тих, хто вважає, що цей рід прислужників, і саме їхня кількість походять від сусідів етрусків, у яких також були запозичені і курульне крісло, і облямована пурпуром тога.

Місто тим часом зростало, охоплюючи укріпленнями все нові місця. А тому, щоб величезне місто не спорожніло, Ромул скористався старою

хитрістю засновників міст і відкрив притулок в тому місці, що тепер обгороджено, — ліворуч від спуску, між двома гаями. Туди від сусідніх народів збіглися всі ті, що прагнули змін, — вільні й раби без розбору, і так була закладена основа великої потужності. Незабаром Ромул додав до сили мудрість і створив сенат, вибравши сто старійшин, з яких потім можна було обирати у «батьки». «Батьками» їх прозвали, зрозуміло, через надану честь, а їх нащадки дістали ім'я патриціїв.

Організація та управління римським суспільством (сучасний текст)

З часів Ромула римський цар був полководцем, суддею і головним жерцем міста. Царя постійно супроводжували охоронці-ліктори, з різками та сокирами, готові за царським словом стратити або випороти громадянина, що завинив. Влада царя називалася імперією і мала важливу особливість — цар не міг призначити спадкоємця, нового правителя обирав народ.

Зі складу своєї дружини Ромул відібрав сто чоловік благородного походження, дав їм великі земельні володіння та призначив своїми радниками. Царська рада називалася сенатом, що в перекладі означає «рада старійшин». Члени царської ради почали називатися сенаторами і «батьками». Латинською «батько» — «патер», діти й нащадки сенаторів іменувалися патриціями. Всі царі призначали в сенат тільки патриціїв.

Простий народ називався плебсом, а кожна незнатна людина — плебеем. Всі римські громадяни називалися загальним ім'ям — квіріти.

Правління царів (сучасний текст)

Римських царів було рівно стільки ж, скільки пагорбів, — сім. Перший цар Ромул заснував місто, інші шість звеличили та упорядкували місто. Це були — Нума Помпілій, Тулл Гостілій, Анк Марцій, Тарквіній Стародавній, Сервій Туллій і останній — Тарквіній Гордий. Владу він захопив шляхом лиходійства: вбив старезного Сервія, а потім перебив багато сенаторів і почав правити — не обраний народом і не затверджений сенатом. Плебеїв він примушував важко працювати, а патриціїв вбивав, побоюючись за свою владу.

Народ обурився і вигнав всю сім'ю Тарквініїв з міста. Це сталося у 510 р. до н. е. — тоді ж, коли припинилася тиранія в Афінах.

УРОК 49. РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА У V — СЕР. III СТ. ДО Н. Е.

Мета: дати уявлення про характер влади часів Римської республіки; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки та узагальнення відповідно до віку учнів; працювати з текстом підручника, складаючи під керівництвом вчителя, опорні конспекти, таблиці, простий план;

виховувати повагу до здобутків правової і політичної культури Давнього Риму.

Тип уроку: комбінований.

Основні поняття: «держава», «монархія», «імперія», «поліс», «демократія», «цар», «сенат», «курії», «куріатні комісії», «триби», «патриції», «плебеї», «вето», «трибуни», «республіка».

Обладнання: тематична карта «Зростання Римської держави у III ст. до н. е. — II ст. н. е.», атласи з історії Давнього світу.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Підготувати біля тематичної карти повідомлення «Географічне положення Італії та її природні умови порівняно з Грецією».

Понятійна розминка у формі гри «Сильна ланка»

№	Питання	Відповідь
1	Суспільство, якому притаманна наявність органів влади та законів	Держава
2	Рівень розвитку суспільства на час створення держави	Цивілізація
3	Держава, в якій влада належить одній людині	Монархія
4	Держава, створена шляхом завоювань	Імперія
5	Види монархій	Обмежена й необмежена
6	Поселення рільників і скотарів у Греції	Поліс
7	Місто-держава в Греції	Поліс
8	Вміння керувати державою	Політика
9	Влада найкращих	Аристократія
10	Народовладдя	Демократія
11	Влада декількох	Олігархія
12	Колективний орган управління досвідчених людей	Рада старійшин
13	Рада старійшин в Афінах	Ареопаг
14	Рада старійшин у Спарті	Герусія
15	Орган влади, в якому беруть участь усі дорослі чоловіки	Народні збори
16	Нововведення, зміни в державі	Реформи
17	Суспільство, яке придушує розвиток	Тоталітаризм

Висновок. Таким чином, народи давнього світу створили різні форми держав, елементи яких використовуються і в наш час.

Готуються повідомлення «А» — «Легенда про заснування Рима» та «Б» — «Правління перших царів».

Виступ біля карти.

Постановка завдання перед виступами «А» — «Легенда про заснування Рима» і «Б» — «Правління перших царів»: під час виступів записати у зошит основні поняття та прізвища згаданих осіб, користуючись відповідним матеріалом підручника.

Основні поняття та особи

«А»	«Б»
Троянська війна	Латиняни
Еней	Сабіняни
Латин	Капітолій
Лавінія	Етруски
Альба-Лонга	Роди
Нумітор	Курії
Ромул	Триби
Рем	Фамілії
Тібр	Цар
Палатин	Сенат
Рим	Народні збори
	Сенекс
	Куріатні комісії

Висновок. Таким чином, у Давньому Римі в результаті об'єднання племен та еволюції їх суспільних відносин утворилася держава у формі обмеженої монархії, яка не виправдала себе.

II. Мотивація навчальної діяльності

План нового матеріалу (запис у зошит)

1. Боротьба плебеїв і патрициїв у Римі.
2. Завоювання Римом Італії.
3. Римська республіка: організація влади і римське суспільство.

III. Опрацювання нового навчального матеріалу

1. Боротьба плебеїв і патрициїв у Римі

Складання опорної схеми під керівництвом вчителя, використовуючи відповідний матеріал підручника.

6-а група. Підкорення всієї Італії.

7-а група. Войовничий характер Римської республіки.

Складання таблиці, використовуючи основні поняття.

Господарство	Влада	Суспільство
1. Землеробство	Республіка — поліс	1. Нобілі (не нижче претора)
2. Скотарство Земля — держава Патрони → клієнти-орендарі	Народні збори (куріатні, центуріатні, трибутні)	2. Вершники (прибуток 400 сестерцій)
3. Ремесло: • ремісничі союзи; • ринок; • ярмарок; • гроші (пекунія)	Урядові посади — магістратури (ординарні та екстраординарні)	3. Плебс (народ)

Висновок. Таким чином, в результаті підкорення Римом усієї Італії сформувалася республіканська форма правління, яка за своїм устроєм мала спільні ознаки з грецьким полісом та відрізнялася способом організації влади.

У Римі відбувся перехід від монархічної форми правління до республіканської як до більш прогресивної.

IV. Закріплення знань

1. Які питання на сьогоднішньому уроці були основними?
2. Які форми роботи були використані в процесі уроку?
3. Як же розвивалася Римська держава в V — сер. III ст. до н. е.?
4. Чого ви навчилися на сьогоднішньому уроці?
5. Назвіть сучасні держави з республіканською формою правління.

V. Підбиття підсумків уроку

1. Чи досягли ми поставленої мети?
2. Виставлення оцінок.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника. Опрацювати нові поняття, скласти три речення із запропонованими словами.

- Громадяни, сенат, виборний орган.
- Патриції, плебеї, народні трибуни.
- «Закони дванадцяти таблиць», консул, шлюб.

УРОК 50. РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА У II — I СТ. ДО Н. Е.**ВАРІАНТ 1****Мета й задачі уроку:**

1. Познайомити учнів з причинами й приводом для початку Пунічних воєн, перебігом I Пунічної війни, походом Ганнібала до Італії, битвою під Каннами, остаточною перемогою римлян і зруйнуванням Карфагену.
2. Продовжити роботу з формування понять «рабовласницька держава», «загарбницькі війни».
3. Продовжити роботу з формування вмінь і навичок:
  - самостійно будувати відповідь на основі кількох джерел знань;
  - використовувати історичні документи як джерело знань;
  - описувати, порівнювати природні умови, суспільний устрій, пам'ятки культури двох країн;
  - давати усний відгук на відповіді інших учнів;
  - правильно співвідносити час і подію, установлювати тривалість подій, правильно показувати на карті історичні об'єкти.

Форма уроку: 1-а модель — «мандрівка на машині часу», 2-а модель — «брейн-ринг».

Наочність:

1. Технологічна карта «Історія Давнього Риму».
2. Репродукція з альбому «Лувр. Париж. Скульптура»: поховальна маска з Фінікії (I тис. до н. е.), голова чоловіка, Давній Рим, II—I ст. до н. е.
3. Картки з датами та подіями:
264–241 рр. до н. е. — I Пунічна війна;
218–201 рр. до н. е. — II Пунічна війна;
149–146 рр. до н. е. — III Пунічна війна;
216 р. до н. е. — битва під Каннами.
4. План-схема битви під Каннами.
5. Карта «Зростання Римської держави» (III ст. до н. е. — II ст. н. е.).

Реквізит:

1. Одяг для учня, що грає роль тріумфатора: червоний плащ з аплікаціями з жовтого паперу або тканини, пофарбований бронзовою фарбою, макет золотого вінця, лавровий вінок і лаврова гілка.
2. Одяг для учнів, що зображують поховальний обряд у Римі, «зображення предків»: маски, розфарбовані під глину, білі плащі.
3. «Пістолет» чи будь-який освітлювальний прилад, який дає спалах світла; інструментальна музика, яка допомагає створити враження мандрівки на «машині часу».

4. Для брейн-рингу — картки із зображенням піднятих рук червоного та жовтого кольорів.

ТЗН: кодоскоп (для демонстрації підсумкових документів).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Тіт Лівій (римлянин, автор «Історії Риму від заснування міста», який жив у 59 р. до н. е. — 17 р. н. е., через сто п'ятдесят років після закінчення Пунічних воєн). Ніколи ще не воювали між собою більш могутні держави й народи... а яким мінливим буває щастя війни та непостійними результати боїв, свідчить уже те, що загибель була найбільш близькою до тих, хто став переможцем. Але ненависть, з якою вони воювали, була чи не вищою за них самих.

Плутарх (давніогрецький письменник, автор «Порівняльних життєписів», у 46–126 рр. н. е., тобто через двісті п'ятдесят років після закінчення Пунічних воєн). Фабій багато разів бачив, як кидалися тікати римляни, бачив їх поразки; на його очах було вбито, позбавлено життя багато преторів; він бачив озера, рівнини й ліси, повні трупів солдат, або ріки, які аж до моря текли забарвлені кров'ю вбитих... Та все ж численні страшні лиха, яких тоді зазнали римляни, довели, яку залізну вдачу мала людина, яка нічого не злякалася, й якою великою вона була.

Гілберт Кійт Честертон (англієць, автор детективних оповідань про отця Брауна, який жив у 1874–1936 рр., тобто понад дві тисячі років після Пунічних воєн). Римські авгури й літописці повідомляли, що в ці дні народилася дитина з головою слона й зорі падали з неба, як каміння... Щось зовсім інше нависло над людьми — те саме, що відчуваємо ми всі, коли чужий дух проникає до нас, як туман або поганий запах. Не поразка в битвах і не поразка в торгівлі вселяли в римських жителів противні природі думки про знамення. Це Молох дивився з гори, Ваал топтав виноградники кам'яними ногами, голос Таніт-невідомої шепотів про кохання, яке мерзенніше за ненависть... Антична Європа наплодила чимало власних лих... але найгірше в ній було все-таки кращим за те, від чого вона рятувалася. Чи може нормальна людина порівняти велику дерев'яну ляльку, яка віднімає у дітей частину обіду, з ідолом, що пожирає дітей?

II. Повідомлення вчителем теми заняття

1. Причини та привід до початку Пунічної війни.
2. Поразка Карфагену в I Пунічній війні та втрата Сицилії.

3. II Пунічна війна. Талант полководця Ганнібала: перехід через Альпи, бій під Каннами.
4. Закінчення II Пунічної війни: війна на виснаження; висадка Сципіона в Африці.
5. III Пунічна війна й зруйнування Карфагена.

III. Мотивація навчальної діяльності

Хронологічне завдання

Визначте тривалість подій.

- I Пунічна війна — 264–241 рр. до н. е. (23 роки)
- II Пунічна війна — 218–201 рр. до н. е. (17 років)
- III Пунічна війна — 149–146 рр. до н. е. (3 роки)

Ці війни велись на двох материках: в Європі (Іспанія, Італія, Галлія) й Африці (на Середземному морі біля берегів Сицилії, Корсики, Сардинії) та були найкровопролитнішими війнами:

- Втрати римлян під Каннами: «Убито було 45 500 піхотинців і 2 700 вершників... убито було 80 сенаторів» (*Тім Лівій*).
- Втрати Карфагену в битві біля Заму (202 р. до н. е.): «У той день було вбито понад 20 000 карфагенян та їх союзників, майже стільки ж узято в полон» (*Тім Лівій*).

Противником Риму був найталановитіший полководець того часу Ганнібал:

«Наскільки був він сміливим, кидаючись у небезпеку, настільки ж був обачливим у самій небезпеці. Не існувало такої праці, від якої б він стомлювався тілом або занепадав духом» (*Тім Лівій*).

Першим кидався він у битву, останнім залишав поле бою.

Часто Ганнібал застосовував у боях хитрощі. Наприклад: у битві біля м. Казиліна, затиснутий в ущелині між ним і горою Калинкулою, наказав прив'язати хворост до рогів 2 000 биків, який вночі підпалили. У результаті римляни були налякані, вони уявили, що ворог нападає на них звідусіль, і залишили вихід з ущелини без захисту.

Питання:

- Як римлянам вдалося розбити такого талановитого полководця?
- Чому стільки років, втрачаючи близьких, страждаючи від болю та страху, вони боролися з Карфагеном?
- Чому саме Рим переміг у тривалих Пунічних війнах і перетворився на найбільшу морську середземноморську державу?

Учитель. Для того, щоб відповісти на ці питання, ми здійснимо сьогодні подорож «машиною часу» в III–II ст. до н. е.

IV. Вивчення нового матеріалу

Мандрівка на «машині часу»

Уч и т е л ь. Наша «машина часу», виявляється, запрацює лише після того, як ми розповімо, куди хочемо помандрувати, — про Рим і Карфаген у III ст. до н. е. З цієї метою ми проведемо брейн-ринг між групами-командами.

Умови гри

Учитель задає обом командам одне й те саме запитання. Та з команд, яка першою підняла свою картку, одержує право відповісти на запитання. Якщо її відповідь правильна, команда отримує 1 бал. Думка суперників не вислуховується. Якщо відповідь неправильна, суперники отримують 1 хв. на обговорення та право висловити свою думку. Команда, яка набрала 3 бали, перемагає. Команда, що програла, поступається місцем команді, яка ще не брала участі у грі.

Питання брейн-рингу

1. Коли й хто заснував Рим? (*За переказами, у 753 р. до н. е. Ромул і вихідці з поселення латинів Альба Лонга.*)
2. Коли й хто заснував Карфаген? (*У 814 р. до н. е. фінікійці з м. Тір заснували Карт-Хадаїт, що означає «Нове місто».*)
3. Чим займалися в III ст. до н. е. мешканці Риму? (*Займалися землеробством, маючи власну землю та оренднуючи громадську, — єдиним заняттям, гідним римського громадянина.*)
4. Чим займалися мешканці Карфагену? (*Джерелом їхньої могутності була морська торгівля оловом (о-ви Каситеріди, можливо Бретань), золотом й слоновою кісткою (із заснованих у V ст. до н. е. на західному узбережжі Африки карфагенських поселень), сріблом (Іспанія), рабами (о-ви Егейського моря), пурпуровими тканинами.*)
5. Який устрій існував у III ст. до н. е. в Римі? (*Устрій був рабовласницький.*)
6. Назвіть джерела рабства та галузі, де використовувалася праця рабів у III ст. до н. е. в Римі. (*Військовополонених використовували в домашньому та сільському господарстві, в ремісничих майстернях, копальнях. Протягом III–II ст. до н. е. ще зберігаються риси патріархального, домашнього рабства. Звичай в'идікти — звільнення раба символічним дотиком посадової особи, звільнення за заповітом господаря, звільнення шляхом занесення в цензований перелік. Звільнені таким способом ставали римськими громадянами.*)
7. Який устрій існував у III ст. до н. е. в Карфагені? (*Устрій був рабовласницький.*)
8. Назвіть джерела рабства та галузі, де використовувалася праця рабів у III ст. до н. е. в Карфагені. (*Джерела рабства — війни, морське*

піратство. Праця рабів використовувалась в сільському господарстві. Там оберталися серед пилу важкі жорна. Раби штовхали жорно, налягаючи на нього грудьми, інші тягли його лямками. На них були вдягнені намордники, щоб вони не могли їсти борошно, а залізні рукавички без пальців стискали руки, щоб вони не брали його. У ремісничому виробництві шевці вишивали плащі, інші займалися плетінням тенет; робочі з Єгипту полірували мушлями папірус; дзвеніли ковадла зброярів. У домашньому господарстві: «Вони підійшли до дверей, де на сторожі стояла людина, для вірності обв'язана навколо тулуба довгим ланцюгом, прикріпленим до стіни. У раба жажливо відросли борода та нігті».)

Зверніть увагу на те, що раціонально використовувати працю рабів римляни навчилися у карфагенян, так само, як і жорстокому поводженню з рабами. Страта через розп'яття була запозичена Римом у Карфагену.

9. Опишіть державний устрій Римської республіки.

- 1) Народні збори. Не мали права законодавчої ініціативи.
- 2) Сенат — право законодавчої ініціативи, найвищий контролюючий орган.
- 3) Посадові особи — магістрати, які обиралися на 1 рік. Провідну роль відігравали два консули (з 367 р. до н. е. один з консулів обирався з числа плебейів).
- 4) Народні трибуни, що мали право вето, яке не підлягало судовій відповідальності.
- 5) Цензори — здійснювали перепис громадян у Римі та розподіляли громадян за майновим цензом.

10. Опишіть державний устрій Карфагену.

- 1) Два суффета, які обиралися на рік.
  - 2) Рада тридцяти.
  - 3) Рада ста чотирьох.
- Народні збори реальної влади не мали.

11. Яким богам вклонялися римляни?

- 1) Юпітеру. «Повернувшись з перемогою, Ромул зійшов на Капітолій, несучи обладунки вбитого ворожого вождя, розвішані на остові... “Юпітере Феретрійський,— промовив він,— я, Ромул, цар-переможець, дарую тобі цю царську зброю”».
- 2) Марсу, богу війни.
- 3) Весті, богині домашнього вогнища.
- 4) Ларам і пенатам — покровителям роду.

12. Яким богам вклонялися карфагеняни?

- 1) Молоху, богу війни. «Раби, служителі храмів відкрили довгими гаками сім відділень, розташованих одне над одним по всьому тілу статуї. У го-

рішнє поклали борошно; в друге — двох голубів; у третє — мавпу; в четверте — барана; в п'яте — візцю. А оскільки для шостого не виявилося бика, то туди кинули шкуру. Сьоме відділення залишалося відкритим... Нарешті чоловік з блідим обличчям, хитаючись, штовхнув уперед дитину, в руках колоса опинилася маленька чорна ноша, вона зникла в темному отворі».

- 2) Таніт, богині-покровительниці жінок, що ототожнювалася з Місяцем.
- 3) Мелькарту, міфічному засновнику Карфагену.
- 4) Тамузу, божеству природи, що вмирало та воскресало.

13. З кого складалася та проти кого воювала армія римлян?

Основна військова одиниця — легіон. Консули або диктатор оголошували набір. Армія складалася з римських громадян. З них за ступенем навченості та віком формувалися:

- a) легкоозброєна піхота;
- б) кілька ліній важкоозброєної піхоти:
  - 2 списи, кинджал, щит, меч, металевий шолом, шкіряний панцир;
  - металевий шолом і панцир, меч, щит;
- в) кіннота.

До 60-х рр. III ст. до н. е. римляни підкорили собі всю Італію, вони воювали з етрусками, самнітами, грецькими містами-державами.

У 279 р. до н. е. цар Епіра Пірр переміг римське військо, підступив до Риму, але несподівано відправив посольство з пропозицією миру, і відпустив полонених без викупу. Римляни відповіли: «Нехай Пірр іде з Італії... а поки він залишається з військами в Італії, римляни будуть воювати з ним, поки вистачить сил».

14. З кого складалася та проти кого воювала армія Карфагену?

Значну частину армії складали найманці: гали, греки, іберійці, лівійці, італійці. Карфаген підкорив давні міста фінікійців на південно-західному узбережжі Африки: Утику та Гіппо-Зарит, закріпився на узбережжі Іспанії (Гадір), оволодів островами в західній частині Середземного моря — Сардинією та Корсикою, нарешті захопив майже всю Сицилію.

Питання (2 бали за відповідь)

- Що описує «Плавання» Ганона ? (Мандрівку тридцяти карфагенян за Мелькартові стовпи з метою заснувати там карфагенські поселення)
- Поясніть походження слова «абетка». (У Фінікії виникла перша абетка, в якій кожен знак (літера) позначав лише один звук (XIII ст. до н. е.). Ця абетка починалася з літери «алеф» (від фінікійського «алеф» — «бик») і «бет» (від фінікійського «бет» — «дім»). Саме слово «абетка» — сполучення фінікійських слів «бик» і «дім».)

Робота по групах

Клас розбивається на чотири групи, до складу яких входять доповідач, критик, оцінювач. Крім того, в обговоренні беруть участь ерудит-сенатор, а також упорядник підсумкового документа.

Задача: ознаяомити учнів з перебігом Пунічної війни та її результатами на основі самостійно підготовлених повідомлень, використовуючи історичні документи.

Учитель (*демонструє репродукцію золотой поховальної маски з Фінікії та бронзової голови чоловіка з Риму*). Про що думали, які подвиги або негідні вчинки здійснювали люди, чий зображення ми бачимо? Хто з них став переможцем? Хто переможеним? Для того щоб дізнатися про це, здійснимо подорож на «машині часу».

I Пунічна війна (264–241 рр. до н. е.)

Учитель. Ми потрапили до Рима в той момент, коли в ньому святкує свій тріумф Гай Лутаций. Сьогодні він виступає в ролі самого Юпітера. Їде на золотій колісниці бога, що запряжена чотирма білими кіньми, в пурпурових, затканих золотом одягах до Капітолійського пагорбу, де кладе свій лавровий вінок на лоно кумира.

Доповідач (*від імені Гая Лутация*). Я, консул Гай Лутаций, розбив пунійців у битві біля Егатських островів (242 р. до н. е.). Вороги — пунійці — говорять, що я зробив це завдяки боягузтву та нерішучості карфагенянина Ганнона, який керував флотом. Нехай так, але ми, римляни, які до цієї війни воювали лише на суходолі, розбили флот мореплавців. Консул Атилій Регул висадився в Африці, але був розбитий та взятий у полон найманцем пунійців спартанцем Ксантиппом. Його відпускають до Риму, в сенат, з пропозицією миру, зв'язавши клятвою повернутися. Але Регул переконує сенат не укладати миру, повертається до Карфагену й гине, не порушивши клятви ні карфагенянам, ні Місту (256–255 рр. до н. е.).

Нарешті, щоб примножити наші лиха, доля посилає ворогам безстрашного Гамількара Барку (Блискавку).

У 247 р. до н. е. він починає свої набіги на південь Італії: йому підкоряються міста в Сицилії. Але я не дав доплести пунійському флоту до Гамількара, я замкнув його на о. Сицилія, як у пастці. Тепер не одержить він допомоги ні грошима, ні людьми, ні продовольством з Карфагену.

Ерудит (*від імені сенатора повідомляє результати I Пунічної війни*). На прохання Карфагену укладено мир. Сицилія переходить під владу римлян. Карфаген протягом 10 років зобов'язаний сплатити контрибуцію в розмірі 3 тис. 200 талантів.

Запитання учням першої групи

- Чому Пунічна війна отримала таку назву? (*Римляни називали карфагенян пунами.*)

Запитання учням другої групи

- Де знаходиться о. Сицилія, через який почалася I Пунічна війна? (*Показати на карті.*)

Запитання учням третьої групи

- I Рим, і Карфаген були державами-республіками. Дайте визначення поняттю «республіка».

Критик звертає увагу на те, що, розповідаючи про поразки інших консулів, наприклад Регула в Африці, та про свою перемогу біля Егатських островів (242 р. до н. е.), Гай Лутацій забуває: перший тріумф за морську перемогу було присуджено не йому. Хто ж першим переміг карфагенян у морській битві? (*Гай Дулій у 260 р. до н. е.*)

Оцінювач звертає увагу на те, що доповідач ознайомив учнів з перебігом I Пунічної війни, невдачами римлян і головною подією — битвою біля Егатських островів.

Укладач підсумкового документа пропонує заповнити таблицю «Пунічні війни» таким чином: визначити послідовність подій і показати на карті місця боїв.

I Пунічна війна	
Роки	264–241 рр. до н. е.
Головна подія	Битва біля Егатських островів
Рік	242 р. до н. е.
Хто переміг	Римляни
Значення	1. Оточення війська пунійців у Сицилії. 2. Карфаген просить миру. 3. Сицилія переходить під владу Риму

II Пунічна війна (218–201 рр. до н. е.)

Учитель. За допомогою нашої «машини часу» та другої групи ми перенесемося в 216 р. до н. е. Уже другий рік триває нова Пунічна війна. Вона почалася на землях Іспанії, куди вирушили в пошуках нових земель, багатств і рабів карфагеняни. Полководець пунійців Ганнібал, син Гамількара, перевершив свого батька військовою славою і вдачею: в Іспанії після дев'ятимісячної облоги він захопив місто Сагунпа, перейшов через Альпи, розбив римлян у кінному бою на річці Требії, утретє — біля

Тразименського озера. І, нарешті, біля селища Канни відбувається нова битва, що скінчилася для римлян загибеллю 45 тис. воїнів, 90 senatorів, 30 консулів, преторів і едилів. Серед загиблих — консул Павло Емілій.

Уявіть собі поховання римського полководця. Слідом за його тілом у процесії на колісницях виступають зображення предків з патриціанського роду Еміліїв. Ця процесія входить форумом, і там один з родичів померлого проголошує «поховальне величання».

Д о п о в і д а ч (від імені родича загиблого консула Павла Емілія). Павло Емілій, ти загинув у бою, зазнав поразки, але не заплямував себе й свій рід ганьбою.

По-перше, твоїм ворогом був сам Ганнібал. Його жорстокість доходила до люті, його віроломність перевищувала горезвісну «пунічну віроломність». Цю віроломність застосував він проти тебе в битві. Ганнібал поставив своє військо й табір таким чином, що вітер дув карфагенянам у спину, а римлянам — в обличчя, несучи хмари пилу, засипаючи очі. Військо своє він розташував так: середина строю була висунута наперед клином, але це була не найкраща частина війська: піхота союзників — іспанців і галів. По боках клину стояли африканці, а на флангах — кіннота. У цю пастку й потрапили римляни: наступаючи на середину строю, вони змусили її відступити, але самі потрапили в мішок, по краях якого стояли африканці. Вони посунули й заперли римлян з тилу. Хитрістю була розбита й римська кіннота: 500 ворожих вершників прискакали як перебіжчики, кинули щити й були відведені у тил. Але коли бій розгорівся, вони витягли сховані під панциром мечі й напали на римлян з тилу. Ні, не мужність перемогла тебе, Павло Емілій, а хитрість!

По-друге, військо римлян було кинуте в цю нещасну битву не за власною волею. Другий консул Теренцій Варрон поспішав у битву — адже військо Ганнібала було удвічі меншим. Ви командували військом через день, за жеребкуванням. У свій день Варрон, не порадившись з товаришем, виставив перед своїм наметом червоний плащ — сигнал початку бою. Але ти, Павло Емілій, пішов за ним, ти не міг відмовити йому в допомозі. Навіть тяжко поранений на початку битви, ти не схотів залишити поле бою й зберегти життя. Ти загинув серед своїх воїнів і віддав перевагу смерті перед ганьбою полону!

У ч и т е л ь (звертаючись до ерудита). Але як зміг Ганнібал завдати поразки римлянам в самій Італії? Адже Італію відокремлює від Карфагену Середземне море. З півночі її захищають високі Альпи.

Е р у д и т (від імені сенатора). Ганнібал прийшов до Італії, здійснивши неймовірно — перейшовши через Альпи. Його воїни, які звикли до спеки Африки, відчули жак, побачивши величезні скелі, льодовики, людей, що тремтіли від холоду. Більш за все військо піддавалося небезпеці

через коней. Коли ж у коней випадково потрапляли камінь чи стріла, вони починали казитися і скидали людей у провалля. Провідники-горці намагалися завести Ганнібала в пастку. Уповільнювали хід і бойові слони. Але полководець, дивлячись, як гине половина його війська, говорив: «Тепер ви здолаєте стіни не лише Італії, але й Риму».

Раптом стежку перетнула неприступна скеля. Марною виявилася спроба обійти її по слизькій кризі. Тоді, за наказом Ганнібала, на скелі розвели величезне вогнище з дерев, потім залили розпечене каміння оцтом, і в скелі, що розтріскалася, пробили зброєю стежку.

Але хто ви такі, щоб я розповідав вам усе це?

Запитання учням першої групи:

- Яку владу мали в Римі консули? *(Під час війни очолювали військо, в мирний час — підтримували порядок у Римі. Їх було двоє, обраних на рік.)*

Запитання учням третьої групи:

- Назвіть основну військову одиницю армії римлян. *(Леґіон)*

Запитання учням четвертої групи:

- Теренцій Варрон — плебей, Луцій Емілій — патрицій. А хто такі патриції та плебеї? *(Класи-верстви в римському суспільстві; патриції — «ті, що знають батьків», — повноправні громадяни Риму; плебеї — «численні» — вільні, але такі, що не мають громадянських прав, у тому числі права користуватися землею на суспільному полі.)*

Критик третьої групи (від імені карфагенянина) звертає увагу на те, що в битві при Каннах у 216 р. до н. е. яскраво виявився талант полководця Ганнібала: військо, удвічі менше, обороняючись, заманило римлян у пастку, оточило й знищило їх. При цьому критик демонструє схему битви. Потім він задає запитання доповідачу та ерудиту другої групи: «Як скінчилося життя Ганнібала?» *(Перемігши у II Пунічній війні та уклавши вигідний для себе мир, римляни не переставали переслідувати Ганнібала. У 195 р. до н. е. вони вимагали від карфагенян видати Ганнібала, й той залишив батьківщину й врятувався втечею до сирійського царя Антіоха, який воював з Римом. Але й Антіох був розбитий. І знову Ганнібал, уже старий чоловік, без війська та батьківщини, біжить у Вифінію до царя Прусія. Римляни не дають йому спокою й там: вони посилають до царя посольство з вимогою видати Ганнібала. Прусії збирається зробити це, але, щоб уникнути приниження полону, Ганнібал приймає отруту.)*

Оцінювач звертає увагу на те, що доповідач ознайомив учнів з перебігом подій II Пунічної війни, головною подією в якій стала битва під Каннами у 216 р. до н. е.

Укладач підсумкового документа пропонує продовжити заповнення таблиці «Пунічні війни»

II Пунічна війна	
Роки	218–201 рр. до н. е.
Головна подія	Битва під Каннами
Рік	216 р. до н. е.
Хто переміг	Карфагеняни, Ганнібал
Значення	1. Величезні людські втрати римлян (45 тис.). 2. Перехід союзників Риму на бік Карфагену

III Пунічна війна (218–201 рр. до н. е.)

У ч и т е л ь. За допомогою «машини часу», якою цього разу керує третя група, ми переносимося у 201 р. до н. е.

Скінчилася друга Пунічна війна — війна, яка так невдало почалася для римлян. У Римі святкує тріумф полководець Публій Корнелій Сципіон, поймає Африканським. Своє прізвище й тріумф він одержав на честь перемоги над пунійцями, над самим Ганнібалом.

Цю перемогу він здобув у володіннях Карфагену. Ось чому так гаряче римляни вітали тріумфатора: натовп вийшов на зустріч колісниці Сципіона, про наближення якої сповіщали труби. Раділо військо, що йшло за колісною, — воно одержало не лише славу переможців, але й частину здобичі — по 400 асів кожен. Але ще більше раділи звільнені з полону 4 тис. римлян, серед яких був навіть сенатор. Він одягнув на себе ковпак вільно-відпущеника — на знак подяки людині, яка повернула йому свободу, як хазяїн — рабу. Яким же чином була здобута перемога над Карфагеном?

Д о п о в і д а ч (від імені Публія Корнелія Сципіона). Я воював у битві під Каннами. Я втратив протягом місяця свого батька Публія Сципіона й дядька Гнея Сципіона, які загинули в боях з пунійцями в Іспанії. Але я взявся продовжити цю війну. Моя юність — 24 роки — й доля моєї родини лякали декого, але я довів, що можу перемагати: на п'ятий рік мого перебування в Іспанії я очистив її від ворога. Повернувшись до Риму, я вимагав продовжити війну в Африці. І знову багато хто злякався: забрати військо з Італії коли Риму загрожує Ганнібал? Перш за все слід захищати своє, потім завойовувати чуже. Але в 204 р. до н. е. я все-таки переправився з військом до Африки: нехай не Ганнібал тримає мене в Італії, а я потягну його за собою під стіни Карфагена. Адже й Ганнібал любить батьківщину, а отже, не може бачити, як по рідній землі з вогнем і мечем іде ворог. Так і сталося: від численних перемог римської зброї карфагеняни

заснали відчаю та покликали Ганнібала. Той залишив Італію, де воював 16 років, розуміючи, що все, чого він досяг, було даремним. І ось зійшлися два війська. Кожен воїн розумів: переможець отримує в нагороду Африку та Італію. Ганнібал, думаючи вселити страх, поставив попереду 80 слонів. На флангах стояла кіннота. Але надто строкате військо було в пунійського полководця: солдати з різних племен, які розмовляли різними мовами й були по-різному озброєні. Та хоча Ганнібал обіцяв найманцям через перекладачів здобич, землі й полонених, але не довіряв їм і поставив їх у перший ряд, а в другий — карфагенян, які воювали за рідну землю. Я ж построїв римлян не в одну суцільну лінію, а через широкі проміжки, крізь які могли б пройти, не завдавши шкоди, бойові слони ворога. Але можна було й не робити цього: злякавшись звуку римських труб, слони повернули на своїх і розтоптали кінноту Ганнібала. Коли в бій вступила піхота пунійців, вона вже занепала духом. Перша атака римлян зупинила найманців. Найманці повернулися обличчям до карфагенян, а ті не допустили їх до своїх рядів. І тоді найманці почали воювати зі своїми хазяями. Попереду на карфагенян накинута римська піхота та свої ж найманці, позаду — налетіла римська кіннота. Поле битви вкрилося горами тіл, зброї, калюжами крові — розгром був повний. 20 тис. карфагенян було вбито, стільки ж узято в полон. Армія пунійців припинила існування — їм нічого не залишалося, як визнати себе переможеними!

Е р у д и т (*від імені сенатора*). Римський народ був зобов'язаний своєю перемогою у війні не лише Сципіону, але й Квинту Фабію Максиму, який не даремно носив ім'я Максим — «найвеличніший». П'ять разів його обирали консулом, диктатором. Це він 16 років не дозволяв Ганнібалу скористатися плодами перемоги в Італії та оволодіти Римом. Максим вів з карфагенянами війну на виснаження, сподіваючись, що ті загинуть від фізичного напруження. Адже римляни воювали на своїй землі, їх армія безперервно поповнювалася сміливими юнаками, чії родини підтримували військо продовольством і грошима. Ганнібалу ж Карфаген відмовив у підтримці. У Фабія Максима з'явилося ще одне прізвище — Кунктатор, тобто «млявий». Але ніколи Фабій Максим не був повільним, надаючи допомогу римлянам, які потрапили в халепу. У 217 р. до н. е. начальник його кінноти Марк Мінуцій одержав від народу рівну з диктатором владу, звинуватив полководця в лінощах і боягузтві, пихато забрав два з чотирьох легіонів війська й забув, що воювати йому доведеться все ж з Ганнібалом, а не з Фабієм. І, звичайно ж, потрапив у пастку: Мінуцій, думаючи про легку перемогу, вступив у бій з невеликим загоном ворога, а в цей час на його тили напали карфагеняни, які ще з ночі влаштували засідку в ямах і канавах. Оточені римляни були в розпачі. Але Фабій Максим побачив небезпеку та сказав своєму війську: «Тепер, солдати,

пам'ятайте про Марка Мінуція й поспішайте! Він зразковий громадянин та любить батьківщину. Якщо він помилився, поспішаючи вигнати ворога, будете дорікати йому іншим разом». Під натиском легіонів Фабія Ганнібал відступив до табору. А Мінуцій схилив перед своїм рятівником прапори: «Сьогодні ти, диктаторе, здобув подвійну перемогу — хоробрістю переміг Ганнібала, розумом і великодушністю — свого товариша». Нехай же перемога великодушного Фабія, який вибачив образу, стане уроком для всіх нас!

А про які ще подвиги римлян ви знаєте?

Запитання учням першої групи

- Який подвиг здійснив Муцій Сцевола? (У V ст. до н. е. Муцій пробрався у стан царя етрусків Порсенни, який взяв в облогу Рим, щоб вбити ворожого ватажка. Але вбив писаря, прийнявши його за царя. Коли Муція схопили, він вирішив відвести від римлян звинувачення в боягузстві та поклав свою праву руку на жертовник, де горів вогонь. Порсенна вразили його сміливість та зневага до болю. Царя налякала звістка про те, що клятву вбити його дали ще 300 римських юнаків, і він зняв облогу з Рима.)

Запитання учням другої групи:

- Які відносини були римлян з галлами? (У 390 р. до н. е. римляни були вщент розбиті галлами, а мешканці втекли з міста. У місті залишилися жерці й старі — вони присвятили себе богам, святково вдягнені сіли на форум і були вбиті там. А молоді воїни пішли у фортецю на Капітолії. Облога Капітолію тривала сім місяців. Але спроби галлів зійти на пагорб скінчилися невдачею (гуси Юнони), серед них почалася морова хвороба (попіл, трупи), й ворог вступив у переговори.)

Запитання учням четвертої групи:

- Римляни зазнали поразки не лише від галлів, але й від царя Епіра Пірра, якого запросили на допомогу грецькі міста Італії в III ст. до н. е. Чим закінчилася війна римлян з Пірром? (Розбивши римлян біля річки Сиріс за допомогою бойових слонів, Пірр утратив величезну кількість воїнів — 30 тис. чол. Тому, боячись знекровити свою армію, він відправив до Риму посольство з пропозицією миру. Посли піднесли знатним римлянам подарунки від імені царя, але ті відмовилися взяти їх. У сенаті також лунали голоси про те, що мир з Пірром дозволить звинуватити римлян у боягузстві. У результаті війна скінчилася перемогою римлян і вигнанням Пірра з Італії)

Критик четвертої групи (від імені карфагенянина). Перемоги, одержані Римом над Карфагеном у другій Пунічній війні, наприклад, пе-

ремога Сципіона у битві біля м. Зама в 201 р. до н. е., досягнуті не лише завдяки таланту полководця й доблесті римських воїнів, але також завдяки підтримці, яку Рим надавав своїм військам, у той час як Ганнібал такої підтримки не мав. Під час переговорів з римлянами карфагеняни зреклися його, заявляючи, що війна з Римом точиться через честолюбство Ганнібала.

Запитання доповідачу та ерудиту 3-ї групи:

- За яких умов уклали римляни мир з Карфагеном у 201 р. до н. е.? Який висновок про характер війни з боку римлян можна зробити, виходячи з його змісту? *(Карфаген утратив свої володіння поза Африкою на користь Риму, в Африці їх територія одійшла союзнику римлян царю Масинісі. Без дозволу римського народу карфагеняни не мали права воювати. Вони видавали військові кораблі, слонів, перебіжчиків та рабів-утікачів. Кораблі були спалені римлянами, перебіжчики — страчені. Крім того, карфагеняни мали сплатити 10 тис. талантів срібла. Саме ці умови здалися пуніцям найтяжчими, на що Ганнібал сказав: «Плакати треба було, коли в нас відібрали зброю... тоді нас поранили насмерть». Під час укладання миру римляни виявили себе як грабіжники, загарбники.)*

Оцінювач звертає увагу на те, що доповідач правильно ознайомив учнів з перебігом битви біля Зама та з результатами війни.

Укладач підсумкового документа пропонує продовжити заповнення таблиці «Пунічні війни».

III Пунічна війна	
Роки	149–146 рр. до н. е.
Головна подія	Битва біля Зама
Рік	202 р. до н. е.
Хто переміг	Римляни, Сципіон Африканський
Значення	Карфаген був вимушений укласти мир на умовах: <ul style="list-style-type: none"> • утрата земельних володінь; • утрата кораблів і слонів; • заборона вести війни без дозволу Рима; • контрибуція з розмірі 10 тис. талантів сріблом

Карфаген

Учитель. І, нарешті, остання подорож на «машині часу» — подорож у 146 р. до н. е. на береги Африки, до Карфагену. Ми залишили це

місто в 201 р. до н. е. переможеним, позбавленим війська, а отже, захисту, але все ж зі стінами, що не постраждали від війни, з людьми, які живуть за своїми, а не римськими законами. Що ж ми бачимо тепер, у 146 р. до н. е.? 700-річний Карфаген зруйнований. Про те, як це сталося, розповідає нам четверта група.

Д о п о в і д а ч *(від імені карфагенянина)*. Після поразки у II Пунічній війні колишня могутність Карфагена так і не відродилася. Але римляни продовжували переслідувати нас, боячись, що пунійці піднімуть зброю проти переможців. Марк Горацій Катон, визнаний римлянами найрозумнішим мужем у своїй державі, завершував кожен свій виступ у сенаті словами: «Карфаген треба зруйнувати!» А якщо Рим хоче війни, значить, привід для неї швидко знайдеться. Незабаром римлянам стало відомо, що в карфагенській землі зібрано велике військо жителів Африки — нумідійців. Це військо очолив Ариобарзан, онук нумідійського царя Сифака, чиї землі римляни подарували своєму союзнику Массинісі. Але римляни відразу ж захвилювалися: не проти Массинісі це військо, а проти них. І прислали до Карфагена посольство, звинувативши пунійців у порушенні мирної угоди. Поведінка послів, що поводитися з нами як зі своїми рабами, так обурила карфагенян, що, побоюючись насильства, римляни вирішили рятуватися втечею. За те, що пунійці завели флот, вийшли з військами за свої кордони, повели війну проти Массинісі, армія римських консулів висадилася в Африці в 149 р. до н. е. Карфагеняни розуміли, що програють війну Риму, й послали до Італії у відповідь посольство, щоб оголосити про здачу міста. Ми готові були впустити римлян у Карфаген, бажаючи лише зберегти рідні вогнища, життя близьких. Але римляни твердо вирішили зруйнувати Карфаген та знищити його мешканців: для виду послам виставили неприйнятні умови — переселитися всім містом в інше місце, не ближче як за 10 миль від моря, видати всю зброю та 300 заложників. Нам нічого не залишалося, як воювати. Консули Луцій Марцій і Маній Манілій почали облогу Карфагена. Але, маючи військову перевагу, римляни були спочатку навіть розбиті: один з консулів вийшов назустріч загону карфагенян, які засіли в тіснині, був вимушений втікати, а дві когорти римлян потрапили в оточення. Але оточених урятував всиновлений нашим давнім ворогом Сципіоном Африканським Еміліан Сципійон. Той самий Еміліан Сципійон, бачачи, що облога затягується, знайшов серед пунійців зрадника — начальника кінноти Фелія Гімількона. І ось уже в різних частинах міста розпочалися вуличні бої з римлянами. Цілих сім днів тривали вони — навіть жінки воювали з воїнами Еміліана Сципіона, обраного консулом, мабуть, за свою віроломство.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання

ВАРІАНТ 2**ДИДАКТИЧНА РОЛЬОВА ГРА****«ПОВСТАННЯ РАБІВ НА ЧОЛІ ЗІ СПАРТАКОМ»**

Коли нападуть легіони ворогів, —
На мечі перетвориш ти окови рабів!
І в країнах ганьби, де панує гніт,
Навіть ледачий зброю бере!
Свобода! Свобода! Богиня богинь!
Тебе, закликаючи, ми рвемося до мечів!
До зброї, товарише, смерть катам!

(Слова з пісні повсталих рабів)

Мета: з'ясувати причини найбільшого повстання рабів у Стародавньому Римі та визначити його роль у подальшому поглибленні кризи республіки; розвивати навички оцінки історичного діяча, давати оцінку історичній події.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності****II. Вивчення нового навчального матеріалу**

У ч и т е л ь. У I ст. до н. е. значно зросло протистояння між величезною масою рабів та рабовласниками Рима. Численні раби всередині країни становили для панівних верств більш відчутну загрозу, ніж зовнішні вороги.

Найбільше повстання рабів стародавньої історії очолив раб-гладіатор Спартак. Сильний, відважний, володіючи ясным розумом і видатними організаторськими здібностями, він підготував рабів до боротьби. «Краще піти навіть на крайню небезпеку заради свободи, — говорив він, — ніж віддати своє життя на арені для втішання ворогів!»

Спочатку в Римі не надали особливого значення втечі декількох десятків гладіаторів. Проте після перших нищівних поразок і приєднання до армії Спартак тисяч рабів і вільної бідноти, що спричинило величезний розмах повстання, римська знать збагнула, що їй загрожує. Під час перших битв Спартак виявив неабиякий таланти полководця. У 72 р. до н. е. його армія перетворилася на могутню силу в 120 тис. чоловік. Тоді було вирішено вислати проти нього римське військо, очолюване обома консулами. Саме в цей час серед повстанців почалися розбіжності, які, врешті-решт, призвели до розколу між ними і поразки.

Остання битва відбулася у 71 р. до н. е. Воїни Спартак не просили милості; сам він прагнув будь-що відшукати самого Марка Ліцинія Красса, командуючого римською армією, бився в перших рядах. Невдовзі він

потрапив в оточення. Спартак відмовився скористатися конем для втечі. Поранений в стегно, він бився до останнього, опустившись на коліно. Навіть римляни вимушені були визнавати, що Спартак загинув, «як годиться великому полководцю».

Рольова гра

Представлення учасників рольової гри:

Гне й Лентул Батіат — хазяїн школи гладіаторів в Капуї.

Спартак — гладіатор, керівник повстання рабів.

Марк Ліциній Красс — претор.

Кожен з учасників рольової гри розповідатиме про події повстання від імені своїх героїв, визначають свою роль у цих подіях.

Гне й Лентул Батіат. Моя школа гладіаторів в Капуї користувалася великою популярністю, в ній навчалось кілька сотень гладіаторів. Це були переважно фракійці, галли, взяті в полон і перетворені на рабів. Найсильніших, найбільш витривалих відбирали у гладіатори і вчили битися зі зброєю один з одним на втіху римському натовпу. Гладіаторів тримали під суворим наглядом, щоб вони не втекли або не повстали. За найменшу провину їх били батогами, одягали в кайдани та садовили на ланцюг.

Нещодавно в мою школу поступив вчителем фехтування фракієць за походженням — Спартак. Спочатку він служив найманцем у римському війську. Коли ж він вирішив втекти на батьківщину, його схопили й віддали у гладіатори. Пізніше за свою силу і хоробрість він отримав свободу. Саме цей Спартак і очолив змову рабів-гладіаторів. У мене був донощик, і я розкрив змову, проте 78 чоловік встигли втекти, озброївшись кухонними ножами та рогатинами.

Гладіатор Спартак. Я ненавидів рабство, багатство. Тому серед учасників повстання заборонялося використання золотих і срібних грошей.

Повстання спочатку розгорталось дуже успішно, оскільки кількість невдоволених постійно зростала. До мене у військо приходили всі раби, що втікали від своїх господарів. Римська влада спочатку не взяла до уваги втечу незначної кількості гладіаторів. Проте, коли ми розбили римський загін поблизу Везувія, а згодом ще один поблизу Капуї, римляни занепокоїлися. Спочатку мій план полягав у тому, щоб вивезти повсталих за межі Італії (через Альпи та річку Рубікон), де не було рабства.

Але мій соратник германець Крікс вважав за необхідне вести боротьбу з Римом до переможного кінця й відокремився із загonom від мого війська. Невдовзі його було розбито у битві поблизу Гарганської гори у 72 р. до н. е. Помститися за смерть Крікса я зміг того ж року у битві під Мутиною, знищивши 20-тисячне військо претора Кассія.

Водночас я вирішив повернути на південь, дорогою розбивши армію нового римського командуючого Марка Ліцинія Красса.

Ми домовилися з піратами про те, що вони перевезуть нас до Сицилії. Проте через зраду піратів ми опинилися у пастці. Ми вирвалися звідти, але невдовзі програли вирішальний бій під Апулією, хоча наше військо мужньо билось, сили були нерівні. Моя армія була розбита.

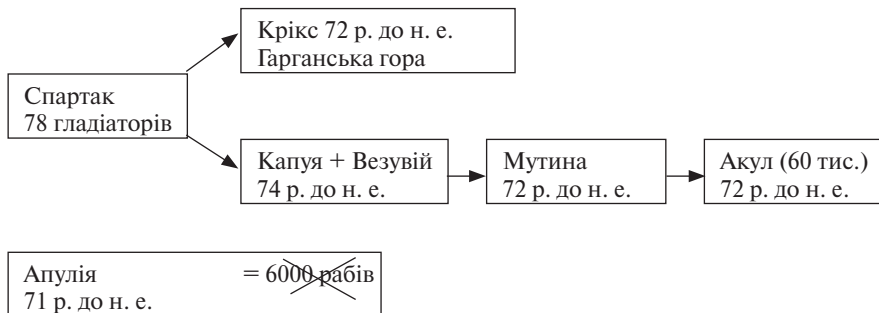
Претор Марк Ліциній Красс. Сенату необхідно було одразу довірити мені командування, а не чекати такої ганьби. Я вирішив, що настав час зробити військову кар'єру і запропонував свої послуги сенату. Безумовно, як найбільший рабовласник я був зацікавлений у швидкому придушенні повстання.

Тільки-но я прийняв командування, моя армія зустрілася із незначною кількістю ганебних рабів біля Аськула у 72 р. до н. е. Через те, що один із командуючих загоном порушив мій наказ не починати битву передчасно, ми програли. О, боги, яка ганьба! Бойовий дух римських солдатів був підірваний. Для того, щоб відновити дисципліну у війську, я відновив давній жорстокий звичай — децимацію, тобто страту кожного десятого. Кожен десятий воїн загону, що порушив наказ, був страчений і прийняв смерть як раб, а не як воїн на полі бою.

Пірати дали мені можливість заблокувати армію Спартака на півдні. Мої солдати вирили рів завдовжки близько 55 км. Проте Спартак обдурив мене. Повсталі вночі завалили частину рову хворостом, гілками і перейшли через нього.

Я вирішив не чекати допомоги від інших воєначальників, які поспішали до мене, тому що сам хотів розбити Спартака. У 71 р. до н. е. в Апулії мені вдалося розбити армію рабів, сам же Спартак був кілька разів поранений. Проте після битви тіло Спартака не було знайдено. Понад 6 тис. полонених я розіпнув на хрестах уздовж дороги від Капуї до Рима. Так я придушив повстання рабів, хоча вся слава дісталася моєму супернику полководцю Помпею, який розбив лише рештки армії Спартака.

По ходу виступу учасників гри учні у зошиті заповнюють опорну схему повстання.

III. Узагальнення отриманих знань

Учитель. Так закінчилася справедлива героїчна війна, яку вели повсталі раби під проводом Спартака. Тривалий час про нього пам'ятали раби, не забували і рабовласники, які отримали великий урок, переживши смертельну небезпеку, тому запроваджували зміни у своїх господарствах. Повстання Спартака ще більше поглибило кризу, в якій перебувала Римська республіка.

IV. Підбиття підсумків

Бесіда вчителя за питаннями

- 1) Доведіть, що найбільше повстання рабів не випадково відбулося в Італії.
- 2) Закликаючи до боротьби за свободу і до втечі з Італії, Спартак говорив: «Там ми знайдемо свободу, ви чуєте це чудове слово — свобода! Ми побудуємо свою небачену державу вільних, рівних, щасливих людей». Наскільки реальною була мета Спартака? Чи вдалося її здійснити?
- 3) Перед останньою битвою Спартак, указуючи товаришам на розіпнутого римлянина, крикнув: «Ось що на нас чекає, якщо ви живими потрапите до рук ворогів! Треба битися до останнього подиху! Або свобода назавжди, або смерть для всіх!» Як ці слова характеризують особу Спартака?
- 4) Якими були підсумки та історичне значення повстання рабів на чолі зі Спартаком?

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал за підручником. Написати, як в наш час увічнюється пам'ять Спартака.

УРОК 51. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ДАВНІЙ РИМ У VIII—I СТ. ДО Н. Е.»

Мета: розглянути політичну ситуацію у Римі в I ст. до н. е.; показати причини, перебіг і наслідки повстання Спартака; вчити готувати повідомлення на основі плану з використанням додаткових джерел; виховувати в учнів повагу до героїв минулого, солідарність, співчуття.

Обладнання: карта, картки з датами, ребус «Спартак», малюнок «Знайди помилку», діаграма «Кількість рабів у Римі», репродукція картини А. Шилова «М. Лієпа в ролі Красса в балеті “Спартак”».

Тип уроку: узагальнювальний з використанням інтерактивних методів навчання.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Перевірка знань у малих групах

1. «Вчитель» — гра «Слабка ланка» (див. додаток 2).
2. «Лідер» — гра «Впізнай мене».
- а) Він прагнув дати землю збіднілим громадянам, забравши її надлишок у патриціїв;
- б) він наказав продавати хліб голодним і безробітним людям за дуже низькими цінами;
- в) він розпорядився наділяти селян землею за межами Італії — на завойованих Римом землях.

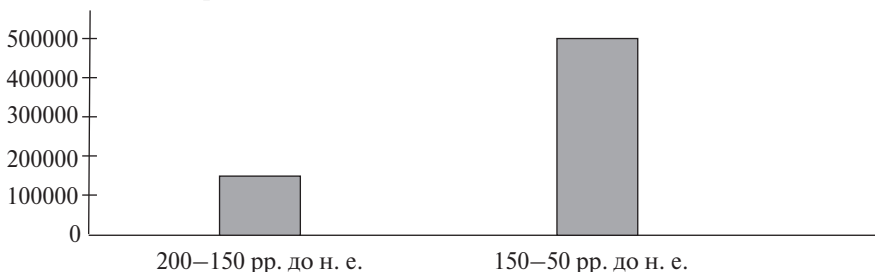
II. Засвоєння нових знань

Очікувані результати

- Гладіатор Спартак, 73–71 рр. до н. е. (3 бали).
- Характеристика Спартака (6 балів).
- Причини поразки повсталих (9 балів).
- Яку мету ставив перед собою Спартак як ватажок повсталих? Чого, на твою думку, не вистачало, щоб її досягти? (12 балів)

Рабство в Римі

Робота з діаграмою

За скільки років було ввезено 150 тис. рабів? А 500 тис.? Значить всього за 150 років у Рим було ввезено ... тис. рабів?

Метод «Мікрофон»

Як ви думаєте, чи змінилося ставлення до рабів у Римі?

Робота в парах

Робота за завданням 284 робочого зошита С. В. Д'ячкова.

На Бичому ринку в Римі разом з худобою люди продавали людей! Римлянин напучував свого сина: «Цього дня, коли купуєш ти свого першого

раба, не забувай, що є знаряддя «німі», «мукаючі» та «здатні говорити». Ти повинен купити міцне, надійне знаряддя. Пам'ятай: раб не людина! Він мусить або працювати, або спати. І найголовніше: скільки рабів — стільки ворогів. Пам'ятай про це завжди! Ну все, бажаю вдалої покупки».

Життя рабів

Робота у малих групах (четвірках)

Прочитати текст на С. 208 підручника, підготуватися до роботи «Закінчити речення»:

1. У рабів не було імен. Їх називали ... *(за назвою країни, звідки вони були родом).*
2. Раби працювали ... *(вдома, в полі, каменоломнях).*
3. Чи їли раби м'ясо кожного дня, адже вони виконували дуже важку фізичну роботу? *(Ні, тільки на великі свята, щодня вони їли кашу, хліб, овочі.)*
4. Щоб раби не хворіли їм на сніданок давали... *(часник і цибулю).*
5. За який злочин одного раба вбивали всіх рабів, які мешкали в будинку рабовласника? *(За вбивство господаря)*

Гладіатори

У ч и т е л ь. Вас не здивує, якщо я скажу, що раби вбивали один одного на арені цирку для розваги римлян? Як називали таких рабів? Що ви знаєте про гладіаторів?

Послухайте уривки з віршів відомих поетів і скажіть, що нового ви дізналися про гладіаторів.

Так описував бій гладіаторів Тарас Шевченко:

... другий день
Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові змісивсь.
А сіракузьких назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звіром заревла.

Гладіаторські бої тривали не один день. Імператор Траян влаштовував гладіаторські бої, які тривали 117 днів. У них взяли участь близько 10 тис. гладіаторів.

В одному з віршів відомого англійського поета Байрона є такі рядки:

Цирк кругом бійця пливе, він помирає —
На честь убивці крик звіриний не вмовкає.
Він чує, та не слуха. Зір його
З душею разом вже не тут літає...
Майнув курінь на березі Дунаю:
І дітвора його весела грає,
І там їх мати... А його
Зарізали для втіхи диких римлян!

Шевченко розповідає про гладіаторів із Сіракуз, а Байрон говорить про гладіатора, який жив десь на Дунаї. (Життя рабів не цінували. Досвідчений гладіатор коштував 15 тисяч динарів, а звичайний раб у 30 разів менше).

Метод «Акваріум»

Робота за завданням 287 робочого зошиту з історії Стародавнього світу С. В. Д'ячкова)

Чому в Стародавній Греції не було гладіаторських боїв?

1. Елліни були висококультурними людьми і не відчували насолоди від споглядання людської крові, страждань і смерті. Вони отримували задоволення в театрі, гімнасії, любили вчені диспути. Високо цінували живопис, скульптуру, архітектуру. Вони були добре виховані.
2. Невелика Греція не мала такої кількості рабів, щоб убивати їх задля втіхи.
3. Багато хто із греків уважав, що раби такі ж люди, як і всі інші.
4. Вони просто не подумали до такого захоплюючого видовища.

Гра «Помилка художника»

Робота за картиною Н. Мазуренко «Гладіаторські бої».

Повстання під проводом Спартака

Супроводжується роботою з картою.

- Як ви думаєте, чи боролися раби зі своїми господарями? Як?

Учитель. Найстрашнішим для рабовласників було повстання рабів. Найчисленнішим за всю історію Стародавнього Риму було повстання рабів під проводом Спартака, яке розпочалося у 73 році до н. е. Користуючись нашою «машиною часу», ми на минулому уроці відіслали своїх спостерігачів до табору Спартака. Сьогодні вони повернулися і зможуть нам розповісти, що побачили.

На Везувії (*розповідь за малюнком і планом*)

1. Гладіаторська школа Лентула в Капуї. Втеча гладіаторів.
2. Вулкан Везувій. Збільшення кількості повсталих.
3. Моя розмова зі Спартаком (*хто він*).
4. Облога Везувію римськими військами (3 тис.).

5. Як Спартак перехитрив римського консула.
6. Наслідки перемоги рабів біля Везувію.

Похід на Північ (*розповідь за планом і завданням*)

1. Створення Спартаком війська на зразок римського.
2. Похід на північ Італії.
3. Направлення сенатом військ обох консулів для боротьби із повсталими.
4. Відокремлення загону Кріса.
5. Розгром Спартаком консульських армій.
6. Як виникло рішення про повернення на південь.

Нові плани (*розповідь за планом*)

1. Зрада піратів.
2. «Краще загинути від заліза, ніж від голоду».
3. Останній бій (за Плутархом «Порівняльні життєписи»; Бандровський О. Г. *Історія стародавнього світу*, С. 255).

Запитання до учнів

Де і за яких обставин сталася ця розмова?

— Попереду вершини Альп. За ними закінчуються римські володіння. Там — воля! Подолавши гори, ми зможемо знову стати вільними. Невеликими загонами ми повернемося додому: в Іспанію, Галлію, Македонію, Фракію... І ніхто не зможе нас зупинити!

— Добре так казати тому, на кого бодай хтось чекає. А мене ніхто і ніде не чекає. Я народився рабом. Італія — моя батьківщина. Кому ми потрібні там, за Альпами?

— Я п'ятнадцять років не був на батьківщині! Де моя сім'я? Хто обробляє мою землю? Як мені її повернути, якщо вона в руках римського сенатора? Хіба ми даремно рясно поливали своєю кров'ю і потом землю Італії? Невже марно полягли тут тисячі наших товаришів? Ні! Римляни боягузи. Вони можуть воювати тільки зі слабким супротивником. Ми розіб'ємо їх хвалені легіони, як уже робили це не раз. Ми захопимо Рим і створимо справедливую державу! Нашим царем станеш ти, Спартак! Наші колишні пани стануть нашими рабами...

Робота з репродукцією картини

Демонструється репродукція картини А. Шилова «М. Лієпа в ролі Красса в балеті “Спартак”».

Як ви думаєте, яка роль була в актора Лієпи у балеті «Спартак»?

III. Закріплення нових знань

Історичний диктант

1. Раби, котрі виступали в цирку, де зі зброєю в руках билися один з одним або з дикими звірами, називалися... (*гладіаторами*).

2. Повстання рабів у 73–71 рр. до н. е. очолив... (*Спартак*).
3. Раби-втікачі після втечі зі школи-в'язниці гладіаторів отаборилися на горі... (*Везувій*).
4. Війська Спартака розгромили римлян, на чолі яких був... (*Красс*).
5. Спартак хотів вивести рабів з Італії через гори... (*Альпи*).

Робота над відповідями, записаними на дошці.

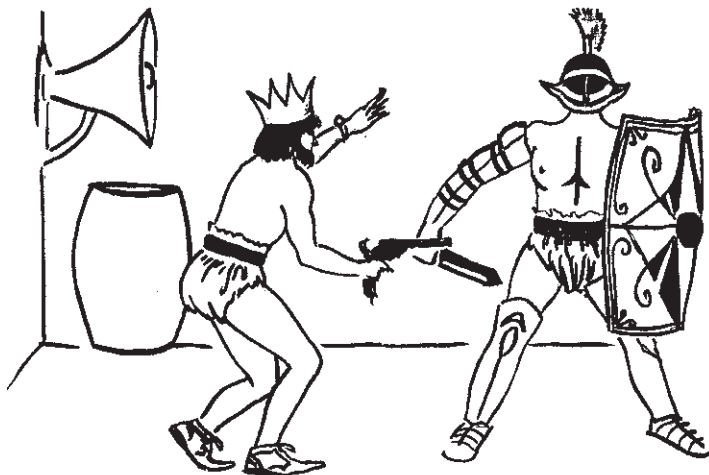
IV. Підсумок уроку

- Як я працював на уроці?
- Як працювала моя мала група?
- Що мені (не) сподобалося на уроці?

V. Домашнє завдання

Додаток 1

- Знайди помилки, яких припустився художник (див. малюнок).

Додаток 2

Гра «Слабка ланка»

№	Запитання	Відповідь
1	2	3
1	Поселення римських громадян у завойованих Римом землях	Колонії

1	2	3
2	Підрозділ римської армії з чисельністю понад 5 тис. чоловік	Легіон
3	Воїн у відставці	Ветеран
4	Завойована Римом країна	Провінція
5	Урочиста зустріч римського полководця в Римі	Тріумф
6	Базарний майдан у Римі	Форум
7	Пагорб у Римі, на якому були збудовані храми богів	Капітолій
8	Вічне місто	Рим
9	Ріка, в нижній течії якої був заснований Рим	Тибр
10	Рада старійшин	Сенат
11	Легендарний засновник Рима	Ромул
12	Воєначальник у Римі	Консул
13	Управління державою без царів	Республіка
14	Вождь, обраний під час війни чи небезпеки, що перебував при владі 6 місяців	Диктатор
15	Нашадки перших поселенців	Патриції
16	Переселенці у Римі	Плебеї
17	Представники плебеїв у сенаті	Народні трибуни
18	Слово, яким народний трибун міг відмінити розпорядження консулів сенату	Вето
19	«Храм Згоди»	Конкордія
20	Політика, яку проводив Рим, щоб заволодіти всім Апеннінським півостровом	Розподіляй і володій
21	Римляни називали карфагенян...	Пунами
22	Скільки було Пунічних війн?	Три
23	Найвидатніший полководець Карфагену	Ганнібал
24	Битва, яка уславила ім'я Ганнібала як видатного полководця	Поблизу Канн
25	Велика сума грошей, яку виплачує переможений переможцю	Контрибуція
26	Римський полководець часів другої Пунічної війни	Сципіон
27	Цар Понтійського царства, який воював з Римом усе своє життя	Мітридат VI Евпатор
28	Римський полководець, який завдав серйозної поразки Мітридату	Помпей

1	2	3
29	Який гнів богів сприйняла армія царя Мітридата?	Землетрус
30	Рим мав у інших країнах провінцій...	38
31	Кількість когорт у легіоні	10
32	Загін воїнів із 80 чоловік	Центурій
33	Колода, підвішена на ланцюгах, для руйнування воріт чи стін обложеного міста	Таран
34	Метальна машина, яка кидала каміння, горшки із запальною сумішшю на відстань до 400 м	Катапульта
35	Метальна машина, яка вистрілювала каміння, колоди та списи на відстань до 1 км	Баліста
36	Підйомний кран з ящиком, яким перекидали римських солдатів через стіну у вороже місто	Ворон
37	Римський солдат	Легіонер
38	Озброєння легіонера	Меч і щит
39	Консул, який провів реформи армії	Марій

ТЕМА № 9. ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ В РИМІ

УРОК 52. УРОК-ДОСЛІДЖЕННЯ «ЧОМУ БУЛО ВБИТО ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ?»

Мета: з'ясувати причини занепаду республіки в Римі, дослідити шляхи формування одноосібної влади; розвивати уміння зі складання портрету історичної особи, реконструкції подій минулого за історичними джерелами; порівнювати і розрізняти точку зору авторів первинних історичних джерел та досліджень сучасних науковців, здійснювати історичне дослідження, формулювати і висловлювати власну точку зору.

Тип уроку: засвоєння нових знань, умінь.

Форма уроку: урок-детектив.

Обладнання: уривки з історичних джерел, досліджень науковців.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Робота з поняттями

Використовуючи метод «Мозкового штурму» учні дають визначення понять: «криза», «тріумфірат», «республіка», «імперія», «диктатура», «громадянська війна».

Евристична бесіда

- Чому в Римі розпочалися громадянські війни?
- Чого прагнули досягти брати Граки, розпочинаючи свої реформи?
- Проголошення тріумвірату послаблювало чи посилювало Рим?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Сьогоднішній урок буде незвичайним, оскільки учням належить сьогодні виступити в ролі детективів, що розслідують причини вбивства. Жертвою злочину цього разу став видатний полководець античного світу, письменник, політичний діяч, та й взагалі — непересічна постать в історії — Гай Юлій Цезар. Імена його вбивць добре відомі — це люди з його найближчого оточення — Брут і Кассій.

III. Оголошення теми та очікуваних результатів

Учитель. Сьогодні вам належить виступити в ролі детективів, щоб з'ясувати причини вбивства Юлія Цезаря, використовуючи історичні джерела, авторами яких були його сучасники, античні історики та сучасні дослідники. Тож ви маєте створити «слідчі групи», щоб розплутати цю «справу».

IV. Вивчення нового матеріалу

Цей етап роботи, якій для учнів звучить як «розслідування», розпочинається із знайомства з «досє Юлія Цезаря». Учні, які отримали заздалегідь завдання, коротко повідомляють про захоплення влади Юлієм Цезарем в Римі та основні заходи, які він здійснив, ставши диктатором, загалом інформують учнів про обставини його загибелі. Після цього «слідчим групам» передаються «матеріали справи»: «показання свідків» (первинні документи) та «висновки експертів» (вторинні документи).

Групи знайомляться з «матеріалами справи» та відповідають на питання.

«Показання свідків»

Светоній Транквілл (*бл. 70–140 pp. н. е.*) — римський історик та письменник). ...Він (*Ю. Цезар*) був винний у зловживанні владою і вбитий заслужено. Крім того, що він дістав почесей понад міру: постійний консул, довічний диктатор, опікування моральністю, потім — ім'я імператора, прізвисько «батько вітчизни», статуя серед царських статуй, підвищене місце в театрі — він навіть допустив на свою честь постанови, що перевищують людську межу: золоте крісло в сенаті й суді, ... храми, жертівники, статуї поруч з богами, назву місяця за власним ім'ям; і всі ці почесті він отримував і роздавав з власної волі.

..У змові проти нього взяло участь понад шістдесят чоловік; на чолі її стояли Гай Кассій, Марк Брут і Децім Брут.

(*Хрестоматія з історії стародавнього світу*. — К., 1974. — С. 122–123.)

Питання

1. Як Светоній пояснює мотиви осіб, що здійснили убивство Юлія Цезаря?
2. Яким було ставлення автора документа до убивства Цезаря?
3. Чому ви так вважаєте?

Аппіан ((?–70-ті рр. II ст. н. е.) — римський історик). Залишилося всього чотири дні до відбуття, коли вороги вбили його (Цезаря) в сенаті, через заздрість до щастя Цезаря та його безмежної сили, чи, як вони самі говорили, через піклування про відновлення державного ладу батьків. Бо вони добре знали Цезаря і побоювалися, що, коли він підкорить і ті народи, проти яких він збирався йти, він, без сумніву, стане царем. Я думаю, що приводом до вбивства Цезаря стало це слово, бо між «царем» і «диктатором» є лише різниця в назві, насправді ж, будучи диктатором, Цезар був наче царем.

Коли злочин був здійснений вбивцями у священному місці над особою священною та недоторканою, розпочалася метушня в усьому місті; в цьому хаосі деяких з senatorів було поранено, інших — убито.

(*Аппіан Гражданские войны*. — М., 1994. — С. 145.)

Питання

1. Що, на думку римського історика Аппіана, стало причиною, а що приводом до вбивства Цезаря?
2. Якими мотивами керувалися, на думку автора, убивці Цезаря?
3. Яким, на вашу думку, є ставлення історика до убивства Цезаря?
4. Чому ви так вважаєте?
5. Порівняйте ставлення до вбивства Цезаря Аппіана та Светонія.

Плутарх ((46–125 рр. н. е.) — давньогрецький історик та письменник). Проте найбільше неприхованої ненависті до Цезаря, яка, врешті-решт, спричинила його смерть, викликала його прагнення царської влади. Для загалу римлян вона була основною причиною нелюбові до Цезаря, а для прихованих його недругів давно стала пристойним приводом, щоб кувати проти нього змову.

Однак ті, хто прагнув зміни державного ладу, скеровували свої погляди або на нього одного (Брута), або з-поміж інших віддавали йому перевагу, хоч ніхто не наважувався сказати про це йому відверто.

Цезарю не довелося скористатись могутністю і владою, до яких він прямував крізь незліченні небезпеки і яких досяг величезними зусилля-

ми. Він дістав лише ім'я володаря і славу серед громадян разом з її невідступною супутницею — заздрістю.

(Плутарх *Порівняльні життєписи*. — К., 1991. — С. 230, 232, 237.)

Питання

1. Порівняйте, як пояснюють причини убивства Цезаря Плутарх та римські історики.
2. Що в їхніх поглядах є спільного, а що відмінного?
3. Що давньогрецький історик вважає причинами убивства Цезаря, а що приводом?
4. Чи можна з документа встановити, яким було особисте ставлення Плутарха до убивства Цезаря?

«Висновки експертів»

Утченко С. Л. ...Ця знаменита політика («милосердя») Цезаря в цілому не виправдала себе. Крім того, вона виявилася великою політичною помилкою, що мала для її творця та ініціатора рокові наслідки. Якщо політика «милосердя» була не першою і не головною, то все ж однією з суттєвих причин, що привела до сенатської змови.

(Утченко С. Л. *Юлій Цезарь*. — М., 1984. — С. 296.)

Бандровський О. Г. Проте, як і кожний політик, Цезар не уник помилок та прорахунків. Політика «милосердя» призвела до появи в сенаті групи людей, які хотіли усунути Цезаря від влади. Саме ці сенатори поширювали чутки про прагнення Цезаря стати царем і перенести столицю з Рима до Олександрії.

(Бандровський О. Г. *Історія стародавнього світу*. — К., 1998. — С. 258.)

Питання

1. Як сучасні історики пояснюють причини убивства Ю. Цезаря?
2. Що є спільного в поясненнях убивства Ю. Цезаря стародавніми істориками та сучасними?
3. Якою мала бути політика Цезаря, на думку сучасних істориків, щоб уникнути змови?

V. Осмислення нових знань і умінь

Обговорення версій та пояснень, які наводяться «слідчими групами», відбувається навколо питань:

1. Якою версії щодо причин і мотив убивць Цезаря дотримується ваша група?
2. Які аргументи на підтвердження власної версії ви можете назвати?
3. Що для вашої групи виявилось більш переконливим: «показання свідків» чи «висновки експертів»? Чому?

VI. Систематизація й узагальнення нових знань та умінь. Підбиття підсумків уроку

В ході колективних міркувань учнями встановлюються відмінності між первинними і вторинними джерелами. Для цього учням пропонується відповісти на питання:

1. У чому, на ваш погляд, виявилася залежність сучасних істориків від історичних джерел, якими вони користуються?
2. Чи можуть сучасні історики помилятися, пояснюючи вчинки історичних осіб минулого? Чому?
3. Чи можемо ми повністю довіряти стародавнім історикам?
4. Чому ми повинні критично сприймати їхні свідчення?
5. Про що свідчить факт розбіжностей у поясненнях істориків щодо однієї й тієї ж історичної події?

VII. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал у підручнику. Виписати у зошитах «крилаті вислови», які належать Юлію Цезарю.

УРОК 53. РИМСЬКА ІМПЕРІЯ В I–II СТ.

Мета: дослідити, якими шляхами відбувся перехід Риму від республіки до імперії; вдосконалювати навички опрацювання, систематизації історичної інформації; познайомити та закріпити розуміння понять «імперія», «прінцепс», «монархія», «династія», «централізована держава», «меценат».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань з елементами лабораторно-практичної роботи.

Обладнання: підручник з історії давнього світу, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Бесіда за питаннями

1. Чому Цезар переміг у громадянській війні?
2. Що означає крилатий вислів «перейти Рубікон»?
3. Які реформи провів Цезар?
4. Чому виникла змова проти Цезаря?
5. Розв'яжіть історичну задачу: Гай Юлій Цезар загинув у 44 р. до н. е. у віці 56 років. Коли він народився? ($44 + 56 = 100$ р. до н. е.).
6. Чому змовники не змогли утриматися при владі?
7. З якою метою створювалися тріумвірати?

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель розповідає про те, що, прийшовши до влади, Октавіан Август любив говорити, що Антоній прагнув стати царем, а він, Октавіан, відновив республіку. За правління Октавіана формально зберігалися: народні збори, що приймали закони, обирали консулів і народних трибунів. Сенат обговорював важливі державні справи. Але при цьому влада фактично перебувала в руках однієї людини — Октавіана. Встановлюється новий державний порядок — Рим перетворився на імперію. Із встановленням імперії припинилися громадянські війни. Рим став централізованою державою.

Використовуючи метод «Мікрофон», учням пропонується визначити поняття «імперія» та «централізована держава». Результат роботи записується у зошит.

Учитель пропонує учням за допомогою тексту підручника познайомитися з наступниками Октавіана Августа і виконати завдання лабораторно-практичної роботи.

Завдання лабораторно-практичної роботи

Керуючись описом на картках, встановити, про кого з імператорів йдеться. Імена римських імператорів розташуйте на стрічці часу у хронологічному порядку, указавши роки їх правління.

Час	→	
	→	
	→	
	→	
	→	
	→	
	→	Гальба (68–69 pp.) Оттон (69 p.) Вітелій (69 p.)
	→	
	→	
	→	Нерва (96–98 pp.)
	→	
	→	Адріан (117–138 pp.)
	→	
	→	

Картка № 1

Цей імператор походив з родини збирача податків у Малій Азії. Йому належить вислів «Гроші не пахнуть!»

Картка № 2

Уклав союз із германцями; називав себе Геркулесом; бився в амфітеатрі як гладіатор; став останнім імператором династії Антоніанів.

Картка № 3

Зображення кінної статуї Марка Аврелія.

Картка № 4

Цей імператор спорудив собі безліч статуй та наказав замінити імена засновників давніх будівель на власне ім'я. Називав себе богом.

Картка № 5

Син божественний, що боявся змови, вимагав, щоб обшукували сенаторів, що до нього підходили. Цей імператор «отримав Рим глиняним, а залишив мармуровим».

Картка № 6

Визначте імператора за девізом правління: «Прощення й забуття».

Картка № 7

Цей імператор свого коня Швидкононогого поселив у готельному палаці та приводив на засідання сенату, сенаторів же наказував страчувати, а майно привласнював собі. Постійно повторював слова «Нехай ненавидять, аби боялися!»

Картка № 8

Ілюстрація із зображенням колони Траяна.

Картка № 9

Кому належать слова: «Друзі мої! Я втратив день, якщо не зробив нічого доброго!»

Картка № 10

Визначте імператора за прізвиськом «благочестивий».

Картка № 11

Заповніть пропуски.

Вчителем та вихователем ... був знаменитий філософ Сенека, але уроки не стали до пуття. ... брав участь у змові проти рідної матері. Пожежа Рима у 64 р. до н. е. теж вважається справою рук ...

Картка №12

Визначте імператора за проведеними реформами: відновив закон про образу величі; скоротив термін служби в армії до 16 років; позбавив народні збори права обирати посадовців.

Відповіді

- Октавіан Август (27–14 рр. до н. е.) — картка № 5;
- Тіберій (14–37 рр. н. е.) — картка № 12;
- Калігула (37–41 рр.) — картка № 7;
- Клавдій (41–54 рр.) — картка № 6;
- Нерон (54–68 рр.) — картка № 11;
- Веспасіан (69–79 рр.) — картка № 1;
- Тіт (79–81 рр.) — картка № 9;
- Доміціан (81–96 рр.) — картка № 4;
- Траян (98–117 рр.) — картка № 8;
- Антоніан (138–161 рр.) — картка № 10;
- Марк Аврелій (161–180 рр.) — картка № 3;
- Коммод (180–192 рр.) — картка № 2.

III. Закріплення знань*Бесіда за питаннями*

- 1) Чи можна римських імператорів I ст. н. е. вважати тиранами? Чому?
- 2) Дайте визначення поняття «імперія».
- 3) За що засуджують Нерона?
- 4) Чому правління династії Антоніанів називають «золотим століттям» римської історії?

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**V. Домашнє завдання**

Опрацювати відповідний параграф підручника; скласти сенкан про одного з імператорів династії Антоніанів.

Сенкан

1. Особа.
2. Два прикметники у рядку, що характеризують ознаки терміна.
3. Три дієслова у рядку, що характеризують діяльність особи.
4. Зв'язна фраза з чотирьох слів, що визначає суть особи.
5. Асоціація.

УРОК 54. РИМСЬКА РЕЛІГІЯ ТА КУЛЬТУРА

Мета: дати уявлення учням про релігію давніх римлян, познайомити з основними досягненнями культури Риму; з'ясувати, у чому виявився вплив та зв'язок грецької та римської культур; вдосконалювати навички

самостійної роботи, розвивати уміння складання таблиць; формувати естетичний смак; виховувати повагу до культурної спадщини минулого.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручники з історії Давнього світу, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Вчитель заслуховує сенкани про імператорів та короткі розповіді про те, який внесок кожен з них зробив у розвиток культури Давнього Риму.

Підбиваючи підсумок виступів учнів, учитель зазначає, що найбільш сприятливі умови для розвитку культури Давнього Риму були створені за часів правління Антоніанів.

II Мотивація навчальної діяльності

У ч и т е л ь. Вважається, що римляни багато в чому запозичили релігійні уявлення греків, давши лише інші імена їхнім богам.

Але, попри це, релігія римлян була досить самобутньою і має становити для нас інтерес, бо допоможе збагнути внутрішній світ цього великого народу. Відкриття бетону, куполів, спорудження водогів — все це здійснено за часів Риму і використовується і в наш час. Окрасою столиці Італії ще й сьогодні, майже через дві тисячі років, залишається Колізей. Римське право складає основу більшості правових систем країн.

II. Вивчення нового матеріалу

Римська релігія

У ч и т е л ь. У римлян була безліч богів і богинь. Вони ділилися на дві основні групи: духи — захисники домівки, яких вшановували у кожному будинку, та боги і богині державної релігії, яким вклонялися під час публічних церемоній.

І с т о р и к. Вітаю, я запрошую вас до Рима — столиці могутньої імперії. Давайте познайомимось з духовним світом римлянина. Для цього нам потрібно зробити невеличку подорож вулицями міста.

Вирушимо на Капітолій, де ще за перших римських царів був побудований головний храм міста, присвячений богові Юпітеру.

Ж р е ц ь х р а м у Ю п і т е р а. Храм Юпітера будувався близько ста років. Юпітер такий же могутній, як бог греків Зевс. Юпітер — бог денного світла й блискавки. Як наймогутніший з богів він протегує царям, магистратам, державній владі.

Тріумфатори приносили до ніг Юпітера Капітолійського військову здобич, тут зберігаються скарби, римські громадяни довіряють нам свої заощадження та коштовності, вищі магістрати тримають тут свої документи. Іноді в Капітолійському храмі влаштовуються засідання сенату, а на майданчику перед храмом проходять народні збори.

Бічні приміщення в храмі Юпітера Капітолійського присвячені його дружині та дочці — богиням Юноні та Мінерві. Діва Мінерва походить з Етрурії — країни славних ремісників; вона протегує наукам, ремеслам, мистецтвам і дуже схожа на грецьку богиню Афіну. Юнона, богиня заміжніх жінок, іменувалася грецькою Герою.

Історик. Великою повагою користувався у римлян їхній прародитель — бог війни Марс (з грець. — Арес). А ще Янус і Сатурн. Янус вважався богом усякого початку і вартовим дверей. У мирний час ворота його храму були зачинені, а під час війни відчинялися. Януса зображали з двома обличчями — одне дивилося вперед, а інше — назад. Сатурном греки називали грецького бога Крона, поваленого з престолу батька Зевса. За переказами, Крон-Сатурн оселився в Італії, розділивши владу з Янусом, навчив людей землеробству, виноградарству та суднобудування.

Римські селяни. Храми, в яких моляться простий народ, розташовані на Авентині. Ми, селяни, молимося богам землеробства: господіні хлібних ланів Церері, її дочці Лібері та богові вина Ліберу. В цьому храмі зберігаються документи народних трибунів. На вершині Авентину побудований храм богині-мисливиці Діані. Споруджували його грецькі майстри за зразком знаменитого храму Артеміди Ефеської. Діана-Артеміда вважалася покровителькою всіх латинян і заступницею простих людей — плебеїв і навіть рабів. Храм Діани Авентінської слугував притулком для біглих рабів.

Історик. Ці боги римлян теж мають аналоги в грецькій міфології. Церера — це грецька Деметра, Лібера — дочка Деметри Персефона, бог вина Лібер — грецький Діоніс.

Жриця - весталка. Богиня Веста — богиня домівки — дуже шанована в Римі. Її храм розташований на Форумі. Ми підтримуємо там священний вогонь усієї Римської держави. У нашому храмі зберігаються таємні святині, вивезені Енеєм з Трої. Ми виконуємо дуже давні складні обряди. Від нас шістьох залежить благополуччя Рима.

Перший римський громадянин. Храми розташовані не лише на вулицях міста, але й у кожного в домівках. Ми шанували сімейних богів — ларів і пенатів. Ларами називаються добрі душі померлих предків, а пенатами — таємних істот, хранителів кухні та комори. Ми уявляємо їх у вигляді маленьких чоловічків, що живуть біля вогнища. Фігурки цих чоловічків ми малюємо в кухні на стіні або робимо з глини та ста-

вимо в особливі шафи, так звані ларарії. У дні народжень чи під час інших родинних свят ларарії відкриваються та прикрашаються квітами, у вогнища ми ставимо миски з їжею для ларів і пенатів — добрих охоронців домівки.

Ми дуже марновірні і, щоб дізнатися про майбутнє, відвідуємо гаруспіка. Він по нутрощах тварин передбачає, вдалою чи невдалою буде справа, що починається. Окрім гаруспиків, у Римі існує особлива група вішунів-авгурів. Вони стежать за небесними та природними явищами, за допомогою яких тлумачать волю богів.

Римська культура

Учитель. Ми вже згадували про те, що римляни зазнали значного культурного впливу греків. Починаючи з часів II-ої Пунічної війни дітей знатних римлян виховували грецькі вчителі — граматика, філософи, оратори, а іноді — художники та майстри мисливської справи. У II ст. до н. е. римська знать говорила грецькою настільки ж вільно, як і латиною. Під грецьким впливом перебували римська література і театр.

На часи правління Октавіана Августа припадає розквіт римської літератури. Він першим з правителів намагався впливати на людей за допомогою літератури. Помічником Августа у цій справі став його друг — *Меценат* — знаменитий багач і покровитель мистецтва.

Найбільшу самотність римляни виявили у будівництві.

Вчитель пропонує учням самостійно попрацювати з текстом підручника та скласти таблицю: «Римська культура».

Архітектурна пам'ятка	Архітектор	Призначення споруди	Час будівництва

III. Закріплення знань

Завдання № 1

Співвіднести імена грецьких і римських богів (0,5 бала за кожну правильну відповідь).

	Грецькі боги		Римські боги	Відповіді
1	2	3	4	5
1	Арес	А	Діана	1 — д;
2	Аїд	Б	Плутон	2 — б;
3	Артеміда	В	Нептун	3 — а;
4	Посейдон	Г	Вулкан	4 — в;
5	Асклепій	Д	Марс	5 — з;

1	2	3	4	5
6	Зевс	Е	Меркурій	6 — і;
7	Гера	Ж	Юнона	7 — ж;
8	Гермес	З	Ескулап	8 — е;
9	Гефест	І	Юпітер	9 — г;
10	Афродіта	К	Лібер	10 — л;
11	Діоніс	Л	Венера	11 — к;
12	Персефона	М	Лібера	12 — м

Завдання № 2

Доберіть підписи до зображень пам'ятників античного мистецтва (0,5 бала за кожну правильну відповідь).

На картках наведено наступні ілюстрації:

- Ілюстрація «Акведук».
- Ілюстрація «Колізей».
- Ілюстрація «Октавіан Август».
- Ілюстрація «Фрагмент мозаїки».
- Ілюстрація «Капітолійська вовчиця».
- Ілюстрація «Пантеон».

Завдання № 3

Розв'яжіть хронологічну задачу.

Рим був заснований у 753 р. до н. е. Скільки років пройшло від заснування Рима до 1991 р., тобто, до проголошення незалежності України (1991 + 753 = 2744). (1 бал за правильне розв'язання задачі).

Завдання № 4

Деякі слова, які ми зараз використовуємо під час розмови, виникли дуже давно. Деякі з них мають римське походження. Подумайте, які пов'язані між собою римські слова «маніпула» і сучасне дієслово «маніпулювати»; римське «популюс» і сучасне слово «популярний»?

Орієнтир для відповіді: «маніпула» — підрозділ римської армії, що виконує накази командира; «популюс» — народ (правильна відповідь оцінюється у 2 бали).

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний параграф. (1–3 бали)
2. Закінчити таблицю «Римська культура». (4–6 балів)
3. Користуючись картою історичного атласу «Пам'ятники архітектури Давнього Риму», опишіть подорож Римом, зазначаючи, які зі споруд Давнього Риму збереглися до нашого часу. (7–8 балів)

4. Дайте відповідь на запитання.

Вважається, що римський народ подарував людству право. Чи втратили свою чинність правові норми того часу: «Кожен вважається чесним, поки не доведено зворотнє», «Без вини немає відповідальності», «Справа держави — стежити за дотриманням закону»? Наведіть приклади з історії Риму часів імперії, які б спростовували наведені правові норми.

УРОК 55. МІСТО РИМ ТА ЖИТТЯ ЙОГО МЕШКАНЦІВ

Мета: дати уявлення про побут і повсякденне життя стародавніх римлян; удосконалювати навички роботи з інформативними текстами, розвивати психологію співпраці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручники різних авторів, історичний атлас, інформативні тексти, ілюстративний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Історичний диктант

1. Справедливо чи ні, що Ромул та Рем успадковували владу від їх батька Нумитора? (*Ні*)
2. Назвіть вищий орган влади республіканського Риму. (*Сенат*)
3. Римський імператор, що вважав себе великим актором. (*Нерон*)
4. Як називалися парадні ворота, що зводилися в Римі на честь військових перемог? (*Тріумфальна арка*)
5. Що означає «республіка»? (*Спільна справа*)
6. Намісником якої римської провінції був Гай Юлій Цезар? (*Галлії*)
7. Жриці, богині домівки. (*Весталки*)
8. Народні трибуни в сенаті під час голосування мали право виголошувати слово «вето». Що воно означало? (*«Забороняю»*)
9. Сенатор, друг Цезаря, що очолив проти нього змову. (*Брут*)
10. Як називалася особиста охорона імператора? (*Преторіанці*)
11. Про кого казали: бідним він приїхав до багатой країни, а виїхав багатим з бідної країни. (*Про римських намісників*)
12. Остання єгипетська цариця, після смерті якої Єгипет перетворився на провінцію Риму. (*Клеопатра*)

II. Вивчення нового матеріалу

У ч и т е л ь. Що б ви хотіли дізнатися про повсякденне життя римлян?

У ч н і. Як одягалися, що споживали якими були їхні житла, що робили під час дозвілля, як виховували дітей?

Питання учнів вчитель записує на дошці.

Потім учитель пропонує учням обрати собі питання для вивчення і сформувати групи «екскурсоводів».

На основі матеріалів підручників різних авторів та інформативних текстів учні готують групове повідомлення з обраного питання.

Вчитель нагадує алгоритм роботи в групі.

1. Повсякденне життя римлян.
2. Сімейні традиції.

Текст 1. «Місто Рим та його жителі»

Рим виник як невеличке поселення і згодом перетворився на найбільше і величне місто Стародавнього світу. В античну епоху Рим нараховував близько мільйона жителів. Імператори, прагнучи увічнити своє ім'я, зводили розкішні споруди й монументи. Водночас Рим потерпав від перенаселеності, він був сповнений безліччю убогих халуп.

Жителі міста відвідували театральні вистави, гонки на колісницях, глadiatorські бої та цькування дикими звірами. Для цих вистав спеціально були побудовані особливі будівлі: цирк, театр, амфітеатр (Колізей). Дуже багато часу римляни проводили в лазнях — термах. Там містилися спеціальні дворики для боротьби та гімнастичних вправ, бібліотеки й читальні зали, сади — місця спілкування та обміну останніми міськими новинами. Багаті громадяни проводили на Форумі дуже багато часу, займаючись політичною діяльністю. Деякі віддавали перевагу службі в армії та фінансовій діяльності. Більшість простих громадян була ремісниками, торговцями або землеробами. Представники середніх шарів були представлені архітекторами, лікарями і т. ін.

Текст 2. «Будинки римлян»

Більшість римських громадян жили у квартирах великих багатоповерхових будинків — зазвичай чотири-п'ять поверхів. Деякі квартири були великі й розкішні, складалися з декількох кімнат. Такі квартири займали заможні громадяни, вони селилися на нижніх поверхах, побудованих з каменю. Інші селилися у тісних коморках на верхніх дерев'яних поверхах. Обігрівалися кімнати жаровнями, але через них існувала загроза пожеж. У римських багатоквартирних будинках не було каналізаційних трубопроводів, тому жителі викидали помії прямо з вікон на вулицю, проте існувало центральне опалювання. Заможні римляни жили у власних окремих будинках.

Римляни дуже піклувалися про зовнішнє вбрання своїх будинків. Стіни прикрашали розписами, а підлоги — мозаїкою. Кімнати були оздоблені статуями. У кімнатах було небагато меблів через тісноту. До нашого

часу дійшли різноманітні стільці, ліжка, столи, скрині та буфети для зберігання різного начиння, запасів і речей.

Текст 3. «Що споживали римляни»

На сніданок римляни частіше за все вживали хліб або пшеничні бісквіти з медом, інжиром і маслинами. Сніданок вони запивали вином або водою. Другий сніданок складався з хліба та їжі, що залишилася від вчорашнього обіду.

Обід складався з трьох блюд. Спочатку подавалися блюда, що викликають апетит: салат, редиска, устриці, сардини, яйця.

Головна зміна блюд складалася з семи страв, у тому числі риби, м'яса, домашньої птиці.

Замість того, щоб прибирати зі столу, раби зазвичай виносили повністю весь стіл, а натомість приносили новий, на якому гостям пропонувалися фрукти, горіхи, медове печиво. Страви запивали великою кількістю вина.

Текст 4. «Одяг, взуття, прикраси, зачіски»

За тисячу років існування Риму мода не зазнала суттєвих змін. Більшість римлян носила одяг із вовняних або льняних тканин. В епоху імперії тканини привозилися з Індії та Китаю. Шовк, що доставлявся з Китаю, коштував за вагою утричі дорожче за золото.

Більшість одягу робилася з суцільного шматка тканини, який обертали навколо тіла та скріпляли особливими шпильками — фібулами.

Римські громадяни носили тоги, які одягали поверх туніки. Тоги сенаторів, як і їх туніки, мали широку пурпурну смугу.

Жінки носили туніки з льону або тонкої вовни. Заможні жінки поверх туніки надягали столу — довгий одяг з виляску або шовку. Багато жінок носили шарфи, щоб захистити своє волосся від вуличного пилу. Жінки дуже дбали про своє волосся і робили з нього різноманітні зачіски, носили світлі або руді перуки. Вони використовували декоративну косметику: білили обличчя, рум'янили щоки, фарбували губи, підводили очі.

Чоловіки стригли волосся та голили обличчя. В епоху пізньої імперії до моди увійшли довге волосся та борода.

Текст 5. «Виховання дітей»

Діти у Стародавньому Римі здобували освіту залежно від статку батьків. Діти найбідніших римлян не вчилися ні писати, ні читати, оскільки допомагали старшим по господарству. Хлопчики з більш заможних сімей починали відвідувати школу, досягши шестирічного віку. Вчилися у початковій школі до 11 років, а подальшу освіту здобували вдома. Дівчатка ж просто готувалися до заміжжя.

Багаті римляни мали особливого раба — педагога, який супроводжував дітей до школи. Більшість шкіл мала один клас, де навчалися дванадцять дітей. Закінчивши початкову школу, деякі хлопчики переходили до граматики (середня школа). Вони вивчали історію, астрономію, музику, філософію, геометрію, географію. Одним з найважливіших предметів була грецька мова, оскільки культура греків суттєво вплинула на всі сторони життя Стародавнього Риму.

Коли хлопцеві виповнювалося 13—14 років, він продовжував навчання з учителем красномовства — ритором. Таке навчання могло тривати досить довго.

Після закінчення роботи «екскурсоводи», спираючись на ілюстративний матеріал, проводять екскурсії. Робота проводиться методом «Навчаючи — вчуся».

Вчитель перед екскурсією дає завдання «туристам» інших груп під час повідомлення скласти по два питання, на які повинні будуть відповідати як «екскурсоводи», так і «туристи». Робота проводиться методом «Історичне фехтування».

III. Закріплення знань

Тест (кожна правильна відповідь оцінюється у 2 бали)

1. Оберіть правильну відповідь.

Бідні римляни жили:

- а) в палацах на Капітолійському горбі;
- б) у маєтках;
- в) у квартирах багатоповерхових будинків.

2. Знайдіть зайве.

До визначних пам'яток Стародавнього Риму відносяться:

- а) Пантеон;
- б) тріумфальні арки;
- в) акрополь.

3. Заповніть пропуски.

В ... не тільки милися. Це були своєрідні клуби, в яких обговорювалися новини, займалися спортом, читали. Вхідна платня була дуже ... (*Терми; низька*)

4. Оберіть правильну відповідь.

Уміння красиво й правильно говорити навчав:

- а) ритор;
- б) ліктор;
- в) оратор.

5. Оцініть твердження.

Дівчатка у Стародавньому Римі діставали прекрасну освіту, відвідуючи школи разом з педагогами.

- а) правильно;
- б) неправильно.

6. Приведіть у відповідність.

а	Споруда на честь перемоги над ворогами	1	Колізей	1 — б;
б	Знаменитий амфітеатр у Римі	2	Форум	2 — в;
в	Римська площа, на якій проходило політичне життя римлян	3	Тріумфальна арка	3 — а

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**V. Домашнє завдання**

Опрацювати відповідний параграф; написати невеликий твір «Один день з життя Риму»; підготувати повідомлення про Ісуса Христа.

УРОК 56. ВИНИКНЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА

Мета: познайомити учнів з історією виникнення християнства, ученням Ісуса Христа, причинами швидкого поширення християнської релігії; вдосконалювати навички роботи з підручником та історичними текстами, порівняльними таблицями; знайомство й закріплення нових понять: «монотеїзм», «фарисеї», «апостоли», «церква», «Старий Заповіт», «Новий Заповіт», «Біблія», «толерантність».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, історичні тексти, історичний атлас, ілюстрації.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань**

Вчитель заслуховує твори учнів «Один день з життя Давнього Риму».

Бесіда за питаннями

- Назвіть найбільш відомі споруди міста Давнього Риму.
- Яким було їхнє призначення?
- Які з них збереглися до нашого часу?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель проводить бесіду з учнями за питаннями

1. Пригадайте, що таке релігія.

2. Які релігії з курсу історії Стародавнього світу вам уже знайомі?
3. Поясніть терміни: «політеїзм», «язичники», «монотеїзм»?
4. Як римляни ставилися до представників інших релігій?

Учитель. А от коли у I ст. н. е. на території Римської імперії почала поширюватися нова, християнська, релігія, влада поставилася до тих, хто її сповідував, з підозрою. Більше того, розпочалися ініційовані владою гоніння й жорстокі переслідування християн.

Проблемне питання

- Чому римська влада переслідувала християн, виявляючи толерантність (терпимість) до представників інших релігій?

III. Викладення нового навчального матеріалу

Виникнення християнства

Учитель. У нашій країні сьогодні найбільш поширеною релігією є християнство. Що вам відомо про цю релігію?

Робота методом «Мозкового штурму».

Як правило, учні в цілому мають уявлення про місце і час виникнення цієї релігії.

Учитель. Яка книга є священною для християн, де відтворено суть цієї релігії? (*Відповіді учнів.*) Учитель уточнює, що Біблія складається з двох частин — Старого і Нового Завітів. У Старому Завіті міститься історія єврейського народу, а також його сусідів — філістимлян, фінікійців, асирійців, вавилонян. Новій Завіт розповідає про народження, життя, смерть та воскресіння Ісуса Христа.

Життя мільйонів жителів величезної Римської імперії було важким, сповненим страждань і злиднів. Вони молилися східним, еллінським і римським богам, але боги не допомагали їм. У I ст. н. е. спочатку на землях Давньої Палестини, а згодом і по всій території імперії серед простих людей поширилися чутки, що незабаром прийде до них добрий і справедливий Бог, який захистить пригноблених і страждених людей. Цей Бог уже був на землі й жив як проста людина. Його життя описувалося в рукописних сувоях — Євангеліях (грецькою — «блага, добра звістка»). Євангелія склали основу другої частини Біблії — Нового Завіту.

Ісус Христос

Вчитель заслуховує повідомлення про життя Ісуса Христа, які учні підготували за завданням учителя заздалегідь.

Бесіда за питаннями

1. Чому люди чекали й вірили у появу Месії?
2. Коли і де з'явився на світ Ісус Христос?

3. Які існують перекази про народження Ісуса Христа?
4. Що означають імена «Христос» та «Месія»?
5. Чого навчав людей Ісус Христос?
6. Що вам відомо про смерть і воскресіння Ісуса Христа?

Перші християнські общини та церкви

Самостійна робота з підручником.

Ставлення римської влади до християн

Самостійна робота в парах з історичними документами.

«Що думали римляни про християн?» — уривок з твору Цельса «Правдиве слово» та тексту «Переслідування християн», складеному в наш час.

Вчитель пропонує прочитати документи та відповісти на питання до них.

«Що думали римляни про християн» — уривок з твору Цельса «Правдиве слово»

З'явилася нова порода людей, що тісно поєдналася проти всіх існуючих релігійних і громадянських установлень, людей, яких переслідує суд, які, проте, хизуються ненавистю всіх інших до них, християн.

Серед міфів і переказів, запозичених у різних народів, у християн переважають розповіді про дивовижних чудотворців.

Ось що вони говорять: хай до нас не вступить жодна освічена, жодна мудра, жодна розумна людина. Все це у них вважається поганим. Але якщо неук безрозсудний, неповнолітній, то нехай він сміливо прийде до них. Вважаючи тільки такого роду людей гідними свого бога, вони, вочевидь, хочуть повернути лише малолітніх, нікчемних, неосвічених, рабів, жінок і дітвору.

Питання

1. Пригадайте, які міфи та перекази любили римляни, які герої їм подобалися.
2. Поясніть, чому римлян дивували християнські міфи та перекази.
3. Як сприймали римляни «нову породу» людей?
4. Припустіть, чи належав сам автор тексту до християн, наведіть аргументи.

Сучасний текст «Переслідування християн»

Християнська віра забороняла своїм прихильникам брати участь у відправленні культів будь-яких релігій, а більшість подій у римському суспільному житті були пов'язані з необхідністю принесення жертв римським

богам і вшанування бога-імператора. Християни відмовлялися брати в цьому участь, що викликало не тільки недовіру влади, але й ненависть римлян.

Так, за часів правління Нерона християнську общину звинуватили у підпалі Рима. Почалися гоніння. Перших християн цькували собаками та дикими звірами на аренах цирку, розпинали на хресті, спалювали живцем.

Питання

1. Як християни порушували норми суспільного римського життя та чому?
2. У чому виявлялася ненависть римлян до перших християн?

III. Закріплення знань

Історичний диктант

1. Що, згідно з віруванням християн, становило безсмертну частину людської істоти? (*Душа*)
2. Назвіть імена учнів Ісуса, що записали розповіді про його життя та вчення. (*Лука, Матфей, Марк, Іоанн*)
3. Грецьке слово, яке в перекладі означає «посланник», яким називали учнів Христа. (*Апостол*)
4. Як звали мати Ісуса? (*Марія*)
5. Хто передбачив народження Ісуса? (*Волхви*)
6. Ім'я учня Ісуса, що зрадив його. (*Іуда*)
7. Рятівник, Божий посланець. (*Месія*)
8. Іудейські жерці, які домагалися страти Ісуса Христа. (*Фарисеї*)
9. Місто, де почав проповідувати Ісус Христос. (*Галілея*)
10. Римський імператор I ст., який наказав піддати християн тортурам і тратам. (*Нерон*)
11. Місце страти Ісуса Христа. (*Голгофа*)
12. Як називається частина Біблії, куди увійшли Євангелія — оповіді про життя Ісуса Христа? (*Новий Заповіт*)

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; почати підготовку до тематичного оцінювання. Знайти значення крилатих висловів із Біблії.

- «Побиття немовлят».
- «Манна небесна».
- «Поцілунок Іуди».
- «Тридцять срібників».
- «Нести свій хрест».

УРОК 57. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ В РИМІ»

Форма проведення: «Своя гра» (особисто-командний турнір).

У грі беруть участь 3 команди, у кожній по 8–10 учасників. Команда впоралася із грою лише тоді, коли в ній взяли участь усі гравці. Порядок вступу в гру кожного учасника оговорується командою заздалегідь. У кожному турі беруть участь по одному представнику від команди. Гравцям пропонується 18 тем, що складаються з декількох питань (кожне питання має свою ціну: від 1 до 3 балів). На тур виноситься 4 теми. Гравець вибирає тему і номер питання з його ціною. Першим на питання відповідає той гравець, що його вибрав. Якщо він не впорався із завданням, говорить «пас», і хід переходить до іншого. Правильні відповіді гравця сумуються. Рахунок ведеться паралельно: у власну скарбничку гравця та скарбничку команди доти, доки гравець не набере бажану кількість балів, що відповідають його оцінці. Тоді він говорить: «Стоп, гра», — і передає естафету іншому члену команди. Якщо одна з тем вичерпана, вона замінюється на табло іншою.

Ігрова схема

Назва теми	Ціна	Відповіді	У балах		
Архітектура	1	2	3	2	1
Всього потроху	3	2	2	1	3
Хто є хто?	2	1	3	2	2

Теми для гри і кількість балів за тему

Теми	Кількість балів
1	2
I. Крилаті вислови	19
II. Архітектура	10
III. Римський зоопарк	19
IV. Історичні особи	11
V. Військо	16
VI. Політика	14
VII. Усього потроху	16
VIII. Календар	13
IX. Хто є хто?	13
X. Боги	8

1	2
XI. Розваги, відпочинок	12
XII. Література	15
XIII. Право, закон	14
XIV. Нові слова	14
XV. Місто Рим	11
XVI. Наука	13
XVII. Традиції	10
XVIII. Дати	10

Усього за гру — 238 балів.

І. Крилаті вислови

Розкрийте зміст вислову та його сучасне значення:

1. «Лукуллів бенкет» — 2 бали. (*Сенатор Лукулл уславився багатством, розкішно, бенкетами, що влаштовувалися безупинно. Сьогодні цей вислів означає нескінченне свято.*)
2. «Підняти на щит» — 2 бали. (*У Римі новообраного полководця піднімали високо на щиті над головами воїнів, звеличуючи у такій спосіб його заслуги.*)
3. «Ганнібалова клятва» — 3 бали. (*Ще маленьким хлопчиком Ганнібал — майбутній полководець Карфагену — поклявся боротися з Римом вічно, і свого слова він дотримав. Ці слова — символ вірності шляхетній і важливій справі.*)
4. «І ти, Бруте!» — 1 бал. (*В убивстві Цезаря в сенаті брав участь його найближчий друг, Брут. Цезар був уражений, побачивши його серед змовників. Це ім'я стало символом зради.*)
5. «Гуси Рим врятували» — 2 бали. (*Під час спроби галлів захопити зненацька уночі Рим, гуси, що знаходилися у Капітолійському храмі, здійняли галас, який розбудив городян, і вони дали відсіч нападаючим. Уживається у випадку, коли другорядне рятує головне.*)
6. «Ти в моїх руках, Африко!» — 3 бали. (*Коли Юлій Цезар ступив з корабля на землю Африки, він оступився й упав. Торкнувшись руками африканської землі, він і вимовив ці слова.*)
7. «Піррова перемога» — 3 бали. (*Цар Ефеса Пірр здобув перемогу над римлянами ціною величезних утрат. Після битви він вигукнув: «Ще одна така перемога і я залишусь без армії!». Вислів означає домогтися свого ціною величезних утрат.*)
8. «Перейти Рубікон» — 3 бали. (*Повертаючись до Рима з перемогою, Цезар довго стояв у прикордонній ріці Рубікон, розмірковуючи, чи варто починаючи боротьбу з сенатом за владу. Означає прийняти важливе рішення.*)

II. Архітектура

1. Видатний пам'ятник архітектури, колона заввишки 27 м, на якій зображені фрагменти воєнних дій — 2 бали. (*Колона Траяна*)
2. Подібного спорудження не було у світі ні до, ні після. Його діаметр дорівнює висоті, а товщина стін — 6 м — 1 бал. (*Пантеон*)
3. Винахід римських архітекторів для забезпечення міста питною водою — 3 бали. (*Акведуки — водогони, проведені з гір, де багато чистих джерел.*)
4. Як називалося парадне приміщення будинку знатних римлян? — 1 бал. (*Атрії*)
5. Яке нововведення було винайдено римлянами при спорудженні будинків? — 2 бали. (*Бетон*)
6. Яка форма зводу над будинком була винайдена римлянами? — 1 бал. (*Купол*)

III. Римський «зоопарк»

Пояснити, як пов'язані ці тварини з історією Рима.

1. Вовчиця — 1 бал. (*Статуя вовчиці встановлена в Римі тому, що, згідно з легендою, вона вигодувала братів Ромула і Рема — засновників Рима, яких цар Амулій наказав утопити.*)
2. Гуси — 2 бали. (*Під час нападу галлів на Рим гуси почули чужинців і голосним гоготом розбудили сплячих римлян. Звідси пішов вислів: «Гуси Рим врятували».*)
3. Слони — 3 бали. (*Білі слони карфагенського вождя Ганнібала були його головною бойовою силою у війні, особливо під час походу у 218 р. до н.е.*)
4. Кінь — 2 бали. (*Свого коня зробив сенатором римський імператор Гай Цезар Калігула. Кінь жив в особливій мармуровій стайні з годівницею із слонової кістки. Від імені коня-сенатора римській знаті розсилалися запрошення.*)
5. Змія — 3 бали. (*У Стародавньому Римі змія була символом відновлення, одужання, оскільки щорічно змінювала шкіру. Змія була помічницею бога лікування Ескулапа.*)

IV. Історичні особи

1. Кому великий французький філософ і просвітитель присвятив рядки: «Людина без сорому, без віри, без честі, лукавий і невдячний, скупий і кровожерливий, спокійний у своїх злочинах»? — 3 бали. (*Імператору Октавіану Августу*)
2. Кому належать слова та про кого йдеться: «Ця людина не зробила мені нічого дурного, я навіть уважав його своїм другом. Але він поведився, як цар, і знищив наші давні свободи. І я був з тими, хто виконав свій обов'язок»? — 2 бали. (*Бруту, другу Юлія Цезаря, що взяв участь в убивстві імператора. Рядки присвячені Цезарю.*)

3. Кому належать рядки: «Кров'ю співгромадян накопичують майно і жадібно примножують багатства свої, нагромаджуючи на убивство»? — 3 бали. (*Видатному поету і філософу Тіту Лукрецію Карру*)
4. Майстер щодо винаходу нових податків, автор фрази «Гроші не пахнуть», ініціатор запровадження податків на громадські туалети — 3 бали. (*Імператор Веспасіан*)
5. Відомий як політик і філософ, автор фрази-повчання «Не задовольняйся поверховим поглядом» — 2 бали. (*Марк Аврелій*)
6. «Вічний диктатор» — 1 бал. (*Юлій Цезар*)
7. Кому з відомих римлян належить фраза: «Нехай ненавидять, аби тільки боялися»? — 2 бали. (*Імператору Калігулі*)
8. Відомий римлянин, який, згадавши одного разу за обідом, що за день не зробив нічого гарного, вимовив легендарну фразу: «Друзі мої, я зганьбив день!» — 3 бали. (*Римський імператор Тім (79–81 рр.)*)

V. Армія

1. Військовий чин особи, яка очолювала десять римських легіонів — 2 бали. (*Декан*)
2. Хто став прототипом Святого Георгія, заступника лицарства? — 2 бали. (*Римський легіонер*)
3. Кораблі римського флоту були оснащені абордажними містками, названі ім'ям птаха. Якого саме? — 2 бали. (*Ворона*)
4. Від латинської фрази «готуйся до війни» походить назва автоматичного пістолета ... — 1 бал. (*Парабелум*)
5. Склад римського легіону, вперше запроваджений Гаєм Марієм, називався ... — 3 бали. (*Маніпула*)
6. Другий ряд у війську легіонерів складали ... — 2 бали. (*Принципи*)
7. У чому переваги найманої армії? — 3 бали. (*Найманець — професійний воїн, майстер своєї справи.*)
8. Яке зображення містилося на прапорах легіонерів? — 1 бал. (*Орел*)

VI. Політика

1. У Римі складанням списків сенату і виключенням із нього збіднілих патрициїв займалися ... — 2 бали. (*Цензори*)
2. Після захоплення влади Октавієм у Сенаті був установлений золотий щит. Що було на цьому щиті? — 3 бали. (*На щиті було записано заслуги Октавія перед батьківщиною.*)
3. В епоху становлення імператорської влади в Римі був створений другий тріумвірат, до складу якого входив Лепід, Октавіан і ... — 1 бал. (*Антоній*)
4. Принцип державної влади, встановлений у Римі Августом, дістав назву... — 2 бали. (*Принципат*)

5. Родоначальником римської політики необмеженої анексії територій незалежних держав був ... — 2 бали. (*Сенатор Лукулл*)
6. На який термін обиралися імператори? — 1 бал. (*Довічно*)
7. Перший тріумвірат був створений Цезарем, Крассом і Помпеем з метою ... — 2 бали. (*Завоювання політичного верховенства в Римі*)
8. Фразу «Карфаген має бути зруйнований» повторював на кожному засіданні римського сенату ... — 1 бал. (*Марк Туллій Цицерон*)

VII. Усяка всячина

1. Прізвисько Калігула, під яким увійшов в історію римський імператор, у перекладі означає ... — 2 бали. (*Чобіток*)
2. Свого коня зробив сенатором ... — 1 бал. (*Калігула*)
3. Римський патрицій, який постійно надавав підтримку поетам, через що його ім'я увійшло в історію ... — 2 бали. (*Меценат*)
4. Рідною мовою цариці Клеопатри була ... — 1 бал. (*Грецька*)
5. Останні слова імператора Калігули, вбитого внаслідок змови... — 3 бали. (*Я не вмер.*)
6. Гаруспіки — це римські жерці, що пророкували майбутнє по ... — 3 бали. (*Нутрощах тварин*)
7. До усиновлення майбутній імператор Октавіан Август доводився Юлію Цезарю... — 2 бали. (*Внучатим племінником*)
8. Перекладіть українською вислів «Veni, vidi, vici!» — 2 бали. (*«Прийшов, побачив, переміг!»*.)

VIII. Календар

1. Яку назву дістав новий римський календар? — 1 бал. (*Юліанський*)
2. На честь кого названий п'ятий місяць нового календаря? Назвіть його. — 2 бали. (*На честь богині весни і квітів Майї*)
3. Як називалася третя частина кожного місяця? — 1 бал. (*Іда*)
4. Від якого слова походить назва «календар»? — 2 бали. (*Початок*)
5. Назвіть дату скасування юліанського календаря в нашій країні. — 3 бали. (*1918 рік*)
6. Назвіть дату запровадження юліанського календаря в Римі.— 3 бали. (*1 січня 45 р. до н. е.*)
7. Скільки днів нараховував рік в юліанському календарі? — 1 бал. (*365 днів*)

IX. Хто є хто

1. Брут — 2 бали. (*Діач Римської республіки, друг і убивця Юлія Цезаря*)
2. Траян — 1 бал. (*Імператор*)

3. Вергілій — 1 бал. (*Відомий поет*)
4. Калігула — 1 бал. (*Імператор*)
5. Тіберій Гракх — 3 бали. (*Народний трибун, що загинув у боротьбі зі знаттю, ініціатор демократичних реформ.*)
6. Горацій — 1 бал. (*Поет*)
7. Цицерон — 2 бали. (*Політичний діяч, оратор, письменник, прихильник республіки*)
8. Гален — 2 бали. (*Відомий лікар, анатом*)

X. Боги

1. Богиня ранкової зорі — 1 бал. (*Аврора*)
2. Римська Афродита — богиня ... — 2 бали. (*Венера, богиня краси*)
3. Бог лікування — 2 бали. (*Ескулап*)
4. Бог неба, римський Зевс — 1 бал. (*Юпітер*)
5. Римський відповідник грецької Нікі — 1 бал. (*Вікторія*)
6. Богиня квітів і весни — 1 бал. (*Флора*)

XI. Розваги, відпочинок

1. Своєрідні клуби римлян, де можна було поспілкуватися з друзями, послухати вірші, зайнятися гімнастикою та ін. — 1 бал. (*Терми*)
2. Найулюбленіша розвага римлян — 1 бал. (*Гладіаторські бої*)
3. Видовище жителів Рима, що влаштовувалося у Великому цирку — 1 бал. (*Кінські перегони*)
4. Під час бенкетів багаті римляни дивували своїх гостей незвичайними стравами. Назвіть хоча б одну з них — 3 бали. (*Смажений павич; порося, фаршироване вином, медом і перцем*)
5. На скількох глядачів був розрахований Великий цирк? — 2 бали. (*250 тис.*)
6. Скільки тривала циркова вистава в Римі? — 2 бали. (*З ранку до вечора — світловий день.*)
7. Скільки днів протягом року тривали свята в Римі? — 2 бали. (*175 днів*)

XII. Література

1. Один із найвідоміших римлян, автор книги «Записки про Галльську війну» — 2 бали. (*Гай Юлій Цезар*)
2. Поет, що оспівує любов і дружбу, автор вірша «Пам'ятник» — 2 бали. (*Горацій*)
3. Літератор, засланий за свою творчість у Даکیю, — 2 бали. (*Овідій*)
4. Найвідоміший твір Вергілія — 1 бал. (*«Енеїда»*)
5. Поет, який був надзвичайно популярним у Римі: коли він входив до театру, всі вставали — 2 бали. (*Вергілій*)

6. Як називають історики період кін. I ст. до н. е. — поч. I ст. н. е. у римській літературі? — 3 бали (*«Золотим століттям» римської літератури*)
7. Автор поеми «Фарсалія», що прославляє Помпея — 2 бали. (*Лукан*)

XIII. Право, закони

1. У Римі право засудженого звернутися до народних зборів з проханням про зміну вироку називалося... — 2 бали. (*Провокація*)
2. За часів Цезаря законом вважалося... — 2 бали. (*Кожне слово імператора*)
3. Як змінився характер влади за часів Цезаря? — 1 бал. (*Влада стала одноосібною.*)
4. Де Антоній та Октавіан взяли гроші для боротьби з прихильниками республіки? — 3 бали. (*Складали списки своїх ворогів (проскрипції), оголошуючи їх поза законом. За їхнє убивство передбачалася винагорода, а майно убитих переходило Антонію та Октавіану.*)
5. Він відновив закон про образу його величності, згідно з яким до суду притягувалися люди, які дозволяли собі піддавати критиці імператора — 2 бали. (*Тіберий*)
6. За часів якого імператора вперше в історії Риму рабам дозволили виступати із звинуваченнями проти своїх господарів? — 2 бали. (*Калігула*)
7. Сенат, з яким співпрацював імператор Траян, удостоїв його титула... — 3 бали. (*«Найкращий принцепс»*)

XIV. Нові слова

1. Бестіардії — 2 бали. (*Битва гладіаторів з дикими тваринами*)
2. Як з латини перекладається «імператор»? — 1 бал. (*Володар*)
3. Консул — 1 бал. (*Головний правитель*)
4. Меценат — 2 бали. (*Багатий покровитель мистецтва*)
5. Хто називав себе принцепсом? — 2 бали (*«Перший серед рівних» — так наказав іменувати себе Октавіан Август.*)
6. Преторіанці — 2 бали. (*Особиста гвардія імператора*)
7. Збирачі податків, що керують провінціями — 2 бали. (*Прокуратори*)
8. Квадрига — 2 бали. (*Колісниця, запряжена четвіркою коней*)

XV. Місто Рим

1. Головна площа міста — 1 бал. (*Форум*)
2. «Годувальниця» засновників міста Рема і Ромула — 1 бал. (*Вовчиця*)
3. Назвіть найбільш відомі пагорби в Римі — 2 бали. (*Палатинський і Капітолійський*)
4. Скільки водогонів діяли в Римі, як вони називалися? — 2 бали. (*11 водогонів, які називалися акведуками.*)
5. Яку кількість складало населення Рима кінця періоду республіки? — 1 бал. (*1 млн чоловік*)

6. Архітектурні прикраси, які встановлено на початку великих вулиць для вшанування переможців, — 2 бали. (*Тріумфальні арки*)
7. Як називали главу римської родини? 2 бали (*Патер фаміліас*)

XVI. Наука

1. Видатний політичний діяч, оратор, письменник. Вважав, що історія є свідком часу, світлом істини, життям пам'яті, учителькою життя — 2 бали. (*Марк Туллій Цицерон*)
2. Математик і астроном, автор трактату «Сферика» — 2 бали. (*Менелай*)
3. Назвіть найбільш відомих представників стоїчної філософії — 2 бали. (*Імператор Марк Аврелій і Сенека*)
4. Імператор, філософ, автор нотаток «До самого себе» — 2 бали. (*Марк Аврелій*)
5. Автор праці «Лікарське мистецтво» — підручника з медицини — 1 бал. (*Клавдій Гален*)
6. Праця життя історика Тіта Лівія — 3 бали. («*Історія Рима від заснування міста до правління Августа*»)
7. Найвідоміший історик періоду імперії — 1 бал. (*Корнелій Тацит*)

XVII. Традиції

1. Під час якого давнього обряду римляни вперше почали влаштовувати гладіаторські бої? — 2 бали. (*Поховального*)
2. У Стародавньому Римі взуття чорного кольору мали право носити тільки ... — 2 бали. (*Сенатори*)
3. Під час різних свят римляни пили вино із посудини з вузьким горлом, що називалася ... — 2 бали. (*Ампулою*)
4. Під час похорону, удаючи, що в жалобній процесії беруть участь усі найстарші члени роду, несли ... — 3 бали. (*Маски предків*)
5. Традиційна вимога народу, що жадає розваг, до свого імператора — 1 бал. («*Хліба й видовищ!*»)

XVIII. Дати

1. Убивство Цезаря — 2 бали. (*15 березня 44 р. до н. е.*)
2. Перехід Цезарем Рубікону — 1 бал. (*49 р. до н. е.*)
3. Утворення другого тріумвірату — 1 бал. (*43 р. до н. е.*)
4. Смерть Октавіана Августа — 1 бал. (*14 р. до н. е.*)
5. Правління Калігули — 2 бали. (*37–41 рр. н. е.*)
6. Імператор, час правління якого історик назвав «роками рідкісного щастя, коли кожний може думати, що хоче, і говорити, що думає» — 3 бали. (*Траян (96–117 р. н. е.)*)

УРОК 58. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМАМИ«**ДАВНІЙ РИМ У VIII–I СТ. ДО Н. Е.**»,«**ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ В РИМІ**»

Мета: закріпити знання з історії Давнього Риму, вміння користуватися історичною картою; вдосконалити навички роботи в групі, вміння користуватися додатковою літературою, історичними джерелами, вміння працювати з текстом, виділяти головне, розвивати комунікативні зв'язки, вчитися самооцінки та оцінювати товаришів по групі.

Тип уроку: узагальнення.

Вид уроку: урок-проект.

Обладнання: історичний атлас, робочі зошити, підручники, додаткова література з даної теми.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань****II. Пояснення змісту проектного методу роботи**

Алгоритм роботи в групі:

- а) вибір капітана;
- б) вибір завдання;
- в) розподіл обов'язків;
- г) пошук матеріалу;
- д) фіксація у зошити;
- е) узагальнення.

Алгоритм характеристики держави.

Політика		Соціальні відносини	Економіка
Зовнішня	внутрішня	шари суспільства	розвиток землеробства і скотарства
Війни	державний устрій	боротьба між верствами суспільства	
захоплення територій		повстання	
Культура			

Завдання на урок

1-а група. Зовнішня політика.

- а) Війни Риму із сусідніми племенами та галлами;
- б) римське військо: склад, побудова у битві, озброєння, стратегія і дисципліна;

- в) пунічні війни (причини, основні битви, полководці, наслідки);
- г) встановлення панування Риму в Середземномор'ї.

2-а група. Внутрішня політика.

- а) Державний устрій Римської республіки;
- б) сенат;
- в) народні трибуни, «вето»;
- г) консули;
- д) ухвалення законів у Римі.

3-я група. Соціальні відносини.

- а) Боротьба патриціїв та плебеїв;
- б) початок цивільних розбратів (брати Гракхи);
- в) рабство в Римі (гладіатори, повстання Спартака).

4-а група. Культура.

- а) Батьківська мораль;
- б) римська релігія;
- в) література;
- г) скульптура та архітектура.

Оцінювання та самооцінювання роботи в групах*

Самооцінка ....

Прізвище, ім'я ...

Оцініть себе за кожним із визначених напрямів від 0 до 2 балів.

1. Ви брали активну участь у роботі групи.
2. Ви вносили вдалі пропозиції, які врахувала група.
3. Ви дали підтримку іншим членам групи, заохочували їх до роботи.
4. Ви висунули цілком нову ідею, що сподобалась іншим.
5. Ви вдало узагальнювали думки інших і просуvalи роботу групи вперед.
6. Ви доповідали класу про результати групової роботи.

Оцінювання учнів учителем.

Оцінка за кожним показником може виставляться за 12-бальною системою.

Діяльність учня	Ім'я учня			
1	2	3	4	5
Допомагає визначати питання для обговорення				
Ретельно працює над питанням				

* Наводиться за книгою: Пометун О., Піроженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. — К.: А.С.К., 2006. — С. 133—134.

1	2	3	4	5
Є цікавим та уважним слухачем				
Порівнює ідеї, що викладаються, зі своїми власними				
Обмірковує інформацію, що надається іншими учнями				
Узагальнює ідеї, коли це необхідно				
Доходив висновків, що призводять до нового розуміння				
Загальна оцінка				

IV. Домашнє завдання

Підготувати комп'ютерну презентацію своєї теми групи.

ТЕМА № 10. ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

УРОК 59. РИМСЬКА ІМПЕРІЯ В ІІІ СТ. Н. Е.

Мета: з'ясувати причини кризи влади та у господарстві Римської імперії; розвивати вміння працювати з підручником та історичними текстами, робити висновки відповідно до віку учнів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник з історії Стародавнього світу, історичні тексти, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Вчитель проводить аналіз тематичного оцінювання та закріплює вміння вирішувати хронологічні задачі.

1. Скільки років пройшло від заснування Рима до моменту, коли Цезар вимовив слова «І ти, Брут». Про яку подію йдеться?
2. Відомо, що перший імператор з династії Юліїв-Клавдієв посів престол у 14 років, а останній був убитий у 68 років. Скільки часу ця династія перебувала при владі? Скільки часу пройшло відтоді?
3. Скільки років пройшло від проголошення імператорської влади та закінчення правління династії Антоніанів?

II. Вивчення нового матеріалу

1. Занепад господарства

Вчитель пропонує учням самостійно прочитати текст «Збитки від рабів» і прокоментувати текст, відповівши на питання.

Текст «Збитки від рабів» — уривок з твору римського письменника Колумелли (I ст. н. е.)

В окремих маєтках, куди власникові важко дістатися, всі категорії землі будуть у кращому стані, якщо її обробляють вільні колоні, ніж раби. Особливо хлібні лани, які набагато менше, ніж виноградники й дерева, гинуть від господарювання колонів і більше терплять збитків від рабів. Раби здають на сторону биків, погано випасають худобу, не перевертають ретельно землю, набагато більше витрачають зерна, ніж вони його засівали, не доглядають посіви, щоб вони давали добрі сходи. Кількість зерна, зібраного для молотби, вони щодня зменшують, оскільки самі крадуть та й від крадіїв не охороняють.

Питання

1. Назвіть, яких збитків зазнавали власники землі від рабів, що працювали на його полі.
2. Кому пропонує Колумелла передати землю, щоб зменшити втрати.
3. Поясніть, чому раби погано працювали.

Учитель. Незважаючи на те, що праця рабів була непродуктивною, проте вона через свою дешевизну витісняла працю вільних землеробів і ремісників. Колоні-орендарі розорялися та припиняли сплату боргів. Якщо земля переходила до нового господаря, то він отримував усе: рабів, інвентар та борги колонів.

Людей, які втратили майно та роботу і жили на подачки держави, стали називати пролетарями (*визначення записується у зошити*). Життя римлян проходило під гаслом «Хліба та видовиш».

Занепад господарства призвів до послаблення держави та влади імператорів.

2. Криза влади

Учитель. У III ст. за сімдесят років в Римі змінилося близько сорока імператорів. Деякі були при владі лише два-три місяці. Як характеризує цей факт стан імператорської влади в Римі? (*Відповіді учнів.*)

Учитель пропонує учням самостійно прочитати текст у підручнику «Солдатські та сенаторські імператори» та відповісти на питання:

- Чому імператором у цей час міг стати колишній раб і простий солдат або уродженець Африки?

Вчитель додає інформацію про едикт, який прийняв Каракалла, згідно з яким жителі всіх провінцій отримували права громадян Рима.

3. Натиск варварів

Самостійна робота з текстом підручника.

Бесіда за питаннями

1. Кого римляни називали варварами?
2. Які племена варварів почали вторгнення на територію Римської імперії?
3. Яким чином імператор Адріан намагався завадити просуванню варварів до Англії?
4. Як би визначили військову стратегію тогочасного Рима?

III. Закріплення знань

Тест (кожна правильна відповідь оцінюється у 2 бали)

1. Оберіть правильну відповідь.
Народи, мову яких не розуміли римляни, вони називали:
а) варварами;
б) германцями;
в) венетами.
2. Назвіть людину, про яку йдеться у запропонованому уривку.
Хитрий та спритний політик. Успішний полководець. Захопив імператорську владу завдяки своїм солдатам. Переслідував римську знать. Сенат повністю втратив своє значення за часів його правління.
а) Каракалла;
б) Макрін;
в) Септімій Север.
3. Оберіть неправильну відповідь.
Становище колонів характеризують:
а) особиста свобода;
б) недбале поводження зі знаряддями праці;
в) оренда землі та знарядь праці;
г) вони — власність землевласника.
4. Оцініть твердження.
Прийом до римської армії варварів призвів до зміцнення імператорської влади.
а) Так;
б) ні.

5. Заповніть пропуски.

У 217 р. ... убив його начальник охорони Макрін, який захопив імператорську владу. Макрін марно намагався отримати підтримку ... Характерним був той факт, що за походженням Макрін був ... (*Каракаллу, сенату, колишнім рабом і простим солдатом*).

6. Викресліть зайве.

Починаючи з другої половини III ст. імператори Рима зі змінним успіхом воювали з варварськими племенами:

- а) готів;
- б) галлів;
- в) венедів;
- д) бургундців.

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання**V. Домашнє завдання**

Опрацювати відповідний параграф підручника, усно відповісти на питання; на контурній карті відзначити межі імперії, Адріанів вал, напрямки просування племен варварів.

УРОК 60. ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ В IV–V СТ. Н. Е.

Мета: сформувати в учнів уявлення про зміни в політичному та духовному житті за часів пізньої імперії; розвивати вміння складати характеристику історичного діяча, працювати з підручником та історичними текстами, оцінювати та порівнювати історичну інформацію, складати порівняльну таблицю; введення та закріплення нових понять «домінат», «тетрархія».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, історичні тексти, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань**

Бесіда за питаннями

- 1. Поясніть, чому відбувається занепад римського господарства у II–III ст.
- 2. Як ви розумієте поняття «криза»?
- 3. У чому виявилася криза імператорської влади в III ст.?
- 4. Яка система управління римською державою називалася принципатом?

II. Вивчення нового матеріалу

Вчитель говорить про зміну характеру державної влади в Римі. Імператор Діоклетіан вводить нову форму правління — домінат, за якої організація влади будується на зразок східних деспотій — імператор проголошувався паном і богом й вимагав собі відповідних почестей.

Вчитель на підставі тексту підручника та інформативного тексту пропонує скласти характеристику Діоклетіана як історичного діяча за алгоритмом.

1. Походження історичної особи, вплив історичних умов і суспільного середовища на людину.
2. Риси особи, життєві принципи.
3. Діяльність.
4. Значення та роль історичного діяча.
5. Власна оцінка особи історичного діяча, пояснення свого ставлення до нього.

Клас ділиться на дві групи.

Завдання

1-а група. Прочитати текст «Діоклетіан» — уривок із сучасного тексту з історії Давнього Риму. Дати характеристику історичному діячу, відповідаючи на питання до тексту.

Діоклетіан

Діоклетіан (284–305 pp.) — перший імператор, на голову якого легіони поклали вінок римських царів. Щоб укріпити державу, він розділив владу та встановив правління чотирьох — двох августів та двох царів (тетрархію). Царі були проголошені наступниками августів і мали заступити їх через двадцять років. Діоклетіан у zenіті слави й могутності, не вагаючись, виконав обіцянку й відмовився від влади, коли закінчився термін його правління, та як приватна особа усамітнився у своєму маєтку. Коли колишні співправителі Діоклетіана прибули до нього, щоб благати його про повернення на трон, він, не відповівши ані слова, провів їх до грядки та з гордістю показав вирощену ним капусту. Він віддав перевагу «божественній владі» — вирощуванню капусти.

Питання

1. Розкажіть, які риси були притаманні Діоклетіану як людині?
- б) Покажіть на прикладах, як впливали особисті якості Діоклетіана на державні справи?
- в) Поміркуйте, чим можна пояснити відмову Діоклетіана від влади. Як цей вчинок характеризує його як особу?

2-а група. Працює з матеріалом підручника, де йдеться про діяльність Діоклетіана. Учні мають дати відповіді на питання.

1. З якого суспільного середовища походив Діоклетіан?
2. Які державні реформи провів Діоклетіан?
3. Яким було значення цих реформ?

Узагальнення. Імператор Діоклетіан навів порядок в імперії «залізною рукою». Користувався підтримкою і сенату, й армії, його почали шанувати як Бога. Водночас, він безуспішно намагався стримати зростання впливу християнства. Зазнали поразки і його спроби регулювати ціни, розмір зарплатні з боку держави. Усвідомивши свою неспроможність, він добровільно відмовся від влади.

Управління імперією та проведення реформ за імператора Костантина I

Учитель пропонує учням самостійно ознайомитися з текстом підручника та відповісти на питання.

1. Які зміни відбуваються в імперії за правління імператора Костантина I?
2. Чим політика Костантина щодо християн відрізнялася від політики, що її проводив Діоклетіан?

III. Закріплення знань

Учитель пропонує учням систематизувати отримані знання, обравши питання для порівняння заповнити таблицю «Правління імператорів Діоклетіана та Костантина».

Питання для порівняння	Діоклетіан	Костянтин
1	2	3
Роки правління	284—305 рр.	306—337 рр.
Організація управління імперією	Знищення всіх республіканських посад, введення доміну та тетрархії	Зміцнення доміну як державної влади
Адміністративно-територіальна реформа	Збільшення до 100 кількості провінцій; перенесення столиці до Нікомедії	Заснував нову столицю — Новий Рим, який отримав назву Константинополь
Військова реформа	Армія була розділена на дві частини: регулярні рухомі війська та прикордонні берегові війська	Приймав до армії все більше варварів, призначав їх консулами

1	2	3
Фінансова реформа	Запровадив золоту та срібну монети разом із мідною; підвищив податки на утримання урядовців та армії, що призвело до розорення хліборобів та втечі їх у країни варварів	Ввів твердий податок для сенаторів; збільшив податки, видав указ про заборону залишати свої наділи та майстерні ремісникам і землеробам, їхні діти мали успадковувати заняття батьків
Ставлення до християнства	Переслідував християн	У 313 р. оголосив християнство римською релігією
Інші зміни		

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

Учитель. Таким чином, реформаторська діяльність як Діоклетіана, так і Константина I, яка ставила на меті зупинити наростання кризи в Римській імперії, не досягла своєї мети, навпаки, занепад влади і господарського життя набув загрозливих масштабів. Водночас набувала могутності Східна Римська імперія, якій судилося перебрати славу «Другого Риму» на наступну тисячу років. Також зміна ставлення держави до християнства сприяла подальшому зростанню її авторитету та впливу.

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника; підготувати повідомлення: «Сусіди Римської імперії» та «Велике переселення народів».

УРОК 61. ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА

Мета: з'ясувати причини перетворення християнської релігії на державну релігію Римської імперії, дати уявлення про структуру християнської церкви; розвивати навички роботи з історичними джерелами і схемами, формувати вміння порівнювати історичну інформацію, робити висновки; познайомити з новими поняттями: «церква», «церковний собор», «пресвітери», «дікони», «єпископи», «єресі»; виховувати толерантне ставлення до релігійних переконань інших людей.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: тексти історичних джерел, схема «Структура християнської церкви за рішенням Нікейського вселенського собору 325 р. до н. е.».

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Учитель. Ми уже познайомилися з вами з історією виникнення християнства, із змістом Нового Завіту, з тим, як поставилися правителі Риму до нової релігії.

Завдання

1. Співіднесіть слова та їх визначення:

1) Апостоли	а) священна книга християн
2) Месія	б) збірник текстів про життя, смерть і воскресіння Ісуса Христа
3) Новий Завіт	в) учні Ісуса Христа
4) Біблія	г) помазаник Божий
5) монотейзм	д) місця таємних храмів перших християн
6) катакомби	е) віра в одного бога

Відповіді: 1 в; 2 г; 3 б; 4 а; 5 е; 6 д.

2. Поясніть зміст біблійних висловлювань:

- а) «Побиття немовлят».
- б) «Манна небесна».
- в) «Поцілунок Іуди».
- г) «Тридцять срібників».
- д) «Нести свій хрест».

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Ми з вами знаємо, яких переслідувань зазнали перші християни за часів римських імператорів Нерона, Калігули, Діоклетіана. А от імператора Константина I церква назвала Великим. Як ви думаєте, чому?

Учні висловлюють припущення.

III. Викладення нового навчального матеріалу**Церковна політика імператора Константина I**

Учитель. Незважаючи на переслідування християн, їхня кількість постійно зростала. Навіть мати Константина I (306–337 рр.) Єлена прийняла християнство. Тоді цей імператор прийняв мудре рішення і вирішив зробити християн своїми союзниками, адже, попри все інше, вони проповідували покірність владі.

У 313 р. він видав так званий Міланський едикт (указ), який суттєво змінив становище християн.

Робота з історичним документом

Прочитати документ, дати відповідь на питання до нього.

«Свободи в релігії утискати не можна, навпаки, треба надавати право піклуватися про божественні предмети розуму і серцю кожного, на його власний розсуд. Християни можуть поширювати своє вчення і навертати нових людей у свою віру. Наказано повернути християнам все їхнє майно, яке у них вилучили за часів переслідувань».

Питання

1. Кому віднині належало право визначати, яку релігію має сповідувати людина?
2. Як змінилося становище християн після виходу Міланського едикту?

Перші християнські собори

У ч и т е л ь. Тепер християни будували в містах свої храми, проводили урочисті багатолюдні богослужіння. Кожна громада обирала з числа найшановніших людей священника, який правив богослужіння. Збори священників однієї місцевості обирали старшого між собою — єпископа.

У 325 р. в м. Нікея зібралися 318 християнських єпископи й богослови (тлумачі Священного Писання) усієї імперії. На Нікейському соборі вони затвердили єдині правила та обряди богослужіння. Біблія (Старий Завіт) була визнана священною книгою нарівні з Євангеліями — Новим Заветом. У цьому полягає відмінність християнства від іудаїзму, де священною книгою є лише Біблія. Згідно із рішенням Першого вселенського собору, запроваджувалася семиденна неділя, останній день якої Константин оголосив «днем воскресіння Христа» — вихідним і святковим днем.

Так, у IV ст. виникла християнська церква (організація віруючих і священників одного віросповідання).

Перед смертю Константин I охрестився і став першим імператором-християнином. Наступні імператори-християни зміцнювали християнську церкву, даруючи їй землі й багатства, звільняли від сплати податків. У відповідь християнська церква наголошувала на зміні ставлення віруючих до влади.

Робота з документом

Прочитавши документ, дайте відповіді на питання.

«Ви ж, раби, коріться своїм панам, як взірцю Бога, по совісті та зі страхом. Ми збираємося, щоб молитися про імператорів, про їхніх міністрів, про будь-яку владу у світі, про добробут всього світу. Той, хто чинить опір божим настановам, буде засуджений».

Питання

1. Дайте оцінку відносинам імператорської влади та християнської церкви.
2. Чи суперечив наведений документ заповідям Ісуса Христа щодо за-судження багатства?

Єресі

Учитель. Поруч із посиленням становища християнської церкви частина християн виступали проти співпраці з імператорською владою, відмовлялися коритися єпископам і пропонували власне віровчення, яке також спиралося на вчення Ісуса Христа. Таких християн стали називати єретиками, а їхнє вчення — єрессю («особливе віровчення»). Церква за-суджувала єретиків і за сприяння державної влади переслідувала їх.

В подальшому тривав процес посилення впливу християнської церкви. У 380 р. імператор Феодосій видав спеціальний указ, згідно з яким християнство було оголошено обов'язковою релігією для всього населення Римської імперії. Були заборонені існуючі до того часу старі обряди і свята, у тому числі Олімпійські ігри, а статуї давніх богів підлягали знищенню.

IV. Закріплення знань

Історичний диктант (вставити пропущені слова і дати)

Першим римським імператором, що прийняв християнство, був ... (Константин I). На Першому вселенському соборі, який було проведено у ... (325 р.), відбулося оформлення християнської церкви. Зміцнення відносин християнської церкви з імператорською владою викликало за-судження з боку частини християн, яких називали ... (єретиками). У 380 р. імператор Феодосій проголосив християнство ... (державною релігією).

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал за підручником. Скласти у зошиті речення із словами:

1. Міланський едикт, Константин I, християни.
2. Старий Завіт, Новий Завіт, іудеї, християни.
3. Влада, християнська церква, єретики.

УРОК 62. ПАДІННЯ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Мета: сформувати в учнів розуміння причини падіння Риму; розви-вати вміння працювати з підручником та історичними текстами, порів-няльними таблицями; введення та закріплення нових понять «варвари», «вандалізм», «варварські королівства», «Велике переселення народів».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник з історії Стародавнього світу, історичні тексти, історичні атласи, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Бесіда за питаннями

1. Розкажіть, як змінювалося ставлення до християн у Римській імперії.
2. Хто з імператорів визнав християнство державною релігією Римської імперії?
3. Чим була обумовлена зміна у ставленні римських імператорів до християнства?
4. Яке місце відігравала християнська церква у римському суспільстві після визнання її державною релігією?

II. Вивчення нового матеріалу

1. Сусіди Римської імперії. Велике переселення народів

Вчитель заслуховує повідомлення учнів «Сусіди Римської імперії» та пропонує на основі інформативного тексту зробити висновок про те, як змінилося становище варварів у Римській імперії, ставлення римлян до варварських племен, як вони, у свою чергу, впливали на життя римлян.

Текст «Римляни та варвари» — уривок з історії Давнього Риму, складеного в наш час. Дати відповіді на питання до тексту.

Римляни поступово припинили протиставляти себе варварам, як це було за часів Цезаря та Тацита. Багато варварських народів увійшли до складу населення імперії, навіть отримали римське громадянство, але не ставали «справжніми римлянами». Вони зберігали власну мову, традиції, релігію та вбрання. Рим наповнили германці, яких можна було упізнати за білявим волоссям, високим зростом та міцною статуєю. Варвари складали основу римської армії на Заході та Сході. У IV столітті слова «варвар» і «воїн» часто вживалися як синоніми. Змінилося й ставлення до германців: тих, кого протягом багатьох століть називали варварами, стали наслідувати. Навіть справжні римляни намагалися вбиратися та поводитися наче германці.

Питання

1. Навіщо римляни почали надавати варварам римське громадянство?
2. Чому у римському війську стали переважати германці?
3. Чому римляни стали наслідувати варварів?

Ослаблення Риму

Падіння Західної Римської імперії

Подальше вивчення теми вчитель пропонує продовжити за допомогою складання хронологічної таблиці на основі роботи з текстом підручника.

Таблиця «Послаблення та загибель Західної Римської імперії»

Дата	Подія	Значення	Свій коментар

III. Закріплення знань

Виконайте завдання:

1. Чим уславилися в історії Римської імперії наступні діячі?

Аларіх	
Аттіла	
Одоакр	
Ромул Августул	

2. Розставте події у хронологічному порядку. Позначте ті з них, які, на ваш погляд, стали спричинили падіння Західної Римської імперії?

	Події	Хронологія подій	Причини падіння Західної Римської імперії
1	2	3	4
1	Громадянські війни полководців Заходу та Сходу за імператорський трон		
2	Розорення міст та вілл		
3	Втеча ремісників і землеробів		
4	Збільшення християнських общин		
5	Поширення колонату		
6	Прихід до влади Діоклетіана		
7	Зростання податків		
8	Прикріплення колонів до землі професій		
9	Гоніння на християн Діоклетіана		
10	Перемога Костянтина у громадянській війні		

1	2	3	4
11	Узаконення християнства		
12	Варваризация армії		
13	Вторгнення готів і гунів		
14	Розподіл імперії на Західну і Східну		
15	Захоплення Рима готами		
16	Поселення варварів на землях Західної Римської імперії		
17	Усунення імператора Ромула Августа		

IV. Підбиття підсумків роботи. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Прочитати відповідний параграф підручника; почати підготовку до тематичного оцінювання.

УРОК 63. УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ»

Мета: узагальнити знання, набуті учнями в процесі вивчення теми «Пізня Римська імперія», перевірити здатність до застосування учнями набутих знань; вдосконалювати навички роботи у навчальних групах, користуватися різноманітними джерелами інформації; виховувати почуття колективізму, толерантне ставлення одне до одного; формувати стійкий інтерес до вивчення історії.

Тип уроку: узагальнення та систематизації знань.

Форма проведення уроку: брейн-ринг.

Обладнання: готується 130 питань (по 18 для кожної гри)

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

У турнірі беруть участь 8 команд по 3 чоловіки. Бій, як і на справжньому ринзі, складається з трьох раундів. У кожному раунді беруть участь по одному представнику команди, розігруючи між собою 6–8 питань. Переможець раунду записує на рахунок своєї команди 1 бал. За загальною кількістю балів переможці ігор виходять у півфінал, а переможець півфіналу — у фінал. Перед грою проводиться жеребкування: з 4 пар фішок різного кольору капітани команд визначають собі суперника (однаковий колір фішок — ігрова пара команд).

Схема гри

1 ком.— 2 ком.	3 ком.— 4 ком.	5 ком.— 6 ком.	7 ком.— 8 ком.
Півфінал		Півфінал	
Фінал			

Переможці фіналу грають суперфінал — індивідуальне змагання, що виявляє абсолютного переможця.

Для рингу розробляється близько 130 питань (до 18 для кожної гри). Під час рингу грається 8 ігор: 4 відбіркові, 2 півфінальні, 1 фінальна й індивідуальний суперфінал. Для супергри відбираються 10 найбільш складних питань. Кожен учасник суперфіналу відповідає по черзі. У випадку неправильної відповіді учасника питання переадресовується наступному гравцю. Перемагає той, хто набере найбільшу кількість балів.

Система оцінювання

Проста гра — кожен учасник команди, який не вийшов в наступне коло, може отримати оцінку, не вищу, ніж «5».

Півфінал — оцінка «8».

Фінал — оцінка «10».

Суперфінал — оцінка «11–12».

II. Основна частина уроку**Історичний ринг***Питання для рингу*

1. Головна причина кризи Римської імперії. (*Використання рабської праці*)
2. Чому праця рабів стала непродуктивною? (*Раби не були зацікавлені в результатах своєї праці.*)
3. Хто такі пролетарі? (*Люди без майна і роботи, яких утримує держава.*)
4. Головне гасло життя римського суспільства. («*Хліба й видовищ!*»)
5. Хто такі колоні? (*Орендарі земельних ділянок*)
6. Яким терміном позначають період історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму? (*Античність*)
7. Назвіть планети Сонячної системи, які назвали на честь римських богів. (*Меркурій, Венера, Марс, Юпітер*)
8. У стародавніх римлян старшому сину давали ім'я ... . (*Таке саме, як у батька*)
9. Основа італійської, французької, іспанської, німецької, англійської та інших сучасних мов. (*Латина*)
10. Назвіть не менше трьох слів, що прийшли до нас з латини. (*Школа, клас, література, варвар, політика, меценат тощо*)

11. Хто захопив більшість римських провінцій у V ст. н. е.? (*Сакси, англ, гуни, вандали*)
12. Назвіть ім'я вождя, що об'єднав гунські племена. (*Атілла*)
13. Хто першим повів у бій свої війська під християнським хрестом? (*Римський імператор Константин*)
14. Яке прізвисько одержав від римлян Атілла? (*«Бич божий»*)
15. Один із відомих римських істориків II в. н. е. (*Пліній Молодший*)
16. До яких наслідків призвів занепад господарства в Римі? (*До послаблення держави і влади імператорів*)
17. Скільки імператорів змінилося в Римській імперії протягом III ст. н. е.? (*Понад 40*)
18. Хто такі преторіанці? (*Особиста охорона полководця, імператорська гвардія*)
19. Останнього римського імператора усунув із престолу ... . (*Атілла*)
20. Чому значна кількість рабів в імперії стала небезпечною для роботодавців? (*Існувала загроза повстання рабів.*)
21. Чому, побоюючись повстань рабів, рабовласники не могли збільшити охорону? (*Охоронцям треба було платити, а у рабовласників не було таких грошей.*)
22. Які сільськогосподарські знаряддя праці були винайдені в Римі? (*Жниварка, колісний плуг*)
23. Як звали останнього римського імператора? (*Ромул Август*)
24. Чому передові технічні винаходи не використовувалися у господарстві рабовласників? (*Маючи значну кількість рабів, рабовласникам не було сенсу сплачувати значні кошти за технічні новинки.*)
25. У III ст. легіонери, проголошуючи чергового імператора, віддавали перевагу тому, ... (*хто обіцяв їм заплатити більше грошей*).
26. Як називали в Римі рабів, яким господарі надавали знаряддя праці, ділянки землі і дозволяли створювати сім'ю? (*«Рабами з хатинами»*)
27. Який спосіб обробки землі використовували римляни? (*Двоплія*)
28. Чому більшість рабів не відчували патріотичних почуттів до Рима? (*Вони були бранцями, вихідцями з інших країн.*)
29. Хто з відомих політиків був головним претендентом на владу в Римі після убивства імператора у 193 році? (*Септимій Север*)
30. Як повівся Септимій Север із преторіанцями, які вбили імператора і привели його до влади? (*Вислав з Рима, попередньо роззброївши і роздягнувши їх догола*)
31. За часів якого римського імператора сенат цілком утратив своє значення? (*За часів Септимія Севера*)
32. Засновником якої династії став Септимій Север? (*Династії Северів*)

33. Як перекладається латинське ім'я Роман? (*Римський*)
34. На кого спирався Септимій Север? (*На своїх легіонерів-солдатів, яким він надав ряд привілеїв.*)
35. У чому найбільша заслуга Септимія Севера перед державою? (*Зміцнив кордони імперії, суттєво поповнив її скарбницю*)
36. Що таке римські провінції? (*Завойовані території, керовані римськими намісниками.*)
37. Чим, крім письменства, займався римський історик Пліній Молодший? (*Був консулом, легатом у Віфінії та Понті.*)
38. Назвіть найбільш відомий твір Плінія Молодшого. (*«Панегірик», створений на честь імператора Траяна.*)
39. Назвіть останнього імператора династії Антоніонів, убитого преторіанцями. (*Коммод*)
40. Яка імператорська династія правила Римом з кінця I ст. до кінця II ст. н. е.? (*Династія Антоніонів*)
41. Назвіть найбільш відомого імператора з династії Антоніонів. (*Траян*)
42. Римський імператор II ст., відомий також як філософ, представник пізнього стоїцизму. (*Марк Аврелій*)
43. Придворний лікар імператора Коммода, що мав величезну славу. (*Клавдій Гален*)
44. Засновником яких галузей медицини був Клавдій Гален? (*Анатомії та фізіології*)
45. Назвіть працю Клавдія Галена, яка протягом декількох століть була підручником з медицини. (*«Лікарське мистецтво»*)
46. Яким чином захопив владу син Септимія Севера, прізвисько якого було «Каракалла»? (*Він убив власного брата і стратив багатьох сенаторів.*)
47. До чого призвела політика Каракалли? (*До невдоволення народу й убивства імператора змовниками у 217 р.*)
48. Яким богам, на відміну від попередніх імператорів, вклонявся Каракалла? (*Єгипетським язичеським богам*)
49. Населення якого міста особливо постраждало за часів правління Каракалли? (*Александрії, жителі якої були побиті за наказом імператора.*)
50. Який з римських імператорів династії Антоніонів вимагав для себе почестей, як для бога, називаючи себе Геркулесом? (*Коммод*)
51. Який екстравагантний вчинок першим серед імператорів зробив Коммод? (*Як гладіатор брав участь у боях з дикими звірами.*)
52. У якому випадку римляни вважали, що країна завойована ними остаточно? (*Коли вони прокладали там дороги.*)

53. Як називалася римська в'язниця? (*Карцер*)
54. Завдяки чому варвар за походженням, що був рабом і простим солдатом, Макрін захопив у 217 р. владу? (*Він убив імператора Каракаллу.*)
55. Кого називають «солдатськими імператорами»? (*Септимія Севера, Каракаллу, Макріна, які спиралися на своїх легіонерів у боротьбі із сенатом.*)
56. Хто називав себе багаудами? (*Учасники народного антиримського повстання в Галлії та Північній Іспанії у III ст.*)
57. Як впливали на становище в імперії постійні повстання на завойованих територіях? (*Підривали могутність Риму.*)
58. Як називався період в історії Римської держави, що тривав у II ст. майже 50 років? (*Анархія, чи беззладдя*)
59. Ким за походженням був імператор Гай Аврелій Діоклетіан? (*Сином звільненого невольника з Далмації*)
60. Що таке діоцез? (*У період Діоклетіана — адміністративна одиниця, до якої входили кілька провінцій.*)
61. Назвіть роки перебування при владі імператора Діоклетіана. (284—305 рр.)
62. Який обряд для вшанування власної особи запровадив Діоклетіан? (*Перед ним падали на коліна, вклонялися до землі і цілували край його одягу.*)
63. Дайте визначення поняття домінат. (*Необмежена монархія, встановлена в Римі наприкінці III ст. за часів Діоклетіана.*)
64. Який державний устрій запозичив для затвердження в Римі Діоклетіан? (*Східну деспотію*)
65. Яке місто і чому Діоклетіан проголосив своєю резиденцією? (*Нікомедію в Малій Азії на березі Мармурового моря; там його проголосили імператором.*)
66. Чому за Діоклетіана селяни кидали свої землі й тікали із країни? (*Імператор встановив настільки високі податки, що легше було кинути усе, ніж їх сплатити.*)
67. За що Діоклетіан дістав прізвисько «Будівельник»? (*За пристрасть до будівництва: у себе в країні будував палаци, цирк, кінний двір та ін.*)
68. Хто такий Максиміан? (*Співправитель Діоклетіана, що керував західною частиною після розподілу імперії у 286 р.*)
69. Назвіть час правління імператора Константина. (306—337 рр.)
70. З якою метою Константин продовжив політику Діоклетіана щодо прикріплення вільних селян до землі? (*З метою збільшення суми податків*)
71. Чому Константин був змушений брати в римську армію все більше іноземців? (*Римляни біднішали, потрапляли в залежність і не мали права залишати свої землі.*)

72. Як називалася нова столиця Римської імперії, заснована Константином? (*Константинополь, або місто Константина*)
73. Назвіть іншу назву Константинополя. (*Другий, Новий Рим*)
74. Приблизно визначте відстань, що відокремлює Стамбул від Константинополя. (*Це дві назви одного міста.*)
75. Що стало вирішальним при виборі місця для будівництва Константинополя? (*Тут раніше знаходився давньогрецький Візантій.*)
76. Через що увійшов в історію римський імператор Галерій (293 р.)? (*Він був одним з ініціаторів переслідування християн.*)
77. Назвіть дату перенесення римської столиці до Константинополя. (*330 р.*)
78. У Стародавньому Римі новий рік починався ... (*1 березня*)
79. Від латинської фрази «Готуйся до війни» походить назва автоматичного пістолета... (*Парабелум*)
80. Як називалася посудина із вузьким горлом для вина у римлян? (*Ампула*)
81. Назва якого музичного жанру перекладається з латини як «змагання»? (*Концерт*)
82. Хто такі варвари? (*Варварами римляни називали сусідів-неримлян, яких вважали відсталими і некультурними.*)
83. Які племена належали до германців? (*Готи, франки, вандали, бургунди та ін.*)
84. Назвіть головні заняття германців. (*Полювання та скотарство*)
85. Якою системою обробітку землі користувалися германці? (*Однопольною*)
86. За яким принципом формувалося військо германців? (*По родах і племенах, щоб боротися пліч-о-пліч з родичами.*)
87. Що вважалося найбільшою ганьбою у германців? (*Утекти з поля бою, кинути в бою товариша.*)
88. Який промисел був головним засобом збагачення германської знаті? (*Пограбування римських провінцій*)
89. У III ст. в історії Рима стався курйозний випадок: легіонери, що перебували в цей час у Сирії, проголосили імператором кульгавого, старого військового скарбника. Чим був обумовлений їхній вибір? (*Перебуванням в його руках скарбниці.*)
90. Яка доля очікувала оточення попереднього імператора з приходом до влади нового? (*Як правило, їх страчували.*)
91. Яка з двох частин імперії зазнавала найчастіше нападів варварів? (*Західна*)
92. Яку назву одержав в історії період із середини III до середини VI ст.? (*Велике переселення народів*)

93. Дайте визначення поняття «Велике переселення народів». (*Рух різних народів у Європу з Азії із середини III до середини VI ст.*)
94. Укажіть дату і назву битви, під час якої готи завдали нищівної поразки римській армії. (378 р., *Адріанопільська битва*)
95. Дата остаточного поділу Римської імперії. (395 р.)
96. Хто становив головну небезпеку для Римської імперії на початку V ст.? (*Вестготи на чолі з Аларіхом*)
97. Чому видатний полководець Ганнібал не наважився здійснити облогу Рима, а Аларіх захопив це місто досить швидко? (*Йому допомогли римські раби-зрадники, які відкрили ворота міста.*)
98. Назвіть дату узяття Рима готами. (410 р.)
99. За часів якого імператора Рим захопили вестготи? (*За Гонорія*)
100. Хто з римських полководців, вандал за походженням, усунув від влади законного імператора Гонорія, проголосив себе його опікуном і з 395 р. фактично став правителем Західної Римської імперії? (*Стиліхон*)
101. Чим закінчилося правління Стиліхона? (*Досягнувши повноліття, Гонорій наказав убити Стиліхона.*)
102. Хто з римських полководців у 402 р. здолав непереможного Аларіха? (*Стиліхон*)
103. Хто з римських імператорів і чому назавжди заборонив гладіаторські бої? (*Виходячи із норм християнської моралі, їх заборонив Гонорій.*)
104. Яку назву на початку V ст. дістала східна частина Римської імперії? (*Візантія*)
105. Яке місто після розподілу держави стало столицею Західної Римської імперії? (*Равенна*)
106. Яку роль виконував Рим з кінця IV ст., утративши своє політичне значення? (*Рим перетворився на центр християнської релігії, тут перебував верховний римський патріарх — папа.*)
107. Хто такі вандали? (*Представники кочових племен варварів, які безжально нищили пам'ятники мистецтва та архітектури.*)
108. Як називав себе найбільш впливовий єпископ? (*Римський папа*)
109. Якого року вандали захопили Рим? (455 р.)
110. Назвіть ім'я останнього римського імператора. (*Август Ромул*)
111. Які наслідки мало повалення в 476 р. останнього імператора Августа Ромула? (*Падіння Римської імперії*)
112. Який період історії закінчився з падінням Західної Римської імперії? (*Історія Стародавнього світу*)
113. Хто дістав славу руйнівника Західної Римської імперії? (*Німецький вождь Одоакр, який повалив у 476 р. останнього римського імператора.*)

114. Як ви розумієте крилатий вислів «Гуси Рим врятували»? (*Коли галли вночі намагалися захопити Рим, гуси почули шум і загалготіли, розбудивши римлян.*)
115. За часів якого імператора християне зазнали найбільш жорстоких переслідувань? (*За часів правління Діоклетіана*)
116. Хто відігравав керівну роль у християнській церкві, починаючи із III ст.? (*Єпископ*)
117. Дайте визначення поняття «християнська церква». (*Об'єднання християнських громад*)
118. Хто і коли визнав християнство рівноправною релігією? (*У 313 р. імператор Константин*)
119. Що таке єресь? (*Течія, спрямована проти пануючих у церкві поглядів.*)
120. Яка з єресей була найнебезпечнішою для християнської церкви в IV ст.? (*Аріанство, засноване Арієм.*)
121. У чому сутність аріанства? (*Вважали, що Ісус — син Божий — нижчий за свого Бога-батька.*)
122. Навіщо Константинові потрібен був союз із християнською церквою? (*Єдина сильна церква допомагала зберігати єдність держави.*)
123. Як називалися з'їзди всіх християнських єпископів? (*Вселенські собори*)
124. Коли відбувся перший Вселенський собор? (*325 р.*)
125. Коли християнство стало державною релігією Римської імперії? (*Протягом 391–392 рр., коли імператор Феодосій заборонив язичницькі обряди.*)

Питання для суперфіналу

1. Наведіть 2–3 поширені латинські прислів'я (у перекладі). (*«Поділяй і володарюй», «Поки живу, сподіваюся», «Людина людині вовк», «Що дозволено Юпітерові, те не дозволено бичу», «Прийшов, побачив, переміг», «Хочеш миру — готуйся до війни».*)
2. Наведіть 3–4 відомих крилатих вислови, що прийшли до нас із Стародавнього Риму. (*«Перейти Рубікон», «Підняти на щит», «Пірова перемога», «Лукуллів бенкет», «Ганнібалова клятва», «І ти, Брут!», «Гуси Рим врятували».*)
3. Внаслідок якої події столиця імперії Рим перестала бути імператорською резиденцією? (*Після розподілу імперії в 286 р. Діоклетіаном та встановлення тетрархії*)
4. Стародавні германці говорили, що «соромно здобувати потом те, що можна здобути кров'ю». Звідки походив цей вислів? (*З дитинства германці, як і спартанці, вчилися володіти зброєю, готувалися стати воїнами, і військова доблесть цінувалася у них понад усе.*)

5. Чому спочатку римські імператори переслідували християн і боролися з ними? (*Християни не визнавали імператора богом, відмовлялися приносити йому жертви як божеству.*)
6. Дайте визначення поняття «тетрархія». (*Правління чотирьох співправителів за часів Діоклетіана, що поділили Римську імперію на Західну і Східну. Двом імператорам допомагали два цезарі.*)
7. Що означає слово «вандалізм»? (*Безглузде й жорстоке руйнування культурних цінностей*)
8. Підрахуйте, скільки років проіснувала Римська держава. Поясніть, як ви отримали результат. (*476 р. н.е. — падіння Західної Римської імперії — 753 р. до н.е. — заснування Рима = 1229 років.*)
9. Кому могли б належати слова: «Я скорив місто, якому сотні років скорялася вся земля. Моїм воїнам я віддав місто на 3 дні. Такої здобичі не мав ніхто»? (*Королю готів Аларіху, який захопив Рим у 410 р.*)
10. Які напрямки християнської релігії виникли в результаті розколу? (*Католицизм — із центром у Римі та православ'я — з центром у Константинополі.*)

УРОК 64. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТЕМОЮ «ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ»

Мета: оцінити навчальні досягнення учнів з теми, продемонструвати вміння користуватися і застосовувати додаткову літературу, співпрацювати одне з одним, взаємодіяти в процесі навчання.

Тип уроку: контролю та корекції знань.

Форма проведення: гра «Клуб знавців».

Обладнання: карти, атласи, конверти з наборами залікових завдань.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- удосконалити навички роботи в команді;
- розвинути світогляд, продемонструвати знання, отримані з додаткової історичної літератури й вміння застосовувати ці знання в ході проведення дидактичної гри;
- набути навичок історичного мислення, розуміння закономірностей історичного процесу.

Підготовчий етап уроку. Учні заздалегідь поділяються на 4 групи по 6—7 чоловік. На чолі кожної групи — консультант. В основу розподілу класу на групи покладено: психологічна сумісність учнів, їх здібність до взаємонавчання, бажання й вміння працювати разом. Разом із консультаціями для всього класу проводяться спеціальні заняття для консультантів груп.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

Учитель знайомить учнів із порядком роботи на уроці.

II. Основна частина

Урок проходить у вигляді засідання «Клубу знавців»: гра в 4 тури (4 групи) по 5 раундів (група відповідає на 5 питань) у кожному турі. Беруть участь: на 1-му етапі уроку — групи I і II; на 2-му етапі уроку — групи III та IV.

Групи (спочатку I і II, потім III та IV) займають місця за ігровим столом, на якому розкладено 20 карток із записаними на них питаннями і завданнями. Обговорення кожного питання триває не більше однієї хвилини й проводиться одночасно у двох групах. Право відповіді на питання надається представнику групи, що знаходиться за ігровим столом, після слів консультанта: «Відповідь готова. Відповідає...» (ім'я та прізвище учня).

Задача іншої групи — доповнити, виправити відповідь, після цього оцінити роботу, знання суперників в цілому. Після того, як група дасть відповіді на всі 5 питань, вони міняються місцями.

Залік: виконання завдань, різних за характером і ступенем складності:

- співбесіда;
- історичний диктант (пояснити терміни);
- вирішення хронологічних задач;
- робота з картою (показ географічних об'єктів, аналіз легенди);
- колективне творче завдання (всім членам групи скласти кросворд, лото або питання вікторини, написати твір, вірш або рецензію на прочитану книгу з історії Стародавнього Риму. Оцінюється ступінь участі в роботі кожного члена групи).

Консультанти оцінюють виконання кожного завдання, а потім виставляють в залікову картку підсумкові оцінки.

Беруть участь:

- на 1-му етапі уроку — групи I і II;
- на 2-му етапі уроку — групи III і IV.

Зразок заповнення залікової картки

№ групи...

Консультант: ... (прізвище, ім'я).

№	Прізви- ща та імена членів групи	Оцінки за виконання завдань					Підсумко- ва оцінка
		Спів- бесіда	Історич- ний дик- тант	Робота з кар- тою	Розв'язання хронологіч- них задач	Колектив- не творче завдання	
1							
2							
3							
4							
5							

Примітки:

- Складаючи питання і завдання до уроку, вчитель повинен керуватися особливостями класу, в якому викладає, враховувати рівень знань учнів, ступінь сформованості у них загальнонавчальних і спеціальних вмінь і навичок.
- Якщо подібний урок проводиться в даному класі вперше, то за умов, коли водночас говорять декілька чоловік, може виникнути проблема дисципліни. Щоб уникнути витрат часу на зауваження, доцільно скористатися сигнальними картками різного кольору:
  - жовта — група отримує попередження за порушення порядку на уроці;
  - червона — заохочення за високий рівень знань;
  - зелена — заохочення за організовану роботу групи.

Про значення картки кожного кольору учням має бути відомо заздалегідь.

Зразок залікових карток

- Яка подія сталася в Римській імперії в 476 р.?
- Назвіть столицю Східної Римської імперії. Поясніть значення її назви.
- Чим колони відрізнялися від рабів?
- Яке питання було основним на першому Вселенському церковному соборі?
- Чому падіння Римської імперії вважають завершенням періоду стародавньої історії?

III. Підбиття підсумків уроку

Аналіз роботи груп.

IV. Домашнє завдання

Скласти розповідь на тему: «Один день римського імператора».

ТЕМА № 11. ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХНІ СУСІДИ

УРОК 65. СЛОВ'ЯНИ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ. СУСІДИ ДАВНИХ СЛОВ'ЯН

Мета: ознайомити учнів з проблемою походження слов'ян, процесом формування етнічної спільноти, суспільним устроєм, видами господарства; сформулювати основні поняття: етнічна спільнота, етногенез; розвивати вміння аналізувати факти і події, працювати з джерелами інформації, зіставляти її, робити висновки, працювати з історичною картою; виховувати свідомого громадянина Європи.

Обладнання: підручники, дидактичні матеріали, карта, атласи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань і умінь учнів

Репродуктивна бесіда за запитаннями

1. Назвіть слов'янські народи сучасної Європи?
2. До якої мовної сім'ї народів належать слов'яни?

II. Мотивація пізнавальної діяльності

Давніх слов'ян візантійський автор Прокопій Кесарійський характеризує як численний народ, що мав вплив на історичні події Південно-Східної Європи.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Сприймання та усвідомлення навчального матеріалу

Проблемне завдання: довести, що давні слов'яни є предками українців.

1. Проблема походження слов'ян

Повідомлення вчителя про різні теорії походження давніх слов'ян. Українські дослідники вважають, що слов'яни з'явилися на території між Віслою та Карпатами, Середнім Дніпром-Прип'яттю, а на півдні — між Дністром і Південним Бугом.

Самостійна робота з історичним атласом

Визначити територію розселення давніх слов'ян.

Робота з контурною картою

Позначити територію розселення слов'ян.

Евристична бесіда

1. Назвіть слов'янські племена, що оселилися в Європі протягом першого тисячоліття нашої ери?
2. На які три гілки вони розділилися?

Бесіда супроводжується складанням схеми і визначенням народів, що входили до тієї чи іншої групи слов'ян.

Словникова робота

Відпрацювання понять «етнічна спільнота», «етногенез».

2. Речові та писемні відомості про слов'ян

Інтерактивна вправа

Інструктаж: повідомлення мети вправи; робота в парах з текстом підручника.

Завдання

1. Ознайомитись з письмовими згадками про слов'ян. Як слов'ян називали римські автори Тацит, Птоломей?
2. До яких археологічних культур відносив слов'ян український археолог В. Хвойка?
3. Порівняти зарубинецьку і черняхівську археологічні культури з культурою давніх слов'ян. Зробити висновок.

Обговорення ідей між собою в кожній парі.

Кожна пара обмінюється своїми ідеями з усім класом.

3–4 питання вивчаються методом «Ажурної пилки».

Клас ділиться на 4 групи. Кожен учень працюватиме спочатку в «домашній» групі, потім — в «експертній», де виступить в ролі експерта з питання, над яким працював у домашній групі він передає свою інформацію іншим, а також отримує інформацію від представників інших груп.

У кінці роботи інформація узагальнюється, робляться висновки.

Завдання групам

1-а група. Визначити, яких успіхів досягли слов'яни в розвитку землеробства. (*Підручник, С. 78–79*).

2-а група. Чи можна вважати, що досягнення у розвитку ремесла призвели до перевороту у повсякденному житті слов'ян. Якщо так, то чому?

3-а група. Чому вдосконалення знарядь праці сприяло майновому розшаруванню сімей? (*Підручник, С. 80*)

4-а група. З'ясувати суспільний устрій слов'ян. Як його можна визначити? (*Підручник, С. 79–80, документ — «Проконій Кесарійський про життя слов'ян» за навчальним посібником С. 50*)

Робота над розв'язанням проблемного завдання.

V. Узагальнення та систематизація знань**VI. Підбиття підсумків уроку****VII. Повідомлення домашнього завдання**

1. Опрацювати § 13 підручника.
2. Підготувати повідомлення про готів і гунів.

УРОК 66. СЛОВ'ЯНИ ПІД ЧАС ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ

Мета: ознайомити учнів з Великим переселенням народів та переселенням слов'ян на Балкани, Дунай; зародженням сучасних східно-слов'янських народів; формуванням українського народу; сформувати основні поняття теми; розвивати вміння аналізувати події і факти; зіставляти інформацію; робити висновки, працювати з історичною картою, атласом.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань і умінь учня**

Пригадайте, хто такі готи і гуни. Де вони оселилися в IV ст.? Яку роль вони відіграли в історії Стародавнього Риму?

II. Мотивація пізнавальної діяльності

У IV–VI ст. н. е. відбувались значні міграційні процеси, які дістали назву «Велике переселення народів». Це був час, коли здійснювалось формування сучасної етнополітичної карти Європи. Цей період вважають межею між стародавньою історією і середньовіччям.

III. Повідомлення теми, мети, завдань уроку**IV. Сприймання й усвідомлення навчального матеріалу***Проблемне питання*

- Чи вплинули міграційні процесі II–VII ст. на формування українського народу?

Учитель. У IV–VI ст. н. е. відбувались процеси, які дістали назву «Велике переселення народів». Це було масове переміщення германських, слов'янських, сарматських та інших племен на територію Римської імперії. «Велике переселення народів» призвело до формування сучасної етнополітичної карти Європи.

У цей період германські племена готів вирушили на південний схід, у Причорноморські степи.

Хто такі готи і гуни?

Слов'яни під владою готів та гунів

Повідомлення 2-х учнів, які отримали завдання попередньо, про зовнішній вигляд і військове мистецтво готів і гунів.

Робота з картою, атласами

Учні зазначають:

- а) територію, де осіли готи в III ст.;
- б) назву двох частин готів;
- в) племена, які витіснили готів;
- г) яку державу утворили готи у Північному Причорномор'ї в V ст.;
- д) територію, яку займали східні слов'яни.

Робота з контурною картою

За атласами і матеріалом підручника учні позначають територію розселення східних слов'ян.

Військові походи слов'ян проти Візантії, переселення на Балкани і Дунай

Самостійна робота з текстом підручника.

Інтерактивна вправа.

Різнорівневі завдання:

II рівень

Чим була зумовлена войовничість слов'ян?

III рівень

Що стало причиною Балканських війн.

IV рівень

Які наслідки мала слов'янська колонізація Балкан, Подунав'я, басейну річок Ельби та Одри? Які зміни сталися в цей час у слов'янському суспільстві?

Відповіді учні обґрунтовують методом «Прес»:

1. Позиція	Я вважаю, що...
2. Обґрунтування	...тому, що...
3. Приклад	...наприклад...
4. Висновки	Отже (тому), я вважаю...

Зародження сучасних східнослов'янських народів.**Витоки українського народу**

Міні-лекція про зародження сучасних східнослов'янських народів.
Витоки українського народу.

Завдання учням

1. Скласти план до міні-лекції.
2. Зробити висновки.
3. Обґрунтувати ідею про вирішальну роль міграційних процесів у формуванні українського народу, використовуючи метод «Мозковий штурм».

Наш край у давнину*Випереджальне завдання*

Розповідь учня про наш край у найдавніші часи. Завдання учням, зробити записи в зошиті за таким планом:

1. Перша поява поселень людей на території краю.
2. Стоянки найдавніших людей.
3. Племена слов'ян в I тис. н. е.

Розв'язання проблемного завдання.

V. Узагальнення та систематизація знань

Фронтальне опитування методом «Прес».

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника. На контурній карті позначити напрям просування готів на територію Причорномор'я та Готське королівство, час існування та столицю.

**УРОК 67. ПІДСУМКОВЕ ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ****Брейн-ринг**

Гра завершує навчальний рік, допомагаючи згадати і підсумувати знання, отримані під час вивчення курсу.

Перед початком гри кожна команда делегує по одному представнику до складу журі, куди також входять викладачі історії, для спостереження за об'єктивністю гри і розв'язання суперечок, що можуть виникнути. Обирається помічник ведучого, до обов'язків якого входить спостереження за часом, ходом обговорення питань, виключення підказок з боку глядачів, а також виставлення оцінок, отриманих командами, на табло.

У «Брейн-ринзі» беруть участь 4 команди. Перед початком гри ведучий запрошує на сцену капітанів команд для жеребкування пар, що грають. Кожен тур триває до моменту, доки одна з граючих команд не набере 5 балів. Переможець туру виходить у фінал. У випадку, якщо відповіді на поставлене питання не надійшло, його виносять на обговорення уболівальників, а ставка наступного питання зростає до 2 балів за правильну відповідь і т. ін. Домашнє завдання, підготовлене командами, оцінюється журі. Можливе виставлення 1 бала обом командам у випадку виконання ними усіх вимог до домашнього завдання. Якщо, вичерпавши запропоновані для туру 10 питань, жодна з команд не набрала 5 балів, у фінал виходить команда, що набрала найбільшу кількість балів. Склад команди — 6–8 чоловік.

1 гра

1. Домашнє завдання.
Юна грецька аристократка готується вийти заміж. Для цього вона замовляє у кращого афінського кравця весільне убрання. Допоможіть кравцеві створити його.
2. Із розповіді мандрівника про країну, яку він відвідав: «Яка це дивна країна. Там на кущах росте біла вовна». Що це за вовна і в якій країні вона могла зростає? (*Мова йде про Індію, а біла вовна — бавовна, що росте на кущах.*)
3. Кому могли належати слова: «Мій незабутній брат завжди був для мене взірцем. Нехай будуть прокляті його убивці. Минулої ночі брат явився до мене уві сні. «Чого ти вагаєшся? — вигукнув він. — Іншого шляху немає. Нам призначено обом життя і смерть у боротьбі за благо народу!» (*Римському консулу Гаю Гракху, який згадає свого брата Тіберія.*)
4. Як жителі різних країн світу вели облік часу? (*Єгиптяни — від початку правління нового фараона; греки — від першої олімпіади; римляни — від заснування міста Рима.*)
5. Чому греки уявляли собі богиню Ніку крилатою? (*Тому, що перемога примхлива і легко може полетіти від того, хто не зміг її утримати.*)
6. Що означає крилатий вислів «канути в Лету»? (*Летою називалася підземна ріка пекла, що відділяла живий світ від царства мертвих. Води ріки несли забуття. «Канути в Лету» означає зникнути з пам'яті.*)
7. Чим можна пояснити, що греки — великі прихильники театру — не влаштовували вечірніх вистав? (*Тим, що в Греції не існувало штучного освітлення, щоб увечері глядачі могли дивитися виставу. Тому використовували природне освітлення і починали вистави з ранку.*)
8. Звідки походить вислів «писати з червоного рядка»? (*З Єгипту, де переписувачі початок нової глави чи розділу виділяли червоним кольором.*)

9. Що означає крилатий вислів «І ти, Бруте!»? (*В убивстві Цезаря брав участь його найближчий друг — Брут. Побачивши його серед убивць, здивований Цезар і вимовив цю фразу. Вживаючи цей вислів, мають на увазі зраду.*)
10. Подумавши одну хвилину, наведіть якнайбільше імен грецьких богів і вкажіть, чиїми покровителями вони були.

2 гра

1. Домашнє завдання.
Через місяць у Греції відкриваються чергові Олімпійські ігри. До вас, кращого художника Афін, звернулися по допомогу щодо створення емблеми цієї події, у якій повинні бути відтворені основні завдання, мета і характерні ознаки події. Запропонуйте свій варіант емблеми.
2. Кому могли належати слова: «Ця людина не зробила мені нічого поганого, я навіть вважав його своїм другом. Але він поведився як цар і знищив наші одвічні свободи... І я був з тими, хто виконав свій обов'язок»? (*Бруту, який брав участь у змові римських сенаторів проти Юлія Цезаря.*)
3. Хто з відомих літературних героїв Стародавнього світу вперше намагався ухилитися від призову в армію? (*Одісей не бажав йти на війну. Він щойно одружився, став батьком. Тому чоловік удав із себе божевільного: орав землю вісюком, а замість зерен кидав у ґрунт жмені солі. Але його хитрість була викрита: на борозну поклали його новонародженого сина. Одісей вимушений був оминати дитину, чим він себе видав.*)
4. Скільки років тому загинув Спартак? (*71 р. до н. е. (дата загибелі вождя повсталих) — 2004 (кількість років у нашій ері) = 2033 років тому назад.*)
5. Що означає крилатий вислів «перейти Рубікон»? (*Цезар, повертаючись із походу в Рим з перемогою, довго стояв біля прикордонної ріки Рубікон. Йї перехід означав, що Цезар знову починає боротьбу за владу в Римі. Вживається у значенні «прийняти важливе рішення».*)
6. У якій країні батьки заохочували злодійські та хуліганські витівки своїх дітей, включаючи навіть найтяжчі злочини? (*У Спарті, де головною задачею батьків і держави було виховання воїнів, жорстоких і нещадних до ворогів.*)
7. Хоча для участі в Олімпійських іграх великих коштів не було потрібно, проте у них змагалися тільки заможні городяни. Чому? (*Обов'язкова умова для учасників ігор — 10 місяців щоденних тренувань вдома, а потім ще місяць в Олімпії. Незаможні громадяни не мали стільки вільного часу для тренувань, їм потрібно було працювати, щоб заробити на життя.*)

8. Цим відкриттям ми користуємося щодня протягом багатьох сторіч. І, хоча їхній винахід помилково приписують іншим народам, насправді його автори — індійські вчені. Про яке відкриття йдеться? *(Створення цифр і системи обчислення, які ми називаємо арабськими, оскільки запозичили їх в арабів. Насправді їх винайшли індійські математики.)*
9. Що означає крилатий вислів «покривало Пенелопи»? *(Дружина Одисея Пенелопа, живучи 20 років без чоловіка, обіцяла численним женихам вийти заміж, тільки-но завершить ткати покривало. Але щочі вона розпускала зроблене. Означає нескінченну працю.)*
10. Подумавши одну хвилину, назвіть якомога більше імен героїв давньогрецьких міфів та подвиги, завдяки яким вони славилися.

Фінал

1. Яку ріку стародавнього світу називали «рікою, що тече навпаки»? Хто її так називав? *(Так називали Євфрат єгиптяни, тому що, на відміну від Нілу, вона тече з півночі на південь.)*
2. Чому у Вавилоні однаковим символом позначалися Бог Місяця Син і число 30? *(Астрономи Вавилону підраховували, що тривалість місячного місяця, покровителем якого є Син, приблизно дорівнює 30 дням.)*
3. Археологи знайшли прекрасну стародавню корону, на якій було викарбовано: «Цей головний убір зробив я, кращий ювелір Афін, щоб він прикрашав голову прекрасної імператриці Еврипіки, що жила в 47 р. до н. е.». І хоч перевірка показала, що згадана імператриця дійсно правила тоді у країні, проте корону було визнано фальшивою. Чому? *(Якби корона була справжньою, то ювелір, що виготовив її, мав бути сучасником імператриці, а тому ніяк не міг знати, коли закінчиться ера. Це могла знати тільки людина, що жила за часів нашої ери.)*
4. Що означає вислів «висікти море»? *(Коли буря зруйнувала міст, який побудували за наказом Ксеркса для переправи військ, розгніваний цар наказав висікти море батогами. Означає «безсилий гнів».)*
5. Хто з героїв міфів міг би сказати про себе такі слова: «Дотепер болять кістки і ние спина. Хто б міг подумати, що небо таке важке»? *(Герой грецької міфології велет Атлант, який, згідно з міфом, тримав на плечах небесний звід.)*
6. Що використовували учасники Олімпійських ігор по стрибках у довжину, щоб подовжити свій стрибок? *(Кам'яні чи свинцеві гирі, що під час відштовхування викидали вперед, щоб вони тягли вперед і стрибун.)*
7. У Стародавньому світі великою популярністю користувалися фінікійські вовняні тканини, фарбовані особливою пурпурною фарбою. З чого її робили? *(Фінікійці пірнали на дно моря і діставали відтіля*

муші з равликами, з яких можна було видобути декілька крапель густої рідини. Це і була знаменита пурпурна фарба, тканини з якої блищали на сонці, не вигорали і зберігали колір після прання.)

8. Від назви якого пам'ятника стародавньої історії пішло слово «фари»? (Від Фароського маяка в Олександрії — одного з семи чудес світу. Його світло було таким яскравим, як ліхтарі сучасних машин.)
9. Який відомий літературний герой став першою в історії людства жертвою пиятики? (Одноокий циклоп Поліфем, син володаря морів Посейдона з поеми Гомера «Одіссея». Випивши чашу вина, запропоновану йому Одиссеєм, Поліфем сп'янів і заснув, а юнак уразив його єдине око, завдяки чому разом з товаришами зміг вибратися з печери під черевом баранів, зв'язавши їх по троє, щоб Поліфем не зміг знайти втікачів.)
10. Звідки походить вислів «вуха хлопчика на його спині»? (У єгипетських школах, де училися тільки хлопчики, балакучих і неуважних учителі били по спині.)

Питання для уболівальників

1. Китайський лікар відвідує хворого. Той морщиться, не бажаючи пити незвичні ліки: вони гіркі, в'язкі, мають дивний смак і запах, але лікар відповідає: «Ліки рідко бувають приємними, але вони повернуть тобі сили». З того часу ці ліки ми п'ємо щодня. Які саме? (Чай, що володіє цілющими властивостями, особливо при застуді.)
2. У чому особливість давньоєгипетського письма? (У ньому немає голосних, тому різні за змістом слова позначаються однаково.)
3. Де і коли вперше був побудований ліфт? (У палаці імператора Нерона в II ст. до н. е.)
4. Обід багатих римлян складався з трьох змін блюд, одна з яких мала назву «інші столи». Чому? (Після другої, головної зміни блюд, що складалася із семи страв, замість того, щоб прибирати брудний посуд, раби виносили столи разом із посудом, а на їхнє місце приносили інші — з фруктами та винами.)
5. Де вперше в історії Стародавнього світу визначили тривалість року? (Рік на 12 місяців і 365 днів уперше поділили в Єгипті.)
6. Який народ уперше винайшов матеріал, призначений для письма? (Стародавні єгиптяни винайшли для письма папірус.)
7. Символом якого міста і чому є вовчиця? (Міста Рима. Вовчиця, згідно з легендою, виходувала засновників міста Ромула та його брата-близнюка Рема. Підступний цар Амулій наказав утопити немовлят у водах Тібру.)
8. Звідки пішла назва «термос»? (Від давньоримських лазень — терм. «Терма» латиною означає — «та, що зберігає тепло».)

Словниковий ланцюжок: сто слів

(гра з вивчення визначень, понять, термінів курсу історії Стародавнього світу)

Обов'язковою умовою вивчення історії Стародавнього світу є робота над поняттями, термінами, іменами та їх визначеннями. Для цього учні на початку навчального року заводять історичні словники, куди заносять не знайомі для них історичні слова та їх тлумачення.

Гра допомагає повторити й узагальнити в ігровій формі вивчені назви, терміни, імена, поняття, виявити рівень знань учнів з цих питань.

Суть гри: пригадати якомога більше слів, пов'язаних із вивченим курсом. При цьому кожне наступне слово повинне починатися з літери, якою закінчується попереднє. Таким чином, ми складаємо своєрідний «словниковий ланцюжок».

Варіантів проведення гри декілька:

1. «Струмочок» — індивідуальна гра, в якій бере участь увесь клас. Передаючи хід як естафетну паличку від одного учасника до іншого по колу, учні повинні створити якомога довший ланцюжок. Щоб запобігти повторенню, названі слова слід записувати на дошці. Учень, який, отримав право ходу, і не може назвати слово, вибуває з гри. Перемагають ті учасники, які завершили ланцюжок. Оцінки «10–12» виставляються гравцеві, який у ході гри пригадав не менше 7–8 історичних слів і правильно дав їм визначення. Гру «Струмочок» можна провести як командну.
2. «Пас» — завдання і суть гри такі ж самі, але діти працюють у парах. Два учасники, передаючи хід по черзі одне одному, складають власний ланцюжок. Перемагає та пара, в якій він виявився найдовшим. Гру в «Пас» можна проводити не тільки в парі, але й у малій (4–5 чол.) групі.

Учитель (ведучий) може трохи змінити умови гри, запропонувавши учасникам: а) готовий ланцюжок слів, де учасникам треба дати їх визначення; б) визначення, за якими учасникам треба дібрати слова.

Учитель може дозволити учасникам користуватися своїми словниками на початкових стадіях знайомства із грою та її умовами, але можна обійтися й без словникової підказки.

Варіант ланцюжка

1. **ГургуШ** — представник найбіднішої верстви Шумеро-Аккадського царства;
2. **ШадуФ** — пристрій для подачі води на поля;
3. **Феміда** — богиня правосуддя;
4. **Амазонка** — жінка-воїтельниця;

5. **Австралопітек** — найдавніший предок людини (6–2,5 млн років тому);
6. **Квестор** — урядова посада в Римі, особа, що здійснювала слідство;
7. **Реформа** — перетворення в державі;
8. **Ареопаг** — орган управління в Афінах, складався з представників родової знаті, що обиралися пожиттєво, здійснював державний контроль та суд;
9. **Гегемонія** — панівне становище однієї держави над іншою або однієї людини над іншою людиною;
10. **Язичництво** — найдавніша релігія, поклоніння багатьом богам, які, як правило, уособлювали сили природи;
11. **Оратор** — красномовець, виголошував промови;
12. **Рамапітек** — примат, від якого почалася еволюція людини;
13. **Куль** — система обрядів вшанування богів чи людей, які ставили на меті здобути їхню прихильність;
14. **Тріумвірат** — колегія для упорядкування республіканського ладу в Римі, боролася за владу з Сенатом;
15. **Тріумф** — свято на честь перемоги;
16. **Форос** — обов'язковий грошовий внесок у скарбницю Афінського морського союзу для покриття військових витрат;
17. **Сатрап** — чиновник у Перській імперії, намісник провінції;
18. **Пітекантроп** — предок людини (1,5 млн — 100 тис. років тому);
19. **Патрон** — член патриціанського роду, покровитель бідних;
20. **Нобілітес** — вища верства суспільства в Римі;
21. **Талант** — грошова одиниця в Греції, дорівнювала 6 000 драхм;
22. **Терма** — давньоримська лазня;
23. **Агностик** — прихильник філософського учення, що заперечували можливість пізнання світу;
24. **Консул** — найвища урядова посада в Римі за часів республіки;
25. **Лаконіка** — область у Південній Греції;
26. **Аполлон** — грецький бог, покровитель мистецтв;
27. **Номарх** — правитель нома, намісник в Єгипті;
28. **Харита** — богиня краси та витонченості в Греції;
29. **Афон** — давньогрецька гора;
30. **Наяда** — річкова німфа;
31. **Афіна** — у давньогрецькій міфології богиня війни і перемоги, а також мудрості, знань, мистецтва і ремесла;
32. **Архонт** — один з дев'яти найвищих урядових осіб в Афінах;
33. **Табу** — ритуальна заборона на певну дію;
34. **Уран** — римський бог неба;
35. **Ном** — адміністративно-територіальна одиниця в Єгипті;

36. **МагістраТ** — урядова посада в республіканському Римі, за яку урядовці, що її посідали, не одержували заробітної платні;
37. **ТутмоС** — єгипетський фараон доби Нового царства, що здійснив завойовницький похід в Азію;
38. **СенаТ** — уряд Римської держави;
39. **Тутанхамон** — єгипетський фараон, наступник Ехнатона, що повернув столицю в Мемфіс;
40. **НуН** — єгипетський «бог богів»;
41. **Нефтіда** — єгипетська богиня, «володарка дому»;
42. **АтуМ** — єгипетський бог сонця, попередник бога Ра;
43. **Маат** — богиня правосуддя;
44. **ТрапезіТ** — банкір стародавньої Греції;
45. **ТоТ** — єгипетський бог мудрості;
46. **ТетнуТ** — єгипетська богиня вологості, дружина бога Шу;
47. **Телемах** — син Одиссея та Пенелопи з відомої давньогрецької поеми Гомера «Одіссея»;
48. **ХапІ** — бог Нілу, священний бик в Єгипті;
49. **ІлоТ** — раб у Спарті;
50. **Тиранія** — форма влади у Греції, для якої характерне єдиновладдя в інтересах демосу;
51. **Ямхад** — перша держава аменореїв у Північній Сирії;
52. **Діадох** — полководець в армії Александра Македонського;
53. **Харон** — перевізник померлих через річку Арехон до підземного царства;
54. **Навуходносор** — цар, за часів правління якого Вавилон пережив друге піднесення, коли було споруджено одне з чудес світу — висячі сади Семіраміди;
55. **Раджа** — верховний правитель у давній Індії;
56. **Агора** — народні збори у давніх греків, а також площа в Афінах, де вони відбувалися;
57. **Акад** — північна частина Двोरіччя;
58. **Домінант** — абсолютна необмежена монархія, встановлена в Римі за часів Діоклетіана;
59. **Тіглатпаласар** — цар Ассирії, що проводив активну завойовницьку політику;
60. **Рабство** — повна залежність людини;
61. **Обол** — грецька мідна, срібна або бронзова монета, а також одиниця ваги;
62. **Латифундія** — велике землеробське господарство в Римі;
63. **Ясон** — провідник аргонавтів, які вирушили у Колхиду на пошуки золотого руна;

64. **Набонід** — цар Вавилону, наступник Навуходоносора II;
65. **Драхма** — грошова та вагова одиниця в Греції;
66. **Ашшурбаніпал** — цар Ассирії, засновник найдавнішої у світі бібліотеки;
67. **Літургія** — державна грошова повинність багатих громадян у Греції, обряд богослужіння;
68. **Яніна** — одне з найвідоміших грецьких озер;
69. **Амфора** — глиняний посуд для рідких чи сипких продуктів у Греції з двома ручками, який має округлу чи видовжену форму;
70. **Артеміда** — грецька богиня полювання;
71. **Амфітрита** — богиня моря;
72. **Андромах** — дружина Гектора;
73. **Аристофан** — грецький поет, «батько комедії»;
74. **Нептун** — бог моря;
75. **Нереїда** — морська німфа, донька Нерея;
76. **Аргонавт** — член команди, що вирушила в Колхиду на пошуки золотого руна;
77. **Тіама** — у шумеро-аккадській міфології — морська покровителька;
78. **Траян** — римський імператор, за часів правління якого імперія досягла максимальних розмірів;
79. **Наварх** — командуючий флотом у греків;
80. **Хеопс** — фараон, ім'ям якого названо найбільш відому у світі піраміду;
81. **Спарта** — відомий давньогрецький поліс у Лаконіці, інша назва — Лакедемон, конкурент Афіні;
82. **Афродита** — грецька богиня краси;
83. **Амфітеатр** — споруда для видовищ, в якій місця для глядачів розташовані півколом одне над одним;
84. **Ре** — один з братів-близнюків засновників Рима;
85. **Мардук** — верховний бог в шумеро-аккадській міфології;
86. **Колон** — орендар землі в Римі часів імперії;
87. **Аріадна** — донька критського царя Міноса, яка допомогла Тесею вийти з лабіринту;
88. **Агамемнон** — в «Іліаді» — цар Мікен, який очолював військо греків під час Троянської війни;
89. **Ну** — єгипетська богиня неба;
90. **Троя** — друга назва давньогрецького міста Іліон;
91. **Ягве** — єдиний бог євреїв;
92. **Епікур** — відомий грецький філософ-матеріаліст (341–270 до н. е.), засновник філософської школи;
93. **Родос** — острів, на якому знаходилася бронзова статуя бога Геліоса;

94. **СтоїК** — представник грецької філософської школи, що закликала до невтручання та спокою;
95. **КіфарА** — давньогрецький струнний музичний інструмент, грою на якому зачаровував слухачів Орфей;
96. **АрхімеД** — відомий грецький учений із Сіракуз;
97. **ДемосфеН** — афінський оратор, лідер демократичної антимакедонської групи;
98. **НаххунтЕ** — бог сонця у жителів Межиріччя еламитів;
99. **ЕсхіЛ** — давньогрецький поет, автор відомої поеми «Перси»;
100. **ЛеоніД** — спартанський цар, що загинув у битві при Фермопілах.

Міфи Стародавнього світу

(спільні риси шумеро-аккадської, єгипетської, грецької та римської міфологій)

Історія народів, що живуть на землі, дуже давня. Наших пращурів оточувала сувора природа. Виверження вулканів, землетруси, бурі та грози, повені та посухи, спека й морози, інші стихійні лиха, методів боротьби з якими в ті часи ще не було винайдено, загрожували їм. Схід і захід сонця, зміна дня і ночі, пори року, рослинний світ, що завмирав восени і відроджувався навесні, сама земля, явища, яких вони поки що пояснити не могли, здавалися далеким предкам справжнім дивом, здійснити яке могли тільки великі чарівники. Мало знаючи навколишній світ, люди все пояснювали впливом могутніх надприродних магічних сил. Так виникли уявлення про богів і духів, яким підвладне усе на землі, та міфи — фантастичні оповідання про те, як було створено Землю і людину, як виникло життя.

У кожного народу з прадавніх часів існують власні міфи, у яких відбилися їхні уявлення про світ. Крім богів, їх дійовими особами є герої, які ведуть боротьбу зі злом.

Герої міфів мали різні імена, але їхні дії і вчинки були дуже схожими. І це не випадково. Справа в тому, що давні народи жили за схожих умов, майже однаково розвивалися, долали етапи історії. Тому в історіях, які нам дарують міфи, дуже багато схожого.

Мета гри: згадати найвідоміших героїв світових міфів та їх роль у розбудові Всесвіту; знайти спільні риси та схожих дійових осіб у шумеро-аккадській, єгипетській, грецькій та римській міфології; пояснити причини схожості та відмінності в міфології різних народів.

ХІД ГРИ

Клас поділяється на 4 команди, кожна з яких отримує завдання.

1. Відшукати у палетці «Угорського кросворду» імена 13 найвідоміших богів.
2. Пригадати й розповісти кілька міфів про них (кожна команда готує до 3 міфів.)
3. Назвати відповідних богів з міфології інших народів.

Перед початком гри проводиться жеребкування, на якому капітани команд обирають: а) країну, з міфами якої доведеться працювати команді, відшукуючи своїх героїв; б) країну, міфічних героїв якої треба підібрати до «своїх».

Завдання командам можуть скластися таким чином:

I команда

- а) відшукати героїв шумеро-аккадської міфології;
- б) порівняти їх із грецькими героями.

II команда

- а) єгипетська міфологія;
- б) римська.

III команда

- а) герої грецьких міфів;
- б) єгипетські міфічні герої.

IV команда

- а) герої римських міфів;
- б) шумеро-аккадська міфологія.

Правила гри

Серед хаотично розташованих літер методом викреслювання знайдіть імена 13 богів давньої міфології.

1. Покровитель неба.
2. Цар богів (покровитель повітря).
3. Суддя (духи) підземного царства.
4. Покровитель землі, мудрості.
5. Бог неба.
6. Бог сонця.
7. Верховний бог або бог початку.
8. Бог (богиня) війни.
9. Покровителька любові, домашнього вогнища.
10. Бог (богиня) царства мертвих.
11. Покровитель(ка) тваринництва, ремесла.
12. Покровитель(ка) землеробства, родючості.
13. Покровитель води, вологи, морський покровитель(ка).

Кросворд «Шумеро-аккадська міфологія»

Е	А	М	А	Р	Е	Н	Л	І	Л	Ь
Р	Н	К	У	Д	У	Т	У	К	А	Н
Е	Ь	І	Ш	А	Л	А	Х	Е	Н	У
Ш	Л	А	Т	Ш	Н	Р	А	А	К	Н
К	А	Р	Н	Н	А	Е	Р	Р	І	Н
І	Г	С	І	Т	І	А	М	А	Т	А

Відповіді

1. Ан. 2. Енліль. 3. Енкі. 4. Аннунак. 5. Сін. 6. Уту. 7. Мардук. 8. Ерра. 9. Іштар. 10. Ерешкігаль. 11. Лахар. 12. Аннан. 13. Тіамат.

Кросворд «Єгипетська міфологія»

С	А	Н	І	Д	А	Т	У	Н	Т
Е	Б	У	Т	Т	У	М	Т	Р	Е
Х	І	С	Ф	А		Т	О	А	Ф
М	Б	Н	Е	І	С	І	Х	Т	Н
Е	Е	Ш	У	Д	А	Р	О	А	У
Т	Г	О	С	И	Р	І	С	Х	Т

Відповіді

1. Нут. 2. Шу. 3. Геб. 4. Анубіс. 5. Тот. 6. Атум. 7. Ра. 8. Сехмет. 9. Нефтіда. 10. Осіріс. 11. Хатхор. 12. Ісіда. 13. Тефнут.

Кросворд «Грецька міфологія»

У	А	І	Т	А	А	Ф	І	Н	А
Р	Ф	Д	С	О	Т	А	Н	А	Т
А	Р	О	Д	С	Е	Р	С	А	Р
Н	Н	О	Д	С	Е	Р	С	А	Р
Я	Й	Д	О	Н	Е	Н	А		Д
Е	Е	С	Е	З	Л	А	И	О	С
Г	П	О	В	С	Е	С	Л	Е	Г

Відповіді

1. Уран. 2. Афінa. 3. Гея. 4. Танатос. 5. Селена. 6. Геліос. 7. Зевс. 8. Арес. 9. Афродита. 10. Аїд. 11. Гермес. 12. Діоніс. 13. Посейдон.

Кросворд «Римська міфологія»

Ю	П	Ц	А	Я	Н	У	С	У	Т	
Т	І	Е	Р	І	А	В	П	Л	О	Н
Е	Р	Р	Е	Д	Н	Е	Р	А	Р	У
П	Т	А	Л	Л	А	Н	Е	Й	І	К
Е	У	П	О	О	Н	Б	А	М	Е	Р
Н	Н	П	Е	Н	А	Т	Х	У	С	М
	М	І	Н	Е	Р	В	А	С	Р	А

Відповіді

1. Юпітер. 2. Мінерва. 3. Церера. 4. Пенат. 5. Діана. 6. Янус. 8. Марс.
9. Венера. 10. Плутон. 11. Меркурій. 12. Бахус. 13. Нептун.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5–12 класи. — К.: Ірпінь, 2005.
2. Бандровський О. Г. Історія стародавнього світу. Підручник для 6 класу середньої школи. — К.: Генеза, 2001.
3. Бунятян К. П., Зубар В. М., Селіцька С. І. Історія стародавнього світу: Пробний підручник для 6 класу середніх загальноосвітніх шкіл. — К.: Либідь, 1997.
4. Власенко О. В. Мандрівка в математичний світ давніх цивілізацій. Позакласний захід // Історія та правознавство. — 2004. — № 3.
5. Голованов С. О., Дрібниця В. О. Всесвітня історія: Історія Стародавнього світу: Посібник для 6 класу. — К.: Фаренгейт, 1999.
6. Д'ячков С. В. «Зверни своє серце до книг...» // Історія та правознавство. — 2005. — № 28.
7. Д'ячков С. В. Китайська грамота, або П'ять возів мудрості // Історія та правознавство. — 2005. — № 31.
8. Євтушенко Р. І. Шкільний курс історії Стародавнього світу та історії Середніх віків у контексті навчальних програм для 12-річної школи // Історія та правознавство. — 2004. — № 24.
9. Історія стародавнього світу: Навчальний посібник для 6 класу середньої загальноосвітньої школи / Авт.-упоряд.: І. Я. Щупак, С. О. Голованів, О. П. Решетнікова; під ред. І. Я. Щупака. — Запоріжжя: Прем'єр, 1999.
10. Історія стародавнього світу в літературних творах: Хрестоматія для 6 кл. серед. шк. / Упоряд. К. І. Криlach. — К.: Ірпінь: ВТО «Перун», 1998.
11. Кожем'яка О. Л. Інтелектуальні ігри на уроках історії. — Х.: Вид. гр. «Основа», 2005.
12. Кожем'яка О. Л. 20 ігор з історії Стародавнього світу: Методичний посібник для проведення підсумкових уроків у 6 класі. — Х.: Вид. гр. «Основа», 2004.
13. Колос О. Л. Проект програми самореалізації особистості учнів з курсу історії стародавнього світу. 6 клас // Історія та правознавство. — 2005. — № 14.
14. Кулікова Л. Б. Духовний світ давніх греків як приклад виховання сучасних моральних цінностей // Історія та правознавство. — 2005. — № 9.
15. Кулікова Л. Б. Краса, здоров'я й досконалість по-давногрецьки // Історія та правознавство. — 2004. — № 20.
16. Марченко А. В. Природа і населення Двोरіччя. Урок-подорож. Всесвітня історія. 6 клас // Історія та правознавство. — 2005. — № 26.
17. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О. Дидактичні ігри з історії. 7–9 класи. — Х.: Вид. гр. «Основа», 2004.
18. Моргун І. М. Самоосвітня діяльність учнів з історії стародавнього світу у 6-му класі з метою поглиблення знань та розвитку творчих здібностей // Історія та правознавство. — 2005. — № 26.

19. Навчальний атлас. Історія стародавнього світу. — К.: Картографія, 2000—2004.
20. Нікітіна І. П. Міфологія Стародавнього світу. Дидактичні матеріали. — Х.: Вид. гр. «Основа», 2004.
21. Рибалка Л. Д. Боротьба Рима з Карфагеном за панування в Західному Середземномор'ї. Урок з історії Стародавнього світу в 6 класі // Історія та правознавство. — 2004. — № 5, 7.
22. Савицька О. В. Боги-олімпійці. Театралізована вистава. 6 клас // Історія та правознавство. — 2005. — № 11.
23. Горбачова Л. П. Кам'яний вік людства. 6 клас // Історія та правознавство. — 2005. — № 22—24.
24. Охредько О. Е. Дидактична грана уроках історії Стародавнього світу // Історія та правознавство. — 2004. — № 21.
25. Шалагінова О. І., Шалагінов Б. Б. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 класу середньої загальноосвітньої школи. — К.: «Зодіак-Еко», 2000.
26. Шепель В. М. Ранній монетний період. Стародавній Схід (Китай, Месопотамія, Ізраїль, Єгипет) // Історія та правознавство. — 2004. — № 5.
27. Шепель В. М. Час і гроші. Догрошовий період // Історія та правознавство. — 2004. — № 2.
28. Шепель В. М. Час і гроші. Монетний обіг у Стародавній Греції // Історія та правознавство — 2004. — № 9.
29. Яценко В. О. Криза Римської республіки у I ст. до н. е. 6 клас // Історія та правознавство. — 2005. — № 6.